

ALÁÍRÁSI FELHÍVÁS

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATÁRA. ÚJ FOLYAM. 1890—1892.

A Magyar Tudományos Akadémia *könyvkiadó vállalatában* oly eredeti és fordított munkákat bocsát közre, melyeknek megválasztásában **irodalmunk legszembetűnőbb hiányainak betöltése és a művelt közönség szellemi szükségleteinek kielégítése a fő szempontok.**

A cél, melyet e *vállalat* megalapítása alkalmával maga elé tűzött, nemzeti jelentőségű. A mi culturalis viszonyaink között feladatának ismeri a tudománynak nem csak szakszerű művelését, hanem terjesztését is. Megfelelően ama folytonos és általános érdeklődésnek, melyvel a nemzet kíséri, munkásságának legalább egy részével minél közvetlenebbül s minél általánosabban törekszik összeköttetésbe jutni vele. Nem csak gyarapítani kívánja szellemi kincses házát, hanem a szónak igazi értelmében, nemzeti tulajdonná tenni azt.

Munkásságának ezt az oldalát főleg a *könyvkiadó-vállalat* képviseli, melynek céljául a tudományos ismeretek terjesztése s a tudományos előadás művészi és népszerű formájának kiképzése tűzetett. Keretébe a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékei, s a tudományokat mai színvonalukon előadó eredeti magyar művek utaltattak.

Az új folyamnak ez irányelvek alapján összeállított programja a következő:

BADICS FERENCZ: **Fáy András életrajza.** (A M. Tud. Akadémiától jutalmazott pályamű.) Egy kötet.

BARTHÉLEMY-ST. HILAIRE: **A philosophia viszonya a természettudományokhoz és a valláshoz.** Fordítja PÉTERFY JENŐ; az eredetivel összehasonlítja PAUER IMRE. Egy kötet.

- DANTE ALIGHIERI: **A purgatorium.** Ford. és jegyzetekkel kíséri SZÁSZ KÁROLY. Egy kötet.
- HEINRICH GUSZTÁV: **A német classikus irodalom története.** Egy kötet.
- PAUL JANET: **A politikai tudomány története, a morálhoz való viszonyában.** Ford. Dr. LŐRINCZ BÉLA. Három kötet.
- RAMBAUD ALFRÉD: **Oroszország története.** Ford. LAUKÓ ALBERT. Az eredetivel összehasonlítja CSIKY KÁLMÁN. Két kötet.
- RIBBECK OTTÓ: **A római költészet története.** Ford. CSIKY GERGELY. Az eredetivel összehasonlítja NÉMETHY GÉZA. Két kötet.
- SCHUCHHARDT KÁROLY: **Schliemann ásatásai Trója, Mykenä és Ithakában.** Ford. ÖREG JÁNOS. Az eredetivel összehasonlítja HAMPEL JÓZSEF. Egy kötet.
-

A könyvkiadó-vállalat új folyamából évenként mintegy **száztíz iv** fog 20—30 íves kötetekben megjelenni.

Az évdíj **5 frt.** Kötött példányok minden kötetéért **40 krajczár** számítatik.

Az aláírás három évre (1890—92) kötelező.

Az aláírások a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához küldendők.

RIBBECK OTTÓ.

A RÓMAI KÖLTÉSNET TÖRTÉNETE.

II.

- DANTE ALIGHIERI: **A purgatorium.** Ford. és jegyzetekkel kíséri Szász Károly. Egy kötet.
- HEINRICH GUSZTÁV: **A német classikus irodalom története.** Egy kötet.
- PAUL JANET: **A politikai tudomány története, a morálhoz való viszonyában.** Ford. Dr. Lőrincz Béla. Három kötet.
- RAMBAUD ALFRÉD: **Oroszország története.** Ford. Laukó Albert. Az eredetivel összehasonlítja Csiky Kálmán. Két kötet.
- RIBBECK OTTÓ: **A római költészet története.** Ford. Csiky Gergely. Az eredetivel összehasonlítja Némethy Géza. Két kötet.
- SCHUCHHARDT KÁROLY: **Schliemann ásatásai Trója, Mykenä és Ithakában.** Ford. Öreg János. Az eredetivel összehasonlítja Hampel József. Egy kötet.
-

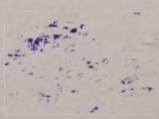
A könyvkiadó-vállalat új folyamából évenként mintegy **száztíz iv** fog 20—30 ives kötetekben megjelenni.

Az évdíj **5 frt.** Kötött példányok minden kötetéért **40 krajczár** számíttatik.

Az aláírás három évre (1890—92) kötelező.

Az aláírások a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához küldendők.

RIBBECK OTTÓ.

A RÓMAI KÖLTÉSNET TÖRTÉNETE.

II.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

ÚJ FOLYAM. VI. KÖTET.

A RÓMAI KÖLTÉSZET TÖRTÉNETE.

IRTA

RIBBECK OTTÓ.

II.

AUGUSTUS KORA.

BUDAPEST, 1891.

A
RÓMAI KÖLTÉSZET
TÖRTÉNETE.

IRTA

RIBBECK OTTÓ.

FORDITOTTA

CSIKY GERGELY.

MÁSODIK KÖTET.

AUGUSTUS KORA.

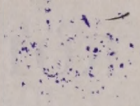
BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

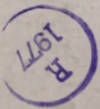
1891.

105605

017 007/2

TARTALOM.

AUGUSTUS KORA.

	Lap
<i>Bevezetés. Általános megjegyzések. A költészet pártfogói</i> ...	1—13
Politikai ellenzék 1. Irodalmi élet 3. Rhetorika, declamatiók 4. Augustus 7. Mäcenas 10. Messalla 11. Pollio 13.	
<i>Első fejezet. Vergilius</i> ...	14—126
V. ifjúsága 14. Bukolikus költemények 18—40. Georgica 40—62. Aeneis 63—119. Magyarázók 120—125. Varius 125.	
<i>Második fejezet. Horatius</i> ...	127—212
Epodusok 134—139. Lyrai költemények 139—176. Satirák 176—192. Levelek 192—205. A költészet-ről 208. Halála 211.	
<i>Harmadik fejezet. Tibullus és Propertius elégiája</i> ...	213—271
Szerelmi elégia 213—220. Gallus 220—223. Tibullus 223—246. (Sulpicia 233—237. Panegyricus Messallára 239. Lygdamus 241.) Propertius 246—271.	
<i>Negyedik fejezet. Ovidius</i> ...	272—412
Szerelmi elégiái 277—289. Heroidák 289—316. Szerelem művészete 316—328. Orvosságok 329—332. Naptár 332—348. Atalakítások 348—378. Bukása 378—382. Száműzetése 382—385. Tristia 385—392.	

Ibis 392—397. Pontusi levelek 397—406. A Fasti átdolgozása 406—408. Ovidius jellemzése, nyelve 408—412.

Ötödik fejezet. A kicsinyek és a névtelenek --- --- --- 413—447

Epicusok 413—418. (Cornelius Severus 414. Albinovanus Pedo 415. Rabirius 417.) Epylliák 419—430. (Culex 419—424. Ciris 424—430.) Moretum 430—433. Tanköltemény 433—435. (Macer, Grattius.) Elégia 435—441. (Valgius 435. Copa 437. A diófáról 438.) Marsus 441. Priapus 443.

MÁSODIK KÖNYV.

AUGUSTUS KORA.

BEVEZETÉS.

Általános megjegyzések. A költészet pártfogói.

A második triumviratus proscriptióival és a philippii csatával megtört a köztársaság élet-halál harcza: az uralkodó kérdésének végleges eldöntése még egy évtizeden át elhúzódott. A köztársasági korszaknak csak kevés írója élte túl sokáig Cæsar halálát, egy költője sem hagyta hátra jelentékeny tevékenység nyomait ez idő után. Az új nemzedék reménynyel és bizalommal fordult az ifjú Octavianus fölkelő csillaga felé. Benne látták a polgári béke, törvényes rend, erkölcsös műveltség kezességét. A tulajdon biztosságát, a család fennállását, a szellemi élet legfőbb javainak kényelmes élvezetét, ápolását és fenntartását várta a polgárháborúk borzalmaitól elrémült, a köztársasági rajongásból kijózanult polgár Cæsar örökösétől és bosszulójától.

Természetesen ellenséges hangok sem hiányozhattak, de mind inkább elnémultak, miután a győzelem eldőlt, s legkevésbé érvényesültek a költészetben. Míg a harc még hullámszórt, M. Antonius Octaviánhoz intézett nyílt

levelekben a közönséges szidalmak egész áradatát zúdította rá, származására, életpályájára és jellemére; segítségére volt ebben testvére Lucius; Brutus és Sext. Pompejus is megtették nyilvános beszédben a magokét. Az eldöntés után is, Augustus életében, a történetírók bátran kifejezést adhattak meggyőződéseiknek és érzelmeiknek. Cremutius Cordus Brutust dicsőítette s C. Cassiust az utolsó rómainak nevezte. Engesztelhetetlen volt gyűlöletében a Pompejus-párti Labienus: igaz, hogy munkája legmérgesebb helyeit a halála után való közzétételre tartotta fenn. Augustus engedte, hogy a senatusban gúnyiratokat szórjanak szét ellene, s csak arra törekedett, hogy megczáfolja. Ellenben föllépett Cassius Severus ellen, a ki más magas állású férfiakat és nőket is lerántott. Névtelen gúnyversek és epigrammok személye ellen a proscriptiók idejében, a siciliai háború alatt és később szájról-szájra jártak. Ha Anser, Antonius házi költője, pártfogójának dicséretét énekelte, ezt ellenségének rovására kellett tennie. Ugyanazon oldalon állt Cassius Parmensis, az utolsó, ki Cæsar meggyilkolásában való részét halállal fizette meg az actiumi csata után. Valamint az Octavianhoz írt mérges prózai levelet egészen Antonius stíljében tartotta, verseit is legjobban úgy gondolhatjuk, mint epigrammokat catullusi distichonok vagy jambusok hangján. És hogy miként égett tovább az elégedetlenség szikrája a nemrég lecsillapult polgárháborúk hamva alatt, mutatják az ismételt összeesküvések az állam új feje ellen.

Általában, a közélet megrázó válságai után természetesen a lelkek bizonyos bágyadtsága és lemondása következett be az egyszer helyreállított renddel szemben. Enyhülést kerestek az irodalom békésebb területén, mely bizonyos határok közt még mindig elég alkalmat nyújtott,

hogy politikai hangulatoknak vonzalomban vagy haragban kifejezést adjanak. A művelt társaság érdeklődése az írói tehetségek termékei iránt általánosabb és melegebb lett, baráti társak zárt körétől táplálékot, fölülről előmozdítást nyert. Asinius Pollio volt az első, ki meghívott hallgatók előtt előadta műveit, s Augustus szívesen meghallgatta e *recitatiókat*, melyek most divatba jöttek. Nem csak költeményeket, hanem történeti munkákat, beszédeket, beszélgetéseket is olvastak fel, s mivel a magán helyiségek nem voltak elegendők, nyilvános helyiségekben, csarnokokban, fürdőkben, templomokban, a színházban is. Ez volt a leggyorsabb és leghatásosabb mód, általánosan ismeretessé tenni valami szellemi terméket, s habár a hiúságnak és becsváagnak nagy része volt e mutogatásokban, a belátó kritika is alkalmat talált az érvényesülésre. Régibb művekből az asztalnál a vendégek mulattatására részleteket olvastak fel; a beszélgetés kiválóan szeretett irodalmi, habár néha kicsinyes, pedáns, naiv vagy ingerkedő kérdésekkel foglalkozni. Rómában és már az egész birodalomban buzgón olvastak. Hiszen volt elég idejük, kivált a falusi magányban. A nyilvános könyves boltokban ujdonságok feküdtek vagy lógtak a kirakatban, melyeket az irodalmi kopók és kritikusok mohón átkutattak. Nagy kézirat-gyárak és kiadó üzletek terjeszkedtek ki a tartományokra, a könyvkereskedés felvirágozott Rómában és Rómán kívül. Az a kilátás, hogy szellemök termékei ily úton a birodalom, azaz a művelt földkerekség határáig eljutnak, a költők önérdetét nevének és műveik halhatatlanságának büszke gondolatára emelte s a dicsőség eszményével tölté el őket. Ennek kellett rájuk nézve a gazdagságot és tisztségeket pótolni, mert kézzelfogható hasznuk csak csekély és föltételes volt, ezért az elismerés és jutalom

iránti reményök néha kelleténél inkább a nagyok kegyére és bőkezűségére irányult. Irodalmi kapaszkodók gyöngeségei és ferdeségei érvényesültek, tapintatlan tolakodás, hiúság és érzékenység önmagukat és szövetséges barátjaikat illetőleg, irigység és pártoskodás, túlzott igények elismerés és jutalom iránt. A kritikusok udvarlást, a költők hizelgést akartak, csakúgy hemzsegték a műkedvelők és bamba utánczóik. Legaggasztóbb volt a személyes hódolatok alexandriai- udvari stílje, melyet megszoktak a fejedelemleneknek nyújtani. De legalább nem a költők voltak, kik az istenítés hazugságát előhozták, hanem a senatus ment előre hizelgő határozataival a lejtős úton. A keleti zsarnokok és hellenista dynasták elbizakodottságát törvényesen átruházta ez a római birodalom uralkodójára. A költők csak elfogadták a hivatalos mythust, a mint kénytelenek voltak vele, ha udvarképesek akartak lenni, s a mint mestereik a Ptolemæusok jogára alatt megmutatták nekik. A római múzsza magasra emelt hangjához, ha a birodalom hatalmát és dicsőségét érintette, persze hozzá illettek az emberfölötti méretek, melyeket az uralkodó személyének tulajdonított.

Már a hetedik század második fele óta tág teret foglalt Rómában a *rhetorika* iskolászerű gyakorlata. Míg addig görögök voltak, kiknek az előkészítő grammatikai oktatás után feladatuk volt, a szónoki előadás és stilisztikai művészet iránti érzéket és képességet az irodalmi ízlés általános ápolása és magasabb humán képzés által előmozdítani, ekkor már a latin nyelv technikusai is, legelőbb a szabatos L. Plotius az innenső Galliából, iskolákat nyitottak, melyekben a fiatal emberek reggeltől estig mesterségszerűleg tanulták a rhetorika szabályait. Hogy az ellenfélnek a forumon megfelelhessenek és megállják vele szemben a

helyöket, házi beszédgyakorlatokat tartottak Cicero idejében az első rangú államférfiak, mint még közvetlenül a polgárháború előtt Pompejus, mint M. Antonius és az ifjú Octavián a mutinai háborúban. Cicero még consularis korában is tartott ily gyakorlatokat magasrangú férfiakkal, mint Hirtiussal és Pansával, s Dolabellával, részint maga tartván minta-előadásokat, részint a többiekét hallgatva és megítélve. Hallgatókat is bocsátottak efféle «declamatiók»-hoz.

A rhetorikai iskolai gyakorlatok, melyekről az öregebb Seneca emlékezései oly szemléltető képet nyújtanak, épen nem szorítkoztak csupán formákra és figurákra. Inkább arra törekedtek, hogy minden themából az összes szempontokat, melyekből azt tekinteni lehet, az adott esetben való bemélyedés és föltételeinek legélénkebb szemlélete által kisajtolják. Közös munkával egészítették ki és multák fölül egymást e *scholastici*, mint magokat nevezték, a pro és contra meggyőző érvek, mozgó gondolatok, meglepő fordulatok, vakító világosságok és élek, metsző ellentétek, elragadó fokozások szellemes feltalálásában. Már a kérdésnek főpontjai és ezek elrendezése szerinti felosztásában próbára volt téve a leleményesség tehetsége. A finoman kiszámított elbeszélés művészete, ragyogó és megragadó rajza mindannak, a mi az érzékekre, képzelemre, szellemre, kedélyre benyomást tehet, a történeti és mythosi példák kincstárán való uralkodás, érdekes fejtegetése vagy csak érintése az élet minden oldalára szóló közhelyeknek, bölcsészeti és vallási problémáknak, melyeket az emberi sors mindig újra ismét fölgerjeszt, a lélektani tapasztalás és belátás egész mélysége, szóval a mérhetetlen fegyverzet, melyre a szónoki és írói művészek, bármily nemből és bármily célra, szüksége van, érvényt és alkalmazást nyert

itt, és épen ezért nyújtották e declamatiók a szellem közös palástráját a művelt társaság számára. A legkiválóbb államférfiak, Asinius Pollio, Messalla, Agrippa, Mæcenas, maga Augustus nem resteltek részt venni bennök. Beható éles kritikát gyakoroltak. E suasoriák vagy controversiák mindegyike mintegy márványdarab volt, melyet sok mesterkéz egyesült munkája műdarabbá idomított. Minden új vonást megvizsgáltak, minden eredeti adalékot szigorú ítéllettel mérlegeltek. Sok sikerült szó vagy kép, sok finom gondolat szállott túl az iskola helyiségein, szájról szájra járt s lassú átídomítással helyet talált az irodalomban, a költőknél. Hibákat, ízléstelenségeket, bárgyúságokat, hamis modort élesen elítéltek, maró gúnnyal vertek le: élt még valami egészséges realismus, mely kinevette a furfangos balgaságokat és műfogásokat. Persze mérhetetlen hasadék volt e czéhszerű mulatságok és a nyilvános beszédek komolysága közt. Nem csoda, ha a leghíresebb is e declamatorok közt, kik zárt helyhez és hallgatóságokhoz voltak szokva, az ismeretlen tömeggel szemben a forumon zavarba jött. És mivel a monarchiai alkotmány nyal a közélet érverése mélyen alászállt, a régi ékesszólás nagyszerű harcmodora idővel virtuóz, szemfényvesztő vívójátékká vált. A legtisztább és legtartósabb hasznot a művészi próza és a költészet nyerte belőle. Az alakítás és előadás ama szilárd, biztos technikája, a szónak ama plasztikája, mely középszerű munkáknak is a classicitas bélyegét adja, ebből az iskolából származik, melyet minden költő végig járt; persze a túlizgatott modor is, mely inkább az észszel, mint a szellemmel és szívvel dolgozik, az idővel felburjánzott hajlam a legerősebb fűszerek iránt és néha egy-egy átcsapás is a magasztosból a nevetségesbe.

A szétzilált és elpusztult közélet újjá rendezője fölis-

merte, hogy az irodalomnak is, kivált a költészetnek nyomós részt kell kimérni a köz szellem újjászületésében. Nem tagadható, hogy az elmúlt korszaknak épen legkedveltebb költői nem töltötték be s nem ismerték fel teljes mértékben legfőbb hivatásukat, hogy fölemelőleg és tisztítólag hassanak a nemzetre. Lucilius óta egyik sem ragadta meg bensejökben a társadalom szélesebb rétegeit: még a derék, hazafias Varro humorral teljes erkölcsképei sem igen tettek mélyebb benyomást a kortársak zilált vagy léha lelkületére. Lucretius kísérlete, hogy az emberiséget megszabadítsa a babonától, hajótörést szenvedett s a nép zömét soha sem ragadhatta meg. Alanyi szívömlengések, enyelgések, röpke dalok, mint Catullusé és társaié, daczára minden melegségnek és üdeségnek, nélkülözték a komolyabb erkölcsi tartalmat, és a tudós műköltészet egészen a czéhbeliek és műkedvelők körére maradt szorítva. A nagy dictátor semmi új szellemet nem ihletett korának muzsájába. Csak az alkotmányos monarchia alapítója ismerte föl e hivatást. Béke térjen ismét Rómába és Italiába, áldásait ismerjék meg a pártok, a polgárok engesztelődjenek ki egymással és az elhanyagolt istenekkel, a család boldogsága és becsülete ismét erősödjék meg, jöjjön létre újra a törvény tisztelete és álljon helyre a jó erkölcs. Az elszakadt fonalakat, melyek a népet múltjához fűzték, meg kellett újítani, a birodalom méltósága iránti érzéket föl kellett ébreszteni. Nem csak általában az irodalmi érdekek csillapító hatalmát akarta az új uralkodó mint szövetségesét érvényre emelni, hanem fölkereste és megtalálta a kiváló tehetségeket is, melyeket képeseknek tartott arra, hogy a dal szelíd rábeszélésével eszményekért lelkesítsenek. Hogy ettől egyszersmind a fennálló állapotot és dynastiája megerősítését várta, épen úgy emberi volt,

mint magától érthető. Míg azonban előmozdította a jóra való irodalmat, a tehetségeseket közelébe vonta és munkáikat buzdító részvétellel kísérte, nem bocsátotta magához a közönséges hízergőket s nem engedte nevét hivatlan dicsőítőik által lerontani: csak a legjobboknak jutott részül a kitüntetés, hogy költeményekkel hódoljanak neki. Maga is alaposan művelt lévén, habár görögül sem nem beszélt, sem nem írt, az egyszerű és természetes iránti egészséges érzékével mint világi és gyakorlati ember, kinek nincs veszteni való ideje mesterkedésekre és talányokra, kiválóan kedvelte a gyakorlatban megszívlelésre méltó gondolatokat, melyek az egyesek vagy az összeség életének javára szólnak. Kiválasztott embereivel való írásbeli és szóbeli érintkezése fesztelen volt, az enyelgő bizalmasságig, tudott dicsérni és fejedelmileg jutalmazott, habár nem elégíthetett is ki minden igényt, és finom tartózkodással elviselte, ha az általa megpendített feladatokat elutasították vagy átalakították. Saját műkedvelő kísérleteit, melyek túlnyomóan ifjúkori művek, nem becsülte túl. *Ajax*-a, e tragédia, melyet nagy tüzzel kezdett meg, de nem fejezett be egészen, «spongyiába dőlt». Epigrammákat, fájdalom, részben a korbély ficzkók izlése szerint, igazi bordélyházi verseket, mint egy fenmaradt példány elárulja, a fürdőben szokott kigondolni. Suetonius ezekből egy kis könyvet olvasott, szintúgy egy «*Sicilia*» című hexameteres költeményt, egy könyvben, valószínűleg a Sext. Pompeius elleni sicíliai háború (715—718) gyümölcsét.

Az uralkodóház családtagjai is részt vettek az irodalmi élvezetekben, és szellemes házi barátok eléjük tárták a görög költészet kincseit. Így az epigramm-költő *Krinagoras* 725—29-ben más tekintélyes honfitársaival Rómába ment, mint szülővárosa, Mitylene követe, hogy baráti szövetséget

kössön a senatussal. A követség, mialatt ügyének elinté-
zése kissé elhúzódott, alkalmat talált, hogy Róma maga-
sabb és legmagasabb társaságában otthonos legyen. Az
idegenek szíves fogadtatással dicsekedhettek Livia császár-
nénál s Octaviánál, a császár testvérénél, s megismerked-
tek a gyermekekkel, Octavia ifjú fiával, a nagyreményű
C. Marcellussal, Juliának, a császár leányának jegyesével,
valamint a császár mostoha fiaival, Tiberiussal és Drusus-
sal. Krinagoras engedélyt nyert, hogy Marcellusnak fel-
ajánlja Kallimachos Hekaléjának egy példányát s ezt egy
epigrammal kísérfje (41), mely az akkor mintegy tizennégy
éves fiúnak ugyanoly erőt és ugyanoly hősiséget kívánt,
mint a milyen amaz epyllion ifjú hősének, Theseusnak
jutott osztályrészfül. Egy másik küldetés, midőn szülő-
városának köszönő és megtisztelő határozatát vitte a csá-
szárnak, Augustus táborába Spanyolországba vezette (728)
s ismét több évig tartózkodott Rómában, hol a cantabriai
háborúból visszatért Marcellus első szakál-levételét lekö-
telező versekkel ünnepelte (11) s Antonius és Octavia
kedves leányának, a kis Antoniának (szül. 718), Drusus
későbbi nejének hódolt. A viruló leánynak születésnapjára
görög lantos költők gyűjteményét ajándékozta (29), a
gyöngéd arának kevés nappal menyegzője előtt télen
frissen nyílt rózsákat (12), a fiatal anyának szerencsés
szülést kívánt (8), sokkal később (767) fiának Germanicus-
nak a kelták elleni hóstetteit ünnepli (31). Mert tizenöt
évi szünet mulva harmadszor is visszatért Lesbosból
Rómába, régi barátjainak körébe (43.)

A fejedelem legközelebbi meghittje a belügyek igazga-
tásában *C. Cilnius Maecenas* lovag volt. Főnemesi etrusk
családból származott, de ment volt minden aristokratikus
elfogultságtól; meggyőződésből híve volt a monarchiának,

de elég szabadelvű, hogy az ingerelt oroszlánnak kellő időben oda kiáltsa: *surge, carnifex!*; alapos államférfi volt, de megvetette a külső tisztelet fényét; annál befolyásosabb volt, minél kevesebbre törekedett a maga számára; bőkezű, jóakarátú, segíteni szerető volt, szeretetreméltó és szellemes társalkodó ura számára, ha ez betegség vagy bosszúság után enyhülni akart, úgyszintén irodalmi barátai számára; finom műveltséggel bírt, mind a két nyelv hatalmában volt; szerette a békét, s ha ideje volt rá, a henye kényelmet, s mindezeknél fogva a legalkalmasabb közvetítő volt az uralkodó s a szellem köztársasága közt. Gyöngéd és símulékony természete a legelőnyösebb érvényre jutott a költők ingerlékeny népével való fesztelen érintkezésben. Ámbár beteges volt és álmatlanság kínozza, mégis szívós életkedve volt, mely fölött persze a stoikus erköleszprédikátor Seneca méltatlankodást tanúsít:

Bárha kezem, lábam, csípőm megbénul is épen,
Púp nő hátamon és meglódnak fogaim mind,
Nem bánom, ha csak élek, jó! ha keresztre feszítnek,
Nem baj, csak te maradj meg.

A mit versekben vétkezett, az egészen a catullusi iskola formáihoz csatlakozott: szeszélyes priapeák, galliambusok, melyek Cybelét ünneplik, kedélyes tizenegytagúak Horatiushoz, személyes élmények és hangulatok hexameterekben, rajzok iambusi trimeterekben. Modora a költészetben, épúgy mint prózában kaczer, mesterkél, czikornyás volt. Mint az elkényeztetett világi egész életmódjában, külső magatartásában, járásában és öltözetében, úgy stíljében is meglátszott valami az elhízott etrusk elpuhultságából és nőies érzékiségéből. De e személyes izléstelenség, melyet alkalmilag Augustus is csinosan parodizált, nem tompítá el őt az

igazi és nagy iránt: tudta azt serkenteni és méltatni. Így Vergilius és Horatius, Varius és Tucca, Quintilius Varus és Aristius Fuscus, Domitius Marsus és Melissus, később Propertius fölé is kinyújtotta kezét s fölemelő befolyással volt rájuk.

Egy fiatalabb körnek, melyből Tibullus és Ovidius emelkedett ki, *M. Valerius Messalla Corvinus* volt a középpontja. Mint Horatius tanuló társa Athenben (709/45) Cæsar meggyilkolása után a philippii döntő csatáig ezzel együtt Brutus és Cassius táborában állt. Csak rövid ideig tartott Antoniussal, hogy aztán kibéküljön Octaviánnal, ki tárt karokkal fogadta. A nélkül, hogy multját és szabadelvű hajlamait megtagadta volna, a mint hogy Róma városának kormányzói tisztét (*Præfectus urbis*) hat nap mulva letette, mivel a szabadságról való fogalmaival ellenkezett, mégis egyik legtevékenyebb és legmelegebb barátja volt az új uralkodónak, s érdemeinek a legnagyobb hódolatot mutatta be a senatusban tett indítványával, hogy «a haza atyja» nevet ruházzák reá (2. Kr. e.). Mint szónok Cicero tanítványa lévén, öregségében a fiatal Tiberius mintaképe lett. Ízlését a görögökön művelte, attikai beszédek, névszerint a Hyperideséinek fordításával. Atheni tanuló korában lehetett, hogy görög nyelven bukolikus költeményeket készített.

Még sokkal jelentékenyebb volt *Asinius Pollio* irodalmi képessége, kit mint kellemes, finom ifjat Catullus baráti körében találtunk (szül. 678/76.). Vezéréhez, Julius Cæsarhoz haláláig hű maradt, ugyanez érzelmet, azon szándékkal, hogy a béke érdekében működjek, átvitte aztán Antoniusra s mint ennek képviselője kieszközölte a *brundisiumi* egyességet (712/43). Dalmatai diadala után (714) lelépett a politikai színtérről. Az Octavianus és Antonius

közötti utolsó döntő harcban semlegesnek nyilvánítá magát. Hajdani barátja ellen nem akart harcolni, és Róma ellen a keleti sergekhez csatlakozni tiltá hazaszeretete: elhatározta tehát, hogy «zsákmányúl esik a győztesnek», de politikai érzelmének függetlenségét meg tudta óvni. Megszokta, meggyőződését őszintén, sőt hevesen kimondani. Már jóval előbb, megvalósítva Julius Cæsar gondolatát, az első nyilvános könyvtárt alapította Rómában a parthinusoktól elvett hadi zsákmányból. A Libertas atriumában az Aventinuson, hol régtől fogva tanyáztak a költők, mindenki használatára voltak most felállítva Hellas és Róma könyvkincsei, és a nagy korú Varro, kit Cæsar egykor ennek öréül szánt, volt az egyetlen élő ember, kinek képe e szentélyt ékesíté. Pollio bizonyára a legfüggetlenebb és legjártasabb megítélője volt a hazai irodalomnak. Mint Varro, szerette a köztársaság régi költőit és szívesen idézte, a nélkül, hogy elzárkóznék az új iránytól. Mint szigorú őre a gondos és mégis cziczomátlan, igazán művelt írásmódnak, külön kritikai iratokban vizsgálta Sallustius nyelvét, melynek keresett régiességét kárhoztatta, valamint Ciceróét, kit épen nem tartott hibátlannak, kimutatta Livius stíljében hazai nyelvjárásának, a patavinitásnak nyomait, melyeket a helyszínén tanulmányozhatott. Veronai barátjának kifejezési módját is fontolóra vette. Az elhúnyt dictatorhoz való közel viszonya nem akadályozta, hogy a polgárháborúkról (694/60. óta) szóló történeti művében megvesztegethetetlen igazságszeretettel ki ne emelje Cæsar emlékirataiban a ténybeli valótlanságokat, melyeket mint szemtanú leghitelesebben fölfeledezhetett; és bármily kevésbé rokonszenvezett Cicero természetével, mégis igazságos volt egy összefoglaló visszapillantásában a nagytehetségű és érdemes férfiú jelentő-

sége iránt. Mint történetíró, szónok és tragikus költő (egy fél galliambus is fenmaradt) kiváló helyet foglalt el az irodalom alkotó barátai közt, melyet alkalmilag önérettel meg is védett. Ellensége lévén az üres frázisnak, azt követelte, hogy a gondosan megfontolt és előkészített dologból a szavak önmagoktól származzanak.

Ez előkelő, önálló személyiség volt az, a ki e korszak legnagyobb költőjének, fiatalkori törekvése éveiben a legerősebb támaszt és legüdvösebb serkentést nyújtotta.

ELSŐ FEJEZET.

VERGILIUS.

Asinius Pollio pártfogoltja, *P. Vergilius Maro* 684/70. október 15-én született Andes faluban Mantua mellett, mint egyszerű földművesek fia. Apja munkás volt Magius törvényszolgánál, kinek tisztos leányát, Magia Pollát nőül vette. Szorgalommal és ügyességgel sikerült kis jószágot szereznie honi földén s azt lassanként megnagyobbítania, s így módjában volt, hogy tizenkét éves fiát Cremonába, az előkelő városi iskolába adhassa, hol első oktatását nyerte a férfi tóga felöltéséig (699). Innen további kiképzése végett Mediolanumba s már 701-ben Rómába jutott, hogy itt a grammatikai tanfolyam befejezése után a szabad művészetek magasabb fokára, a retorikára adja magát. A tekintélyes rhetor Epidius iskoláját látogatta, a kinél tanult M. Antonius (szül. 671/83) és Octavianus (szül. 691/63) is. Mivel ez utóbbi már mint tizenkétéves fiú nyilvános temetési beszédet tartott, nem látszik lehetetlennek, hogy legalább rövid időn át iskolatársa volt a fiatal Marónak. A kissé bamba parasztfiúnak szájából nehezen folyt a beszéd, sőt a prózai stílusban való kifejezőmódja egy hitelt-

érdemlő kortárs (Melissus) tanúsága szerint, egész életén át valami esetlenséget tartott meg. Csak egyszer és nem többször tartott próbából beszédet a törvényszék előtt. Sokkal szivesebben készített verseket, és magától jött, hogy az uralkodó irány, azaz Catullus és barátjai befolyása alatt állt. Hiszen ez iskola egyik még élő képviselőjének, Cinnának, földije volt.

Kísérletet tett tréfás apróságokkal s az ilyenekben kedvelt iambusi trimeterrel, choliambusokkal és elegiai distichonokkal. Igaz, hogy ez apró darabok vegyes gyűjteményében, melyek egy Aratostól kölcsönzött név (κατὰ λεπτόν, talán «forgácsok») alá voltak foglalva, csak kevés kétségtelenül vergiliusi és biztosan ez életkorából való van. Annál értékesebbek az üde csonka iambusok, melyekkel a rhetortanuló búcsút vesz osztályától, mert a bölcsészethez készül fölemelkedni (VII). Nem titkolja, mint örül, hogy túllépett e fokon: búcsút vesz a rhetorok üres kenőcsös fazekaitól, keleti dagálytól felfúvódott frázisaiktól, úgyszintén az unalmas grammatikus czéhtől, de a szeretett iskolatársak csapatjától is, kik közül valami Sextus Sabi-nust gyöngéd megszólítással emel ki mint szívbeli barátját, végre az édes múzsáktól:

El most, Caménák, el tehát ti is tőlem,
Édes Caménák (mert megvalлом őszintén,
Hogy édesek valátok); térjeteK mégis
Könyvimbe vissza, de szemérmesen s ritkán.

Hogy az ifjú költő nem volt barátja az úgynevezett legszigorúbb attikusok régieskedő, szenvelgően érdes stíljének, mutatják a később (mintegy 711-ben) keletkezett choliambusok T. Annius Cimberre (II), Antonius hívére, kinek testvérgyilkosságára céloz az utolsó sor: ásatag

szavak rozsdás zagyvalékát és *Sigma* helyett a *Tau* bitó-jegyvet adta be testvérének e második Thucydides, az attikai láz zsarnoka, és így válják az neki is bajára. Észre-vehetjük a hellenisztikus epigramm fejeivel való ismeret-séget. Ugyanez időből származik egy vidám parodiája (VIII) azon iambusoknak, melyeket Catullus saját könnyű hajója tiszteletére (Catull. 4) írt. Tudomásunk van valami Ventidius Bassusról, ki Pompeius Strabónak a picenumiak fölötti diadala alkalmából (665) mint kis gyermek anyja karján került Rómába, később (696) Galliában mint postamester jó szolgálatot tett Julius Cæsarnak és 711-ben a triumviratus felállítását után Octavianus helyettese lett a consulságban (*consul suffectus*). Ez maga vagy valami hasonló életpályájú más ember, a hajdan Quinctiónak, most Sabinusnak nevezett felkapaszkodó, kinek képét Vergiliusnak vagy egy kortársának és földijének amagúnysos versei megvilágítják. A leggyorsabb öszvérkocsis volt a Mantua, Brixia, Cremona felé vezető úton, ki lankadatlanul vakarta állatjait. Most nyugalomba helyezkedett, mint ama csónak: elefántesont hivatalszéken ül a Castor-templomban, hol a senatus ülés.

Az ifjú Vergiliusnak pajkos és tehetséges társa volt, talán még a rhetoriskolából, a mantuai Octavius Musa lovag. Műveltségét és szónoki képességét fellengzően magasztalja a Musa melléknévvvel üzőt keceses szójátékban a melegen érzett, szintén catullusi ihletű búcsúköltemény (XIII) elegiai distichonokban. Horatius is legközelebbi és legizlésesebb barátjai közt említi a «legjobb» Octaviust. A jókedélyű világfi azon bizottság tagja volt, mely az innenső Galliában a gyűlöletes földosztásokat végezte, s ezáltal hajdani társával ismét érintkezésbe jött, mely persze kínos természetű volt. A kora halál elragadta a

nagyon is szomjas ivót. Vergilius epigrammban (XIV), mely még a gyászban is a csendes humor egy vonását árulja el, siratja kora végét és a római irodalom vesztését. Mert az elhunyt történeti iratokat hagyott hátra, melyeket barátai csodáltak s még nagyobbakat vártak tőle.

A Ciceróval is baráti lábon állott epikureus Siron oktatásából merítette a gondolkodó ifjú a bölcsészeti tanulmányok iránti lelkesedését, mely egész életén át kísért. Legfőbb eszményként lebegett előtte, a természet titkait kikutatni és csodáit elbeszélni, s remélte, hogy megvalósíthatja ezt későbbi éveiben. Így, mondják, matematikával és orvostudománnyal is foglalkozott, és sokoldalú tudományos tanulmányainak nyomait a későbbiek áhítatos buzgalommal keresték fel műveiben.

Aránylag későn lép fel a költő tekintélyesebb alkotásokkal, melyek méltók nevére. Hogy az ürt betöltsék, kritikátlan irodalombarátok egy századdal később mindenféle gazdátlan jószágot, részben nyilván későbbi eredetű kimustrált portékát állítottak össze ifjúkori művei gyanánt. Bizonyára nem Rómában, hanem szülőföldje falusi csendjében talált hangulatot a bukolikus költemény számára. Láttuk (I. kötet), hogy ugyanez időben Valerius Cato «Átkozódásaiban» rokon hangot pendített meg. Hasonló benyomások és tapasztalások közt jelent meg Vergilius előtt Theokritos sicíliai múzsája.

Jellemző a hú munkás állhatatos szorgalmára és nyugodt biztosságára nézve, hogy minden feladatnak, melyet egyszer maga elé tűzött, egészen és kizárólag átadta magát, s nem ment át újabbra, míg a réginek megoldása teljesen be nem volt fejezve.

A lelkiismeretes történetíró Asconius Pedianusnak, ki a leghitelesebb tanú életére nézve s ki az elhunytnek kor-

társait is még kikérdezte, köszönhetjük azt a határozott tudósítást, hogy Vergilius 28 éves korában kezdett falusi költeményeket kiadni, azaz 712. október közepétől 713-ig, és a teljes kiadásra való gyűjteményt három év alatt fejezte be, tehát 715. őszéig. Természetesen nincs kizárva a lehetőség, hogy ez adat nem teljesen pontos, hogy az egyik vagy másik darab később járult hozzá vagy egyik-másik, a gyűjteménybe föl nem vett kísérlet (péld. IX. 45. kk.) már korábban keletkezett. De ismételt vagy bővített kiadásról nincs semmi tudomásunk és benső érvek sem jogosítanak ily föltevésre.

A dús legelőjű Mincio-síkság paraszt fiához egy dal sem állt közelebb, mint a pásztoroké: itáliai legelőkön is megszólaltak a nádsíp hangjai; a fehér hattyúkkal népes széles folyó, mely lassan kígyózott végig a nádas partok között, kövér nyájakat látott a zamatos síkon legelni. Asinius Pollio, ki 711. óta mint legatus állt az innenső Galliában, volt az, ki a természet tiszta hangulatú fiát a falusi idyll ápolására serkentette (ecl. VIII. 11. k. III. 84).

Vergilius egyes theokritosi költemények fordításával kezdte, melyek szűkebb körben tetszést nyerhettek, mert később hivatkozik reájok, és «jól ismert» mutatványokat idéz belőlök (IX. 23. kk. = Theokr. III. kezd. IX. 39. kk. = Theokr. XI. 45. kk.).

A kiadottak közt *a második és harmadik ekloga* a legrégebb. Tárgyban és motívumokban szigorúan ragaszkodnak a sicíliai mintákhoz, melyeket szabad contaminációval használnak fel. Az előbbinek tárgya a gazdag nyájtulajdonos Corydon szerelmi epedése a szép Alexisért, urának kedvencéért. Reménytelen állapotában megelégszik azzal, hogy a magányban a hegyeknek és erdőknek énekelje epedő dalát: «merevnek» nevezi azt a költő,

inkább a naiv szerelmes jellemzésére, mintsem önmagának, mint kezdőnek jellemzésére. Majd Theokritos *Kómastes*-át (3), majd a Galateáért versengő Polyphemust (6. 11), majd az arató Battost (10), majd a bukoliasta Menalkast (8) utánozva, kísérletet tesz minden hangnemben, hogy a vonakodót meghassa és megnyerje: gyöngéd szemrehányások és fenyegetések, saját gazdagságának, énekművészetének, szépségének hetvenkedő dicsérete, csalogató rajza az idylli együttlétnek, ígéretek és ajándékok váltakoznak, míg végre kétségbeesetten megvallja, hogy minden hiábavaló, és mégis esküdözik, hogy szíve vonzalmának nem állhat ellen. Ezalatt a nap, mely eleinte magasan és tűzelve állt az égen, lehanyatlott. Az est árnyai a munkára emlékeztetik a mulasztót, és akkor is (mint már Theokritos magasztalva említé Nikiasának) enyhítő hatást teszen a dal, mert mint Polyphemus, ezzel a gondolattal vigasztalja magát: majd találsz más Alexist, ha ez megvet is.

Az irodalmi pletyka körébe tartozik az a szóbeszéd, melynek persze Suetonius, Martialis, Apuleius hitelt adott, hogy Corydon Vergilius, és Alexis egy tőle szeretett fiú lett volna. Suetonius és Servius mondják, hogy Pollio egy szolgálatában álló csinos legényt, névszerint Alexandert ajándékozott a költőnek, mert annyira tetszett neki; Martialis szerint Alexis Mæcenas ajándéka volt. Akármilyen igaz vagy nem igaz az ártatlan történetben, a második ekloga minden előfeltétele oly különböző nemű, hogy az ilyen személyes vonatkozásra való gondolatot még tréfából sem engedi meg.

A *harmadik* eklogában két nyáját legeltető pásztorfiú találkozik. Bukolikus szokás szerint, melynek az ó-italiai *satura* is hódol (mint Theokritos negyedik és ötödik idyll-

jében a legények), csipkedő szavakkal és ingerkedésekkel egymásba kötnek, a mi versenyéneklésre való kihívással végződik. Miután, nem minden nehézség nélkül, meg egyeztek a díjra nézve és versenybírókat szereztek, rögtönzött duett következik váltakozó kettős sorokban változó motívumokkal, melynek kimenetele az ítélet szerint mindkét félre nézve egyaránt megtisztelő. A művészet az egyik részen abból áll, hogy mindig új, kecsesen kikerekített mondatokat talál, a másikon abból, hogy az adott tételt felülmúlja vagy sajtóságos fordulatot ad neki. A személyi kérdés itt is túlnyomó. Az előéneklő isteni kegygyel, szerelmi szerencséjével, magas pártfogóval dicsekszik; a válaszadó letromfolja őt önérzettel vagy gúnynyal. Végre a költői versenyek ősi szokása szerint mindegyik talányt ad fel a másiknak, melynek megoldását azonban a versenybíró nem várja be.

A második és harmadik ekloga után az *ötödiket* költötte, mely a végén (86. v. k.) tetszéssel utal amaz előbbiekre. A szerző (Menalkas pásztor átlátszó álarcza alatt, mint a kilenczedikben, fölismerhető) már hirhez és tekintélyhez jutott; van egy fiatalabb társa, Mopsus, kit nagy dicséretben részesít: csak egy ember merészel vele mérkőzni, a gögös Amyntas, ki azonban messze mögötte áll, a mint hogy Mopsus megvetőleg is néz le reá. Egy régi magyarázó azt állítja, hogy Mopsus alatt a veronai Aemilius Macer, Vergilius barátja értendő, kinek bukolikus költeményeiből persze semmit sem ismerünk; vetélytársa pedig Cornificius volna (v. ö. I. k.). De mindezek a magyarázatok bizonytalan hitelűek és megbizhatatlanok. A két baráti dalmok két dal előadásával mulattatja egymást, melyeknek egyike vonatkozással van a másikra. Nem rögtönzések: mindegyik kevéssel azelőtt dolgozta ki a ma-

gáét, s a másodikról, Menalkaséről, már rég dicsérőleg beszélnek a pásztorok. A közös hős Daphnis, a bukolikus dal hőse, kinek művészetét, szenvedéseit és halálát versenyezve énekelték meg Stesichoros és a siciliai költők. A nymphák kedvenczének elhúnytá fölötti gyászszal, melynek Mopsus ád szavakat, Menalkas a hős apotheosisát és az évi emlékünnepe leírását, melyet neki fognak szentelni, állítja szembe. Mind a ketten ismerték az elhúnytát: Mopsus tanítványa volt, Menalkas is dicsekszik szeretetével. Így hát a szín a mythikus időbe van téve, ámbár a jelenkor pajkosan bebandikál a bevezetésben, valamint a végén. Az ókornak tudákos magyarázóí, kik oly szivesen szimatolnak mindenütt rejtett allegoríai vonatkozásokat, Daphnis személyében majd a költő egy testvérét, Flaccust, majd a transpadánok pártfogóját, Julius Cæsart keresték. Lehetetlen ez allegoríát egyes részeiben kimutatni. De ily követeléssel nem is voltak a régiek költői allegoríáik íránt, még pedig joggal. Megelégedtek az alaphanggal és egyes hangokkal, melyek itt-ott rejtélyesen átengedték csillámlani az elleplezett kettős értelmet, míg a látható körvonalaknak világosaknak és szilárdaknak kellett lenniök. Így a sokféle jelből és csodából, melyek Cæsar meggyilkolását követték, egyik-másik (péld. 24. kk. v.: Sueton. Cæs. 81) itt is be lehetett szöve, mely a hozzáértőnek gondolatait reá vezethette s kellett is vezetnie. Azonban Cæsar valódi apotheosisának a *kilenczedik* eklogába fölvett egy próbája mutatja (46—50 v.), hogy ilyent itt nem szándékolt. E versszak az alexandriai katasterismusok módjára világos szavakkal ünnepli a Venus-sarj Cæsar csillagzatát, melynek fölkeltét észrevették a dictator halotti játékaín. Benne pillantja meg a szerző a békés, boldog kornak sokat-ígérő előjelét. De a remény nem volt beteljesülendő,

s így elmaradt a költemény fölvétele a későbbi gyűjteménybe. Egy erre való keserű vonatkozás (IX. 50) található az első eklogában. (73. v.)

A közvetetlen Theokritos-tanulmányokhoz tartozik a *hetedik* ekloga is, mely legközelebb sorakozik a harmadik mellé. De nem drámailag kezdődik, mint ez, hanem elbeszéléssel. Meliboeus jelentést tesz. Tölgy árnyékában látta Daphnist (a dalhóst) ülni, és mellette két gyakorlott versenydalnokot, Thyrsist és Corydont, bukoliastákat, mint Theokritosnál a nyolczadik idyllben, készen arra, hogy művészetökkel megmérkőzzenek. Nem állhatott ellen Daphnis meghívásának, és emlékezetből ismétli a váltakozó dalt, mely, mint az idézett theokritosi mintában, négy-soros versszakokban folyik és Corydon győzelmével végződik: *ex illo Corydon Corydon est tempore nobis*. Mivel ez az utolsóelőtti versszakpárban (53. kk. v.) megvallja Alexishez való rajongó szerelmét, alig lehet elutasítani a második eklogára való vonatkozást, a nélkül hogy jogunk volna ezért őt magát Vergiliusnak tartanunk és a Theokritostól kölcsön vett végmondatnak vagy a költemény más helyeinek jelentést tulajdonítunk a költő történetére vagy sikereire nézve. Azok a kísérletek is elhibázottnak látszanak, melyek Thyrsis vereségét előadásának rosszaló bírálatával akarják igazolni. A költő bizonyára nem azt czélozta, hogy Corydon nagyobb művészetének háttérrel adjon: valami kontár által saját művét ronttathatna el, mert hiszen nem kellett komikusan hatnia. Elég az, hogy a másodiknak nem sikerült az elsőt felülmúlni.

A 713/41-ik évben érte a Cremona- és Mantua-vidéki földbirtokosokat az a kegyetlen csapás, mely Vergilius jólétét is pusztulással fenyegette. A szövetséges cæsari hadsereg 34 legiójának veteránjai, kik a triumvirek alatt

diadalmasan harczoltak a köztársaságiak ellen, a philippii döntő csata után követelték a megígért ellátást, mely a legyőzött párt területén lévő parasztbirtokokból állt, s az elfoglalt területek kikerekítéséhez a semlegességben maradt községek szántóföldeinek is hozzá kellett járulniok. Így történt, hogy 60 kiszolgált katonából álló áradat előntötte a Po síkjának békés mezeit és Mantua területén («Mantua, jaj neked, oly közel a szegény Cremonához!») a költő atyai birtokát is lefoglalta. A megrablottak és hajléktalanok seregei, fiatalok és öregek, férfiak nejeikkel és gyermekeikkel, Rómába özönlöttek, hogy a forumon, a templomok lépcsőin panaszt emeljenek meg nem érdemelt sorsuk miatt, s az istenekhez és emberekhez szánalomért könyörögjenek. A szenvedésökben osztozó andesi Vergiliusnak jutott némileg a szóvivő szerepe. Befolyásos pártfogók közvetítésével, minők voltak Asinius Pollio, kit Antonius az Alpeseken inneni Gallia praefectusává tett, és Cornelius Gallus, ki a triumvirek megbízásából a Pón túli városokban megadóztatásokat hajtott be, sikerült az elűzöttek Octavianushoz jutnia, kitől ígéretet nyert birtokának visszaadására nézve. A bizottság, mely a veteránok részeinek kiosztását rendezte, egész jószágát visszaadta a hazatértnek, és a többi mantuainak, kikért szót tett, birtokuknak legalább egy részét.

E kegyért való hálájának és a károsultak iránti részvételének az *első* eklogában adott kifejezést, mely a nélkül, hogy saját személyét valahol előre tolná, mégis elég világosan viseli az átélt dolgok bélyegét. Természetesen sem abban, a mit kimond, sem abban a mit elhallgat, nem szabad betű szerint venni. A költő helyére egy már öszülő pásztor lép, ki Rómában épen most vásárolta meg szabadságát megtakarított pénzéből és engedélyt nyert, hogy nyáját to-

vábbra is a szokott helyeken legeltesse. A másik az elűzöttek sorsában osztozik és a távolba készül vándorolni kecskéivel. A mit itt föltesz a költő, az az adott viszonyok közt egészen úgy és ismételten is megtörténhetik. De a költő közvetetlen érzéséből fakad a ragyogó világváros csodálata (19. kk. v.), mely úgy áll Mantuához és más vidéki városokhoz hasonlítva, mint a cyprus az alacsony bokrok közt, a lelkesedés és a kiolthatatlan háladatosság a nagylelkű oltalmazó iránt, — *deus nobis haec otia fecit*, — kinek, valamint a házőrző Larok tiszteletére minden hónapban füstöl az oltár (43. v.). Senki sem fogja azonban józanul azt következtetni ebből, hogy az ünnepeltnek már akkor hivatalosan és általában isteni tiszteletben kellett részesülnie. Az elűzöttek egy rövid, keserű mondása: «lásd, a vizsály a szegény polgárokat ím hova vitte» (71), szomorú világot vet a jelenkor minden bajának eredetére.

Vergilius sem örvendhetett sokáig újra elnyert birtokának. Pollio a 713-ik év késő nyarán elhagyta a tartományt, s helyébe mint legatus Alfenus Varus jött azzal a megbizással, hogy a foganatba veendő végleges földosztásnál a mennyire lehet, jogaikhoz segítse a károsult mantuai földbirtokosokat. Erős támogatás reményében Vergilius akkoriban egy költeménybe kezdett, melynek bevezetésében ragyogó dicsőítő dalt ígért hajdani tanuló társának (IX. 27—29), ha megmenti Mantuát. De a biztos megcsalta a várakozásokat, mert a súlyosan meglátogatott város elveszté virágzó mezeit (Ge. II. 198. k.) s nem tartott meg mást, mint egy keskeny mocsár-csikot a fal mellett (v. ö. IX. 7. kk.). Vergiliust magát is újra háborgatták rablásra vágó új szomszédai. A primipilaris Milienus Toro vezetése alatt egy csorda veterán tört be hozzá. A határ fölötti szóváltás alatt a költő majdnem elveszett egy Clodius

nevű közkatonára kezétől, ki kurtán akart elbánni vele szemtelen karddal üldözte, ha futással meg nem menekült volna (v. ö. IX. 14. kk.). Az övéivel együtt egy kis villában talált menedéket, mely előbb tanítójáé, Sironé volt (catal. X): talán megvásárolta tőle. Valószínűleg itt írta meg az első ekloga ellentétét, a *kilenczediket*, megemlékezve az ismételt megrablásról és erőszakosságról, melynek csaknem áldozatul esett a kedvelt dalmok Menalkas. Ezt adja tudtúl szolgálója egy másiknak a városba vezető úton, és mind a ketten kedvtelve emlékeznek a szép költeményekre, melyeknek néhány helyét emlékezetből előadják, köztük Theokritosból való szabad fordításokon kívül a Varusról (27. kk. v.) és Julius Cæsar csillagáról szóló (46. kk. v.) enkomiumok kezdetét. Keserű irónia van a két darab fölemlítésében, melyeknek hangulata oly ríktó ellentétben áll a jelenlegivel. Nem volna semmi értelme, ha az itt idézett mutatványok nem valóban Vergilius ismert költeményeiből volnának. Igaz, hogy határozottan azt mondja rólok, hogy «még nincsenek befejezve» (26. v.), mert nincsenek fölvéve a gyűjteménybe. Ha különben Menalkas alatt Vergilius értendő, a mint az összefüggés kívánja és Quintilianus határozottan is erősíti, úgy Lycidas szerény nyilatkozatában, hogy jóllehet költő, mégsem mérközhetik Variussal és Cinnával (35. v.), nem rejtőzhet a költő vallomása önmaga ellen. Még inkább lehetett volna szándékában ingerkedő czélzás Antonius házi költőjére, Anserre, a hattyúk és a liba (anser) összehasonlításával.

Nem hiú öndicséret, ha Vergilius itt egy gyöngébb társával fejezteti ki Menalkas verseiben való örömét. Az volt a czél, hogy Octavianussal és minden belátással bíró honfitársával megszívleltesse a békés dalmok szentelt

személyét, a szerény múzsa értékét és méltóságát Mars bőséges fegyverei közepett. A költemény rendeltetéséhez képest tudomására jutott Octavianusnak és a szerző elégtételt kapott. De a szülőföldre való visszatéréstől elment a kedve. Barátainak tanácsára Rómában telepedett le s most közelebbi viszonyba lépett Mæcenassal. A megváltozott életviszonyok, a szellemes társak serkentése és a nagy város új föllendülést adtak költészetének. Még ugyanazon műfaj határai közt maradt ugyan, de leleménye szabadabb, gondolatköre tágabb, technikája érettebb és művészebb lett. Fényes bizonyítékát nyújtja ennek a *negyedik* ekloga, mely Pollio consuli évének kezdetén (714/40) készült. Magasabb hangon, melyet azonnal határozottan bejelent, üdvözli az ez évben bekövetkező visszatérését az aranykornak, melyet egy fiú születése hoz be és képvisel, kinek a megbékélt földkerekség fölötti uralom van szánva. Isteni származású lévén, isteni életet fog vinni istenekkel és hősökkel való közösségben. Az egész természet szolgálni fog a gyermeknek sönmagától felajánlja neki legjobb adományait; minden pompásan fog tenyészni, vad állatok megszelídülnek, mérges kigyók és növények ártalmatlanok lesznek. De csak lassanként, mialatt a fiú felnő, fognak eltűnni az eddigi rossz idők nyomai. Egyelőre lesznek még veszélyek, fáradalmak és háborúk, még egyszer Trója ellen fog vonulni Achilles. Csak az isteni sarj erős férfi korában lesz könnyű a lét s minden magától a legszebbé fog idomulni. Az ősrégi epedő képzetek ezek, melyek Hesiodnak a korszakok járásáról szóló fájdalmas elbeszélése óta betöltötték a költők és philosophusok képzelmét, s melyeket különösen az alexandriaiak dolgoztak ki, s most először esendültek meg latin versekben. A költő kívánja elérni e boldog jövőt, hogy annál teljesebben megénekelhesse.

Egyelőre az életbe való szerencsés belépést kíván a gyermeknek, kinek születése csakhamar várható.

Ha a fiú születésének hirdetésével nem akarta magát a költő annak a veszélynek kitenni, hogy a valóság megezáfolja, úgy a jóslat e pontban természetesen csak utólagos lehetett. Különben a hiteles tények, melyeket az ókor hagyománya e csodálatos költemény magyarázatára nyújt, nem teljesen elégségesek. C. Asinius Gallus, Asinius Pollio fia, közölte Asconiussal, hogy ez az ekloga az ő tiszteletére készült, és Suetonius, ki a császári kornak jelentékeny szónokai közé számította őt, csatlakozott e nézethez. Hogy Gallus 714-ben születhetett, bizonyítja 746-ki consulsága; épen akkor érte volna el a törvényszerű életkort. És mint vehette volna egyáltalában a maga számára igénybe e költeményt, ha nem épen 714-ben született volna? Azonban nagyralátó ember volt, ki az állam legelső helyére vágyott ugyan, de nem termett reá. Hogy ilyen magyarázattal dicsekedett, az még nem bizonyítja, hogy e magyarázat találó volt. E költemény sehol sem tulajdonítja épen Polliónak ama sarjadék atyaságát. Mindazáltal lehettek emberek, kik tréfából, udvariasságból vagy babonából utólag mint a Vergiliustól megígért gyermeket üdvözölték az újszülöttet. Akkoriban a levegőben volt a vágy a földi dolgok új fordulata, a vihar rázta világ megbékéltetője után, és az az érzés, hogy a régi idő elmulóban van és új nap következik. Az üstökösből, mely Julius Cæsar halotti játékain látható volt, egy etrusk aruspex a tizedik Sæculum beköszöntét magyarázta ki. Épen ez utolsó, legboldogabb világekorszakot jósolta meg a cumæi Sibylla is, és vele kapcsolatban a folyó 714-ik évbe helyezi beköszöntét a költő. Hiszen a brundusiumi béke teljes reményt adott, hogy most már valóban visszatér a polgári egyetértés és biztos-

ság. Az örömmel üdvözölt baráti szövetség közvetítésében első sorban Pollio volt részes. A prófétaí mondások tömegében, melyek ez időben napfényre kerültek, lehetett olyan is, mely egy isten kegyelte fiúnak, Romulus ivadékának születését erre az évre jósolta s vele az új korszak kezdetét. Így Vergilius szívesen megadta nemes barátjának azt a dicsőséget, hogy a boldog jövőt felavassa. Hogy azonban a jobb fordulat daczára még sem voltak elfojtva a viszály magvai, ezt bátran mondhatta a figyelmes szemlélő. Hiszen Sext. Pompeius még fegyverben állt: a vetélytársak utolsó döntő szembeszállása idővel nem volt elkerülhető. Csak ha véglegesen el volt döntve a hatalmi kérdés, csak akkor remélhetett tartós békét a világ. Majd ha a serdülő nemzedék férfiúvá fog érni, akkor fogja a teljes áldást élvezni, mely bölcséjébe van téve.

A harmadik láb hím cäsurájának túlnyomósága, gyakran összekötve a hetedik félütemével, a bukolikus metszet teljes hiánya mellett, heroikus jelleget ad a költeménynek. A stil erős, lelkesült. De a magasztos visio, mely az üdvözült föld kerekiségét körülfogja, felszáll az istenekhez, s egy világekorszak közeledését és a világot ennek sejtelmében megremegni látja, nem veti meg a természet életének apró vonásait sem, melyek közel feküdtek a falusi költőhöz: a virágokat, a kalászokat és minden áldást, melyet a föld önként ad, a kecskék duzzadó emlőit, a gyapjas juhot, a méztől csepegő tölgyeket, végre a gyermek kedves képét, a mint anyjára mosolyog.

Még egyszer visszatér a költő a következő nyáron (715) a *nyolczadik* eklogával a régi Theokritos-tanulmányokhoz, és pedig ismét Pollio tiszteletére, a ki kedvét találta a költészet e nemében. Üdvözli a babér koszorúza vezért, ki az illyriai parthinusok legyőzése után hazatérőben van,

hogy nemsokára (október 25-én) diadalt ünnepeljen Rómában. Két szerelmi dal, egy elhagyott szerető keserű panasza és a Pharmakeutria éjjeli szerelmi varázsa, mint ellentétes darab van a két pásztor versenydalában szembe állítva. Mind a kettőnek sötét színezése van; éji darabok: de míg az előbbi reménytelenül és tragikusan a vízbe ugrás fenyegetésével végződik, a varázsló nőnek sikerül magához vonni a vonakodó szerelmezt, úgy hogy a komor hangulat örvendező várakozásba megy át.

E második dal nagyrészt csak fordítása az eredetinek (Theokr. II), de egyedül a bűvös cselekvény (kihagyásokkal és hozzátételekkel) van utánozva. Kezdetén hiányzik a holdas éj csodás jelenetezése, és később a legjobb, a szerelmi történet megragadó elbeszélése: ezzel szíve van kivéve a költeménynek. E helyett a befejezés sajtáságos fordulatot vesz: a szerencsés siker jelei végre váratlanul előlépnek, úgy hogy a jelenet drámai mozgalmasságot nyer. Szabadabb leleményű az első dal panasza: egyes versszakok motívumait Theokritos különféle idylljeiből veszi át, de belevegyíti a római lakodalmi szokások egy vonását (a diószórást).

A távol jövőben lebeg a költő előtt magának Polliónak és tetteinek megéneklése: talán maga a hős juttatta eszébe e feladatot. Lekötelezőleg utalva pártfogója tragikus költeményeire, érdemeit, melyeknek ismeretét az egész földkerekségen ki szeretné terjeszteni, sophoklesi kothurnusra méltóknak nyilvánítja. A Varus tiszteletére irandó epossal is felhagyott. A hatodik ekloga bevezetésében, mely ekloga neki van ajánlva, kijelenti, hogy miután hiába kísérelte meg a «királyokat és harczókat» megénekelni, Apollo parancsára visszatér a falusi múzshához, mely állásához, valamint tehetségéhez illő. Dicsőítő dal-

nokokban úgy sem lesz Varusnak hiánya, és e szerényebb dal is, mely nevét viseli az élén, tiszteletére fog válni. Személyes vonatkozásokból persze csak annyi látható s határozottan bizonyos, hogy a következőknek egy kis része ifjúkori barátját a Sironnál végzett közös tanulmányokra emlékezteti.

A borkedvelő Silenus, az ókor mély gondolkozású humoristája, kinek jóstekintete behatol a teremtés és emberi élet titkaiba, ősrégi monda szerint, egyszer részegségében kénytelen volt megfelelni Midas királynak, a gondolkozás nélküli kéjelmesség típusának kérdéseire. Ekkor mondta ki a megrázó szót, mely az antik világnézetben oly sokszorosan visszhangzik: legjobb nem születni, azután minél előbb meghalni. E látnokot és fő-főtudóst a történetíró Theopompus philippikus történeteinek első könyvében, mely mindenféle csodálatos tudósításokkal volt tele, forrásává teszi egy allegorikai-ethikus mesének, mely valamely, az Okeanostól körülözönlött világon túl fekvő boldog földről szólt. Ezt a kinyilatkoztatást is leleplezte volna Silenus Midas előtt. Vergilius a színhelyet Phrygiából a bűvös Thessaliába, a hellen költészet bölcsőjébe és hazájába, az isteni Olympos hegy lábához tette.

Két pásztorfiú itt, mondja vidám hangon a költő, meglepte az öreget, a mint egy barlangban kialudta tegnapi mámorát. Megkötözik a koszorúkkal, melyek rendetlenül hevernek a földön, a mint fejről lecsúsztak, és egy pajkos najád gúnyolódva befesti az arczát. A fölébredt Silen, ki gyakran megcsalta volt a dalt reménylő fiúkat, nevetve ismer a csalfa kényszerre, minőre szükségök van a vonakodó prófétáknak, s kiváltja magát egy csodálatos tartalmú dallal, melyre az erdő faunjai és állatai tánczolnak és a tölgyek ormaikat mozgatják. Lucretiusra emlékeztető

szavakkal epikuri bölcseséget dalol, a mint Siron tanította, régi mythosokkal összekötve, a világegyetem, erdők, állatok és emberek keletkezéséről, kik Pyrrha köveiből származtak, a Saturnus alatti boldog időkről és Juppiter szigorú uralmáról, mely alatt Prometheus, az emberbarát és a tűz elorzója, szenvedett. Vele be vannak fejezve a kosmogonia és theogonia korszakai: az egész őstörténet, azon pontig, hol az emberi nem művelődése kezdődik, nagy vonásokban van rajzolva. A hősök első vállalataival kezdődik történetök. Az Argonauták hadjáratában, mely Görögország hőseit először vezette egyesülten a távolba, Hylast elrabolják a forrás nymphái. Kretában Minos leánya, Pasiphaë természetellenes szerelembe esik egy bika iránt. Mind a két mythos, valamint az összehasonlítólag közbeszótt rege Proetus tehenekké változtatott leányairól, a bukolikus költészet mondakincséhez tartozik. A mint Hylas mögött megnevezetlenül is fölmerül az olvasó lelkében Herkules alakja, úgy Pasiphaë mögött a Minotaurus és ennek legyőzője, Theseus: talán halk utalás ez a két leghatalmasabb hősrre, kik az emberiséget csapásoktól és szörnyetegektől megszabadították. Az arkádiai vadásznő, Atalanta, kinek végzetes versenyfutásáról aztán szó van, szintén jó ismerős a falusi költők előtt, hasonlókép, a mint már a monda természetéből következik, Phaëthon nővéreinek átváltozása égerfákká. Míg a két utóbbi tárgynak egymással és az előbbivel való benső összefüggését nem lehet felismerni, Silenus most hirtelen a jelenkorba ugrik át. Megénekei, hogy Vergilius barátját, a költő Cornelius Gallust, ki eddig a Permessus folyónál, a Helikon lábánál bolyongott, azaz először a költés könnyebb formáit gyakorolta, most egyik múzsa a hegy ormáig vezeti, Phœbus és egész kara feláll előtte, és Linus, a dalnak korán el-

húnyt mestere, Hesiodos szerint Urania szeretett fia, a múzsák nevében megajándékozta épen ama régi askraí dalnoknak, a bœotiai költő-iskola, valamint a bukolikus költészet ősatyjának nádsípjával, hogy megénekelje a gry-nioni berek keletkezését, azon paradicsomét, melyben Apollónak ősrégi jóshelye és felséges temploma volt. Itt történt egykor a két jós, Mopsos és Kalchas ama versengése, melyet Hesiodos beszél el egyik költeményében. Trójából hazafelé térve, a görög sereg jósa találkozott Tiresias leányának, Mantónak fiával, s a talányversenyben vereséget szenvedve, bújában meghalt. Épen e küzdelmet, Hesiodos nyomait követve, Euphorion is megénekelte s ennek költeményét fordította Gallus. Gallus költői felavatása a Hesiodoséra emlékeztet, melyet ő maga beszél el a Theogonia bevezetésében. Így hát benne rejlik a Vergilius-féle ekloga megértésének kulcsa. Mivel ugyanis be lehet bizonyítani, hogy az előbbieken említett mythosok Deukalionról és Pyrrháról, Prometheusról, Deukalion fiáról, Hylasról és az Argonautákról, Theseusról és Minosról, Atalantáról és a Heliadokról, mind előfordultak Hesiodosnál (nagyobbrészt kimutathatólag a nők «katalogos»-ában), mivel továbbá Euphorion többek közt *Hesiodos* című költeményt írt, jogosult a föltevés, hogy a régi mesternek e dicsőítésében épen eme tárgyakat említette meg, és hogy Gallus ezt a költeményt is bevezette vagy legközelebb bevezetendő volt a római költészetbe. Így a jártas olvasót az ismert alakokra való emlékezés vezette a baráti költő iránti hódolatra. Mintegy függelék gyanánt megemlékezik még Silenus két négysoros párhuzamos versszakban két átváltozási mondáról, Seylláról, Nisus leányáról és a boldogtalan Philomeláról. Legalább az utóbbinak és nővérének sorsáról ismét be van bizonyítva,

hogy Hesiodosnál előfordult. Ha azonban meg akarunk maradni az egység és összefüggés mellett, alig kerülhetjük el azt a föltevést, hogy Gallus ezeket a mythosokat is tárgyalta, ha nem is ugyanazon költeményben vagy költői koszorúban, melyhez az előbb említettek tartozhattak. Neki kell hát tulajdonítani a Scylláról szóló két különböző versio egybefűzését is; az egyik Homerostól ered, melyet Hesiodosnak is követnie kellett a nagy Eoiákban, s az ugató tengeri szörnyről szól, a másikat, a királyleány vétkét, a mint a Cirisből ismeretes, Parthenios beszélte el *Metamorphosisaiban*.

Itt megszakad a költemény, hogy végül még egy talányt adjon fel az olvasónak. Mindazt, a mit Silenos az esti csillag feljöttéig és a juhok hazahajtásáig énekelt, kihallgatta egykor az Eurotas, mialatt Apollo kigondolta, és a partjain levő borostyánbokrokat könnyvélnkül megtanította rá. Hesiodos vagy Euphorion adta-e e keretet a költeménynek, melyben ama mondák egyesítve voltak? Lakoniába helyezték a pásztordal eredetét, Eurotasról, az arkádiai Mænalontól való származásáról és az elisi Alpheiossal való összeköttetéséről énekelt Kallimachos (valamint Permessusról is: 64. v.). Vajjon a bukolikus mondák szülőhelyeinek összefüggését akarta ezzel megmagyarázni, mintegy forrásától fogva futásában kísérni a doriai-bœotiai mythosköltészet folyamát? és vajjon Vergilius ama befejezéssel e folyóból akarta-e származtatni Gallus költeményeit?

Varusra nézve azonban, kinek a bevezetés megigéri, hogy az egész erdő róla fog énekelni, hogy tehát híre is hangzani fog, ha ez eklogát szeretettel olvassák, kinek neve Phœbos előtt is különös kegyben áll, az egésznek csak úgy lehetett becse, ha legbensőbb részvétellel volt Gallus költői hírneve iránt s baráti viszonyban volt vele.

És ha Vergilius jelentősen előre bocsátja: «a mit éneklek, azzal meg vagyok bízva», úgy semmi sem fekszik közelebb, mint hogy e megbízást, azaz a tárgy kijelölését közvetlenül Varusra vezessük vissza. Valóban mind a ketten közeli érintkezésbe jöttek egymással, mint a földosztó bizottság tagjai, és a föltevést, hogy mind a két férfiú baráti viszonyban volt a 713-tól 715-ig terjedő években, az sem czáfolja meg, hogy ugyanazon Cornelius Gallus több évvel később (723. előtt) ugyanazon Alfenus Varusnak a mantuaiak elleni igazságtalanságát vetette szemére vádbeszédében. Csak egy példája volna ez annak az oly gyakori jelenségnek, hogy a politikai pártharcok felbontják a barátságot.

Mindnyája közt legutoljára (715. késő őszén vagy telén) készült a költő saját bizonyosága szerint a *tizedik* ekloga. Barátja, Cornelius Gallus számára, kinek kivánságára írta, a boldogtalan szerelemben való vigasztaló költeménynek egy neme, félig csintalankodó, félig bensőséges. A szegénynek, míg maga fegyverben állt az ellenség előtt, megszökött a kedvese, Lycoris: valami katonatiszttel (Agrippa seregében, ki Aquitaniába, vagy Octavianuséban, ki Galliába vonult) az Alpeseiken, és az éjszaki tájakra ment és régi tisztelőjét zilált hangulatban hagyta hátra. Mint az epedő Daphnis Theokritos első idylljében, Gallus is felkölti az egész természet részvétét: fák és sziklák siratják, nyájak és pásztorok összegyűlnek körülötte, Apollo, Silvanus, Pan meglátogatják és megszólítják. Félig fájdalomasan, félig szenvedélyesen felel. Szeretne maga pásztor vagy vinczellér lenni és örvideni a Lycorisával való biztosított közösségnek a helyett, hogy távol tőle Marsnak szolgáljon és őt a jeges éjszakon tudja. Hogy fájdalmait gyógyítsa, a pásztori dalra akarja adni magát, az erdőkben

bolyongani, fakérgembe vézni szerelmi sóhajait, vadászni; de rögtön felismeri, hogy mindez hiábavaló lesz. Csak egy marad hátra: türelmesen alárendelni magát Amor hatalmának. A gondolatok és szavak, mint Servius bizonyítja, legnagyobb részt Gallus saját költeményeiből, mindenesetre az elegiákból, vannak merítve. Így hát saját művészetéhez, mint a legjobb vigasztalóhoz utasítja, és a költőnek oka van a reményre, melyet végül kifejez, hogy a múzsák jó nagygyá fogják tenni kis adományát, melyet barátjának nyújt, kit napról napra jobban szeret.

A sicíliai múzsák azok, kiknek dalát énekli Vergilius e mezei költeményekben. A pásztorok és pásztornők, kik föllépnek vagy megemlítettnek, görög neveket viselnek; kiváló dalmokok, mint Corydon és Thyrsis (VII) Arkadiából származnak, a pásztori költészet szülőföldéről; legnagyobb-részt görögök az istenek és hősök is, kikről szó van. De a helyi színek aggodás nélkül el vannak törülve. Többszörösen belejátszik a valóságos jelenkor és az itáliai hazaföld. A Mincius partján énekelnek az arkadiai dalmokok, a mantuai úton találkoznak Lycidas és Mœris (IX.), ugyanazon tájékon játszik az első ekloga, és Tityrus Rómában volt. De ama lombardiai síkhoz nem illik sem a vinczellér, ki «magas szikla alatt» a levegőbe énekel (I. 56), sem a szikla lejtőjén kúszó kecskék (I. 76), sem a magas hegyek, melyek esti árnyékot vetnek. A tenger közelében lakik a boldogtalan szerelmes, Corydon (II.), de (a 21. v. miatt) bizonyára nem Siciliában: még a kilencedik eklogában is Lycidas, teljes ellentétben a helyszínnel, a csendes sík tengerre mutat (57. v.). Egész Arkadia kifejezi Gallusnak részvétét (X. 13. kk.), és pedig juhok, pásztorok és istenek személyes látogatás által, mialatt ő maga, ki tudja, hol áll a táborban. Ha délben izzó nyári melegben learatják a

gabonát (II. 10) és este a barmok haza térnek az ekével (66), úgy föltehetjük, hogy a szántóföldet mindjárt az aratás után újra munkába veszik.

A pásztorok személyes jellemzése is elmosódik itt-ott. Tityrust (I) aggastyánnak mondják, szürke szakálla van, de még szerelmi dalokat énekel Amaryllisra (5. v.), kívül állandó viszonya van (30., 36. kk. v.). Egyszer (IX) Menalkasnak neveztetni magát a költő, a nélkül azonban, hogy a többi darabban is megtartaná ez álarczot.

A fa árnyékában, pásziton heverve, vagy szikla-barlangban gyakorolják e pásztorok művészeteket. Hangszerök a mezei nádsíp, s ha nagyot akarnak, a syrinx. A fuvolázó rendszeren a dalnok is, de alkalmilag meg van különböztetve e kettő (V. 2.). Az utóbbinak neve *poëta* (V. 45. v. ö. VII. 25), azaz költő és zeneszerző: olvassák is a műveit. Verseit fakérgre írja, szájról szájra, kézről kézre járnak. Közvélemény van az egyesek műveiről, dicsérik és korholják, megtámadják egymást, kontárokat és elismert mestereket különböztetnek meg, párfogókra hivatkoznak, — oly művészi és irodalmári eljárás van a pásztorok közt, mint Theokritosnál. Épen itt lépnek fel kézzel fogható személyiségek: Pollio (III. 84. kk.), mint a Damoetas mezei múzsájának barátja és újnemű saját költemények szerzője; a kigúnyolt testvérpár, Bavius és Mævius (III. 90.); az irigy, gyalázkodó Codrus (V. 11. VII. 22. 26.), a nagy tiszteletben tartott mesterek, Varius és Cinna (IX. 35), a múzsák választott barátja Gallus (VI. 64. kk.). Tudományosságban sincs e legényeknek hiányuk: Menalkas (III. 40.) ismeri az alexandriai matematikust, Konont és van tudomása Eudoxos érdemeiről is, ámbár nevét elfelejtette. Hogy itt sok czélzatosság lehetett beszöve, melyet csak a szűkebb körű beavatottak értettek, már a

theokritosi Thalysia példájából lehet sejteni, mutatja ezt továbbá a törpe Cæliusra vonatkozó csintalan talány (III. 105.) és a meghatározhatatlan Codrus is, ki fölött fejüket törék régi magyarózink, holott Valgius elegiáiban is előfordúlt, s mindenekelőtt mutatják a tárgyra nézve inkább eredeti darabok, melyek a költő személyes élményeivel (I. IX.), Gallus költeményeivel (VI. X.), az új korszak bekövetkeztével (IV.) foglal koznak. Az az általános föltevés, hogy sokat kell a sorok közt olvasni, ezért már korán az allegorikai magyarázat kalandos kísérleteire csábitotta az embereket.

Már fentebb utaltunk arra, hogy kivált a régibb darabok görög mintáktól függenek. Így a váltakozó versszakok, valamint a harmadik és hetedik eklogába való bevezetések legnagyobb része, úgyszintén Corydon előadásai (II.) őt vagy hat theokritosi költeményből vannak összehordva és mozaikszerűleg összeállítva. De a szabadabb leleményűek sem egészen önállóak egyes részeikben. Így az egész részvétnyilatkozat Gallus iránt (X.) Daphnis dalából, Theokritos első idylljéből van átvéve. Voltaire és Macaulay csodálták a versszakot, melyben a boldogtalan szerető visszaemlékszik, mint látta először a kegyetlen Nysát és mint szeretett belé. «Mikor anyáddal földünkön illatos almákat szedtél, láttalak, — hiszen vezetőök voltam, tizenkét éves voltam s már elérhettem az ágakat a földről: láttalak és veszve voltam, a szenvedély magával ragadott» (VIII. 37. kk.). És mégis, e bájos idyll, többnyire szószerinti csatlakozással, Theokritos egy versszakának változata; csak hogy itt a leány virágokat szed a hegyen és hiányzik a csinos kor-megjelölés, de gyöngédebb a vallomás: «azóta nem nézhetlek eléggé, de te épen nem törődöl velem». A lelemény érdeme tehát csekély Vergilius legtöbb mezei köl-

teményében, úgy az egészben, mint a részletekben. Színhely és személyzet, hangulat és színezés, gondolatok és képek, stíl és vers, minden kölcsönzött vagy legalább utánzott, de finom értelemmel és művészi kézzel. A tájkép iránti nyitott szeme, a természet egyszerű nyelve iránti érzéke kitűnik, ha kevés biztos vonással az alkonyodó estét, a hegyek változó árnyait, a villák füstölgő kéményeit, az ekével hazatérő barmokat rajzolja, vagy a forró déli naphevet, midőn a marha is árnyéket keres és a gyíkok a tüske sövény alá rejtőznek.

A bukolikus stílt, a mint már (az első kötetben) Valerius Cato Dirájából és Lydiájából ki van mutatva, Vergilius tovább tökéletesítette, úgy hogy egy Cornificius vagy Codrus kísérleteit tökéletesen elfeledték mellette. A mezei múzsa hangja mérsékelt (*deductum carmen*), mint a pásztorsíp-szelíd zengése (*tenuis arundo*). A költő a természet békeségében él és működik, szemlélkedésben és elégedetten. Az örök törvények, melyek a csillagok és források futását, a virágzást és gyümölcsözést meghatározzák, azok szabályozzák a falusi ember életét is, szilárd kört vonva gondolatai és szemlélkedései körül. A legközelebb fekvő megfigyelésekből és tapasztalatokból vannak kölcsönözve a képek. E költemények énekszerű előadásra, hangszerkisérettel, voltak szánva; szöveg és zene egyenesen meg vannak különböztetve (IX. 45.), és valóban, mint a siciliai mintákat, a művészetben gyakorlott dalmokok gyakran és nagy tetszéssel adták elő a színpadon. Még Traján idejében emlékeztek, hogy a lelkesült tömeg a költőnek, ki épen a nézők között volt, felállással hódolt, mint különben Augustusnak. Jó részben a nyelv és vers jó hangzása volt az, melynek e hangversenyi darabok ily sikert köszönhettek. Előadásra volt számítva a szerkezet is, melynek alapvonalai

magoktól a figyelmes olvasó szemébe ötlének, habár néhány finomabb kifejlesztés észrevétlenül marad is. Kétségtelen a versenydal párhuzamossága, hol vagy két-négysoros váltakozó versszakok (III. VIII.), vagy hasonló vers-számú terjedelmesebb dalok (V.) felelnek meg egymásnak. Az első ekloga két ellentétes darabjának mindegyikét a refrain osztja egyenetlen versszakokra (mint például Catullus Párka-dalában), de mind a kettőnek, csekély eltéréssel, a végső részben ugyanazon tagolása van. Szorosabb megfigyelés azon eredményre vezet, melyet a sicíliai minták megerősítenek és a stil parallelismusa megvilágít, hogy a versszakos szerkesztésre való hajlam a magándalon, a dialogon és az elbeszélésen is uralkodik, csak hogy nem lett merev törvénynyé, hanem a sokfélekép összefont formák és simulékony alárendelés szabad játékában csak annyira lép előtérbe, a mennyiben megfelel a szöveg nyugodtan összhangzatos menetének, ellenben megszűnik, hol disharmoniák éles kifejezésre jutnak vagy a költő valamely bevezető beszéde elüt a tulajdonképeni daltól. A mit az olvasó érzéke nem ismer fel azonnal, azt valamely zenei motivum visszatérése észrevétethette a művelt hallgatóval. Magában a szövegben is elég gyakran felismerteti a responsiót valamely szó vagy beszédalakzat ismétlése a jellemző helyen, a mondat szerkezet egyformasága, a gondolatok összhangzása vagy ellentéte, erős interpunctio egyenlő közökben.

E költői műfaj békés, ártatlan jellege volt az, mely ajánlatossá tette az államférfiak előtt, kik a politikai szenvedély lecsillapítására s a dolgok új rendjének megállapítására törekedtek. Ellenségekben és gúnyolódókban a czéhbeliék köréből nem szenvedtek hiányt Vergilius mezei költeményei. Míg Horatius dícsérte lágyan behízsgáló, ízlésesen

kellemes (*molle atque facetum*) tulajdonságukat, kaján bírálók, mint Cornificius, a köztársasági iskola követői, kigúnyolták több formáját és több kifejezését, mely nekik jogtalanul latintalannak látszott, s megengedték magoknak a léha gyönyörűséget, hogy a nemes verseket élcelő elcsavarásokkal nevetségesekké tegyék. Mindjárt a Bucolica megjelenése után valami Numitorius (?) Antibucolicája ki-parodizálta az első és a harmadik eklogát, ugyanez vagy más valaki eltorzította a másodikat.

Komoly követői e műfajban egyelőre nem voltak. Ovidius egy rettentően elrontott versben (ex P. IV. 16, 33) kortársai közt csak egy bukolikus költőre hivatkozik.

Az új kormányzat egyik legfontosabb feladata volt a lázadások és háborúk által elvadult nemzetet a béke termékeny munkáihoz visszavezetni, az elpusztított földnek új tenyészetet biztosítani, a kimerítő uradalmi gazdálkodás helyett a kisbirtoknak való kedvezés által a talajt megifjítani és lassanként ismét békés otthonában elégedett, szorgalmas falusi népséget nevelni. Arról volt szó, hogy ismét fölébresszék a szántóvető, vinczellér és baromtenyésztő szerény hivatása iránti kihalt érzéket, a veteránokba, kik a fesztelen katonai élethez, gyors zsákmányhoz és kalandos változatosságához szoktak s most a kardot az ekével voltak fölcserélendők, a szép szülőföld iránti szeretetet, a csendes háziasság, a természet ártatlan élvezetei iránti kedvet beoltsák. Míg Octavianus keleten az ottani tartományok legyőzésével volt elfoglalva, római helyettesére, Mæcenasra volt bízva az ország belső igazgatása. Ez fölismerte a mantuai elmés idyllköltőben a hivatott eszközt, mely a népszellemre minden irányban tisztító és lelkesítő

hatással lehet. Benső viszonya a természethez, gyakorlati tapasztalása és eszményi hazaszeretete mindenek előtt képessé tette, hogy a földművelés tanát hatásosan és tartalmasan, megnyerő, művészi formában kösse a nemzet lelkére.

A tárgygyal behatóan foglalkozó tankönyvekben persze nem volt hiány, mióta *Cato* saját tapasztalásából részint a fia számára írt, föntebb említett életszabályokban, részint a Manlius barátja számára készített kimerítő utasításban megtette a kezdeményezést. Már ő szükségesnek tartá a földművelés ajánlásának legalább néhány bevezető szót szentelni. A kereskedő és bankár üzletével hasonlítja össze. Ez ugyan bizonyos körülmények közt jövedelmezőbb, de részint veszedelmes, részint tisztességtelen. Ha őseink, úgymond, valakit mint jó embert akartak dicsőíteni, azt dicsérték benne, hogy jó mezei gazda. E hivatás adja a legbátrabb férfiakat és legderékabb katonákat, e kereset a legerkölcösebb, legtartósabb és legáratatlanabb. Sok teljesebb hangzású jóra való mondás van beszöve a legnagyobb részt száraz utasításokba, melyek a házi úr és a gazda magatartásáról, a szomszédokról, cselédekről, házi állatokról, szerekről, a mezei lak, éléskamrák, istállók elrendezéséről, az etetésről és trágyázásról, a gyümölcs-, bor-, olajtenyésztésről, sütésről és mindenféle házi szerekről, varázsmondatokról, imádságokról és szerződésekről szólnak. A görögök és rómaiak gazdag szakirodalmát, a pún Mago terjedelmes munkáját is, melyet Karthago bevétele után a római senatus rendeletére latinra fordítottak, vette *Varro* a földművelésről szóló három könyvének alapjául, melyet 80-dik évében írt (717/37). Épen úgy bizonyítja ez az itáliai szülőföld és az atyák erkölcsi iránti szeretetét, mint a legmerevebb anyag

kedélyes alakítása iránti érzékét. Kéjelmes vidám hangon mulat tekintélyes mezei gazdák egy társasága, mialatt mindegyik hivatásának azon oldaláról emel szót, melyhez különösen ért. Mindegyik könyvnek megvan a maga novella-szerűleg elbeszélő kerete, személyes vonatkozások, tréfák, ingerkedések és bókók vannak közbeszöve; tudományos közlések, válogatott idézetek, közmondások fűszerezik, mint rendesen, a szigorúan elrendezett fejtegetést. A tudományos dialog kellemes alakja, melyet a görögök annyira szerettek, ügyesen és jó kedvvel van egy nyersen realistikus területre átültetve. Itt is melegen ajánlja a mezei gazdálkodást, mint a nemzeti műveltség legtermészetesebb és legegészségesebb alapját. Csak a földművesek még igazi utódai az érdeemes Saturnus királynak. De komoly, szigorú munkát kíván a földbirtokostól is, mert fájdalom, nagyon is előtérbe tolakodik a villák túlságos fényűzése, a családapák inkább szeretnek a városban lakni, a színházban és circusban tapsolva dolgozni kezeikkel, mintsem a mezőt munkálni; megalégszenek azzal, hogy gabonát és bort a külföldről hoznak, holott az itáliai talaj a legpompásabb termékeket tudná nyújtani. Gyümölcsöző szántóföldek helyett roppant legelőket lehet látni, a mi visszalépés a műveltség fejlődésének legkorábbi korszakába.

Ugyanezen szellemben s körülbelül egy időben Varróval kezdte meg Vergilius *Georgicáit*, melyeket lassú megfontolt munkával, a mint szokása volt, Asconius teljesen hiteles bizonyosága szerint, hét év alatt fejezett be. Naponként, mondják, nagyobb számú verset szokott reggelenként tollba mondani, melyeket aztán estig gondosan átdolgozott s a legszorosabb mértékre vezetett vissza. Egyik-másik részt, a mint épen elkészült, bizalmas barátjainak, például Horatiusnak, tudomására hozhatta. A 725-ik év nyarán,

kevéssel a Sextilisben tartott diadalünnep előtt, midőn Octavianus Ázsiából hazatért s a Rómába vezető úton torokbaja miatt a campaniai városkában, Atellában tartózkodott, az egész költeményt, ennek négy könyvét négy egymásra következő napon felolvastatta magának. A költő Mæcenással találkozott az imperator hadi szállásán, s mindketten felváltva végezték a felolvasást.

Vergilius munkáját, mint a végén maga tudósít, a szűz városban (*Parthenope*), a bájos Nápolyban írta. De néhány hely elárulja, hogy Alsó-Itália buja vidékein bővebben körültekintett, hogy például Tarentumot, Pæstumot meglátogatta és így kibővítette nézeteit, melyeket hazájából hozott magával.

Az elődök irataiból összehordott anyagot a Palatina tudós könyvtárnokának, C. Julius Hyginusnak a mezei gazdaságról és méhekről szóló könyvében találta. Leginkább ebből a forrásból merítette a gyakorlati utasításokat, a mennyiben tapasztalásból már hazulról nem ismerte. De szándéka nem irányult kimerítő tankönyvre (II. 42.), főcélja az erkölcsi összhatás volt és a költőileg művészi alakítás a természeti létel és működés lélekteljes képévé, melynek előterén az ember áll, mint a teremtés ura. Ehhez nedvet és fűszert szívott görög és római költőkből, a nélkül, hogy önállóságát feláldozná.

Az egyszerű földműves munkáját régen megnemesíté a költői előadás számára az öreg Hesiodos «*Munkák és napok*» cz. műve, mely komoly hangsúlyal hirdeti a tant, hogy az istenek az erény elé helyezték a verejtéket. Az askrai dalnok ugyanazon bölcsesége az, melyet Vergilius hirdetni akar elkényeztetett honfitársainak. Ő is mindjárt az elején hangsúlyozza (I. 121. kk.), hogy Juppi-ter maga akarta fáradságosnak a földművelést: az embert

nevelni kell, életrevalóságát és leleményességét ki kell fejlesztenie a szükségnek. Csak a kemény szükség kényszerre és lankadatlan munka vezetett célra. És így még mindig résen kell lenni kár és veszély ellen, mint annak, ki a folyó ellen evez: ha csak egyszer leereszti karjait, hirtelen magával ragadja az ár (I. 198. kk.). Ezért azonban télen vidám társas életben élvezi szerzeményét, és ment a gondoktól, mint a hajós, midőn a sík tengerről a révbe jut és ujjongva megkoszorúzza a hajó tükrét (I. 300.). Vergilius is az ős hithez ragaszkodik daczára a természetvizsgálat és bölcsészet iránti hajlamának, és a jámborságot mint magától érthetőt teszi fel a mezei gazdáról: hiszen ez minden természeti erőnek kegyére van útalva, melyeket áldozattal és imádsággal kell megnyerni. A régiek gyermeki képzelete, kik hegyet, völgyet, erdőt, mezőt, sőt a tenger mélyét is, magasabb, de az emberhez jóindulatú lények alakjaival népesítették be, javára vált a mezei tankölteménynek, mely naiv kedélyekhez szól. Így mindjárt a bevezető imában Libert és Cerest, a Faunokat és Dryadokat, Neptunt, ki az első lovat alkotta, Aristæust, a pásztorok ősét, Minervát, az olajfa teremtményét és Triptolemust, az eke feltalálóját, Pant és Silvanust, végre a mezők, gyümölcsök és vetések valamennyi védő istenét barátságos részvételre hívja fel, mivel áldásaikat fogja előadni. A Latiumban már rég meghonosult görög mondák, melyek a természetet és teremtményeit körülfonták, ismeretesek a költő előtt. A fecske rá nézve Prokne, véres kezekkel jelölve meg mellén (IV. 15.); a lovakba egykor Venus öntötte szilaj hevét, midőn a boldogtalan potniaei Glaucust széttépték (III. 266.); a bögöly, mely a barmot kínozza, egykor a féltékeny Juno parancsára a szegény Iót üldözte (III. 145.); az Aetna lángjai a cyclopsok kohójából száll-

nak fel (I. 471.); a hónap ötödik napja a titánok születésnapja, kik ostromolni akarták az eget (I. 277.).

Különben nagy különbség van a bœotiai dálnok ódon-szerű parasztkatechismusa és a mantuai teljes természet-festése közt. Az első könyvben is, mely technikus részeiben egyedül nyújt itt-ott összehasonlítási pontokat, már az anyag választása és elrendezése egészen más. Utánzás itt épen nem szándéka Vergiliusnak. Örül, ha a régiek bizonyos közmondásossá vált szabályait ugyanoly szoros alakban adhatja elő, péld. *nudus ara, sere nudus* (I. 298. = Hesiod 391.), vagy ha egy s más közhely kifejtésében versenyezhet vele és egyes verseket mint gyöngyöket átvehet a különben egészen önálló foglalatba (péld. 341. = Hesiod 585.). Erősen meg van rövidítve és változtatva (Demokrit meghatározása szerint, mint Plinius mondja) a hónap szerencsés vagy szerencsétlen napjainak táblázata (I. 277. kk. = Hesiod 765. kk.).

Eratosthenes «Hermes» című hexameteres költeménye után van írva az öt égi zónáról szóló rövid fejezet (I. 231. kk.), mely a nagyon sovány parasztnaptárhoz (204. kk.) van függesztve. Ugyanazon költő *Erigonájára* emlékeztet, a mit az ó-attikai mezei Bacchus-ünnep keletkezéséről mond (II. 380. kk.).

Bőven ki vannak használva *Aratos* Diosemeiái az első könyvnek az időjelekről szóló fejezetében (351—460.), de itt sem szándéka a teljesség, művészileg korlátozza és éltetőleg alakítja a kiválasztott anyagot. Nem elég például a szerzőnek, a lámpabél elüszkösödését a fenyegető eső jelei közé sorolni, hanem fonó leányokat gyűjt össze az esti órában a lámpa körül s velök téteti a megfigyelést (I. 390. kk.). A helyett, hogy egyszerűen rossz időt mondjon, óvakodik attól, hogy ilyen éjszakán megoldja a hajó-

kötelet és tengerre szálljon (456. k.). A madarak közt, melyeknek viselete vihart jelent, szilaj repülésben megjelennek Nisus és Scylla, ez utóbbit rikoltó apja üldözi (I. 404.). Az apró festést egy szenvedélyes jelenet szakítja félbe, a római olvasó Cornelius Gallus egy költeményére is gondolt (v. ö. Bucol. VI. 74.). Különben magától érthető, hogy a parasztfiú előtt több szabály élő oktatás és megfigyelés útján jó korán ismerős lehetett.

Hogy a *Georgica* forrásai és mintái közt a kolophonon orvos *Nikander* költeményei is helyet, még pedig kiváló helyet foglaltak, be van bizonyítva, de összehasonlításra csak a harmadik könyvnek (414.) a mérges kigyókról szóló helye kínálkozik, melyekről a mérges állatok harapásáról szóló költemény (*Theriaka*) emlékszik meg. Talán a méz-készítésről szóló könyvet is (*Μελιττουργικά*, valószínűleg a *Georgica* egy része) használta Vergilius, a nélkül, hogy biztos nyomait lehetne kimutatni. Általában az efféle források inkább serkentéséül, mint alapul szolgálhattak. De az egész munkán *Homerosra* való emlékezések vonódnak végig. Nem tekintve a negyedik könyvet, hol *Aristæus* panasza *Achillesét* utánozza az *Ilias* első énekében, *Cyrene*, az anya, *Thetis* után van rajzolja, *Orpheus* leszállása az alvilágba részben és a *Proteus*-epizód az *Odyseea* után van kidolgozva, különösen a régi epos képkincstárából több drágakövet vesz át, mely néha más alkalmazásban parodistikus benyomást tesz. Sok ékességet hellenisztikus költők is szolgáltatnak, ha csak egyetlen egy verset is, melyet becses formája végett utánzott, mint *Partheniosé* a széphangzású tulajdonnevek pompájával és metrikai-prosodiai finomságokkal: *Glauco et Panopeae et Inoo Melicertae* (I. 437.).

A hazai költők közül *Ennius*, az ataxi *Varro* (névszerint

ennek *Ephemerise* az időjelekről szóló részben), sőt a reatei Varro is, továbbá Varius szolgáltattak némi ékességet. Mindenek előtt *Lucretius* az, kinek szerető tanulmányozása mindenütt előtérbe lép: nyelvkincsének felhasználásában, számos vers vagy verstag ismétlésében vagy áthajlításában, bizonyos bevezető formulákban, a lelkesedés meleg leheletében, melynek kifejezése egyszer (III. 288. kk.) szorosan mint változat símúl az alapszöveghez, hol a költő arról a nehézségről emlékszik meg, hogy szerény anyagának méltóságot kölcsönözzön, és mégis magasztalja a járatlan ösvény báját. Osztozik a merész szabad szellemmel az égő vágyban, hogy a világegyetem törvényeit kikutassa és megfejtse (II. 475. kk.): boldognak magasztalja (eléggé világos czélzással *Epicurra* és római hirdetőjére) azt, ki a dolgok okait megismerhette, ki lábbal tiport minden rémképet és a kérlelhetetlen végzetet s a kapzsi *Acheron* zúgását (II. 490. kk). Ő az üde természet báját és békéjét juttatja magának osztályrésztül a tág mezőkön, völgyekben és hegyeken. De a tanköltemény művészetére, szerkesztésre és stílusra nézve sokat tanult *Lucretiustól*. Mint ez, az egyes könyvek, legalább a három első elé, lendületes bevezetéseket bocsát s mindegyiket ragyogó finaléval fejezi be. De hangjai változatosabbak: remény és bizalom az új időben, büszke öröm a birodalom fényén és hatalmán, fájdalmas szemlélete a közel múlt tisztításainak. Nemzeti érzelem és hű polgári érzés benső kifejezést nyer, persze többé nem a fölemelt fejű republikánus hangja ez, hanem a hálásan csodáló alattvalóé.

Az egykorú történetre való vonatkozások, melyek többszörösen be vannak szöve, a csak sejtető fogalmazás miatt nem engednek mindig biztos magyarázatot. Néha nehéz megmondani, vajjon a költő valóban megtörtént tényekre

vonatkozik-e, vagy ténynek veszi, a mi csak előkészületben vagy várakozásban volt, a minek még csak híre járt, aztán talán nem is lett valóvá: vajjon az adott mértékhez ragaszkodik-e, vagy költőileg megnagyítja s túl megy jelentőségének határain. Erre távolról sem elég pontosak történeti forrásaink s a részletekben nem oly kimerítőek, hogy mindenütt megbízható útmutatóul szolgálhatnának. Így az olvasó itt, mint sok más esetben, nagyon is gyakran valami határozatlan érzésre van utalva, s a legélesebb értelmezés hiába néz biztos bizonyítékok után.

Az első könyv bevezetésében oly hangon, mely itt bizonyára először csendül meg a római költészetben, Octavianust mint hőst ünnepli. Sext. Pompeius fölötti győzelmérezélez, melyet a 718-ik év késő nyarán Agrippa által Naulochusnál vívott ki. Midőn ez év novemberében haza tért, a tanács és a nép túlságos kitüntetésekkel halmozta el; ő maga nyilvános beszédben bevégzettnek mondta a polgárháborút, békét és jólétet hirdetett, és a felajánlott kitüntésekből azt választotta, a mi különösen alkalmas volt, hogy érdemét, mint békeszerzőét, a tömeg szeme elé állítsa. Myrtuskoszorúval ékesítve, ünnepélyes ovatiók közt tartotta bevonulását, diadalának napjai minden évben áldozattal voltak megünneplendők, a piacon hajóorrokkal ékesített arany oszlopon volt álló képe fölemelendő a diadalmasan hazatérő vezér öltözetében és magatartásával, s a felirat azt hirdeté, hogy a régóta megzavart békét szárazon és vízen helyreállította. E hódolatoknak lelkesült kifejezést ad a költő, igaz, hogy azon istenítő stillet, melyet az alexandriai udvari költők divatba hoztak. Miután minden isteni hatalomhoz, melyek szentek a mezei gazda előtt, fohászkodott, Cæsarhoz fordul, kire majdan (ép úgy, mint nevelő atyjára) az istenek közösségébe való fölvétel vár.

Még nem lehet tudni, az isteni világkormányzás mely köréhez fog csatlakozni, mert mindegyikre képes: vajjon a városok és országok, biztosságuk és jólétök oltalma fog-e rájutni, vagy a tenger és hajózás a legszélső Thuléig, Britanniáig, vagy a csillagok közé fog-e kerülni: már látja a költő, mint ad tisztelettel helyet a scorpio, Mars csillaga, a szűz Erigone jövőendő szomszédjának. Csak a Tartarus-nak nem engedi a magasztos oltalmazót, inkább azt reményli, hogy az ottani uralkodás vágya nem fogja csalogatni, bármennyire rajongnak a görögök az elysiumi mezőkért s bármennyire tetszik oda lenn Proserpinának. Hogy ez apotheosis szerzője komolyan veszi csodálatát, bizonyítja a könyv végén a buzgó imádság a honi istenekhez, kiknek szíven fekszik Róma üdve, hogy oly sok kiontott polgárvér után a súlyosan látogatott hontól legalább ezt a jótévőt ne tagadják meg, s hagyják a földön oly sokáig, a meddig lehet, míg a mennyei palota magába fogadja (498. kk.). Ezzel a törvényes rend minden hívének kívánságát fejezte ki, s ez évtől fogva már isteni tiszteletet tanúsítottak az élő iránt Italia városai.

Komoly ellentétben áll e harsogó bevezetéssel az első könyv mélyen érzett végső része (463. kk.). A nap a legcsalhatatlanabb prófétája nem egyedül az időnek, hanem a népek sorsában történő fordulatoknak is. Nem borúlt-e el Caesar meggyilkolása után, s ezzel a philippii és pharsalusi napokat hirdette, melyeknek előérzetében az Aetna tüzet hányt és az Alpések megremegtek? Egykor a vértől trágyázott csatamezőkön rozsdás sisakokra és dárdákra, elpusztult emberi csontokra fog akadni a földműves ekéje és kapája. És így e könyv keserű panaszszal végződik, hogy jog és jogtalanság össze van tévesztve, a föld-kerekség mindenféle háborúval és borzalommal van tele, hogy a mezők

pusztán állnak és a sarlók kardokká vannak átkovácsolva : mindenütt a szörnyű Mars dühöng, mint mikor a versenypálya korlátai közül mindegyre növekedő rohanással kitör a négyes fogat, és a kocsis hiába feszíti meg a zabolát : akaratlanul ragadtatik tova a paripáktól.

E csaknem kétségbeesett panasz, kivált az Euphrates és Germania felől fenyegető támadásokra való czélzás, nehezen való ugyanazon időből, mint a bevezetés. A világnak azt az állapotát érti, melynek csak az actiumi csata (723) adott megváltó fordulatot. A győzelem után, midőn Octavianus Ázsiában tartózkodott és a keleti viszonyokat rendezte, 724 5 telén készültek a második könyv versei (170. kk.), melyek őt a Scipiadák mellett Italia nagy fiai közt említik. A 725-ik év tavaszán, mialatt Octavianus a távol keleten tartózkodott és hazatérése már közel volt, keletkeztek az egésznek végsorai (IV. 559. kk.).

Ha a harezi sikereket is, melyekről a harmadik könyv pompás bevezetése (22. kk.) emlékszik, a 724. és 725-dik éveknek kell tulajdonítani, azt lehet következtetni, hogy a költő e politikai fénypontok legtöbbjét akkor szötte művébe, miután az anyagot már meglehetősen bevégezte. Egyikök sem megy túl Octavianus visszatérének időpontján (725 nyarán), egyik sem kényszerít a munka kezdetét tovább visszatolnunk, mint a mennyit a régiek adatai javasolnak.

A harmadik könyv bevezetésében a költő, miután a fél pályán végig haladt, a folytatásra még egyszer mély lélekzetet vesz, de emelkedett önérzettel és jövőjébe vetett merész tekintettel, jelenlegi feladatán túl. Elmélkedik czéljáról és a dicsőségre gondol, melyet nagyobb mű által egykoron mint első mantuai költő szülővárosa számára szerezni remél. Megvető oldalpillantással utasítja el a görög hősmonda elhasznált alakjait, melyek nem tudják őt többé

lelkésíteni. Mint egykor Ennius, új ösvényeket keres és biztosan reméli, ha csak hosszabb élet jut részeül, hogy elérje célját. Lelkesült tekintete előtt márványtemplom emelkedik, melyet egykor, mint győztes haza térve, a Mincius partján, hazája zöld mezején fel fog állítani, melynek felavatására, mint ünnepadó, fényes harci- és színjátékokat fog rendezni, mindent azonban Cæsar, nagy pártfogója tiszteletére. E templom ajtajainál aranyban és elefántesontban lesznek ábrázolva az új Quirinus győzelmei kelet és nyugat fölött. Márványban díszeljenek ott a trójai ösök és Apollo, az alapító, képei. De ez a munka, Cæsarnak, harczainak és származásának dicsőítése a jövőnek van fentartva: egyelőre arra készül a költő, hogy legközelebbi feladatának, melyet Mæcenas tűzött eléje, eleget tegyen, s már buzdító kiáltást vél az erdős hegyről hallani. Ezzel a dologhoz fordul. De még egyszer, ugyanazon könyv közepén (289. kk.), hol a paripákról és barmokról a gyapjas nyájra tér át, rövid közbekiáltással bátorítja magát. Juhok és kecskék szerény tárgy a magasra törő dalnok számára: hogy méltóságot és fényt adjon neki, különös ihletre van szüksége. Épen a Parnassus puszta sziklái, hol az elődök nem tapostak ki kényelmes ösvényt, csábítják a merészt, s valódi ellentétben a buta barommal, melynek tenyésztését és ápolását készül tárgyalni, Palestől, nem humor nélkül, segítséget kér fennen hangzó dalra (*nunc veneranda Pales magno nunc ore sonandum*).

Míg az első könyv rikító dissonantiával végződött, a második viszont teljes örvendező accordban ér véget: elragadó versekkel magasztalja a földművesek boldogságát (458. kk.). Ha csak ismernék, ha méltatni tudnák az egyszerű s mégis oly élvezetes élet biztos nyugalma és ártatlanságát! Bájos idyllben festi, mint talál a földbirtokos,

menten a becsvágytól és politikától, megelégedést mezeinek és nyájainak áldásában, örömet a becsületes munkában, kényelmet és ártatlan ünneplést meghitt családi körében. Így tettek az ősök, így nőtt fel Róma, így élt még előbb az arany Saturnus, midőn még nem ismerték a trombita harci riadóját és az üllön még nem kovácsoltak kardokat. Ismét merev ellentétül e kedves képpel szemben áll a harmadik könyv végén (478. kk.) a dögvész megragadó rajza, mely egykor (nem tudjuk, mikor) a noricumi Alpeseekben minden barmot meglepett. Látjuk az elcsüggedt földmivest, kinek bikája leroskadt: leverten fogja ki gyászoló párját s munka közben állva hagyja az ekét. Sem az erdő árnyai, sem a buja rétek nem örvendeztetik meg a szegény állatot, sem a kristálytisza patak, mely sziklákon át a sík felé hömpölyög: aléltan rogy a földre. Mit használ minden fáradság? A dögvész megragadja még a vadakat, halakat, kigyókat s a lég madarait is, hibájok nélkül és gyógyíthatatlanúl: Tisiphone fölszállt a Styx mellől, dühöng és naponként magasabbra emeli falánk fejét.

Az összes anyag terjedelmét és felosztását mindjárt a költemény négy első sora tudtul adja. Szó lesz a vetésekről, fa- és kivált szőlőtenyésztésről, marhatenyésztésről és végre méhészetéről. Az első könyvből megtanuljuk, az év mily szakában kell megkezdeni a szántóföld munkálását, mint kell e különös célra megvizsgálni a mező természetét és fekvését, mint kell a talajt javítani, a kártékony befolyásoknak ellenszegülni. A szerszámok közt különösen az ekét írja le. A szérű fölszerelése a termékeny vagy terméketlen év előjeleire s a mag mesterséges elkészítésére vezet. Parasztnaptár szabályozza a különféle mezei munkák idejét. Meghatározza, mit lehet esős- és ünnepnapokon végezni, a szerencsés és szerencsétlen napokat, az éjjeli és déli mun-

kákat, a télre, ősze és tavaszra való munkákat. De mivel zivatarok fenyegetik a szorgalom eredményét, meghatározott jelek tanítják a rossz és jó idő közeledtét; különösen megbízható jósok a hold és a nap. A második könyvben, mely a fa- és gyümölcsstenyésztésről szól, Liber legjobb adománya természetesen a főszerepet játssza, habár a vinczellér fáradtságos és bizonytalan munkájával szemben az igénytelen olajfát és a hasznothajtó erdőt ajánlja. A harmadik könyv első felét túlnyomólag a lótenyésztés veszi igénybe, a második kivált juhoknak és kecskéknak van szentelve. A negyedik könyvben, mely «az illatos méz mennyei adományát» énekli meg, méltóságossá emelkedik a hang, melynek magasztosságát azonban kellemesen pajkos humor mérsékli: *in tenui labor, at tenuis non gloria*. Kevés, de sokat mondó sorokban, további bevezetés helyett, tudósítást ígér nagyszívű vezérekről és népekről, erkölcsöikről, törekvéseikről és harcaikról. Világos oldalpillantással a kor politikai zavaraira, rajzolja a méhek birodalmának mintaszerű rendjét, e szorgalmas munkás népecske monarchikus érzékét (210. kk.), hű, bátor becsületes jellemét, oly stílusban, mely úgy látszik, mintha maga is hymettosi mézbe volna mártva. Távol a mezei élet nyugtalanságától, zajától és szagától, a friss patak mellett széltől ment helyekre vezet a költő, a patak réteken fut keresztül, árnyas fák és illatos virágok csábítanak kirándulásra és kéjelmes időzésre. Ha az aranyos nap elűzte a telet és megnyitotta az eget, látni lehet a vidám csapatot, a mint erdőt és mezőt bebarangol, megízleli a virágokat és édes vizeket.

A kertészetről kimerítőbben szólni nem akar a költő (IV. 116.): hiszen éppen az volt a célja, hogy a hasznothajtó földművelést ajánlja a fényűző kertek helyett. De mintegy

azok buzdítására, kiknek nincs szerencsájök a mezei gazdálkodással, tudósítást szó közbe a corycusi (Ciliciában) öregről, ki néhány holdnyi gazdátlan, mert sem legelőre, sem gabona- vagy szőlőtermelésre nem alkalmas földet Tarentum mellett, buja, virágban és gyümölcsben gazdag földdé alakított át. Vergilius maga meglátogatta őt és elbeszéli, mint látszott királynak az ügyes kertész késő este haza térve, mint rakja meg asztalát saját termésű főzelékkal és gyümölcsessel, mint szakít először tavasszal rózsákat, mint szüretel először mézet, és mint tenyészik minden a keze alatt.

A munka folyamán mind inkább költői epizódok lépnek az egyszerű utasítások helyére tarka változatosságban, majd jobban, majd kevésbé kidolgozott rajzokban, melyek szeretettel kísérik a természetnek és teremtményeinek életét és működését, és az olvasót, mintegy kilátásokban gazdag ösvényen, nem engedik elfáradni.

Így a második könyvben az áldott Italia (136. kk.) dicséretét zengi, hogy minden földművesnek örömtől doboghattott a szíve, így zengi a tavasz hatalmát és báját (323. kk.), melynek elragadó rajzára Lucretius nyújtott néhány vonást, azon időt, midőn a föld vágytól duzzad, és a mindenható Aether atya termékeny esők árában száll le örvendező neje ölébe, midőn a bokor dalos madaraktól hangzik, a marhát megragadja Venus hatalma, midőn a mezők megnyitják keblökét a langyos szellőknek és a fris sarjak biztosan át merik magukat adni az ifjú napsugaraknak. Igen, tavasznak kellett lennie, midőn a világ keletkezett, midőn az első állatok megpillantották a világosságot és az emberek földi faja fölemelte fejét a kemény göröngyből, midőn az erdők megteltek vad lakóikkal és az ég csillagokkal. Ellenben a libyai pásztorok szabad nomád élete és haj-

léktalan nyájaiknak fesztelen életmódja Afrika ege alatt, alkalmat ad neki, hogy a scythiai és thraciai tél borzalmait rajzolja, mely a marhát az ólba szorítja, midőn eltűnik a fű és lomb, a hó hét rőf magasan fedi a megdermedt földet, a sápadt köd soha sem oszlik szét a nap körül, midőn a folyók jégburka terhes koczikat bír el, érczedények megrepednek, a ruhák a testen megdermednek, a bort a hordókban fejszével vágják szét és jégcsap függ a fésületlen szakállokon. A szarvasok, melyek agancsukig a hőtömegbe vannak ásva, nem mozdúlhatnak s fáradság nélkül elejthetők. Az emberek pedig földalatti barlangokban tanyáznak roppant tüzek mellett, és állatbőrökbe burkolva játékkal töltik az éjszakát sör vagy savanyú gyümölcsbor mellett. Mily kedves lehetett hazája az italiai parasztnak, ha a hyperboreusok nyomorúlt létéről olvasott! Több hazatért veterán beszélhetett erről a költőnek, ki a legrikítóbb vonásokat kissé humorisztikusan színezett retorikával állította össze. Általában szívesen veti tekintetét Italián túl, a meddig a kor földrajzi tudománya ér, hogy idegen országok természetét és termékeit, más népek szokásait és találmányait összehasonlítólágy állítsa szembe a hazaiakkal, példákkal magyarázza tanításait és ábrázolásait, s tág láthatárt adjon nekik (I. 56. 207., II. 87. 115. 437., III. 89. 205. 339. 405.). Hiszen sok külföldi növénynyel, sok idegen fajjal gazdagítja és nemesíti a mezei gazda mezejét, kertjét, istállóját és levegőjét.

Hatalmas természeti képet nyújt az első könyv, hol szó van a zivatar pusztító erejéről, mely az érett kalászok fölött tör ki (316. kk.). Már megkezdte munkáját az arató, midőn valamenyi szél harcra száll egymással, kitépik legmélyebb gyökereiből a tág mezőn a viselős terményt és feldobják, szalma és polyva fekete forgószél gyanánt rep-

desnek köröskörül; vagy a megtorlódott felhők roppant víztömeget árasztanak ki, az æther összeomlik és záporral iszaposítja el a pompás vetéseket s a bikák minden fáradtságát: az árkok megtelnek, a folyók zúgva növekesznek, a tenger forr és zajlik; a mennyei atya a felhők éjében ül és villámokat szór, a föld megrendül, az állatok futnak, és minden halandó szívét alázatos félelem dönti földre. A közelgő vihar, valamint az eső előjeleit versekben írja le (I. 353. kk.), melyek részben szóról szóra az ataxi Varro Ephemeriséből vannak átvéve: a tengeri hullámok fokozatos dagadása, távol a hegyekben tompa moraj és a partokon az ár zúgása, a madarak nyugtalansága, melyek rikoctozva repülnek a part felé; mint nyújtja fejét égnek a tehén s nyitott orlyukakkal szívja a levegőt, mint repdes a tó körül a csicsergő fecske, mint énekelik régi búsdalukat a békák a mocsárban, és mint viszi ki tojásait a barlangból keskeny ösvényen haladva a hangya stb. Az az intés, hogy olajfát ne oltsanak vad törzsbe (II. 302.), egy erdő égés leírására vezet. Vigyázatlan pásztorok tüzet ejtenek a földre, mely alattomban tovább terjedve megragadja a törzseket, aztán pattogva felkúszik a koronáig, győző módra jár az ágak közt és faormokon, lángba borítja az egész erdőt és szurokkal teljesen fekete felhőt hömpölyget az ég felé. A költő kedvét leli pompás fáokban. Csodálja a hatalmas tölgyet. A mily messzire nyúl ormával a légbe, oly mélyre törekszik gyökerével a Tartarus felé. Semmi zivatar, sem vihar, sem eső nem rendíti meg; mozdulatlanul marad és túl él sok unoka-csapatot és sok nemzedéket: messzire kinyújtva erős karjait mindenfelé mély árnyékot ad (II. 291.). Fájdalommal látja, mint irtja ki a szántóvető a magas korú erdőt és mint dönti ki gyökerestül a madarak rég megszokott lakásait: elhagyják ekkor fészkeket és a

levegőbe repülnek, az újonnan nyert mező pedig az ekék csapatjától ragyog (II. 207. kk.).

Szívesen gondol a kedélyes költő vidám ünnepekre vagy házi kényelemre. Elbeszéli, mint ül a tűznél a paraszt téli estéken a késő éjszakáig és szurkos fenyőből fáklyákat farag, míg felesége a szövőszék mellett dalol vagy az új mustot párolgó üstben főzi s leszedi habját (I. 291. kk.). Mindjárt a zivatar ama leírása után (I. 388. kk.) következik az intés, hogy Cerest évenként ünnepekkel tiszteljék, egyszer midőn a tél véget ér s a világos tavasz beköszönt: ekkor a bárányok kövérek és a bor a legszelídebb, ekkor édesen lehet aludni a sűrű árnyékban a hegyeken. Ünnepeles körmenetben áldják meg az új gabonát, és a kar, mely az áldozati állatot kíséri, az áldásadó istennőhöz fohászkodik. És még egyszer, mielőtt az arató az érett búzaszárra illeszti sarlóját, ünnepelje őt tölgylombbal koszorúzva táncz és dal mellett. A nyalánk bakkecske bünei, mely éles foggal rontja a szőlővenyigét, Bacchus ünnepeire vezetnek, kinek a bűnös állat áldozatul esik (II. 378. kk.) Ekkor a régi színpadi játékokról beszél, melyeket a Theseusfiak köröskörül behoztak a falvakban, és mint ugráltak olajjal töltött tömlőkön a vidám falusiak, mialatt a buja réten poharaztak; mint gyönyörködnek rögtönzött ingerkedő versekben a Trójából bevándorolt italiai gyarmatosok, fakéregből készült álarczczal fedve el arcukat, mint fohászkodnak vidám dalokkal Bacchushoz és mint akasztják engesztelésül magas fenyőre az őshagyományú bábót.

Hogy a ló nemes versengése szemlélhetővé legyen, a kocsiversenyre emlékezteti az olvasót, a mint azt a circusi játékokból ismeri (III. 103. kk.). A legszebb vonások a homeri leírásból (az Ilias utolsó előtti énekéből) vannak átvéve: mint rohannak ki hirtelen a kocsik a korlátból,

mily hangosan dobog a várakozással teljes nézők szíve. A kocsisok ostorukat suhogtatva hajtanak, előre hajolva megeresztik a gyeplőt, az izzó kerék repül. Majd aláhajolva, majd magasra emelkedve látszanak, mintha a levegőn át vitetnének és égnek repülnének; nincs nyugalom, sem pihe-
nés; porfelhő emelkedik, a következő paripák tajtékja és lihegése az előzőket érinti. Valamivel később (III. 193. kk.) a gyorslábú paripát, mely a szelekkel versenyez s a nyílt síkon mintegy zabolátlanul átrepülve alig érinti lábával a földet, az éjszakai szélhez hasonlítja, midőn a hyperboreusok felől betör és Scythia száraz felhőit szétszórja: a magas vetések megrázkódnak leheletétől, az erdő lombkoronái zúgnak, hosszúra nyúlt hullámok a parthoz tódulnak, a szél tova repül és seperi a mezőket és tengert.

Így foglalkozik a képzelem, és a földművesnek látszólag oly józan munkái művészi bájt és jelentést nyernek. Mindjárt az első szabály, hogy a mezőt idején kell munkálni, színes képpé alakul. «A fiatal tavaszon, midőn a jég olvad a havas hegyeken és a kövér rög megnyílik Zephyrusnak, rögtön kezdjen a bika a lenyomott eke előtt lihegni és kezdjen ragyogni a barázdán csiszolt ekevas» (I. 45. kk.). Látjuk, mint történik az öntözés. «Ha a kiégett szántóföld a nap hevében eped és a növény oda van, íme a földműves kicsalja a hegyi ösvény homlokából az üdítő forrást: estében síma sziklák fölött csörgedez és habjaival lehűsíti a kiszáradó mezőket» (I. 107. kk.). Szinte szívjuk magunk is a hegyi forrásvíz üde hűvösségét.

Az állat lelkét nem kevésbé ismeri a költő, mint a földműves, emberi érzéseket és szenvedélyeket talál benne. Mint a hősök harcát, úgy írja le két féltékeny bika párbaját (III. 219. kk.), és megható pathosszal, csak kevés ironikus színezéssel rajzolja a legyőzött fájdalmát: elvonul és szám-

üzött gyanánt él ismeretlen tájakon, elpanaszolva szégyenét, s a kevély győztes ütéseit és szerelme megbosszulatlan vesztését. A magányban erejét gyakorolja, kemény, tüskés ágyon fekszik, megvizsgálja magát, szarvaival egy fatuskó ellen döfölködik, a levegőbe harczol és felkavarja a port. Végre, midőn megerősödött, felkerekedik és hanyatt-homlok a gyanútlan ellenségre rohan, mint a tengeri hullám, mely tájékozva közeleg és zúgva verődik a szirthoz. A hasonlat az Iliásból van véve, hol a görög csatasorok támadása a tenger zajlásához van hasonlítva (Δ 422. kk.). Még magasabbra emelkedik a hang, midőn a méh-háború történik a két ellenséges király közt (IV. 67. kk.): a költő még a *tuba* harci érczriadóját is hallani véli a készülétek alatt. A megszabott időben kitornek a kapukból: összecsapnak, zaj hangzik fenn a levegőben, nagy körbe gomolyodnak össze; mint jégeső vagy mint a fáról lerázott makkok zuhannak a mélységbe a holttestek; a királyok megállják helyöket, míg az egyik vagy másik részt futásra kényszerítik. A tevékeny buzgalom, melylyel a méhek munkájokat végzik, és a szilárd rend, mely szerint mindegyiknek ki van osztva a munkája, a költőt a cyclopsok műhelyére emlékezteti (*si parva licet componere magnis*). A klasszikus versek, melyek képet nyújtanak az ætnai kovácsműhely sürgés-forgásáról és oly pompásan hallatják az óriási legények súlyos kalapácsütéseit:

Súlyos karjaikat egyforma ütemben emelve
Forgatják a fogóval az izzó érczet a tűzben

(174. k.)

nem téveszthetik el vidám hatásukat az olvasóra, ki a méhkasra gondol.

A költő kicsinyben sem irtózik nagyszerű hasonlatoktól.

A méhkas belsejéből betegség esetében hangzó tompa morajra három egyes versben (IV. 261. kk.) épen annyi hasonlatot vett át lényegében Homerostól, melyeket ez az egymásra rohanó görögök és trójaiak (II. E 394. kk.) csatakiáltásáról használ: a hideg éjszakkéleti szelet, mely az erdőkben zúg, a tenger zajlását, a tüzet, mely a kályhában pattog. Sűrűen, mint a nyári zápor vagy mint csata kezdetén a parthusok nyilai, repül ki a mesterségesen tenyésztett méhek fiatal fajzata (IV. 312. kk.). Így a második könyvben (279. kk.) a szőlőtőkék jól rendezett sorait a domb lejtőjén a csatamezőn álló cohorsok messzire nyújtott homlokzatával hasonlítja össze: messze el van árasztva fényes érczel a föld, még nem nyílt meg a dühös viadal, a fegyverek között bolyong Mars, nem határozott még az eredményre nézve. A hasonlatokat önmagukban, túl az összehasonlítás keretén, eposilag, homeri módon dolgozza ki.

A munka befejezése eredetileg epilóg volt barátja, Cornélius Gallus tiszteletére, ki 724-ik év ősze óta mint császári helytartó kormányozta az újonnan szerzett Egyiptom tartományt. Ennek közlésére hivatkozhatott a költő, midőn arról a csodálatos módszerről szólt, mely szerint mesterségesen tenyésztették a méheket elrothadt ökörhullákból, s melyet Egyiptomban találtak fel és gyakoroltak (IV. 281. kk.). Innen könnyen lehetett átmenni dicsbeszédre az áldott Nilus deltáról, a gyümölcsben és gabonában gazdag «fekete föld»-ről, melynek szorgalmas, csatornákkal szabályozott művelése akkoriban új lendületet vett, és azon férfiú érdemeiről, ki nem kevésbé mester az államkormányzásban, mint a költészetben. De miután a hiú ember balga elbizottsága következtében felségárulóvá lett s önmagát fosztotta meg életétől (728), a költemény, melyet az államfő

legalább közvetve életre serkentett, mely személyes részvétének volt szentelve és felajánlva, nem végződhetett a hűtlen præfectus dicséretével. Ha Augustus nem parancsolta volna is határozottan, Vergiliust az uralkodó iránti meleg tiszteletének, loyálisának és illemérzékének arra kellett indítania, hogy munkájának utolsó részét áldogozza. Hogy ellenben az eklogákból a hatodik és tizedik fenmaradt, ez egymaga bizonyítja, ha különben nem tudnók is, hogy a bucolicákat első közzétételök után nem adták ki újból.

A *Georgica* második vége, nem lehet tagadni, nincs a többivel semmi benső összefüggésben. Alexandriai mód szerint valamely találmány alkalmát vagy eredetét mythikus epyllion magyarázza meg, mely az egésznek apothemájától eltér s e szerint az olvasó hangulatának, valamint részvétének, egészen más irányt ad. Elbeszéli (IV. 315. kk.), mint vesztette el az arkadiai pásztor Aristæus, a földművesek és pásztorok amaz ősrégi pártfogója és hőse, egyszersmind a legrégebb méhtenyésztő, betegség által méheit és a Peneios forrásánál állva, anyjának, Cyrene nymphának, ki a folyó mélyében lakott, mint panaszkolta el fájalmát. Oda lenn lakásában ül épen Cyrene bájos társnőinek körében, mint Thetis társnői közt az Iliasban, csakhogy más nevek soroltatnak fel. Mialatt ezek biborgyapjút tépnek, Cyrene elbeszéli nekik Vulcanus féltékenységét Mars ellen és az istenek számos szerelmi történetét a *Chæostól* fogva (az *Eoiai* régi eposára gondolunk, melyben a hosszú sor össze volt állítva). Cyrene hallja a panaszhangokat, mindnyájan meghökkennek, Arethusa azonban jelenti, hogy saját fia áll oda fenn sirva. Azonnal parancsot ad, hogy eléje vezessék, a folyó helyet ad neki, mindkét oldalon, mint már Homer mondta, hegygyé tor-

nyosúlva; Aristæus bemegy a nyirkos földalatti lakásba, mely meseszerűleg van leírva: itt látta a világ minden folyóját, mindegyiket a maga helyén, honnan fölfelé árad. Vendégszeretőleg fogadták. Miután (mint az eposban szokás) étellel és itallal felüdíté magát, anyja azt tanácsolja neki, hogy Proteushoz forduljon. Mint Eidothea Menelaost az Odysseában (δ 364. kk.), úgy utasítja, hogyan győzheti le és kényszerítheti beszédre a vonakodó sokalakú tengeri aggastyánt. Proteus pedig most megmagyarázza (453/527), hogy Eurydice halála, melyet Aristæus okozott, reá vonta Orpheus haragját s ennek következtében méheinek vesztét. Erre ugyanazon Proteus valódi hellenisztikus módon elbeszéli a megható mythust Orpheus leszállásáról az alvilágba, nejének újabb elvesztéséről a visszatérés alkalmával, az elárvult férj gyászáról és tragikus végéről az őrzöngő Mænadok kezei közt, önmagában művészileg és mély érzéssel, de egész a legfinomabb részletekig kidolgozva, a mi az adott helyzetben és hangulatban nem látszik igazoltnak. A csodaszép epizód megzavarja az egésznek összhangját. Vajjon a költő határozott görög minta után dolgozott-e, nem lehet megmondani. Annyi bizonyos, hogy Orpheus és Eurydice mythusa már Hermesianax előtt tárgyat szolgáltatott egy erotikus elegiának. Először az orphikus theologok egyike beszélte el Orpheus leszállását a «Hadesbe-szállás» költeményben (εἰς Ἄϊδου κατάβασις). Ha Vergiliusnál az első felerészben, Aristæus látogatásától anyjánál egész Proteus legyőzéséig, sok hang Homerre emlékeztet, a másodikban azonkívül a hellenisztikus költésmód vonásai is félreismerhetetlenek: a központosítás Orpheus személyére és sorsára, mint az elbeszélés központjára (világosan látható, ha Ovidius egészen különböző tárgyalásával összehasonlítjuk), a részletes festés, a stilus látysága, mint a

mely például a Daphnisért vagy Adonisért való panaszokat kitünteti, egyebek közt a többszörös epanaphorákban (465. kk., 525. kk.), vagy a panaszos fülemile kidolgozott képe, melynek kicsinyeit egy durva paraszt elrabolta a fészekből (511. kk.).

Egy nem teljesen befejezett átdolgozás nyomai tűnnek az élesebb tekintet elé a hagyományos szöveg más helyein is ugyanazon tartalom kettős fogalmazásában, nem kellően beillesztett toldalékokban, egyes variánsokban, sőt határozott bizonyítékok sem hiányzanak a költő efféle utólagos változtatásairól, ki nem jutott többé ahhoz, hogy munkájának végleges kidolgozását kiadhassa. Egy öntetből vannak s fölülmúlhatatlan varázsszal bírnak nyelve és verselése. Az utóbbi nemes jóhangzású, teljes és férfias, többféle, kifejező árnyalatú; daktylusok és spondeusok jól kimért változatosságában, a metszetek és szó csoportok finoman kiszámított viszontjátéka mellett, erőteljesen és üdítőleg ömlik tova, mint a hegyi forrás. Nem kevésbé finom fokozású a nyelv: csak kevéssé ódon színezetű, velős és világos, gazdag és szemléltető, vidám méltóság árad el rajta, s római szellemet lehel, mely szerencsésen párosul a görög kellemmel.

A szeretetreméltó, kedélylyel és szellemmel teljes munka egyike a római költészet legnemesebb drágaköveinek s legjobb oldaláról tünteti fel a szerzőnek, valamint nemzetének geniusát.

Magasabb stilusú epikus költemény eszméjét már korán forgatta magában Vergilius. Egy efféle munkába szándékozott beszöni pártfogója, Varus dicséretét (Ekl. IX. 27., VI. 3. kk.): «királyokat és csatákat» akart megénekelni, vagy talán már meg is kezdte, és Servius tudni akarja,

hogy az albai királyok tetteit akarta elbeszélni. Midőn aztán a Georgicával volt elfoglalva, az actiumi háború után, azt ígérte, hogy legközelebb Caesar Octavianus harezi dicsőségét fogja magasztalni (Ge. III. 46. kk.). De ez maga vezette bizonytalan terveit a helyes ösvényre, midőn Aeneas latiumi letelepedését tűzte eléje feladatúl, a miből önmagától következett az uralkodó ház dicsőítése.

Stesichoros, ki az ó-görög epos mondakincsét lyrai cantatékba öntötte át és az ethikai motivumokba való mélyedés által előkészítette a tragédiára, az első volt, ki az Iliion pusztulásáról szóló költeményben Aeneast atyjával, fiával, nejével s a lerombolt város szentségeivel kivándoroltatta, hogy törzsanyja Aphrodite oltalma alatt új hazát alapítson Hesperióban. A számos hely a Földközi tenger partjain, melyeket Aeneas Ázsiából Italiába vezető útján a monda szerint érintett, ugyanannyi helye amaz istennő tiszteletének, melyet hajósok és kalmárok terjesztettek és előmozdítottak. Névszerint neki volt szentelve Egesta tájéka az Eryx lábánál Siciliában; a tyrusi Dido, Karthago alapítója és várának istennője, nem volt más, mint a phœniciai Astarte. A rómaiak és trójaiak vérrokonságáról szóló mondát hivatalosan elismeri a senatusnak Seleucus királyhoz intézett irata mindjárt az első pún háború után, és Pyrrhus egy kortársa, a történetíró Timæus, már elbeszélte Aeneas letelepedését Latiumban. Laviniumban is, a latin államszövetség szellemi fővárosában, ős idők óta tisztelték Venus Frutist, és Venus Erucina tisztelete 537/217. óta elfogadást talált Rómában. Timæus egybeolvasztotta a disznóról és harmincz malaczáról szóló legendát, mely jelképileg Lavinium és harmincz szövetséges városa alapítását fejezi ki, a Venus-unoka Aeneas latin földre való megérkezésével. A harcokról, melyeket itt ki kellett állnia, kivált Cato

adott Originesekben különféle forrásokból összeegyeztetett tudósítást. Beszél a táborról, melyet a jövevények először a laurentumi mezőn ütöttek a Tiber mellett; Latinus királyról, ki barátságosan földet jelölt ki számukra és Aeneasnak nőül ígérte leányát Laviniát; a rutulus királyról, Turnusról, ki e miatt felbosszankodva lángra gyújtotta a háborút. Miután Latinus már az első csatában elesett, Aeneas elűnt, csak Ascanius ölte meg Mezentiumot, aztán Laviniumot átengedte Laviniának és harmincz évvel atyja partraszállása után Albát alapította. Már a királyok korában ismerték a Sibylla jóslatát, hogy a hatalom, mely oly sokáig dicsőségesen ellenállt Görögország egyesült hőserejének, újra megijülva fog feltámadni Latiumban. Függetlenül Catótól csatolták tehát Aeneas kivándorlásához és letelepedéséhez úgy Nævius, mint Ennius, epikus költeményeiket. Róma további világhatalmi fejlődésében, a sullai idők óta, politikai dogma gyanánt ápolták a római nemes törzseknek trójai családokból való leszármazását, hogy a leigázott görögöknek imponáljanak: így Flaminius, Görögország ügynevezett megszabadítója, egy pajzson, melyet áldozati ajándékkul letett Delphiben, Aeneas-születtnek nevezte magát. A régiségbúvár Varro ezért arra használta a távoli mondákról, hiú családi hagyományokról való ismeretét és fantasztikus elmésségét, hogy *de familiis Trojanis* cz. munkájában trójai eredetet vegyen igénybe a jelenkor ötven előkelő családja számára. Mindenekelőtt a juliusi család volt az, mely törzsfáját közvetlenül Julius Ascaniusra, Aeneas fiára vitte vissza.

Midőn tehát Vergilius arra vállalkozott, hogy előadja, mint mentette meg s vitte ki Latiumba a trójai királyi ház családfentartója ennek szentségeit, és mint alapított a benszülettekkel való győztes egyesülés által új politikai és

vallási életet, egyszersmind azon nagy utódra mutatott, kinek részéül jutott, hogy ismét helyre állítsa a megzavart rendet, kiengesztelje a haragvó istenségeket és megvalósítsa a sors könyvében megígért viláгурalmat. Nem udvari hízelgés volt, melyhez alászállt, hanem át volt hatva a Rómának és uralkodójának isteni küldetésében való őszinte hittől. A mondát az ó-kor joga és szokása szerint mint történelmet tárgyalja: mint a fölkelő nap lövelli ragyogó sugarait a jövőnek még szürkületi ködben alvó mezejére. A fővonásokban Cato előadásához csatlakozott: hogy a tiberparti városnak, mint a sorstól kiválasztottnak, megadja dicsőségét, ő is a Tiberis torkolatánál lépteti partra Aeneast s megtaláltatja ott vele a disznót harmincz malaczával; a folyamisten oltalma alá helyezi hősét. Az alkudozásokban és harcokban, melyeket ennek az ország régibb lakóival viselnie kell, visszatükröződik a birodalom fokozatos megerősödése és kifejlődése.

A maga alapos módja szerint, Vergilius először prózai tervekben fejtette ki a hatalmas anyagot, azután tizenkét könyvre osztotta s erre darabonként, a mint épen ez vagy az a rész vonzotta, versekben dolgozta ki, melyeknek hosszas, kitartó csiszolással lassanként tökéletes formát adott, mint a nőstény medve, hogy saját hasonlatával éljünk, mely kölykeinek eleinte idomtalan testét kinyalja. Hogy ki ne jöjjön a folytonosságból, itt-ott befejezetlen részeket is meghagyott, ideiglenes hézagpótlókat, melyeket «támogató gerendáknak» (*tibicines*) nevezett, minőket az épülő vagy rongált házaknál használnak. Tizenegy éven át egész haláláig dolgozott e munkán, melynek lassanként való keletkezését részben még észrevehetjük egyes fokozataiban. A 725-ik évben kezdett hozzá, csakhamar 728 után már ezt hirdeti Propertius (II. 34, 65):

Római költők mind s görögök ti, félre szerényen:
Nagy csuda kél, mi nagyobb, mint Ilion dala is.

Midőn Augustus a cantaberek ellen harczra szállt, sürgős kéréseket intézett a táborból a költőhöz, hogy legalább munkája első tervét vagy valami darabját (*quodlibet colon*) küldje el neki. De ez szabadkozott: még semmi sincs készen, a mi méltó volna a császár fülére. A feladat oly nagy, hogy szinte balgának tűnik fel maga előtt, ki ily munkára vállalkozott, kivált mivel, mint Augustus jól tudja, még más, sokkal mélyebb tanulmányokat is fordít reá. Az itáliai őstörténetre vonatkozó kutatásait érti, melyekről már előbb szintén értekezett magas pártfogójával. Később (731 vége és 732 közt) kevés hallgató jelenlétében néhány könyvet felolvasott előtte, és pedig bizonyára legelőbb a negyediket, mely oly kerek elbeszélés önmagában. Ehhez csatolta a hatodik könyvet, Aeneasnak Dido árnyával való találkozása miatt, különösen pedig az ősök sorának ragyogó felvonulása, az alvilágba való leszállás miatt. Midőn azonban lélekteljes hangján felolvasta a nem rég virágzó ifjúságában elhalt Marcellusról szóló felséges helyet, a mélyen megrendült anya, Octavia, zokogásban tört ki és elájúlt, úgy hogy az előadást félbe kellett szakítani.

Az első könyvben (293. kk.) megemlíti a 725-ik év sextilisében történt bezáratását a Janus-templomnak, mely 727. nyarán ismét megnyílt. Nem valószínűtlen, hogy ezt is, valamint a második könyvet felolvasta az uralkodó előtt. A harmadikban föltételezi az actiumi játékok 726-ki első ünnepét (280. v.). Még élete utolsó idejében is kellett a költőnek a hetedik könyvvel foglalkoznia, mert megemlíti a parthus diadaljelvényeknek 734-ben történt visszadását (604. v.). És általában csak ama felolvasás után jöhetett létre a munka második fele, valamint a harmadik

és ötödik könyv, bizonyos ellenmondások miatt, úgy látszik, csak az első és hatodik után készülhetett el.

A könyvek könyvével akarta Vergilius megajándékozni nemzetét, oly munkával, mely egy öntetben azt nyújtaná a rómaiaknak, a mit *Homeros* a görögöknek, és még többet, mint ezt: tükröt, melyből mindaz, mi a rómaiaknak szent, tiszteletreméltó és kedves volt az ősidőkben, együttes képben sugározzék szemökbe. Már a tervezetben kitűnik a vetélkedés, mert az első rész az Odysseára, a második az Iliasra emlékeztet. Homer asztalánál ülni, gazdagságának morzsáin rágódni, nem mulasztotta el az ó-kornak egy költője sem. Így az Aeneis épen tele van homeri nedűvel. Mint Odysseus a phæákoknál, úgy beszéli el Aeneas Didónál utazásait és kalandjait; mint amaz, leszáll az alvilágba, hogy útasításokat nyerjen a jövőre nézve. Az Anchises tiszteletére tartott halotti játékok Patrokloséit utánozzák, a seregvizsgálat a hajóhajstromot; Vulcanus fegyvert kovácsol Aeneas, épúgy mint Achilles számára, itt Thetis, ott Venus könyörög ezért, s mindkét ízben kimerítőleg levannak írva a paizs művészi képmunkái. Nisus és Euryalus éjjeli menete a Doloneiára emlékeztet. Laviniáért úgy harcolnak, mint Helenáért. Az Iliasban, mint az Aeneisben, Minerva templomához zarándokoltak a matronák, fegyverszünet következik be s leíratnak a temetésre való intézkedések, párbajjal való eldöntést indítványoznak a két főhős számára, a két királynak ünnepélyes esküvel szentesített szerződését megtörik bűnös beavatkozással, úgy hogy a harez újra s annál elkeseredettebb módon tör ki. Az ifjú Pallasért való siralomra mintául szolgált a Patroklosért való siralom. Sebesülés következtében Aeneas egy ideig tartózkodik a harctól, mint Menelaos. Hiába igyekszik Turnus Aeneas bosszuló kezétől, mint Hektor Achillesétől,

megmenekülni. Aeneas mint Achilles rohamos körfutásban úzi ellenségét. Végének ugyanazon tragikus színezése van.

Az egész tervezetet, a művészi készüléket, a hősköltemény módszerét és egész tömeg egyes motivumot, hadi fordulatokat, emberi viszonyok, beszédek, leírások, hasonlatok, nevek leleményét homeri mintáinak, névszerint az Iliasnak köszöni Vergilius; és műve még sem béna utánzás terméke. Minden függés daczára saját szellemét lehel: melle magasabbra emelkedik, tekintete tágabb, látköre nagyobb-szerű. A költő nem csak elbeszéli tárgyias nyugalommal, a mi sok idővel előbb történt; nem csak egyetlen egy hős személyes sorsát vagy szenvedélyeit veszi tárgyúl, nem egy hatalmas birodalom előkészülő bukását tartja szeme előtt, hanem legszentebb érzelmeivel elmerül egy új nagy jövő felépítésébe, melynek a romokból föl kell emelkednie, vidám bizalom feltörekvő szelleme lengi át költeményét. A nagy, boldog jelen magas ormáról tekint vissza az útra, melyen Dardanus sarjai áthatolnak, hogy a kítűzött célt elérjék. Ily idő és ily szándék költője ellen igazságtalanságot követünk el, ha a homerosi stíl egyszerűségét és ártatlanságát nélkülözzük benne.

Más költeményeknek is, görögöknek úgy, mint rómaiaknak, nem keveset köszön az Aeneis. Sőt a mester feladatává tette, hogy nemzeti művét arany cziczomával ékesítse az elődök hagyatékából, az ősök legjobb örökségét elhelyezze a közös kincsben. Így az első könyvben a Venus és Juppiter közötti beszélgetés és Aeneasnak társaihoz intézett vigasztaló beszéde motivumát Nævius «Pún háború»-jának elejéről vette át. A legyőzöttek panaszai a meghódított Trójában a magyarázókat az Alba Longa bevételéről szóló elbeszélésre emlékeztették Ennius Annaleseiben;

némely dolgokat, mint az óriás párt, isteni tanácskozá-
sokat és egyes hasonlatokat mind a ketten Homerosból
vettek át. Csekélyebb költők is, egy Furius és Hostius,
továbbá ataxi Varro, Catullus és Lucretius, Varius is
szolgáltattak néhány fényesebb helyet vagy legalább sze-
rencsés veretű szavakat és fordulatokat. Oly nagynak tűnt
fel a kölcsönzések és visszhangok tömege, hogy Q. Octa-
vius Avitus nyolcz tekerestet töltött meg azok lajstromá-
val (*homoeon elenchoi*); hasonló tartalmú volt Perellius
Faustus irata, mely a gonosz feliratot, «tolvajságok» (*furta*),
viselte. Efféle kaján kimutatásokra Vergilius higgadtan
azt felelte, próbálják csak őt utánozni s majd meglátják,
hogy nem olyan könnyű Juppiter kezéből a villámot, Her-
culeséből a bunkót kicsavarni.

Többé nem az annalistikus epos egyenes elbeszélése
volt ez, nem afféle hosszú lélekzetű, chablonszerű hadi és
hőstörténet, hanem egy nagy alapeszméből kinőtt, gaz-
dagon tagolt, művészileg összeillesztett cselekvény, mely a
nemzet törzsapja körül csoportosult és Róma örök sorsát
mintegy világító hajnalfényben sejtette. A költemény két
egyenlő arányú részre oszlik, az első hat könyvben a
kalandokat adva elő, melyeket Aeneasnak Trója bukásától
Latiumba való érkezéséig kellett kiállnia, a hat utolsó
könyvben ennek harczeit latin földön, melyeknek követ-
kezménye a jövevény állandó megtelepedése lett. A költői
alakítás törvényei szerint, melyeket kicsinyben a hellenisz-
tikus stilú epyllion gyakorolt, ez a hatalmas munka is
az események kellő közepébe vezeti az olvasót. Kezdetben
nehány vers a legtömörebb formában foglalja egybe az
összes tartalmat. Itt minden szó nagyfontosságú: a háttér
és a nagy jövőbe a jelenkorig való kilátás jelzi a leírandó
események messzeterjedő jelentőségét. Villámmal és vihar-

ral kezdődik az elbeszélés. Az engesztelen Juno kívánóságára minden szelet szabadon bocsátott Aeolus, hogy Aeneas hajóit mindjárt Siciliából való elútazásuk után szétszórják s messzire elhajtsák céljuktól, a latin parttól. Neptun még épen idején érkezik, hogy megmentse a pusztulástól s megvédje az akkor keletkező Karthago kikötőjében. Aeneas kiköt s újra feltalált társaival vendégszerető fogadtatást talál a fiatal királynőnél, Didónál. A királyi palotában tartott lakoma alatt Jopas a királynő parancsára kitharán énekel a hold és nap pályáiról, az élő teremtmények eredetéről, a természeti jelenségek okairól, azaz a költő méltatása szerint a legfőbből, a mi az ember szellemét foglalkoztatni és az ihlett költő geniusát lelkesíteni képes. E magasra emelkedett hangulatban Dido, ki már szerelmet kezd érezni Aeneas iránt, arra kéri a híres hőst, mondja el összefüggőleg Trója bukását és a maga útazásait; s ezzel végződik e bevezető könyv. Így Aeneas ragadja meg a szót, hogy elbeszélje a második könyvben Trója tragikus bukását és saját kivonulását a füstölő városból; a harmadikban az utakat és kalandokat, melyek az Idától Afrika partjáig vitték.

A Homer-utáni eposokban, az Iliupersisben és a kis Iliasban kimerítőleg el volt beszélve Priamus katasztrófája, s fő epizódjait számos tragédiában előadták; a smyrnai Quintus és Tryphiodoros későbbi hellenisztikus költeményeiből s byzanczi forrásokból a régi epos fontos vonásait lehet helyreállítani. Vergilius ehhez csatlakozott, a nélkül, hogy lemondana önállóságáról. Az egyes események elbeszélésében nem mindig szorosan összefüggő, kimerítő ábrázolásra törekszik, többet ad a kedélyileg megragadó momentumok kiemelésére, melyeknek pathosát az elrendezés és kidolgozás művészi rhythmusával, saját lele-

ményű kitörésekkel is emeli. Így a város megrohanásáról szóló jelentésben (II. 234.), mely önmagában épen nem átlátszó, leginkább arra törekszik, hogy a trójaiak tragikus elvakultságára mutasson, kik ismételt intések daczára saját romlásukat vonják be magukhoz, — példájául az emberi balgaságnak, mely maga készíti magának saját veszedelmét.

Az előadás drámai menetet vesz föl. Mint valami euripidesi tragédiában, izgató változatosságban következik jelenet jelenet után. Végre, úgy látszik, elvonult az ellenség. A hosszú ostrom átkától megszabadulva megnyílnak a város kapui, gondatlanul és látni vágyva tódul ki a tömeg, s vegyes érzelmekkel bámulja a csodálatos falovat. A könnyelműséggel szemben nem hiányoznak az intő szavak, mindenek előtt az erősen felizgatott Laokoon részéről. Ekkor pásztorok kötözve elővezetik Sinont, ki rejtekében megtaláltatta magát. Hazug jelentése Ulixesnek iránta tanúsított álnokságáról, a könnyenhívő trójaiak és jólelkű királyuk megindulása, a görög képmutató tanácsa, ezek alkotják a cselekvény mozgató momentumát. A tömeg vak izgatottságát még fokozza a látszólagos büntetés, melyet maga Neptunus hajt végre a kigyópárral a vakmerő papon és fiain: részvétet és rémületet idéz elő a borzalmas csoda, mely festői szemlélhetőséggel lép a szem elé. Ily hangulatban jó a végzetes elhatározás, a faképet a városba fogadni, és a rögtöni végrehajtás: vonakodva lép át a szörnyű sors a küszöbön, hiába csendülnek meg az elrejtett fegyverek, hiába nyitja fel jós-ajkát Cassandra. Művészi értelemmel tért el itt Vergilius a régi költeménytől, mely Laokoon epizódját a városba tette, miután a lovat már bevonták. Itt a hitetlen Neptunus-pap sorsa adja meg a döntő okot a végzetes elhatározásra. Termé-

szetesebb is, hogy a kigyók a part közelében érik utól áldozatukat és csak szerepök betöltése után osonnak a várba. Épen úgy dicsérendő, hogy a lónak nem mindjárt készítője adott kerekeket, melyeknek a gyanút növelniök kellett. A balga nép ünnepi vidámságnak engedi át magát, nem sejtve, hogy ez utolsó napja. A tragikus ironia közvetlenül a katastropha előtt mutatja vigyorgó arczát. Megjön az éj, mély álomban fekszenek az ittas trójaiak: ekkor fellobban a jel a görögök királyi hajóján, csendes holdfénynél közeleg Tenedos felől készen tartott hajókon az ellenséges hadsereg, Sinon megnyitja a paripa hasát, a görög vitézek óvatosan kiszállnak belőle s egyesülnek harczosaikkal. Ezalatt fölkel az alvó Aeneas előtt Hektor véres árnya: Trója hajdani oltalmazója kimondja a jövő hordozójának, mi történik oda kinn és felszólítja, mentse meg jövőendő hazája számára a házi isteneket. De előbb magának Aeneasnak át kell élnie ez éj borzalmaait, melyek nagyszerű képekben vannak feltüntetve, s alkalmat nyernie, hogy személyiségét, mely oly nagyra van hivatva, legalább lényeges körvonalaiban megmutassa. Közelebb és közelebb hatol kívülről a fegyverzőrej az Anchises-palota csendes termeibe is és fölébreszti az alvót. Egy tekintet a ház ormáról mindent kinyilatkoztat előtte: lángtenger árasztja el a várost, «már ég Ucalegon», a széles sigeumi öböl csillámlik a tűzben, emberi kiáltás és tubaharsogás hangzik feléje. Gondolkozás nélkül megragadja fegyvereit, hogy ha lehetséges, megmentse a várat vagy legalább harczolva haljon meg. További tudósítást ad neki a várról Phœbus papja, ki futva jő eléje, tudtára adva a szörnyű hírt, hogy minden elveszett. De halálra szántan rohan a hős más bátrakkal az ellenség közé: *una salus victis nullam sperare salutem*. A szerencse ked-

vezőnek látszik irántok: az elejtett görögök fegyvereivel és fegyverzetével a csalódásig átöltözve sok danaust küldenek az Orcusba és rémületet terjesztenek szét. De csakhamar fölfedezik a csalást, társait elnyomja a túlerő, bármily odaadólag igyekszik Aeneas megmenteni őket. Mind-egyre jobban elkülönítve, a harcz hullámaintól majd ide, majd oda hajtva, végig éli az elfoglalt város tarka rémjeleneit, melyeket soha sem rajzoltak megragadóbban és szemlélhetőbben. Látja, mint hurezolják ki Cassandrát hajánál fogva Minerva szentélyéből, mint ostromolják és védik a várat (ő maga is részt vesz benne, egy hatalmas tornyot a magasból a nyüzsgő csapatra döntve), mint tör a zord Pyrrhus bárdja hatalmas rést a falon, hogy Priamus tág termei és a régi királyok benső szobái nyitva látszanak, végre mint engednek az ajtófélfák a faltörő kosnak s mint özönlik be a vad harczos csapat, mint hívja elő Hekuba, leányaival galambok módjára a távol oltárnál tanyázva, férjét, ki mint valami ifjú még egyszer fegyvert ragadott, de Achilles kérlelhetetlen fia mint döfi kardját a tehetetlen aggastyán oldalába és mint választja el törzsétől Ázsia egykori uralkodójának tiszteletreméltó fejét. Így teljesült a Pergamum-vár végzete. Csak a királyi holttest megpillantására ragadja meg borzalom a rettenthetlent: hasonló korú atyjára gondol, nejére és gyermekére. Egy pillanatra az egyetemes halál magányában bösz vágya támad, bosszút állni a bajszerző Helenán, de Venus kinyitja szemét s megismeri, hogy nem Helena és Paris, hanem az istenek haragja döntötte meg Tróját: Neptun körülássza háromágú szigonyával a falakat, a skæai kapunál Juno karddal övezve harczra szólítja a bajtársakat, a váron ül Pallas a Gorgo-fejjel, maga Juppiter apa buzdítja és erősíti az ellenséget. Minden remény oda

van ; roppant robajjal összeroskad Ilium : lángok és fegyverek közt siet a választott az atyai házba, s ekkor következik a hazától való elbucszás utolsó felvonása. Le kell győzni Anchises ellenállását, ki nem akar elválni honától. Isteni jelnek kell közbelépni, hogy ez sikerüljön s az aggastyán bizalmat nyerjen a jövő iránt. És így útra kél a család, tagjainak legkisebb számára szorítva, hogy az idegenbe vándoroljon ; a feledhetetlen csoport : Aeneas, vállain Anchissel, ki a Penateseket tartja, kezén fogva a kis Julust, nyomukban Creusával. Homályos úton haladnak tova, és a megfontolt hőst, kit épen az előbb rendületlenül hagyott a tomboló harczi zaj, most midőn legdrágábbját kell megmentenie, minden szellő, minden moraj megremegetti. Szeretett nejét is el kell vesztenie a vak rémület által : miután a többieket biztosságba helyezte, hiába barangolja be még egyszer keresve a várost, utolsó benyomását nyerve saját háza pusztulásának s a megkezdődött zsákmányolásnak. Csak Creusa árnyképe vet véget további kísérleteinek : vigasztaló szájából hallja sorsának és rendeltetésének első határozott megjövendölését. Visszatér az elhagyottakhoz, kikhez egy csapat menekülő csatlakozott, s a nap első sugaraival, melyek egy új élet kezdetét világítják meg, a hegyekbe megy.

Ennek a magában befejezett művészi munkának költői értékre nézve persze nagyon mögötte áll a *harmadik* könyv. Hiányzik belőle a cselekvény szoros egysége. Lazán egymásra következő egyes kalandok, mint az Odyssea apologusában vagy Apollonios Argonauta-eposában, a cél irányában feszítik meg a várakozást, mely cél mind-egyre világosabban lép elő különféle bolyongások után, és számos legendai emlékeztetést szednek össze a Priamos-ház szétszórt tagjairól. Anchises meghal, mélyen meggyászolva

hű fiától. Mint vetődött aztán a hajóhad az afrikai partra az italiai parttól, már az első könyv bevezetésében el volt beszélve.

Minél többet szól a harmadik könyv kifelé irányuló mozdulatokról, állandó helyváltozásról és mindenféle eseményekről, annál inkább szorítkozik a *negyedik* könyv benső lelki állapotok ábrázolására és szilárd színhelyre. Dido szerelmi tragédiája magában bevégzett epyllion, az alexandriaiak mesterséges modora nélkül. Nem is Kallimachos vagy valamelyik követője szolgáltatotta a mintát. Némely vonás, névszerint a jellemzésben, Medeára emlékeztet rhodosi Apollonios költeményében. De e mögött is Euripides áll, a női szenvedély tulajdonképeni ismerője, A történet maga az ó-phœniciai mondához tartozik, melynek hagyományát, lényegileg Timæus után, Justinusnál olvassuk (XVIII. 4.).

Szerinte a tyrusi Elissa, miután férjét Sicharbast testvére Pygmalion kapzsiságból megölte, a meggyilkolt kincseivel elmenekült és a libyai parton várost (Karthagót) alapított. Midőn azonban a szomszéd király Jarbas háborúval való fenyegetés mellett kezét követelte, Elissa azon ürügy alatt, hogy előbb elhunyt férje árnyát akarja kiengeztelni, máglyát állíttatott, áldozat bemutatása után reá lépett s karddal véget vetett életének. Aeneast és Didót, mint láttuk, már Nævius összehozta, hogy a púnok Róma elleni gyűlöletét indokolja, a mint Ennius is hangsúlyozta a púnok származását Didótól. Næviusé az a lelemény is, hogy a segélyre szorult idegent a királynő nyájasan fogadja és felszólítja, beszéljen Trójáról és utazásairól. Ebből következik, hogy Nævius szerelmi viszonyt is vett föl a kettő között és azt, hogy Aeneas elhagyta Didót; és ha Varro azt állítja, hogy nem Dido, hanem testvére Anna szerette

a trójait és ő ölte meg magát a máglyán, úgy már előtte, tehát Næviusnál, a mondának Vergiliustól elfogadott alakjának kellett fennállnia, mely szerint inkább Dido volt az elhagyott.

Finom vonásokkal vannak rajzolva szerelmének első titkos mozdulatai. Testvére, Anna, Euripides meghitt dajkájának, a vágy csábító hangjának szerepét játsza: szítja a lángot, midőn sophisticus módon az ellenállást természetellenesnek és esztelennek, a Venus hatalmának való alávetést s az idegennel való frigyet a fiatal állam iránti kötelességnek, megérkezését az istenek végzésének tünteti fel. A többit létre hozza a folytatott érintkezés: a királynő megmutatja az idegennel a várost és kincseit, vallomása ajkain lebeg; beszélni kezd s a szó közepén elhallgat. Este ismétlődnek a társalkodó órák, ismét hallani kívánja Ilion szenvedéseit, ismét ajkán csügg az ékesszavú elbeszélőnek és aztán nyugtalan éjszakákat tölt el, a távollevőt látva és hallva. Kárpótlásul a kis Ascaniussal, apja képmásával, édeleg, elhanyagolja a város építését és megerősítését, valamint más uralkodói kötelességeit. A vihar, vadászat alkalmával, barlangba űzi a párt, hol megkötik a végzetes frigyet. Aeneas már veszélyben forog, hogy a szerelem elernyesztő hatalmának és keleti puhaságnak áldozatul essék. Nem-sokára azonban fölébred kötelességérzete, parancsot ad, hogy titkon elútasásra készüljenek. De mint adja tudtúl barátnőjének elhatározását s mint engesztelje ki az elválás gondolatával? Dido maga észreveszi szándékát: *quis fallere possit amantem?* Mint valami bacchanszó, úgy őrvjög és kérdőre vonja a hűtelent, kinek kíméletes előterjesztései csak fokozzák szenvedélyét: ájultan roskad szolgálóinak karjai közé. Utolsó kísérlete is hajótörést szenved, hogy a hú Anna közvetítése által legalább hala-

dékot nyerjen. Ekkor megúnja életét a boldogtalan, jelek és éjjeli látományok feldűlják értelmét, mindig elhagyottságáról álmodik, a mint magányosan hosszú úton jár és a tyrusiakat sivatag földön keresi. Szenved, mintha furiák üldöznék, s halálra szánja magát. Bűvös áldozat ürügye alatt megparancsolja Annának, hogy máglyát állítson fel, melyen mindent el akar égetni, a mi a hűtelenre emlékezteti. Koszorúkkal és lombokkal ékesíti fel, mint a sírt, tetejére helyezi a szeretett férfi kardját és képét, körülveszi oltárokkal, és mint papnő felbontott hajjal sötét szertartásokat végez. Magányos, álmatlan éjszakán azonban még egyszer meggondolja helyzetének reménytelenségét s a halálban találja az egyetlen kivezető utat: így vezekel Sychæus hamvai iránti hűtlenségeért. Ezalatt Aeneas, ki már a hajón alszik, Mercurius sietésre inti. Parancsot ad az indulásra, és Dido az Aurora első fényénél látja a hajóhadat dagadó vitorlákkal a sík tengeren. Csak most éri el fájdalma és dühe a legmagasabb fokot. Junót, Hecatét és a furiákat hívja fel, hogy álljanak bosszút érte, Aeneasnak, ha csakugyan el fogná érni czélját, nehéz harczi bajt, övéinek elvesztését és kora siralmas véget kíván; a tyrusiakat állandó ellenségeskedésre hívja fel a gyűlölt törzs ellen: csontjaiból majdan bosszuló támadjon közöttük. Miután elküldte a dajkát, hogy állítólag az áldozathoz hívja testvérét, a máglyára száll, oda fenn a nászágyra, rövid boldogságának tanyájára veti magát, még egyszer meggondolja, hogy életfeladata be van töltve, — ekkor beszédközben leroskadni látjuk, kardja vértől tajtékzik, kezeit vér fecskendezte be. Jajveszékelve rohan fel testvére a máglya lépcsőin, hogy az elfutó életet, ha lehet, még visszatartsa; a haldokló még egyszer ki akarja nyitni szemeit, karjára támaszkodva háromszor emeli fel arcát a

párnáról, háromszor roskad vissza, tévelygő szemei a világosságot keresik az égen, végre elválík a tagoktól a vergődő lélek.

E tragikus történet szép fejlődésében, mely szándékos halasztással a lassan előre haladó, szükségszerűleg teljesülő végzet egy fokát sem ugorja át, csak Jarbas beavatkozását fogjuk talán nélkülözhetőnek és zavarónak találni. Valóban a fejedelmi Ammon-fi panaszára volt szükség, hogy Jupitert figyelmessé tegye választottjának halogtatására? Hiszen e megvetett kérő nyomtalanul eltűnik a színről dicsekvő istentisztelete és daczos imája után. Mégis bizonyára szándéka volt a költőnek, hogy azon személyben, kit a monda nyújtott számára, pillantást nyisson a jövőbe. Legalább sejteni kellett, kire jutott Dido hátrahagyott városa, úgy hogy biztosítva volt a pusztulás ellen.

Az ötödik könyv ismét útra viszi Aeneast. Új zivatartól kényszerítve, hogy Sicilia partján kössön ki, atyja emlékét, ki egy évvel ezelőtt itt halt meg, síráldozatokkal és halotti játékokkal ünnepli, és Egestát alapítja, hol hátrahagyja a gyengéket és csüggedőket. A cumæi Sibylla tanácsára a hatodik könyvben leszáll az alvilágba, hogy további útasításokat nyerjen Anchises árnyától. Végre a hetedik könyv kezdetén a Tiberis torkolatához jut. Itt a költő lélekzetet vesz és magasabb hangba kezd (*major rerum mihi nascitur ordo, majus opus moveo*): hatalmas harcokról kell most beszélni, melyek hatalmas királyokat és egész Hesperiót fegyverre szólították. Megkezdődik a latin Ilias. Beszél az ősz Latinus királyról, Faunus fiáról és Saturnus dédunokájáról, sokaktól áhitott leányáról és a királyi kérőről, Turnusról, kit anyja pártfogol. Aeneas megismeri, hogy elérte megígért célját, s tekintélyes kö-

vetséget küld ajándékokkal az ország uralkodójához, hogy békés elfogadást kérjen: egyelőre erős tábort épít. A követek a legjobb fogadtatásra találnak: Latinus mint rég vártakat üdvözli őket, megemlékszik Dardanussal való régi rokonságáról, sőt önként nőül ajánlja leányát Aeneasnak. De Amata királyné elégedetlen e választással, nem bízik az idegenben, Turnus féltékenysége is fölgerjed. Midőn aztán Julus elejti a főpásztor kedvencz szarvasát, a föld népe közt is kigyúl a harag. Már vér ömlik, lázongás és vad néptombolás emelkedik fel Latinus palotája előtt. Hiába igyekszik csillapítani: leköszön, s most megnyílnak a kapuk a háborúnak. Latium városai készülődnek, s a költő szemlét tart az italiai hősök felett, kiknek lényét, eredetét, fegyverzetét és hatalmát pompás színekkel rajzolja, sokkal gazdagabban, mint a görög dalnok száraz hajóhajstroma.

A háború teljes kitörése előtt a nyolczadik könyvben még egy halasztó momentum lép fel: mindkét részről szövetségeseket keresnek. Mialatt Turnus Diomedes városába, Arpiba küld segítségért a gyűlölt teucusok ellen, Aeneas régi törzsrakonság alapján az ősz arkadiai Euan derhez fordul, ki a Tiberisnél a palatinusi dombon tanyázik. Ámbár igen vendégszeretőleg fogadja, de frigy társúl nagyon gyöngének érzi magát az öreg: a cærei etruskokhoz útasítja, kik nem rég fellázadtak kegyetlen fejedelmök, Mezentius ellen s a menekült kiszolgáltatását kívánják Turnustól. Csak fiát Pallast és egy válogatott lovas csapatot küld a harcra. Ez előkészítő tárgyalások lebilincselő bájú epizódyszerű rajzokra szolgáltatnak keretet. A fegyverek meg szemlélésével, melyeket Vulcanus műhelyében Aeneas számára kovácsolnak, be vannak végezve az előkészületek a harcra, mely a kilencedik könyvben tör ki.

Turnus Messapussal és a Tyrrhus-fiakkal csatára vezeti az egyesült csapatokat: a trójaiak, Aeneas hátrahagyott parancsának engedelmeskedve, megerősített táborukba vonódnak vissza. Este felé körülfogja ezt az ellenség, és leszáll a csendes éj. Ekkor Nisus és elválthatatlan társa, az ifjú szép Euryalus kijelentik a hadi tanácsban hősi elhatározásukat, hogy az alvó ostromlók sorain keresztül tudakozódni mennek a nehezen nélkülözött vezér után. Forró hálát és fényes jutalmak ígérését viszik magokkal az útra. Sikerült a költőnek e szép mozgalmas epizódban az éji támadás régi motivumát új oldalról tüntetni fel és a regényes kalandot a halálig hű barátság örök megható emlékévé alakítani át. Euryalus az egyetlen, kit anyja követett az új hazába. Annál megragadóbb ennek fájdalma, midőn reggel a falról látnia kell, hogy a két nemes áldozat fejét viszik a feléjük haladó ellenséges csapatok előtt. Ekkor magasan fellobban a harezi düh: az Ilias szelleme leng a szerfölött élénk elbeszélésben, mint nyitja meg Turnus a rohamot a falak ellen s mint védik fölülről magokat az ostromlottak, mint dob az tüzet az erős toronyba s ez mint roskad össze az emberek súlya alatt. Az egyes tények tömegéből kiemelkedik Ascanius első szerencsés nyíllövése. Ama gazdag kedélyű baráti pár ellentétét képezi a két óriási dalia, Pandarus és Bitias, az Iliasbeli két Lapitha-fi és Ennius Annaleseiben a két histriai képmásai. Kirohanásra nyitják meg a kapukat, s a tornyok előtt jobbról-balról ört állva, vakmerően kihívják az ellenséget, vonuljon közelebb, hogy levágják egyiket a másik után. De Turnus elejti Bitiast egy súlyos tűzlöveggel. Későn zárja be Pandarus a kaput, nem veszi észre, hogy Turnus már a tábor közepén van, s leroskad ennek hatalmas kardcsapása alatt. Szerencsére elfelejti a vad rutulus be-

bocsátni az övéit; egyedül dühöng, míg végre nem védeheti magát a tömeg ellen s fölülről a folyóba ugrik, hogy társait ismét utólérje.

A tizedik könyv végre visszaviszi övéihez a várva várt Aeneast. Sikerült az etrusk Tarchont szövetségre bírnia. Csendes éjjel visszatér hajókon az új bajtársakkal, és napkeltekor már látják a távoból a súlyosan szorongatott trójaiak a segítséget közeledni: csillogó pajzsáról felismerik vezéröket. Azonnal a kikötés után, mely alkalommal Tarchon hajója törést szenved, megkezdődik a csata, melyben Aeneas elejétől végig az első hős szerepet játssza. Három főszakra oszlik a cselekvény. Két ifjú lovag, kiknek egyike sincs arra hivatva, hogy élve térjen haza, lép föl először egymás ellen. Pallas, Euander fia, ki menekülő arkadjait buzdítja, és Lausus, Mezentius fia; de mind a kettőnek nagyobbtól kellett elejtetnie. Pallast Turnus dárdája sújtja le: megbosszulására Aeneas dúl az ellenség közt, úgy hogy az ostromlottak Ascanius alatt ki mernek rohanni; sőt Turnust magát is erősen szorongatják és csak Juno csele által menekül meg, ki az ellenség ködalakjával egy hajóra csalja és akarata ellen Ardeába viszi; megfordítása ez a homerosi motivumnak, mely szerint Apollo maga menti meg Aeneast Diomedes kezétől, árnyképét hagyva vissza ennek számára (E 449. kk.). Turnus helyére Mezentius lép, kit az etruskok dühösen ostromolnak. Mars határozatlan, mind a két részen hullnak a bátrak, ekkor Aeneas rákad «az istenek daczos megvetőjére». Már feje fölött villog ennek a kard, midőn a hú Lausus közbeveti magát csapatával, utat nyit dárdától már megsebesült atyjának, hogy visszavonulhasson, és elfoglalja az ellenséget. De végre elesik: holttestét Mezentiushoz viszik, ki éppen a folyó mellett pihen. Ekkor lovára száll, visszatér

a csatába az utolsó döntő harcra és szintén elesik Aeneas győztes kezétől.

A tizenegyedik könyvben legelőször nyugvó szünet következik. A győzelem jeléül Aeneas tropæumot emel Mezentius fegyverzetéből. Pallas holttestét visszaviszik atyjához és a megvert latinoknak megengedik a holttestek eltemetését. Mind a két részen, valamint Euandernél temetés van és gyász. Diomedes izenete, ki megtagadja a segítséget s inti őket, hogy ne álljanak többé ellen a trójaiaknak, megtöri a latinok bátorságát. Latinus, ki ismét kezébe vette a kormánybotot, békeajánlatokat tesz. Turnus egy ellenfele még tovább megy és azt is követeli, hogy a királyleányt adják nőül Aeneashoz. Mialatt heves izgalommal tanakodnak a hadi tanácsban, hír jő, hogy az ellenség közeleg s megtesznek minden intézkedést a harc folytatására. A merész amazon, Camilla dicsőségének és halálának napja ez. Mialatt Turnus a hegységben lesi Aeneast, ki innen akarja megrohanni a várost, bős lovasszata hullámszik a síkon, melyben Camilla a bátorság csodáit hajtja végre, míg Arruns dárdája halálosan találja, kit viszont Diana egy papnőjének bosszuló nyíla ejt el. Vad rohanással futnak a rutulusok, a tyrrheniektől üldözve, a kapukhoz, hol iszonyú mészárlást visznek végbe. Ezalatt Turnus hírt kap a hősi szűz haláláról. Elhagyja a hegyeket és a város felé fordul; sarkán követi Aeneas, ki csapataival épen kilép az erdőből. Megismerik egymást, de a leszálló éj az ellenfelek közé lép: egyelőre sánczok mögé települnek a város előtt.

A tizenkettedik könyv meghozza végre az eldöntést Turnus halálharczával, de a katastropha művészileg fel van tartóztatva. A rutulus hős ugyan mindjárt kezdetben kijelenti erős elhatározását, hogy a további vérontásnak

véget vet Aeneas kihívásával, ez el is fogadja s ünnepélyes szerződést kötnek a kimenetelre nézve. De a rutulusok megbánják, egyikök megszegi a fegyverszünetet, és maga Aeneas, míg védtelenül, a mint van, rendet csinálni igyekszik, megsebesül egy ismeretlen kéz nyílától. Így újra kitör a harcz. Turnus még egyszer alkalmat nyer, megpróbálni erejét, de Aeneas is, miután a nyíltól megszabadúlt, visszatér az ellenség elé. Még nem találtak egymásra, mindegyik győztes a maga oldalán. De Aeneas most rémületet terjeszt el, mert a várost készül megrohanni. A királyné, azt vélve, hogy Turnus elesett, önmagát vádolja mint minden baj szerzőjét és felakasztja magát. Midőn a balhírt Turnusnak tudtára adják, s látja maga mögött a lángokat kitörni a városból, gyalog az övéi közé megy, parancsot ad a harcz megszüntetésére és újra kijelenti elhatározását, hogy egyedül akar Aeneassal megvívni. Örömmel jő ez a városból, miután értesült róla; mind a két részen leteszik a fegyvereket s roppant feszültséggel néznek a most kezdődő párviadal elé; Latinus is jelen van. Turnus halálával véget ér a költemény.

Hogy Vergilius csak épen a katastropháig akarta vinni költeményét, nincs épen bebizonyítva, de sem az ó-, sem az új-korban nem vonta senki kétségbe, hogy a munka ezzel befejezést nyert. Mert a mit legközelebb nélkülözni lehetne, a formaszzerű békekötést Latinussal, a bensülöttek kiengesztelődését az idegenekkel, Lavinia nőülvételét és az új lakhely szilárdabb megalapítását, ezt mint biztos következményt már a szerződés előre fölvette s az akadályok és ellenfelek elhárítása után kétségen kívül helyezte. Az események további sima lefolyásáról szóló kimerítő jelentés csak unalmas lett volna. Azonfölül a költemény két részének szimmetrikus viszonya kezeskedik, hogy a

könyvek tizenkettes számán nem kellett túl mennie. Kevésbé élesen vannak elválasztva e két részen belül a triások: de mégis ezeket is bizonyos keret fogja körül. A három első könyvben össze van foglalva, a mit Aeneas Trója elestétől Didónál történt fogadtatásáig átélt; a három következő kalandjait adja elő Siciliában és a Latium felé vezető úton. A harmadik csoport a Latiumba érkezéstől kezdődik s Aeneasnak a táborba való visszatéréig tart, és előjátéka az összes haderők nagy döntő harcának, melyet az utolsó ad elő.

Mint Homerosnál, Enniusnál és az ó-kor minden epikusánál, a cselekvény egyidőben két színpadon történik, melyek egymásba átnyúlnak, a földin és a mennyein. Az örök hatalmak személyes beavatkozását az a monda föltételezte, mely Venus fiáról s a földkerekség fölötti uralomra hivatott sarjadékáról szólt. Megfelelt az áhitatos költő érzelmének, valamint a kormány céljának, mely azt kívánta, hogy az isteni gondviselésben való hit új életre keljen. A rómainak öntudata magasabb pathost kölcsönöz az isteneknek, kik sorsuk felett tanácskoznak, mint a minőt Homerosnál mutatnak. Mint ott, itt is két párt áll egymással szemben az Olympon. Junónak, valamint Venusnak öröktől fogva bizonyos ígéretek vannak adva. De ezek zavarják és keresztezik egymást: türelmetlenül és féltékenyen mindegyik sorsának tekintet nélküli beteljesültét kívánja, önkényes eszközökkel is igyekszik csalárdul vagy erőszakosan beavatkozni. Mindenek előtt a féltékeny mennyei királynő, Karthago oltalmazója, melyről tudja, hogy majdan a rómaiak által fog elbukni, az engesztelhetetlen harag minden élével lép fel a veszedelmes nép menekülő ösatyja ellen. A katastrópháig a cselszövő szerepét játssza. Önkényűleg, Neptun háta mögött, felhasznál

nálja Aeolus minden szelét, hogy a hajókat visszahajtsa Latium partjától; aztán hiú kísérletet tesz, hogy Venus segítségével a tyrusi nőnél tartsa Aeneast s így megghiúsítsa Róma alapítását (IV. 90.). Midőn meg épen kedvező fordulatot vesznek a Latinussal való tárgyalások és a rettegett letelepedés sikerülni látszik, magán kívül lesz Juno. Fel van háborodva a gyűlölt teucerusok szivós életereje miatt és személyes sértés gyanánt érzi, hogy minden fondorlatának daczára Aeneas mégis czélt fog érni. «Ha nem hajthatom meg az égieket, megindítom a poklot», szól magában (VII. 312.), és miután elharapódzott az általa szított viszály pusztító tüze, felnyitja (Juppiter tudta nélkül) a háború érez kapuit (VII. 601). Iris által tudósítja is a rutulus fejedelmet, hogy Aeneas útban van Euanderhez és azetruskokhoz, és itt a kedvező alkalom megtámadni elhagyott társait (IX. 1.).

Szelídebb eszközökkel tör czéljára *Venus*. Tanácscsal és erősítéssel áll szeretett fia mellett (I. 314., II. 589.), biztos utat kér számára Neptuntól (V. 779.), fegyvereket Vulcanától (VIII. 370.), mint üldözött szerény és megható szavakat intéz az istenország uralkodójához, ki mindjárt kezdetben fel is tárja előtte a jövő egész vigasztaló képét. *Juppiter* részrehajlatlan ismerője és végrehajtója az elháríthatatlan végzetnek. Eléje viszik az elégedetlenek panaszait és kéréseit. Jóságos és egykedvű, mintaképe és hasonlata a földi uralkodónak. A mint ő maga csak a titánok legyőzése után ülhetett bizton trónján és a világot mint összhangzatosan egybeállított egészet kormányozza, úgy Augustus és a juliusi dynastia is nehéz átalakulások után nyert hivatást a föld kerekiségének békés vezetésére. Homerosi vonásokkal rajzolja az Olymp urának fenségét. Ha beszél, elhallgat az ég tere, a föld reszket, a szelek lecsillapúlnak és a tenger elsimúl (X. 101.). Eget és időt földerítő kifejezéssel moso-

lyog leányára, Venusra, és megcsókolja, mielőtt panaszaira válaszol (I. 254.). Végre a feleségével is szép szerével egyezkedik ki. (XII. 829.) Igaz, hogy nem hiúsíthatja meg Fortuna elháríthatatlan akaratát, a párkák rendíthetetlen szavát, sőt inkább örködni kell beteljesülésök felett, tehát arra ügyelnie, hogy Aeneas, a választott, ne kerüljön tévesztett útakra s ne legyen hűtelen küldetéséhez. Ezért, figyelmessé téve Jarbas panaszától, komoly intést küld neki Mercur által (IV. 222. kk.). Így sokat kell csillapítania, zaboláznia, vigasztalnia, szemét nyitva tartania, nehogy háta mögött megkisértsék a sors művészileg egybeszótt szálaait összezavarni. De időt kell engednie. Így kíméletesen megengedi Junónak, hogy feltartóztassa törzsrokonának, Turnusnak végét (X. 606.). Midőn az utolsó döntő menetre kerül a sor, ennek halhatatlan nővérét, Juturna nymphát felszólítja Juno tevékeny, de nem fegyveres segítségre (XII. 813.). Csak a gazdag és tekintélyes rutulus Camers alakjában lázítja fel ez törzsrokonainak lelkét az épen akkor megkötött egység ellen és egyelőre megghiúsítja a párviadalt. De midőn ez mégis elkerülhetetlen lesz, mint szekérhajtó, Metiscus helyére ül Turnus oldalán és messzire elragadja az üldöző elől a fogatot: még egyszer kaszálja a hős, ellenfelével versenyezve, az ellenséges sorokat. De a fenyegetett városért való aggodalma mégis hívja őt, daczára nővére tiltakozásának, kit sejtelve fölismer: s most már nem lehet többé feltartóztatni a végzetes harcot. Még egyszer segítségére megy Juturna testvérenek és Metiscus alakjában az eltört kard helyett másikat nyom kezébe: viszont Venus kirántja Aeneas dárdáját a fatuskóból, hova Faunus, Turnus kedvéért, beszorította. Most végre eltiltja Juppiter, ki (mint Homerosnál) megmérlegelte mind a két hős sorsát, a további beavatkozásokat az elháríthatatlan

sorsba, és egy szárnyas Dirát küld, a néphitnek ezt az ijesztő kísértetét: nyíl gyanánt sziszegve repül ez le, bagolyként rikoltva repdes az elveszettnek szeme előtt és rémülettel tölti el. Juturna megismeri a halál hírnökét és bánkódva határozza el, hogy elhagyja testvérét.

Más istenek sem részvétlenek, de csak egyes esetekben érvényesül egyik vagy másik gondoskodása egyes halandókról. *Apollo* örül a fiatal *Ascanius* első mesterlövésének, de hogy a veszélyektől megóvja, az ősz és meghítt *Butes* alakjában lép hozzá és inti, hogy különben maradjon távol a háborútól (IX. 638). A tanácsadók és vezetők aggodása a pótolhatatlan törzsfentartóért, nyer itt megszentelést *Phœbus* közbelépésével. Bánatosan látja *Diana* halál felé sietni a neki szentelt *Camillát*, a mit nem akadályozhat meg. Meg kell elégednie azzal, hogy *Opis* nymphának egyik csalhatatlan nyilát adja át azon megbizással, hogy ezzel boszúlja meg a szeretett szüzet legyőzőjén, oltalmazza amannak holttestét a kirablástól és hazájába vigye eltemetni (XI. 532. 836). *Herculest* is közelről érdekli, midőn a fiatal *Pallas*, régi barátjának fia, hozzá fohászkodik, hogy győzelmet adjon karjának *Turnus* ellen, nem sejtve, hogy a saját órája ütött. Szelid szavakkal vigasztalja *Juppiter* síró fiát: hiszen ő maga is elesni látta egykor szeretett *Sarpedonját*. *Cybelének* pedig annyira szívéen fekszenek *Ida-hegyi* szent fenyői, melyekből a hajók vannak ácsolva, hogy tengeri nymphákká való átalakulásukat kéri az istenek atyjától, midőn a tűz elpusztulással fenyegeti (IX. 82. X. 215). A nagy csoda hitelesítését magok a múzsák veszik át, kiket csak jelentékeny alkalmakkor szoktak tanúkul hívni (IX. 77).

Hol az istenek magok leereszkednek a halandókhöz vagy személyesen a dolgokba avatkoznak, megjelenésök és

lényök ragyogó színekkel van rajzolva. Felségesen zúg Neptun haragvó beszéde a szelekhez (I. 124); pompás kép, midőn aztán a háromágú szigonynyal lecsillapítja a felzúdult tengert és könnyű kerekeken végig siklik a hullámokon (I. 145). Mint bájos tyrusi szűz (Nausikaára emlékeztetve) lép Venus Karthagónál buzdító szavakkal Aeneas elé, mint valami spartai nő vagy amazon tegezzel a vállán, felbomlott hajjal, kurtára övezve (I. 314). Arcza és hangja után ez is istennőnek tartja, Dianának vagy egy nymphának. Általában megérzik a halandók az égiek közellétét. Leírja (IV. 238), mint veszi fel Mercur az aranyos szárnyas sarukat, melyek rohamosan viszik tova tengerek és szárazföld felett, mint ragadja meg a varázs-vesszőt és a havas Atlasról, melyen megpihent, sirály gyanánt csap le Libya kunyhóihoz. Crocus-szárnyakon száll le az égből Iris, mint hírnöknő s a nappal szemben felvonja ezerszínű íját. Juno szolgálatában vágja le a szárnyas megbízott a haldokló Dido fürtjét (IV. 694), értesíti Turnust a kivánt alkalomról, hogy megtámadhatja Aeneas elhagyott társait (IX. 1), vagy az öreg Beroe alakjában lép fel a parton, hogy a nőket a hajók megsemmisítésére lázítsa (V. 606). Míg Venus megelégszik bájos szövetségesével, Amorral, kinek a kis Ascanius alakjában Dido szívét Aeneasért lángra kell gyújtania, Juno, hogy a háborút lángra gyújtsa a gyűlölt teucusok ellen, az undok *Erinnyst*, *Alectót* hívja fel a Tartarusból (VII. 323); úgy látszik, először Vergilius vette be a költészetbe a nép képzelmenek ríktó alkotását. Abban leli gyönyörűségét, ha viszályt vehet, gyűlöletet és dühöt gerjeszthet az emberek szívében. Minden alakban képes egyikét a mérges kigyóknak, melyek hajában hemzsegnak, áldozatainak keblébe mártani: így Amatát, a királynét, örvöngő szenvedély ragadja

meg; az eleinte ellenkező Turnus-ra álmában kényszeríti rá félelmes hatalmát; még Julius kutyáit is elesábítja, hogy a szentelt szarvasra vadászszanak. Munkája bevégezte után visszaküldik a mélységbe, mert szabadon a földön bolyongni nem engedi meg neki Juppiter: borzalmas, mérges kigőzől-gesű barlangot a hirpinusok földén választott ki számára a költő, hol a föld alá bújt (562).

Az Ossa vonásaiból Homerosnál, Eriséiből Hesiodosnál és Typhonéiból, a mint Apollodoros írja le, alkotta a költő képzelme a *Fama* híres rajzát (IV. 173). A gigások testvére volt ez, kit az anyaföld az istenek elleni haragjában utol-jára szült, szárnyai vannak, egész teste tollakkal s ezek alatt ugyanannyi szemmel van behintve, ugyanannyi nyelv-vel, szájjal és füllel van ellátva. Előre haladtában növek-szik és erősödik a szörnyeteg, úgy hogy a földtől a felhőkig nyúlik. Sziszegve repdes éjjel álmatlanul, nappal gyászolva ül ormokon vagy tornyokon. Hazugságot és igazat terjeszt, népeket haragra gyűjtva, rémületül a nagy városoknak. Fölgerjeszti Jarbas féltékenységét, tudtára adja Didónak Aeneas közeli elútazását, széthordja a városban Dido halál-hírét (IV. 666), Euryalus anyjának és Euandernek bejelenti a gyász híreket (IX. 474. XI. 139), a jövevények előtt repül Latiumba (VII. 104).

A *jövendölésekre*, melyek Aeneas isteni küldetéséről kezeskednek, nagy súly van fektetve. A mint azonban a választottak csak későn, baj és harczok után érnek czéljok-hoz, a függöny is, mely ezt eltakarja, csak lassan, vonás-ról-vonásra gördül fel halandó szemeik előtt. Előbb Hektor árnyképe köti Aeneas szívére álmában, hogy Trója házi istenei számára a tengeren túl keressen új hazát (II. 289). Ugyanazon rémes éjszakán jelen meg a fiatal Julius koponyája fölött a jelentős láng és a ragyogó égi jel, melynek

Anchises is bizalmasan aláveti magát (II. 682). A hosszú bolyongás célját, Hesperiat és a Thybris mezeit, úgy szintén birodalomra és királyi hitvesre való kilátást Kreusa képe mutat búcsúzásul férjének (II. 776). De még nem sejtik, hol kell e czélt keresni. A delosi Apollo homályos jóslata (III. 94) azt parancsolja, hogy törzsük ős hazáját keressék fel. Anchises tévesen Kretába vezeti: a Penatesek újra Hesperia felé útasítják Aeneast álmában (III. 163), és határozottabban Italiának nevezik, innen származott Dardanus; és most eszébe jut Anchisesnek, Cassandra is többször megjósolta, hogy Hesperia és az italiai birodalom van fájának szánva (III. 182). Celæno harpya is megerősíti ezt (III. 253), de az éhség saját asztalaik fölemésztésére fogja kényszeríteni őket, mielőtt a szilárd letelepülés sikerül. A jós Helenustól pedig megtudják (III. 374), hogy még nagyon távol vannak céljuktól: egy fehér disznó harmincz malaczával fogja megjelölni a helyet, hol nyugalmat kell találniok. Siciliában megtudja Aeneas álmában (V. 724) elhunyt atyjának szájából, hogy nehéz harczokat kell majd kiállnia Latiumban, előbb azonban a Sibylla vezetése mellett szálljon le az alvilágiakhoz, hogy többet tudjon meg tőlök a jövőről és utódairól. A Sibylla megerősíti (VI. 83), hogy a Dardanus-fiak (a később úgy nevezett) Laviniumba jutnak, de a földet vérözönnel fogják megvásárolni. Latiumban Aeneas egy második Achillest fog találni, ismét egy külföldi nővel való házasság fog a teucusokra bajt hozni, de egy görög városból fog először az üdvösség útja megnyílni előtte. Latiumban aztán lépésről-lépésre bekövetkezik a jövendölések megerősítése: az asztalok fölemésztése, a disznó jele a parton (VIII. 81). Csakhogy Aeneas tévedni látszik, midőn az asztalokról szóló jóslatot Anchisestől (Celæno helyett) hallottnak véli (VII. 121). A jöve-

vényt álmában üdvözölni és oktatni Tiberinus vállalta magára: az arkadiaiakhoz kell mennie és velök szövetkeznie (VIII. 36). Mostantól fogva nincs szükség további vezetésre: a hős a kijelölt úton halad és a végzet teljesül.

Jósló jelekben sincs hiány, a mint a római el is várja. Az elszórt, hajótörött társak újra egyesülését magyarázza Venus Aeneasnak a hattyú-csapatból, mely a sastól megriasztva, újra összegyül (I. 390). Négy fehér ló a legelőn, Anchises szerint, jele a harcziás jövőnek, melyre azonban béke fog következni (III. 539). Az Acestestől a levegőbe lött nyíl tűzpályát von a felhőkben s aztán eltűnik, jeléül a bekövetkező harczoknak, noha Aeneas a csodát csak a házigazda különös tiszteletére magyarázza (V. 522). Elrémitő jelenések megerősítik Didót halálra való elhatározásában (IV. 450); más prodigiumok arra intik Latinust, hogy végrehajtsa leánya szándékolt frigyét Turnussal és az Albunea oraculum a külföldi vőt jelent neki (VII. 58. 96). Árny-jelenések és álomlátások különösen Aeneast látogatják meg oktatás, buzdítás, intés czéljából. Szorgalmasan imádkoznak, de többnyire rövidebb beszédekben.

Az eposhoz, valamint a nagy stílű történetíráshoz tartoznak ősidőktől fogva a cselekvő személyek és felek *beszédei*: ezeket mindig közvetlen formában adják elő. Itt hasznosítják a költészet számára a fentebb leírt rhetori iskolai gyakorlatok gyümölcseit. Csak a legerősebb kedélyizgatottsághoz valók a monológok. Dido, ki Aeneastól elhagyva látja magát, álmatlan éjszakán átgondolja (IV. 534), mi tenni valója marad, hosszú sor kérdést vet föl, mint az euripidesi Medea, hogy mindegyiket visszautasítsa s megmaradjon a halálra való elhatározásnál, mint egyetlen kivezető útnál. Szilajabbul fejezi ki a bosszúságot és kétségbeesést az elvitorlázó hajóhad láttára

(IV. 590). Erőszakkal akarja visszatartóztatni a menekülőket, azután eszméletre tér, hogy már késő, megbánja, hogy nem vette föl korábban a harczt s nem semmisítette meg az árulókat, és átkozódások özönét árasztja a hűtelen jövőjére. Végre harmadszor (IV. 651), közvetlenül halála előtt, nyugodtabban vesz búcsút az élettől. A szenvedélyes retorika mesterműve Juno haragos kitörése, mielőtt segítségül hívja a furiát (VII. 293). A mint aztán Anna a máglyánál síránkozik (IV. 675), úgy síratja halottját Euryalus öz anyja (IX. 481), úgy síránkozik Euander Pallas ravatala mellett (XI. 151), és Mezentius Laususának holttesténél (X. 846). Halmazott rövid kérdő mondatok, különösen kezdetben, elszakított mondattagok, megszólítások és felkiáltások itt természetesek. Leginkább megtartja a gondolatok nyugalmát és rendjét az arkád- király. Mindnyájukra nézve értéktelen lett életök, csaknem mindnyájan gyöngéd szemrehányásokat tesznek a drága halottnak. A testvér panaszkodik, hogy meg van csalva és mint kísérő megvetve; az anyja, hogy korának egyetlen vigasza magányosan itt hagyta, és halált kér a rutuloktól vagy Jupitertől; Euander szemére veti merész fiának, hogy nem volt oly óvatos, mint a váláskor megígérte, és azt kívánja, hogy inkább maga ment volna a harcztba az ifjú helyett s esett volna el. Juturna megátkozza halhatatlanságát és szívesen kísérné testvérét az árnyak közé (XII. 872). Mezentius vádolja magát, hogy saját életét nagyon szerette és fiát feláldozta. Aeneas általános fölhívásokat intéz társaihoz: föléleszti bátorságukat a kiállott tengeri vész után (I. 198), ünnepélyes hangon elrendeli Anchises évi emlékünnepeét és a játékokat (V. 45), megtisztelő búcsú-üdvözletet szentel a fiatal hős Pallasnak, melyben érzelmes szavakkal emlékszik meg a boldogtalan atyáról (XI. 42); a csata szerencsés kimene-

tele után egy nemét a hadi parancsnak adja ki (XI. 14). A csatában Pallas menekülő arkadjait (X. 369), Tarchon gyáva etruskjait tüzeli, renyhe érzékiségöket és aljas szenteskedésöket ostorozva (XI. 732). Még a regattánál is buzditó beszédet tart evezőseihez Mnestheus, a hajó közepén járkálva (V. 189). Dörgő szavakkal útasítja Neptun korlátaik közé a szeleket (I. 132). Fölvételért és elfogadtatásért való kérelem, követségekkel való tárgyalások és szerződések mindkét részről beszédeket idéznek elő. Így Ilioneus, mint jövevény, társai nevében hosszabb beszédet intéz Didóhoz (I. 522), melyre ez rövidebben, mint királynőhöz illik, válaszol (I. 562). Midőn most Aeneas a beburkoló felhőből váratlanul kilép, válogatott, túlradó szavakkal mond köszönetet (I. 595) a nagylelkű királynőnek, ki rokonszenvét jelentősen bizonyítja sorsuk hasonlóságának kiemelése által (I. 615). Épen így váltanak beszédeket egymással Latinus és Ilioneus (VII. 195. 212. 249). Ünnepestes fogadalmakat cserélnek ki egymással Aeneas és Latinus a döntő párviadal előtt (XII. 176. 197).

Rövid suasoriát tart Anna testvérének, Didónak, hogy az Aeneassal való frigy elleni aggodalmait eloszlassa (IV. 31). Háromszorosan van tagolva a végzetes beszélgetés Dido és Aeneas közt: vád, védelem, viszonzás (IV. 305. 333. 365). Formaszerű vita történik a nagy harcz kezdete előtt az istenek tanácsában, Juppiter előtt, Venus és Juno közt (X. 6. 18. 63. 104). Ekkor mind a két ellenfél egymás után kiönti panaszainak teljes csészéjét s ügyvédi művészettel viszik pártfogoltjaik ügyét, Venus inkább részvétre és megindításra törekedve, Juno szenvedélyes haraggal, gúnyos szemrehányásokkal válaszolva; és lángoló beszéde megnyeri az égi lakók tetszését, úgy, hogy uralkodójok számára nem marad egyéb hátra, mint egyelőre még mind

a két felet szabadjára hagyni. Még gazdagabban van tagolva a tárgyalás a latinok hadi tanácsában: Venulus jelentést tesz a Diomedeshez küldött követség eredményéről, szóról-szóra beszédébe szövén ennek beszédét (252); Latinus a gyülekezet előtt előadásban kifejti a dolgok állását (302) és békeindítványt tesz; Drances (343) támogatja és a kiegészítő indítványt teszi, hogy Turnus mondjon le Laviniáról és engedje át Aeneasnak; Turnus kuruczos beszédben megczáfolja; mind a két ellenfél úgy bánik az ékesszólás fegyvereivel, mint valami senatusi ülésben.

A beszédek nagyobb könnyedséggel szövődnek az elbeszélésbe, mint Homerosnál. Míg ez mindig teljes verssel kezdi meg s ehhez képest kiterjeszti a bevezető formulát, Ennius már a vers közepén átmegegy az elbeszélésből a közvetlen beszédre, és Vergilius igen gyakran választotta e szorosabb befűzést, a mint a beszéd végét sem teszi függővé a verstől. Az egyhangúság elkerülésére a Herculesről szóló hymnusból is, melyet Euandernél énekelnek, az egyik részből csak a tartalmat, a másikból a szavakat is közli (VIII. 287).

A régiek Vergilius ékesszólását a Ciceróé mellé helyezték. A rhetorika tanítói a pathos fordulataira és sokféle színezésére nézve egész tömeg példát vettek át előadásából és egyenesen ezeket tették oktatásuk alapjává, a mennyiben controversiák kézi könyveit állították össze költeményéből.

A beszéd egyik leglényegesebb eszköze a személyek *jellemzésének*. *Aeneasra*, mint az isteni akarat választott eszközére nézve a lényeges vonásnak a hívő hűségnek kellett lennie, melylyel alávetette magát küldetésének. A régi hon szentségeit az új hazába viszi, melynek ezáltal biztosítja az isteni kegyelmet. Az ősrégi, tiszteletreméltó hagyománynak, a hajdant és jelent összekötő kapocsnak megőrzésére a legnagyobb súlyt fektette Augustus, az

országmentő, és kedvelt költője. A *pius Aeneas*, mint *pater Indiges* tisztelve, legyen mintakép az új nemzedék számára. Úgyszólván minta-római, de ennek következtében nélküli az egyéni jelleget. Erősen ki van emelve a fiú és férj hűsége, az atyai gondviselés egyetlen gyermeke és kíséretének odaadó csapata iránt, az istenek és emberek iránti minden kötelesség lelkiismeretes betöltése. Hősies érzülettel nyugalmat és óvatosságot, kitartást és szelidséget egyesít. Midőn az elburkoló felhőből, tiszta világosságban Dido elé lép, istenhez hasonlít, úgy illik hozzá haja és fiatalos színe, úgy sugárzanak szemei (I. 588). Hektorra emlékeztet a szép fiatal rutulus fejedelem *Turnus*. A benszülött nemesség férfias merészségét és tüzes vérét képviseli. Gyanútlan kedélyét csak Alecto kigyói hozzák hullámzásba: egyszer felgyújtva csak a halállal alszik ki daczos lelkének lángja (v. ö. IX. 128). Midőn kivonul, hogy Aeneassal egyedül vívja ki a harczt (XII. 82), még egyszer teljes fényében lép föl. A hófehér paripákat, melyeket maga Orithyia ajándékozott egykor ősenek, Pilumnusnak, czirógatások közt fogják be a szolgálak. Le van írva sugárzó fegyverzete, melyet magára ölt; a csalhatatlan dárdát, mely oda benn az oszlophoz volt támasztva, e zsákmánydarabot kezébe veszi és beszél hozzá; szemei szikráznak. Megátalkodott ellensége és irigye az öregebb *Drances* (XI. 122. 236), ki gazdag, anyai ágon előkelő, atyain bizonytalan származású, többet bir nyelvével, mint kardjával, és mint éles szónok s befolyásos izgató a békepártot képviseli Latinusnál, s ebben Thersiteshez hasonlítható. Jólelkű, bizalmasan előzékeny, békeszerető és engesztelékeny modorú az ősz *Latinus* király, az Aeneis Priamusa, ki fölött rövid ellenállás után keresztül zúgnak a népmozgalom hullámai. Midőn a gyepelöt újra megragadja,

akkor sem sikerül neki keresztül vinni jóra ezéző indítványait. Egyszerű és nyíltszívű, a régi időből való szerény egyszerűség képe a derék arkadiai *Euander*. A falusi földes urat, ha kimegy, két hatalmas kutya kíséri (VIII. 461). Mint Nestor, szívesen gondol a régi időkre és ifjúsága dicső tetteire (VIII. 560). Mind a két tiszteletreméltó agastyánt fölülmulja bölcseségben és mélységben *Anchises*: van benne valami papi látnokszerűség, s vezér és tanító tekintélyét gyakorolja halála után. Aeneas kíséretéből kevesen lépnek elő valamivel élesebb körvonalakban. Csaknem mindig mellette van hű kísérő gyanánt *Achates*: a vidék kikémlésénél (I. 312), a Sibyllához menetelnél, az *Euander*hez való utazásnál (VIII. 466) és a csatában (X. 332. XII. 384), megosztva gondjait és érzéseit, gyakorlati (I. 174), segítő, éber és gyors (I. 644. 656). Ő az, ki először ismerve meg a partot, «*Italia*»-t kiált (III. 523). Mint beszédes szóvivő lép fel *Ilioneus Dido*, valamint *Latinus* előtt. A gyermek *Ascanius* úgy sugárzik, mint aranyba foglalt drágakő vagy művészileg puszpángba illesztett elefántesont: tejfehér nyakára leomlik arany ívvel összetartott haja (X. 133). Szintúgy *Lavinia*: arcza elpirúl, mint ha valaki elefántesontot biborral fest be, vagy ha fehér liliumok közé piros rózsákat kevernek (XII. 66). Gyöngéd színekkel van festve *Nisus* is és a fiatal viruló *Euryalus*, mind a ketten egyesülve úgy az életben, mint a halálban, halhatatlan példájául a nemes férifbarátságna (V. 294. IX. 224). A serdülő ifjúhoz illik az anyja iránti benső viszony is, a ki mindenüvé követte őt: elbúcsúzva *Ascanius*-nak ajánlja, ki szintén még gyöngéden gondol *Creusára* (297).

Az itáliai hősök közt első sorban a tyrrhén fejedelem *Mezentius* áll, Aeneas ellentéte, «az istenek megvetője», barbár kegyetlenségű és bős lelkű zsarnok (VIII. 481.

569): emberi csak a szeretet benne, mely bátor és szép fiához, *Lausus*-hoz köti (VII. 649) és fájdalma ennek kora halála miatt (X. 841). Ennek trójai részen az arkadiai királyfi *Pallas* felel meg, ősz atyjának egyetlen öröme. A hajnali csillaghoz hasonlítják, midőn kiemeli fényes arcát az óceán hullámaiból és feloldja a homályt (VIII. 589). Egy csepp görög vért ismerünk fel e lovagias, simulekony ephebus-alakban. Őt is kora halál ragadja el hősi tettei után (X. 435), Turnus kezétől. A legvonzóbb jelenség a volszk amazon *Camilla*, «Italia dísze» (VII. 803. XI. 498), kit maga a költő Penthesileával hasonlít össze (XI. 655).

A benszülöttekkel való harcokban Italiának az ifjú római állammal való lassanként történt összeolvadása tükröződik vissza, s a szín háttérében fölmerül az őslakók régi viszályainak képe. A hazai őskor emlékeiből, a népmondák, világi és szent szokások kincseiből, melyek elmésen az előadásba vannak szöve, ily módon a nemzetnek őskora jelentős emlékoszlopát állítja fel. A tudós szorgalmával kutatott át a költő történeti és régészeti forrásokat és kizsákmányolta, a valódi művész ügyességével úgy használta fel és osztotta szét a nyert anyagot, hogy sehol sem lép fel zavarólag mint betanult melléklet, hanem jelentősen színezi az elbeszélést, elmélyeszi a képeket és kitégítja a szemléletet. Bizonyára olvasta Cato Originesein kívül különösen Varro régiségeit, a világiakat és egyháziakat, s ennek más iratait a római nép származásáról, életéről, a trójai családokról. Más tudós kortársainak, mint Hyginusnak, Verrius Flaccusnak, Melissusnak, Ateius Philologusnak stb. épen annyit köszönhet szóbeli oktatás útján, mint a mennyit könyveikből meríthetett. Különösen jártas volt a theologiai irodalomban. Ily tanulmányok eredményét a régiek finom modora szerint alkalmi apró

vonásokban, czélzó melléknevekben, a legmegfelelőbb kifejezés választásában helyezte el. Ekkép költeménye válogatott kincsek bányája a régiség- és nyelvbúvárlat számára, melyet persze már a legközelebbi nemzedékek babonás kincsásói is, elég balgán, kizsákmányoltak.

Italia kimerítő népességi képét tárja fel a sereg-szemlékben (VII. 623. VIII. 163. X. 166). Miután a nagyszerű bevezetésben lerajzolja az ősrégi, még a költő idejében is érvényes szokást, melynél fogva a háború kezdetén megnyitották a Janus templom érczkapuit (VII. 601) és a készülődés buzgalmát, a vezérek sorra felvonólnak csapataikkal. Mindnyájan sajátyszerűségekkel vannak bemutatva; velős vonásokkal, majd rövidebben, majd behatóbban van leírva történetök, hazájok, ruházatuk és fegyverzetök, harci és életmódjuk s gondolkodásuk. Italia közeli és távoli virágzó városainak, tájainak és törzseinek koszorúja tárul elő. Nagy s még élő családok ősei, istenek, görög hősök és fejedelmek fiai vannak itt. Többek között Messapus, Neptun sarja, hatalmas lovas, kit sem tűzzel, sem vassal elejteni nem adatott halandónak (VII. 691); ariciai Virbius is, Hippolytus fia, kinek a halál utáni csodás változásai behatólag vannak előadva Aricia legendája szerint. (VII. 762). Hercules egy fia még az oroszlán bőrébe öltözve jő elő, a bozontos sörényű és fehér fogú fejet saját fejére húzva.

Változatosságul Aeneas tusciai szövetségesei (X. 166) harmincz hajón jönnek meg, dél és éjszak felől, Mantuából is, melynek büszke múltjáról, mint egy város-szövetség úrnőjéről, nem feledkezik meg. Itt a fantasztikus hajóképek is helyet találnak.

A fáradtságnak, melyet a hosszúra nyújtott, számos magánviadallal bővített csataleírások előidézhetnek, ele-

jét veszi a személyek, állások, csoportosítások, fegyverek, sebesülések, halálnemek nagy változatosságával. Itt is kölcsönzött egyet-mást Homerostól, de saját leleménye sem hiányzik. Följegyzések, valamint szóbeli közlések még a jelenkor hadi történetéből is, számos példával szolgáltak. Majd csupa nevek halmozásával idézi elő a tömeges mérszárlás benyomását, majd kiemelkednek egyesek a síkból, kik iránt életkörülményeik elmondásával és jellemző vonásaikkal élénkebb részvétet költ. Itt egy korcs, ki egy király s egy szolgáló titkos frigyéből származott, ott egy Phœbusnak szentelt ember, kit kivágtak halott anyja méhéből (X. 175); egy arkadiai, kit kiragadtak idylli élethelyzetéből (XII. 518); egy liguriai, kit gyáva és dicsekvő csalfasága, törzsének öröksége, nem ment meg (X. 185); egy bős vadász, ki ért a fegyverek megmérgezéséhez (IX. 771), és mellette a múzsák egy barátja, ki legszívesebben dalokat költ és a cithera húrjaiba markol; egy orvos, ki Phœbustól jóslást, lantjátékot és íjlövést is tanult (XII. 391); Cybele egy papja (XI. 769); egy ifjú férj, ki még alig élvezte a házasság boldogságát (X. 720); egy fiúszerető (X. 325); egy henczegő, kinek elbízott gúnyját Ascaniusnak jut osztályrészül megbüntetni (IX. 590). Kilencz testvér áll együtt; egy közülök elesik (XII. 270).

Jelentékeny fejezeteket, mint Turnus Aristiáját (IX. 525) vagy halálharczát (XII. 500) külön bevezetés, a múzsák felhívása vagy más efféle emel ki.

Sokféle a váltakozó csataképek hangulata: szerepet játszik az élcz és a véletlen tragikum, a képzelem vad vagy fájdalmas plasztikában tetszik magának. A dicsekvőnek, mialatt haszontalan szavakat kiabál, éppen nyitott szájába talál az ellenséges dárda (X. 322). A fiatal Laususnak finom aranyos tunikáját szúrja át, melyet anyja szőtt

számára, és részvevőleg gondol Aeneas, a mint a haldokló sápadt arczába tekint, a szülői fájdalomra (X. 810). Egy trójai lekapja a tüzet az oltárról és ellenfelének arczába dobja, hogy hatalmas szakálla lánggal ég; aztán hosszú hajánál fogva földre rántja a megrémültet, reá térdel és átdöfi kardjával (XII. 298). Majd sokakon zúdítja keresztül a költő az emberölő csata hullámain, majd fájdalmasan időzik egyesek halálánál. Midőn Arruns Camillára dobja a zúgó kopját, a volszkok mind a királynőre szegzik tekintetüket, ki semmit sem vesz észre a támadásból, míg a dárda keblében meg nem áll és szűz vérét iszsza. Társnői hozzá sietnek és támogatják a roskadót. Haldokolva ki akarja vonni a vasat, de mélyen benn van a sebében. Szemei kihűlnek, arcza elsápad, átadja a meghítt Accának utolsó izenetét Turnus számára. Ezzel elejti a gyepőt, a földre síklik; tagjai megoldódnak, nyakát és fejét halálra hajtja, fegyvereit elejti, lelke sóhajtva az árnyakhoz repül. (XI. 799). Vad futással rohan Camilla lovas csapata, miután a vezér elesett, a rutulusok a falakhoz rohannak, sarkukon üldöztetve a teucusoktól: lazán lógnak az íjak vállaikon és a paripák patkója futás közben a porhanyó rózsát tapossa. Porfelhő hömpölyög a város felé; az ormokon az anyák rettegve sikoltoznak és mellöket verik. Még a kapuk küszöbén eléri szegényeket az ellenség, és átszúrva kihelik életüket. Becsukják a kapukat s megtagadják a menekülőktől a belépést: így elkeseredett harc támad a bajtársak közt, és a falakról lövegeket szórnak az anyák az ostromló ellenségre. (XI. 869).

Csüggedtek, kik futnak vagy hiába könyörögnek kegyelemért, lágyabb accordokat vegyítnék a zúgó morajba (X. 524. 597). A megjelenés büszke pompája éles ellentétbe állítatik a halálban való gyarlósággal. Elesett hősök felett

itt-ott rövid elmélkedéseket tart a költő, fájdalmasan vagy keserűen utalva az elkerülhetetlen végzetre. Vigasztaló emlékezést szentel a jó barátoknak, Nisusnak és Euryalusnak (IX. 445): «boldogok ti ketten! ha verseim képesek valamire, emléketek élni fog, míg a Capitolium áll». A győztes az elismerés vagy gúny szavait mondja az elesett fölött (XII. 359) és büszke megelégedettséget fejez ki. Egy haldokló közeli megtorlást jósol legyőzőjének (X. 739). Midőn Turnus a Pallastól zsákmányolt kardkötőnek örvend, az ember rövidlátóságára utal a költő, mily kevéssé tud mértéket tartani a szerencséiben. Mert megjő az idő Turnus számára, midőn gyűlölni fogja ama zsákmányt és a napot, melyen elnyerte (X. 501). Hangulatos és mélyen érzett az utolsó tisztesség rajza, melyet Aeneas Pallas királyfinak ad (XI. 29). Előbb a kíséret halotti siralma, Aeneas gyászbeszéde; aztán megindul a menet, a szép ifjú fenn van a magas ravatalon, magától Aeneastól ékesítve a bibor-öltönyök egyikével, melyeket egykor Didosaját kezével hímzett neki, azután hosszú sorban zsákmányok következnek, lánczra vert ellenségek, kiket halotti áldozatra szántak, az ősz fegyverhordozó roskadozó fájdalomával, a csatamén nagy könnyeket öntve, a halott dárdája és sisakja, végre teucusok, tyrrheniek és arkadok egész harczy csapata leeresztett fegyverekkel.

Így vonúl végig élet és halál, az emberi sors végtelen sokfélesége a csatakép szemlélője előtt. Erősen fölizgatja a képzelmet és emeli a hangulatot a szemléltető hasonlatok tömege, melyek a leírásokat kísérik. A természetnek, teremtményeinek és jelenségeinek kell segíteniök, hogy az olvasó szemét és kedélyét foglalcoztassák. Mint a tenger hullámai apálykor és dagálykor a part ellen, úgy rohannak a tuscusok a rutulusok ellen és ismét visszaverődnek (XI.

624). A latinok egész serege nyugodtan árad szét a sikon, mint a Ganges, ha lassan megdagad, vagy a Nilus, ha lassanként visszatér ágyába (IX. 30). Turnus előtt úgy futnak a csapatok, mint a felhők, ha Boreas végig zúg az ægei tengeren (XII. 365). A rögtönzött dulakodásból rendes harc fejlődik ki, a mint a tengeri vihar lassanként emelkedik (VII. 528). A mint a pásztor az alacsony bozótban szétszórt tüzeket a széllel egy pontra hajtja össze és aztán kényelmesen néz alá a lángoló mezőre, úgy egyesül a bajtársak csapata, hogy Pallasnak segítsen (X. 405). A sűrű harezos tömegek károgó madarak felhőjéhez hasonlítanak (VII. 704); úgy hullámzanak, mint gabonaföldek nyáron (720); rendezett menetben dalokat énekelnek királyukra, mint az asisi hattyúk, melyek az etetésről jönnek (699). Kopják úgy repülnek a levegőben, mint zápor vagy jégeső (IX. 668. X. 803) vagy mint darvak fekete felleg alatt. (X. 264). Lássuk most az egyes harezosokat. A két óriás, Pandarus és Bitias, az erdő fiai, hazájok fenyeihez vagy hegyeihez hasonlítanak. A kapu jobbán és balján állnak a tornyok helyett, magas tollbokrétáikkal két tölgyhöz hasonlóan, melyek a Padus vagy az Athesis partjain égnék emelik nyíratlan fejöket s tetőjökkel integetnek (IX. 672). Aeneas és Turnus úgy rohannak át a csatán, mint két tűz, melyeket különböző oldalokról a száraz erdőbe vetettek, vagy mint tajtékozó hegyi patakok, melyek rohamos menetökben, mind-egyik a maga pályáján, elpusztítják a síkságot (XII. 521). Úgy rohannak egymásra, mint két ellenséges bika: körös körül feszült várakozással áll a nyáj, ki fog győzni a kettő közül? (715). Aeneas, kinek sisakja és pajzsa mint éjjel a véres üstökös vagy mint a Sirius csillog (X. 270), miután kardja egyszer meleg lett a vértől, úgy dül, mint a titán Aegæon, kinek száz karja és keze volt és száz szájából szórt

tüzet, midőn Juppiter villámai ellen harczolt (X. 565). Midőn végre keze ügyébe kerül Turnus, örömében fölemelkedik, mint az Athos vagy az Eryx vagy mint Apenninus apó havas csúcsával (XII. 701). Fényesen fölszerelve és nagy kedvvel siet Turnus (XI. 487) a harczra, mint a vidáman fújó ló, melylyel az Ilias Parist hasonlítja össze: magasra emelt nyakkal, melynek hajlását körüllengi sörénye. Úgy keres (ismét Homer után) bemenetelt a trójaiak táborába, mint a hogy a farkas szaglálódik kietlen éjszakán a juhakol körül (IX. 60). Odabenn a tigrishez hasonlít védtelen juhok közt (IX. 730). Mint oroszlán, mely a magasból harczravágyó bikát látott a mezőn, úgy rohan Pallasra (X. 453). Hasonlóan a megsebesült oroszlánhoz, mely sörényét rázva csak akkor ront igazán a vadászra, úgy nő Turnus dacza a latinok csüggedésével (XII. 5). Szemei szikrákat szórnak. Úgy hajlja tajtékzó paripáit, mint a véres Mars üzi szélsébségű fogatát a Hebrusnál a pusztán (331). Mint szikla, mely a hegy ormáról levált és pusztítva gördül a völgybe, úgy rohan a hadseregek középebe és a legsűrűbb harcztömegbe (XII. 684). Lyeust úgy rántja le a falról, mint a sas ragad a légbe karmaival egy nyulat vagy hattyút, vagy mint a farkas rabol el az akolból bégető anyjától egy juhot (563). Épen úgy ejti el Camilla a gyáva liguriait: mint a keselyű magas szikláról röptében ragadja meg és tépi szét a galambot (XI. 721). Tarchon Venulusra rohan, lerántja lováról s maga elé dobja a saját lovára. Így repül tova zsákmányával: letöri dárdájáról a vasat s keresi a halálos helyet, hogy átszúrja ellenségét. Ez azonban elhárítja kezét a torkáról s úgy vergődik, mint a kigyó, melyet a sas a légbe ragadott és most ennek karmai körül tekerődzik (XI. 742). Hatalmasnak tűnik fel Mezentius is. Úgy áll helyt az ellenség tömege és lövegei

ellen, mint szikla a zajgó tengerben (X. 693). Mint mikor a Vesulus vagy a laurentiai mocsár vadkanját hálóba úzik az ebek s most megáll bozontos nyakával; senki sem mer hozzá közeledni, messziről szorongatják kopjákkal és kiabálással, fogait csattogtatja s lerázza hátáról a dárdákat: úgy senkinek sincs bátorsága Mezentiuossal vívni, hanem távolról ingerlik lövegekkel és kiabálással (X. 707. v. ö. IX. 551). Aztán a sűrű sorokba rohan, mint éhes oroszlán, mely futó kecskét vagy szarvast látott és szétmarczangolja zsákmányát (X. 723). Úgy mozog a csatamezőn, mint mikor Orion óriás halad át a tengeren, fejével a felhők közt (763). Juturna pedig, mint testvére Turnus kocsisa majd ide, majd oda hajt, a mint a fecske nyugtalanul repdes valamely palota előcsarnokában (XII. 473). Úgy üldözi Aeneas, mint a vadász a szarvast: a folyótól bezárva, a magas parttól félve, ezerfelé futkos ide s tova a megriadt vad, umbriai kutyáktól hajszolva (XII. 746). Hiába igyekszik a boldogtalan, mivel megjött órája, elmenekülni a végzettől, a mint mi álmunkban hiába igyekszünk szaladni s a tehetetlen fáradozás közepett leroskadunk. (XII. 908). És végre az eleső hős. Az ifjú Euryalus összerogy, mint a virág, melyet letört az eke (Catullus után), vagy mint a mák, melyet levert az eső (IX. 435); a fiatal Pallas holtteste is úgy fekszik a ravatalon, mint letépett hervadó virág (XI. 68). De midőn Bitias lerogy, lesujtva a hatalmas gerendától, mely kettős pánczélt is áttör, oly recsegés van, mint midőn Bajæ partján (építéseknel) szikla zuhan a tengerbe, hogy a hullámok tajtékot hánynak és Prochyta megremeg (IX. 703).

A hasonlatoknak e csaknem túláradó tömege mellett, melyek megfelelnek a költemény harezi részei pathosának, a többiekben a képkins alkalmazása sokkal takarékosabb.

Kivált jelentős momentumoknál, melyeknek szemlélésénél illőnek látszik időzni, markol belé a költő. A természet és az állatok életéből veszi itt is a legtöbb hasonlatot. A gondolkozó gyülekezet mormogó hangjait valamely izgató jelentés meghallgatása után, a sziklák közé zárt vad folyam bugyborékoló hangjával hasonlítja össze (XI. 297), az isteni gyülekezet tetszés moráját Juno beszéde után az erdő zizegésével, mely a hajósnak vihart jelent (X. 96). A szenvedélyes tömeg zűrzavaros kiabálása madárcsapatok rikoltásához hasonlít az erdőben vagy hattyúkéhoz a Po vize mellett (XI. 455). A Georgica költője előtt még élénken áll a méhek élete és működése. Az ostromlott polgárok zajgását, kik egyenetlenkednek, mert némelyek megadni, mások tovább is védni akarják magokat, a méhek nyugtalanságával hasonlítja össze az átfüstölt kasban (XII. 587). Az épen keletkező félben levő Karthago építői is (I. 430) méhekre emlékeztetik, sőt csaknem szóról szóra ismételi a verseket, melyekkel előbbi költeményében buzgó munkáságukat írta le (Ge. IV. 162); és a számlálatlan csapatok is, melyek az alvilágban repdesnek, mielőtt életre hivatnak, úgy tűnnek föl előtte, mint döngicsélő méhrajok a réten (VI. 707). A szorgoskodó teucusok, kik a városból kivonulnak, hogy a partra indulásra készítsék fel a hajókat, hosszú hangyamenethez hasonlítanak, mely sűrögve visz haza élelmi készletet (IV. 401. Apollonius után). Aeneas, ki a rémes éjszakán háza ormáról a meghódított városra tekint alá, a pásztorhoz hasonlítja magát, ki magas szikláról bamba báméskodással nézi, mint dül a tűz vagy a víz-áradás a mezőkön (II. 304.). A közélet friss szemléletéből van véve a szépen kidolgozott kép a népfölkelésről, melyet egy érdemes, méltóságos férfi föllépése lecsillapít: így csillapítja le Neptun a tengeri vihart (I. 148.). Gúnyos

szándékkal emlékeztet mindennapi szemléletekre. Így Amata királynét, ideges izgatottságában, mely egyik helyről a másikra űzi, a hajtócsigához hasonlítja, melyet fiúk a csarnokban forgatnak (VII. 378.); és alig hangzik magasztosabban, midőn ép oly találóan az üstben forralt vízhez hasonlítja Turnus szenvedélyes felfortyanását (VII. 462.). Aeneast ellenben Didónál nem rendítik meg jobban lelkületének ingadozásai, mint a vén tölgyet Boreas, mely körülzúgja és lerázza leveleit, de gyökerét kitépni nem képes (IV. 441, Homeros után).

Előre és hátrafelé nagy távolságokba pillant a magasztos stílusú epos. A hatalmas néptörténet széles kettős perspektívában fokozódik. Vergiliusra, mint Homerosra nézve az élő nemzedék tehetetlen hőseik kortársaihoz hasonlítva. Turnus könnyen tova dob egy hatalmas határkövet, minőt a költő idejében alig tudott volna vállán vinni tizenkét ember (XII. 896.). De amazok mögött is vannak hősök és emlékek; hozzájuk is hatolt történeti ismeret. Alkalmi genealogiák messzire visszanyúlnak hírneves családok múltjába (X. 703.). A latinok jól ismerik a trójai harczokat, a görög fejedelmeket s a város elfoglalásakor történt eseményeket, de hősi erejüket önérzetesen föléje helyezik annak, a mit ott tettek. Turnus megveti a phrygeket, mint fél férfiakat (XII. 98.). «Nem Diomedessel vagy Achilles-sel van itt dolgod,» kiált Aeneasra a dicsekvő liguriai (X. 581.); «hadd viselje magát Achilles gyanánt s hordjon Vulcantól készített fegyvereket, mégis szembe szállok vele», hetvenkedik Turnus (XI. 439.). Euander Aeneas megpillantására Anchises hangjára és arczára emlékezik és Priamus látogatására, ki egykor Salamisba utazván nővéréhez, Hesionéhoz, Arkadia területén ment át (VIII. 155). Útközben helyek és adatok merülnek fel a közelben

vagy távolban a menekülők előtt, melyekkel hajdan az argonauták vagy nem régiben Odysseus találkoztak. Mintegy összeszedik útközben szétszórt bajtársaiknak nyomait. Az elsülyedt nagyság ily egyes romjai mellett annál felségesebben emelkedett ki a választott faj ifjú méltósága. Így a thrák parton az utolsó köteles tiszteletet teljesítik Polydorus árnya iránt, kinek sorsa ismeretes volt a római előtt Pacuvius Ilionájából (III. 62. kk.). Epirus partján, Buthrotumban, Andromachát találják, kit Pyrrhus szolgájának, a priamida Helenusnak engedett át. Achilles fiának halála után azonban erre jutott az ország egy része, és így a házaspár második hazát alkotott magának, híven megőrizve a régiek emlékét (III. 294. kk.). A cyclopsok partján a trójaiak nagylelkűen fölveszik Ulixes egy társát, kit Polyphem barlangjában feledtek volt (III. 588. kk.). Szájából tudják meg a szörnyű kalandokat, melyek itt három hónappal előbb történtek; sőt a megvakított szörnyeteg maga is közeledik és magához hívja testvéreinek vad csapatát: csak nehezen menekülnek meg haragjától a rémült útasok (III. 655. kk.).

A púnokhoz is elhatott a Trója előtti harcok híre. Aeneas az újonnan alapított templom falfestményeit szemlélve, meggyőződik (I. 461), hogy ott is tudják becsülni a hősiességet s meleg részvétet éreznek az emberi sors iránt. Mély megindulással látja négy egyenmértékűleg rendezett kettős képben, itt a görögök, amott a trójaiak győzelmét és futását elvonulni szeme előtt, látja Diomedes éjjeli támadását Rhesus táborában, és a trójai matronák hiábavaló könyörgő menetét Pallas templomába, aztán a gyermek Troilus kora halálát Achilles kezétől és Hector holttestének kiváltását Priamus által, végre látja önmagát harcban az achiv vezérekkel, Memnon sötétszínű csapatait és a merész Penthesileát amazonjaival. Így nemzetének választott törzsfentar-

tója kezdettől fogva arra van utalva, hogy a multat befejezettnek tekintse és pillantását előre irányozza. Még hátrább visz más országokba és mondákba a jelenetek sora, melyeket Dædalus szerencsésen bevégzett menekülése után a hálából emelt cumæi Apollo-tempлом ajtaira illesztett (VI. 20). A kretai király története ez, mely rá nézve is végzetessé lett: Androgeos halála, az attikai emberáldozatok küldése, Pasiphaë és a Minotaurus, a Labyrinth és Theseus megmenekülése. A Danaus-fiak bűnös meggyilkolását Pallas kardszija tünteti fel (X. 496).

Különösen vonzónak és jelentősnek tűnhetett föl az, a mit a hét halom tájékának Róma alapítása előtti történetéről beszélt el. Erre szolgált Aeneas látogatása Euander-nél (VIII. 102.): a kezdetleges egyszerűség az arkadiai király letelepülésében és szerény hatalma éles ellentétet alkotott a világváros jelenlegi fényével szemben. De még hátrább, vad természetszülöttek korába vezeti vissza a szemlélőt. Mivel épen ünnepet ülnek ösatyjok, Hercules tiszteletére, Euander megmagyarázza vendégének az ünnep alapításának alkalmát: élénk színekkel beszél neki a tűzokádó vad Vulcanus-firól, Cacusról, ki egykor itt tanyázott az Aventin egy barlangjában, mint fojtotta meg Hercules a czudar marhatolvajt s mint alapították ennek emlékéül a hatalmas megmentő tiszteletére az *ara maximát* évi áldozatokkal. Magában véve epyllion ez, mely jóltevéleg félbeszakítja a fő történetet. És később, miután a Saliusok karahymnusban ünnepelte Hercules tetteit, Euander, «a római vár alapítója», a városba vezeti vendégét és útközben tudtára adja (313), hogy itt eredetileg faunok és nymphák és vad faj tanyáztak, azután Saturnus leszállt az Olympról, előbb törvényeket hozott és békés arany kort alkotott, míg idegen jövevények és háborúk más állapotokat hoztak

létre. Mialatt saját eredetéről beszél, Carmenta nympa ajtajához érkeznek, ki először mondott jóslatot az Aeneadokról, és így tovább haladva a legrégebb emlékhelyeket érintik, a romulusi menedék berket, Lupercalt, Argiletumot, a tarpeji sziklát és capitoliumot, Janiculust, a forumot, a carinaet: valóságos periegesis kicsinyben.

E visszapillantásokkal szemben Róma nagy jövőjébe vetett pillantások állnak, melyek különböző alkalmaknál többféle keretben lépnek elő. Illett, hogy mindenekelőtt a törzs isteni anyja, Venus legyen beavatva a nagy sors-tervezetbe. Maga Juppiter nyilatkoztatja ki neki mindjárt kezdetben (I. 254): a rutulok legyőzése után Alba alapítását Ascanius által és ez ország évszázados fennállását, aztán a római állam és nép megteremtését Romulus által: idővel ez még Juno kegyét is megnyeri, s legyőzi Görögországot; belőle fog származni Julius Cæsar, ki kelet zsákmányával terhelten fog visszatérni az égbe; utána pedig a világbéke boldog kora következik.

Aeneas először az alvilágban látja meg a jövőt, hol Anchises nagy utódok ragyogó csapatát nem rendezett menetben, hanem összefüggő csoportozatokban vezeti eléje. Először a legközelebbi nemzedék képviselőit, az albai királyokat, kikhez Romulus csatlakozik. Az ősökről a legifjabb ágra, a Juliusok törzsére irányozza fia szemét Anchises; élénken utal Augustusra, a gyakran megígértre, ki az aranykort visszahozza s a birodalmat a föld kerekéségén kiterjeszti. A közelben Julius Cæsarra és Pompejusra esik szeme, és fájdalommal látja előre köztük a borzasztó testvérharcot. Messze a háttérben, a béke képe gyanánt, olajággal koszorúzva jelen meg Numa, aztán a többi király és a köztársaság nagy emberei következnek, kik fentartották Róma világtörténeti hivatását, tarka sorban, míg végre

elvégződik a sor a Marcellusoknál és azon nemes ifjúnál, kinek kora halálával nem rég sírba szálltak Augustus, sőt az egész nép legszebb reményei. Mélyen érzett versekkel emlékszik meg az ifjú hősről és ezzel befejezi a szemlét.

Nem mint visiót, hanem plasztikus képekben, melyeket az isteni művész előrelátó képzelme alkot, később, a döntő harcz kezdetén (VIII. 608) egy darab jövőt ad Aeneasnak úgyszólván kezébe, szemének állandó gyönyörűségére. A csodás pajzsot nem, mint Homerosnál, készítése közben írja le, hanem elmondja, mint szemléli bámulva a kész remekművet viselője, melyet anyja hozott neki. A költőnek nem annyira az volt a szándéka, hogy oly szilárdul kidolgozva és oly világosan részletezve állítsa a lélek elé, hogy az utánzónak mintegy előrajzul szolgálhasson, hanem tömör ábrázolásban jelentős és népszerű mozzanatokat akar a választott nép történetéből egymás mellé sorozni: a szoptató nőtény farkast, Róma jelvényét, a város alapítását, a sabin nők elrablását, az ebből támadt háborút Tatiussal, a királyok első szövetségét és az albai Mettus Fufetius első, szigorúan megtorolt árulását; továbbá az ifjú nép első szabadságharczát Porsenna ellen, a capitolium első védelmezését idegen csordák, a gallusok ellen; a legrégebbi szent testületeket és körmeneteket, — melyek csupa emlékezések a jártas olvasóra nézve Ennius népszerű eposából. Itt megállapodik a régi Róma szemlélete, hogy — messze tőle — egy pillantást vessen a Tartarusba, hol az egyik oldalon Catilina, mint a felforgató párt utolsó vezére vezekel, míg az utolsó republikánus, Cato, a boldogok közt végzi tisztét. De nagyszerű, alakokban gazdag képből írja le végül a világalalomért való nagy döntő harczot, melyet Róma és a Kelet legújabbán Actiumnál

vívtak, és a győzelmes imperator diadalmenetét, melylyel a római birodalom új ærája kezdődik.

Nehezen foglalhatta magába áttekinthetőleg még egy hatalmas paizs körülete is a gazdag anyagot és tömérdek alakot, melyeket a költő képzelő ereje elmésen elrendezett; fontosabb volt a költőre nézve, hogy a lelki szem előtt a római nép fejlődésének képét tárja fel a nagy forduló pontokon.

Jelképileg is, czélozva vagy jósolva, keresztül csillogtatja az elbeszélésen a jövőndő államtest bizonyos elemeinek és csoportjainak sajátságosságát vagy a következő idők bizonyos intézményeit. Így a játékok leírásában (V. 104. kk.), mely egyszersmind bő szemléletet nyújt a homerosi minta felhasználásáról és átídomításáról. Az ünnepben, melynek évenként való ismétlését Aeneas szent kötelességének mondja, régi magyarázók vonatkozást láttak az isteni tiszteletre, melyben Octavianus a nagy Cæsart részécsítette halála után. Magokra a játékokra, szervezetökre és lefolyásukra nézve tudvalevöleg azok szolgáltak mintául, melyeket Achilles az Iliasban Patroklos tiszteletére rendez. Közvetetlenül innen vette a nyíllövést az árboczra kötött galambra, hol az egyik csak a zsinórt oldja fel, míg a másik a fölrepülő madarat találja el a levegöben. A versenyfutásnál itt is, mint ott, elsiklik az egyik kengyelfutó az áldozati vértől síkos talajon és a nézők multságára a levágott barmok szemetébe merül. Az ökölviadalban is emlékeztet a győzelméről biztos Dares az öntudatos bajnokra, ki először lép elő és rémületet gerjeszt. Homeros kocsiversenyének Vergiliusnál a kevésbbé elhasznált, talán Agrippa tengeri győzelme által eszébe juttatott regatta látványja felel meg: mind a két verseny a többi élén áll és kimerítőleg van leírva, sőt az evezösök buzgalmát

egyenesen a kocsihajtókével hasonlítja össze. A mint Diomedes kezéből kiesik a gyepelő, úgy dobja ki a csónakból Gyas bosszúságában kormányosát; a mint Eumelos szerzsáma szétszakad, úgy, hogy fejtetőre bukik ki a szekérből s a lovak tova hurezolják, úgy törnek szét Sergestus evezői a zátonyon; a mint amaz legvégül siralmas állapotban érkezik meg, a szekeret húzva s a lovakat maga előtt hajtva, úgy hozza ez helyére roncsolt csónakát nyomorúságosan, miután a többiek már mind megkapták jutalmukat; mind a kettőt azonban kártalanítja a nagylelkű ünnepadó. Antilochos fiatalos hetyke csínjével pedig, ki vetélytársát Menelaost esellel félreszorítja, a római költő a versenyfutásnál Euryalust állítja szembe, ki Saliust elbuktatja. Mindkét ízben vita támad a díjak kiosztása felett, de békésen egyenlítik ki. Így zsákmányolja ki a későbbi költő az anyagban fekvő motivumokat, a mint a régi dalnok azokat az élet szerint alakította: fáradozásokat és kicsapongásokat, reményeket és csalódásokat, a lángoló versenyzés sikereit és kudarczait, haragot és jólelkű kimagyarázást, dicsekvést és megalázást, szenvedélyes feszültséget, a nézők pártoskodó részvétét, s még a humor só-szemerje sem hiányzik. Pompás az otromba kormányos Menoetes, ki fáradtságosan menekül ki a mélységből, hol akaratlan fürdőt vett, a mint társainak kaczagása mellett csepegő ruhában mászik a sziklára és ott letelepedik, kiadva magából a lenyelt sós vizet.

Az ifjabb költő azonban drámai élénkséggel és saját-szerű leleménnyel fölül igyekszik múlni a régit: mert ő is saját szemléletéből meríti rajzait. Hátrányban van ugyan, ha a szekérhajtóknak lovaikhoz intézett bizalmas, buzdító szavai helyett valami népszónoklat-félet tesz, melyet Mnestheus az evezősökhöz intéz vagy épen Cloanthus egy

rövid imáját a tengeri istenekhez. De különös bájt ad rajzának, midőn a verseny-evezősök szerepeit kiváló római családok ősei közt osztja ki: határozottan úgy tünteti fel magát Mnestheust, mint a Memmiusok ős atyját, Sergestust, mint a Sergiusok elődjét. Cloanthustól származtatja a Cluentiusokat, és talán el lehet hinni a régi magyarázóknak, hogy a negyediknek, Gysnak is, megfelel a római család, a Geganiusoké. Mert nem önkényüleg játszó leleményből származhatnak e genealogiák, hanem inkább a «trójai családokra» vonatkozó tudós, habár alaptalan kutatásokra, melyekről fentebb volt szó, támaszkodhatott a lelkiismeretes költő. Azt is fel lehet tenni, hogy e jelentékeny nevek kiválasztása és csoportosítása nem nélkülözött bizonyos symbolikát. És behatóbb elmés szemlélet valóban arra a föltevésre vezet, hogy a költő Mnestheusban egy derék plebejus-család képviselőjét, Cloanthusban a magvas délitaliai erő typusát akarta ábrázolni, míg Sergestusnak a sivár Catilinára, Gysnak az ősrégi patricius-családokra kellene emlékeztetniök, melyek saját hibájokból hanyatlásban vannak. Az utolsó helyen említett Cloanthusnak jut a győzelem, utána az elsőnek, Mnestheusnak, gyors «czápájával». Mindegyiket megelőzi kezdetben Gys Chimærájával, a hatalmas három-evezőssel, de nehézkes kormányosát, ki nem hallgat urának utasításaira, elhagyja az ügyesebb Cloanthus, s amannak vízbe merüléssel kell nehéz hallásáért bűnhődnie, miáltal a hajó még hátrább marad. De még rosszabbul jár a szenvedélyes, vigyázatlan Sergestus: büszke Centaurusa beleakad egy előreálló hegyes zátonyba; fáradságosan hozzák ismét lengésbe; csak legutoljára, miután a többiek már rég megkapták díjokat, teljes vitorlával érkezik ugyan meg, de eltört evezőkkel, gyengén és lassan, mint a megtaposott kigyó, mely még

villogó szemmel emeli föl sziszegő nyakát, de megsebesült testét fáradságos vonaglással vonszolja maga után.

A nyíllövésnek egy csodás jel magasabb jelentést ad. Miután a galamb leesett, a negyedik lövésnek, Acestesnek, semmi tennivalója sem marad. Azért az üres levegőbe lövi nyilát; de ennek nyele meggyulad a híg felhőkben, lángoló pályát ír le s aztán eltűnik meteor gyanánt. Mindnyájan megdöbbenve állnak és imádkoznak, Aeneas azonban megöleli az érdemes vendég barátot, és fölismerve az olympiai isten akaratát, hogy őt soron kívül tisztelje, választékos adománynyal ajándékozza meg, egy családi ékszerrel, s első helyen kiáltja ki őt mint győztest. De hogy később messzebbható jelentést ismertek föl e jelben, határozottan hangsúlyozza, és így túlságos fufangosság nélkül is utalást lehet benne látni Sicilia jövőjére és Róma nagyságában való majdani részére.

Különösen bőven van aztán elbeszélve az ökölviadal: hiszen a gymnastikus játékok e neme kezdettől fogva a legkedveltebb volt Italiában. Itt a homerosi mintához még rhodusi Apollonius példája járúl, ki költeménye második könyvének elején Polydeukest hatalmas viadalban mutatja be Amykos bebryciai fejedelemmel, a híres birkózóval. E régi siciliai hagyományokhoz fűződik Eryx óriás és Hercules párviadalának emléke, melyet Pisander beszélhetett el Herakleiájában, ehhez a már éltes Entellus föllépése, kit Vergilius siculussá tesz: neki kell megvédeni hazája hírnevét Dares ellen, kivel senki sem mérkőzhetik a többi trójaiak közül. Elbukik ugyan, mint a homerosi Euryalos és mint Amykos, de ismét fölemelkedve oly súlyos megtorlást vesz, hogy végül győztesnek ismerik el, míg a dicsekvő Dares csúfosan eldöngetve távozik.

Az egész ünnepet végre egy római nemzeti színjáték

koronázza meg, melyet Julius Cæsar nagy diadala alkalmával és utána, az Augustus uralkodó család bölcsőjére való állítólagos vonatkozása miatt, különös előszeretettel rendezett, az úgynevezett Troia, lovas négyes három csoportozatban, saajtszerűen öltözött fiúktól előadva, élőkön a három legelőkelőbbel, Priamus egy unokájával, a *gens Atia* ösével, kitől Augustus anyja származott és Julussal. Világosan hozzá van téve, hogy Ascanius e hazai játékot átültette Alba Longába, honnan aztán Rómába ment át, mint állandó gyakorlat, melynek az ifjúságot trójai elődjeire kellett emlékeztetnie.

Mindezzel azonban még nincs kimerítve a tartalmas mű gazdagsága. A természet örökkön üde csodái kísérik az elbeszélés menetét, a nélkül, hogy előre tolakodnának; természetes események a költészet aranyába merítve jelennek meg. A fekete éj átfogja sötét szárnyaival a földet (VIII. 369); a Hóráktól kísérve hajtja kettős fogatát az égen (III. 512. V. 721). A könnyű álmot lesiklik a csillagokból a sötét levegőn át Palinurus kormányoshoz, meg-
rázza halántékai fölött a lethei vízbe mártott ágat és lecsukja a vonakodónak nedves szemeit (V. 838). A kora reggeli időt, midőn Vulcanus dologra megy Aeneasért, idyllien írja le, mint azt az órát, midőn a szegény háziasszony, ki a rokkánál ülve élelmet szerez férje s gyermekei számára, ismét tüzet gyújt a tűzhelyen és a szolgálókat ennek világánál dolgoztatja (VIII. 406). Az éji csend hangulatos leírásában (IV. 522) Alkman és Apollonius voltak elődjei; Aurora, mint Homerosnál, elhagyja Tithonus ágyát (IV. 585). Zivatart, vihart és napfényes időt élnek át, élvezik az erdőt és mezőt, hegyen és síkon sétálnak, bejárják a tengert és folyókat, kikötőket és öblöket látnak, szigeteket és barlangokat. Az ősz Tiberinus, nyárfa

lombok közt fölemelkedve, vékony kékes zöld ruhával takarva, káka koszorúzta fejjel (VIII. 31), ilyen lehetett a képeken. Oly időben, midőn a Tiber partjai mosolygó villákkal voltak fedve, az árnyas berek rajzának, hol sokhangú madárdal tölté be a levegőt (VII. 30), regényes ihlettel kellett hatnia. Így az Albunea oraculum (VII. 81), a Sibylla barlangja (VI. 42), az alvilág bejárata (VI. 236), a sűrű árnyékú, vad hegyi folyamtól átszelt hegyszakadék is, hová a furia visszavonúl (VII. 563). Még uralkodnak a magasztos természetben a titáni ősidő borzalmai. A tűzokádó Aetna alatt képzelettel a költő eltemetve a félig elégett Enceladust, ki időnként megmozdítja fáradt oldalát, hogy az egész sziget megrendül és füst száll az égbe (III. 570). A hegy üregeiben van Vulcanus műhelye. Halljuk a cyclopok súlyos kalapácsütéseit, látjuk őket a cikázó villámon, Mars hadi szekereken, Minerva ægisén dolgozni. Érez és arany patakokban folyik, a vas olvad, a fúvók szuszognak, az érez sustorog és a barlang visszhangzik az üllőtől:

És ők karjaikat nagy erővel mind fölemelvén
Biztos ütemmel, megforgatja fogójuk az érczet.

(VIII. 416).-

Olyan mély bensőségű, vallás-erkölcsi természetet mint Vergiliust, a lélek halál utáni sorsa komoly gondolkozásra serkentetett. Azért engedett széles tért azok leírásának, miket Aeneas az alvilágban látott és hallott, s a sorsismerő Sibyllát társul adja mellé útjára. Nagyban és egészben minden Hades-út ősmintájához, az Odyssea Nekyiajához ragaszkodik ugyan: a mint Odysseus megkérdezi Teiresiast jövőjéről, úgy vár és nyer kinyilatkoztatásokat Anchisestől Aeneas. Mint amaz, régi ismerősöket lát viszont: a temetetlen Palinurus árnya Elpenorra emlékeztet, a még ha-

ragvó Didóval való találkozás Aiaxra, ki halva is haragszik Laërtes fiára. Az epikus és tragikus mythus alakjai, a tipikus bűnösök és vezeklők itt, mint ott föllépnek. De az Orcusnak, helyiségeinek és törvényeinek rajza sokkal gondosabban van kidolgozva és itt doctrinarius-theologiai jellege van, úgy hogy alig lehet csupán képzelő erejéből származtatni. Emlékeztet az orpheusi iskolának már említett költeményére, a «Hadesbe szállásra», mely Orpheus mythusával kapcsolatban a lelkek halál utáni sorsát és az összes alvilágot behatólag ábrázolta. E mellett sok más forrása is volt, névszerint Varro is homályos alapossággal magyarázta az alvilágot «az isteni dolgokról» szóló munkájában. Anchises előadásában a lélekről és testről, az elhunytak állapotáról, a lelkek megtisztulásáról az életbe való visszatérésig, a stoikus philosophia elemeit ismerték föl, a mint Zenon a maga «Állam»-ában, a platóninak ellen-darabjában előadta.

A vezeklők közt (VI. 580) az istenek megvetőinek ismert alakjain kívül (titánok, Aloidák, Salmoneus), kiket Juppiter villáma sújtott le, a Sibylla Aeneas elé vezet a vad telhetetlen vágyú gonosztevőket (Tityus, Tantalus?), és csoportokba foglalva az egyesek nevei nélkül mindazokat, kik a kegyelet szent törvényei ellen egy vagy más módon vétkeztek. Látjuk, mint feküdt a költő lelkén, hogy épen azon parancsokat tartsa intőleg a nemzet elé, melyek megtartásán nyugodott a sorstól ígért állam java és fennállása, és a kegyes Aeneas, mint épen ez állam-fentartó erények foglalata, volt kiválasztva, hogy a vezeklések tanúja legyen, melyek az áthágókra a holtak országában vártak.

És a becses tartalom a legnemesebb edényekbe volt öntve; mint az arany csendültek meg a dálnok húrjai. Az Aeneis hexameterei a legteljesebb érvényre emelik a római

nyelv férfias erejét, hősies menetét és magasztos hangzatoságát. Mérsékelt pathosát, előkelő pompáját, kifejező sokféleségét és természetes kellemét az ódonszerű szigorúság lehellete mérsékli, néha a görög művészet választékosabb eszközei fűszerezik. A rhythmus széles teljes folyama, majd zúgva, majd szeliden, soha sem egyhangúlag, mindig összhangzatos határok közt van tartva. Mértékletes hangfestést ér el alkalmas helyeken a daktylusok és spondeusok finoman kiszámított választásával és összeállításával, valamint az egybehangzó szókezdetek nemzeti játékával. Művésziileg tagolt szóhelyezés sokféle váltakozó symmetrikus csoportokban a mondatperiodusoknak is megadja azt a rhythmikus szerkezetet, mely kifejezőleg símul a versek folyamához. Így a Vergiliustól Lucretius után tovább művelt művészi hexameter a későbbi, névszerint a heroikus epos költőinek hosszú sorára nézve klasszikus mintává lett.

Vergilius 52 éves volt, midőn a végzetes utazást tette Görögországba és Ázsiába (735), hogy klasszikus talajon még három teljes évet szentelhessen zavartalanul műve befejezésének; élete hátralevő részét aztán egészen fiatal kora eszményének, a philosophia tanulmányának akarta szentelni. Már Athenben találkozott Augustussal, ki keletről tért vissza. Rá beszéltette magát, hogy felhagyjon tervével s fejedelmi barátjához csatlakozzék. De már Megarában napszúrást kapott a hely megszemlélése alkalmával: bár lázbeteg volt, nem szakította félbe utazását. A tengeri úton jelentékenyen rosszabb lett állapota: Brundusiumban kikötött s ugyanott kevés nap múlva meghalt, 735/19. szeptember 20-án. Hamvait Nápolyba vitték s a puteolii úton, két mérföldre a várostól temették el. Az egyszerű,

rövidségében lefordíthatatlan distichont, mely sírkövét ékesítette, állítólag maga diktálta halálos ágyán. Italiából való elútazásakor, a mint mondják, barátjának Variusnak meghagyta, hogy égesse el az Aeneist, ha ennek befejezése előtt valami történnék vele, de Varius határozottan elutasította a megbízást. Halálos ágyán ismételten kívánta a költő kéziratát, hogy maga semmisítse meg, de hiába: azért megelégedett azzal, hogy végrendeletében Variusra és Tuccára bízta irodalmi hagyatékát azon föltétellel, hogy semmit sem szabad kiadniok, a mit már maga ki nem adott. Megengedte tehát, hogy ismételten nyilvánosságra hozzák a bukolikus költeményeket, a földművelésről szóló költeményt utolsó kidolgozásában, talán még az Aeneis azon könyveit is, melyeket maga már felolvasott. Ily korlátozás ellen közbelépett Augustus, midőn az egész Aeneis kiadását megparancsolta. Variusra bízta ezt, de határozottan megtiltotta, hogy valamit hozzá tegyen. A művészetben jártas férfiú, közös barátjoktól, Plotius Tuccától támogatva, oly hűséggel látott a kényes megbízáshoz, hogy a vershézagokat is betöltetlenül hagyta s megelégedett azzal, hogy az elbeszélést betűszerint olvashatóvá tegye, a nélkül, hogy szervezetébe bárhol mélyebben belenyúljon. A második könyvben, hol Aeneas Helenával találkozik, kiadása még nagyobb hézagot is tüntet föl, melyet csak később egészített ki idegen kéz. Ez a foltozás (567—588) tehát hiányzik minden megbízható kéziratban. A költő épen ezzel a részszel nem készült el. Valóban nem hiányzanak apró feledékenységek és egyenetlenségek az így fenmaradt munkában. Ha egyet-mást a messzire szőtt és sokszorozott bonyolult előadás rovására lehet is írni, egyebek bizonyára csak azért maradtak benn, mert az utolsó simítás épen hiányzott. Sokat föltételez vagy alkalmilag

utána pótol, mi az alkalmas helyen el van hallgatva: sok ellenmondás fordul elő (habár nem annyi, mint Homerosnál). Így csak melleleg tudjuk meg, hogy arkadiai lovasok jöttek az etruskokkal a trójaiak segítségére (X. 238). Midőn Aeneas az új fegyvereket csillogni látja a légben, ebben a harc kezdetének jelét ismeri fel, melyet Venus ígért volt neki, de mi csak most tudjuk meg. Rosszabb, hogy Aeneast a fő dologban egyszer cserben hagyja emlékezete. Creusa megigérete neki (II. 782), hogy Hesperíába jut, hol a Thybris folyik, de erre csakhamar, útja elején (III. 7), nem tudja, hova vezeti a sors, s megkérdi Delosban Apollót, hova menjen, hol telepedjék le. Didónak pedig azt mondja (IV. 345), hogy a gryneumi Apollo, kiről az előbbi könyvekben nincs is szó, útasította őt Italiába. A hetedik könyvben azt mondják (626), hogy a hetedik nyarat érték el Trója pusztulása óta, holott pontos számítás után csak a negyedik jö ki. Midőn Palinurus elalszik és a tengerbe esik, szélcsend van (V. 820. 844. 851. 862.), árnya ellenben azt mondja Aeneasnak, hogy a magasra csapkodó hullámok lebukásakor nem életéért töltötték el aggodalommal, hanem a hajóért, mely elvesztette kormányosát. A kilencedik könyvben úgy vezeti be Nisust és Euryalust, mintha az olvasó előtt egész ismeretlenek volnának, pedig már az ötödik könyvben (294. kk.) részt vettek a versenyfutásban. A rutulus Numát, miután már meg van ölve (IX. 454), még egyszer üldözi Aeneas (X. 561). Kétszer (X. 774., XI. 538.) öl meg Turnus valami Cretheust: persze nem szükséges, hogy mind a kétszer ugyanaz lett legyen. Midőn Camilla harezra száll, mely kora végét idézi elő, utólag elmondják regényes gyermekkori történetét, de sajtászerűen zavaró módon. Diana, aggodalommal tele kedves társnőjének bekövetkező elveszte miatt, nymphát

hív elő, hogy nyilat adjon kezébe, melylyel ez a szűz halálát megbosszulja. Rövid beszédének, sőt egy versnek (XI. 537) közepébe szötte be a költő saját, csaknem 50 versre terjedő elbeszélését, mint valami jegyzetet, melylyel az istennőnek a leányhoz való szeretetét akarta megmagyarázni. Úgy látszik, hogy az epizódot, melyet mindenestre régibb hazai forrásból, talán Cato Originesiből vett, a költő utólag szötte be, mert ha kiveszszük, a félbeszakított beszédnek két fél verse, mely amaz elbeszélést közre fogja, símán, az összefüggés minden megszakítása nélkül illik egymással össze. A befejezetlen versek kiegészítésében különböző időben sokan tettek kísérletet, de nem szerencsésen: úgy látszik, már a philosophus Seneca ily módon meghamisított példányt használt, s legrégebb kézirataink közt is (a negyedik vagy ötödik századból Kr. u.) egyik sem egészen ment az idegen hozzátételektől.

A befejezetlenség minden nyomának daczára Vergilius Aeneise legnépszerűbb lett a rómaiak minden költeménye közt, mintája minden későbbi epikusnak, nélkülözhetetlen és soha sem (még a középkor kolostori iskolában sem) feledett, fáradhatatlanul lemásolt, magyarázott, grammatikusoktól és rhetoroktól kizsákmányolt tankönyv, kincses bányája a szellemi emelkedettségnek és kinyilatkoztatásnak sőt örvény a babonás, esztelen töprengés számára, világító fény a nagy költők előtt, kik Italiában újra feltámasztották a nemzeti költészet szellemét.

Csakhamar Vergilius halála után Cornelius Gallus egyik házibarátja, Atticus szabadosa, *Q. Cæcilius Epirota* fiatal emberek kis körében előadásokat tartott Vergiliusról, valamint más újabb költőkről. Első rangú tudósok, részben még kortársai amannak, szakadatlan láncolatban

egészen a kezdődő barbárság koráig versenyeztek abban, hogy hozzá járuljanak a gazdag hagyaték méltatásához, magyarázatához, szövegtisztogatásához. Így a Palatina többször nevezett könyvtárnoka, *C. Julius Hyginus*, kinek tudományát Vergilius szívesen fordította hasznára, szabad választékban az érdekes helyekhez, különösen befejezetlen részekhez is finom és tudós megjegyzéseket írt. Mindenek előtt azonban a híres philologus, a berytusi *M. Valerius Probus* Domitianus alatt volt az, ki gazdag ismereteit, éleselműségét és gondosságát a vergiliusi művek kiadására szentelte.

Ellenfelei is önkéntelen tanúi a költő jelentőségének. A régi iskola hívei és tehetségtelen vetélytársak, haragjokban és irigységökben, a mint előbb a mezei költeményeket, úgy az Aeneist is szörszálhasogató és bárgyú kritikájuk versenyterévé tették. Valami *Carvilius Pictor* Zoilus szerepét vállalta magára a római Homerral szemben és egy «Aeneas korbácsot» írt (Aeneomastix), hogy a szerzőt megfenyítse dologi, logikai, nyelvbeli, metrikai botlásokért s mindenféle megfoghatatlanságokért. Azokról már volt szó, kik feladatukká tették, hogy idegen tollait, melyekkel fölékesítette magát, kitépják.

Hiszen még jellemét és életpályáját sem hagyták békén a nagyabecsült férfiúnak: pizkos anekdotákkal igyekeztek beszennyezni emlékét. Ily csinyek ellen mindjárt a költő halála után fölléptek barátjai, mindenek előtt *Varius* «Vergilius szelleméről és erkölcséről» írt művében; ily forrásokból s a kortársak szóbeli nyilatkozataiból merítette a történetíró *Asconius Pedianus* (szül. körülbelül 2-ben Kr. u. megh. 87-ben) a «Vergilius kicsinylői» elleni könyvét, mely a legmegbízhatóbb adatokat foglalja magában a költő személyéről, dolgozása módjáról, fejlődéséről s rész-

letesen is nyugodt, pártatlan és értelmes fejtegetés alá vette az ellenfelek kifogásait.

A mit a szeretetreméltó mantuai költő személyiségéről tudunk, lényegében barátjai följegyzéseinek köszönhetjük. Nem volt szép, magas termetű és sötét arcszínű; vonásaiban volt valami parasztos, modora félszeg volt, egész megjelenése kevésbé gondozott. Mint az írásban, a beszédben is lassú volt, de csengő hanggal rendelkezett s egész lelkes kifejezéssel olvasott, a jelentéktelent is megnemesítve utánozhatatlan bájával. Nagyobb gyülekezet előtt azonban csak ritkán s szabály szerint csak oly részleteket olvasott fel, melyeknek hatásáról még bizonytalanságban volt, hogy saját ítéletét tisztázza és megerősítse. Ritka tisztaságú erkölcesi és érzülete mellett, úgy hogy Nápolyban, a «szűzvárosban» «szűziesnek» (*Parthenius*) nevezték, ámbár fiatal korában nem volt érzéketlen szép leányok és fiúk iránt (catal. II. VII. IX.) — mint meleg, megbízható, belátó barátot szerette és tisztelte Horatius és közös körük, ha nem is volt valami ragyogó társalkodó. Augustus kegyéről bizonyoságot tettek levelei, melyeket még Trajanus korában is olvastak. Egészben véve visszavonultan élt Campania és Sicilia szelid ege alatt, mert egészségére nézve, mely ételben és italban a legnagyobb mértékletességet kívánta tőle, szűkeséges volt az élet nyugalma és egyformasága. De ha egyszer másszor, a mi igen ritkán történt, Rómában az utcán mutatta magát, csödület támadt: nyomát követték és mutogattak rá, úgy hogy a szerény, világtól idegenkedő ember csakhamar a legközelebbi házba menekült. Vergilius hűséges fiú volt és meleg szívvel viseltetett családjá iránt. Csak idősebb korában vesztette el szüleit (atyja megvakult); két kedves testvére is, az egyik mint gyermek, a másik már felnőtt korában, megelőzte őt a halálban. Épen oly kevésbé

nősült meg, mint népének és korának legtöbb jelentékeny költője. De hála Mæcenas és Augustus bőkezűségének, mérsékelt jólétnek örvendett: csaknem egy millio sester-tiusa volt (mintegy 140,000 forint), háza Rómában az Es-quiliæen, Mæcenas kertjei mellett, és legalább egy jószága Nola közelében, Campaniában. A gazdagodás nemtelen eszközeit megvetette: így visszautasítá egy száműzött ja-vait, melyekkel Augustus megkínálta. Általános örökösévé, azaz vagyona felében, mostoha testvérét, Valerius Proculust (anyja második házasságából) tette, hagyatéka negyedré-szét pártfogójának, Augustusnak, az utolsó negyedrészt egy harmadát Mæcenasnak, a másik két harmadot művei kiadóinak, Variusnak és Tuccának hagyta.

Tudományosságának és művészetének híre a szerint emelkedett a nép képzeletében, a mint sűrűbbek lettek az árnyékok, melyeket a későbbi századok növekedő tudat-lansága a fölülmúlhatatlan dalnok emléke fölé terjesztett. Foglalata lett a jósszerű bölcseségnek és művészetnek, a klasszikus ókor örök ifjú szellemi hatalmának. Mivel or-vosi tudományt és philosophiát is tanúlt, a középkor mint varázslót és csodatevő bűvészt tisztelte, és mint istenileg megvilágított kalauz halad a nemzetek előtt a hídon, mely az ókorból az új korba vezet.

Az Aeneissel árnyékba került az elődök és kortársak minden egyéb epikus költeménye. A költő idősebb mestere és barátja *L. Varius Rufus* is elveszté trónját, kinek amaz még a kilencededik eklogában (35), mint kezdő, szerényen alája rendelte magát, s kiről Horatius (Sat. I. 10. 43.) még 719-ben, midőn a Georgicák kezdő félben voltak, aggály-talanul hirdethette, hogy senkisem tudja úgy fenni a hős-

költemény szálait, mint ő. Eddig valóban Varius volt a ki-
tüntetett dalnok a császár környezetében. A 715-ik év
nyara előtt hexameteres költeményben *de morte* énekelte
meg Julius Cæsar halálát. A csekély maradványokból ítélve
visszament a diktátor fiatal koráig; némely szerencsésen
fogalmazott versét Vergilius részint változatlanul, részint
csekély idomítással felhasználta alkalmilag, mintegy em-
lékül. Midőn 727-ben a fejedelem elfogadta a senatustól
az Augustus tiszteletnevet, Varius volt, ki a felséget hexa-
meteres díszkölteményében, a *panegyricus Augusti*-ban
ünnepelte: úgy látszik, hogy a nép és uralkodó kölcsönös
szeretetének érzelmei szívélyes kifejezést találtak itt. Finom
dicséret volt, midőn így szólt hozzá: «vajjon a nép kívánja-e
forróbban a te javadat vagy te a nép javát, azt hagyja
Juppiter, ki rólad és a városról gondoskodik, eldöntetlenül».
Variusnak, mint a hivatott, a homerosi szellemtől lelkesít-
tett költőnek művészetére utalja Horatius Agrippát, ha
ez dalnokot keres tengeren és szárazon elkövetett hőstettei
számára. Egyedül *Thyestes* (*Thuesta*) tragédiája maradt
fölülmúlatlan, melyet az actiumi diadal ünnepén 725-ben
adtak elő a játékokon, melyeket Apollo és Diana tisztele-
tére rendeztek Sextilis 6-tól 8-ig. Annyira tetszett, hogy egy
millio sestertiusnyi rendkívüli díjjal jutalmazták s még
Domitianus korában is a legkedveltebb költemények egyike
volt. Quintilianus kijelenté, hogy bármely görög tragédiá-
nak oldala mellé lehetne állítani. Mind e ragyogó költemé-
nyekből nem maradt fenn más, mint szegényes töredékek.

MÁSODIK FEJEZET.

HORATIUS.

Az Aeneis dalnoka, e nagy szabású, egy öntetből való népies természet mellett, ugyanazon nemzedék legelső sorában áll mint egy szűkebb kör szellemi vezére, *Q. Horatius Flaccus*. Mint déli Italia fiának könnyű, gyorsabb vére volt, mely a lombard lapály földművésénél hiányzott. A 689/65-ik évi december 8-án született Venusia katonai gyarmatban, közel Apulia és Lucania határához; ámbár csak szabados fia volt, oly nevelésben részesült, melynél jobbat előkelő családok sarjai sem élveztek. Az igyekvő értelmes atya, ki egy kis jószág jövedelméből élt, nem akarta a fiút a helybeli iskolamester, Flavius gondjára bízni, kinél a Sulla veteránjainak fiai, dicsekvő kevélységekkel és durva életnézetekkel, melyet otthon tanultak, nem gyakorolhattak kedvező befolyást szerény iskolatársukra. Az eleven eszű fiúval, talán egyetlen gyermekével, Rómába húzódott. Gyarapodó kiadását úgy fedezte, hogy az árverési hirdető meglehetősen jövedelmező foglalkozását gyakorolta, a mi mellett még elég ideje maradt, hogy lelkiismeretesen felügyeljen a nagy városban felnövekedő

fiára. Iskolájába adta a beneventumi Orbilius Pupillusnak, annak a balsorstól elkésérített, epés grammatikusnak, ki hírét inkább a vessző és korbács iránti vonzalmának, mint tudományosságának és pädagogiai ügyességének köszöni. Akkor azonban tekintélyben állt és az első családok fiait számlálta tanítványai közé. Ki a jól öltözött csinos fiút, rabszolgáktól kíserve, az iskolába menni látta, senator fiának tarthatta. Itt nyerte első ismeretségét Róma nagyreményű fiatalságával és a sarjadzó tehetségekkel. A költészetbe való bevezetésül mint tankönyv még mindig Livius Andronicus gyámoltalan Odysseája szolgált; az Iliast is olvasták, talán Matius vagy Ninnius Crassus fordításában. Horatiusnak más tanítói is voltak kiképzése magasabb fokain, és megható gondoskodással maga atyja látta el, mint hű kísérője, a pädagogus hivatalát. Az egyszerű ember, kinek mégis elég alkalma volt bepillantani az életbe, jó megfigyelője és ismerője volt az embereknek. Az egészséges erkölcsi nevelés titka, melyben fiát részesíté, abban állt, hogy ezt magát hagyta az előforduló példákól megismerni, mi jó, mi rossz, korán felnyitotta szemét arra nézve, mivel tartozik mindenki saját becsületének, gyakorlatilag belé oltotta az ősök jó erkölcsét és élesítette elfogulatlan látását a világ balgaságaira nézve. Így megjött az idő, midőn az ifjú eléggé elkészültnek látszott, hogy *«parafa nélkül úszszék»* és befejezze tudományos kiképzését. Meglátogathatta, mint más kortársai, az athéni főiskolát. Itt philosophiai tanulmányokkal foglalkozott, különösen az akadémia iskolájában, és annyira megismerkedett a görög költészetrel, hogy maga is verseket kezdett költeni ez idegen nyelven, mely kísérlettől azonban csakhamar elvonta egészséges önismerete. De e szép idők hirtelen befejezésre jutottak Julius Cæsar meggyil-

kolása és az ennek következtében kitört polgárháborúk által. Athenben eleinte magas hullámokat vetett a zsarnokgyilkosok iránti lelkesedés. Midőn Brutus Sextilisben (710) oda érkezett, hogy tartományát, Macedoniát, átvegye, fényesen fogadták s elhatározták, hogy neki és Cassiusnak ércszobrokat emelnek a Harmodiosé és Aristogeitoné mellett. Természetesen a tanuló ifjúság is ujjongott a haza felszabadítóinak. Horatius Brutus seregébe lépett és mint más előkelő állású fiatal emberek, kik még nem szolgáltak, azonnal elnyerte a legiói tisztt (tribunus militum) mindenestre irigyelt állását; bár mily keveset jelentett ez magában véve, a teljesen tapasztalatlan újoncz épen nem volt képes neki megfelelni. A köztársasági sereg terv nélküli menetei elvihették Macedoniába, Thraciába, Kis-Ázsiába. A 712-ik év őszén részt vett a szerencsétlen philippii csatában és futással menekült. Az amnestia megengedte a mélyen megtört ifjúnak a hazatérést, de úgy atyját, ki e közben meghalt, valamint atyai jószágát is elvesztette, mert Venusia azon 18 községhez tartozott, melyeknek földbirtokát a triumvirek a veteránok ellátására jelölték ki. Így hát mód és remény nélkül, nem bírva otthoni menedékkal, saját személyes tehetségeire volt utalva a huszonhárom éves ifjú. Talán az atyjától hátra hagyott készpénz, támogatva a személyes összeköttetések által, melyeknek bizonyára örvendett a derék ember, épen elég volt arra, hogy lehetővé tegye belépését az állami írnokok tisztelt testületébe. Akár élethossziglani ellátás volt ez, meg lehetett belőle élni és bizonyos körülmények közt nem volt befolyás nélkül a folyó ügyekre. Horatius ahhoz az osztályhoz tartozott, mely a számadó könyveket és a quæstorok egyéb irományait tartotta felügyelete alatt. E hivatal, mely meglehetősen közel járt a sinecurához,

még elég időt engedett szellemes tulajdonosának, hogy költői tehetségét, melyet Görögországban ápolt, teljesen kiművelje; e tőkével remélhette, hogy ismét helyreállítja szétrombolt szerencséjét.

Első műveinek, melyek tágabb körökben ismeretesekek lettek, és jelleme szeretetreméltóságának köszönhette, hogy a korszak hangadó költőihez, Vergiliushoz és Variushoz, közelebb jutott, kik az utat egyengették előtte. Vergilius először Mæcenasnak ajánlotta, Varius megerősítette barátja dicséretét, és így 716/37 telén először bemutathatta magát Mæcenasnak. A beszélgetés rövid volt: Horatius félénken, de őszintén elmondta származását és viszonyait. Mæcenas szokása szerint kurtaszavú volt és csakhamar elbocsátotta. Csak kilencz hónap mulva, miután megfigyelés és tudakozódás által megerősítette ítéletét, hívatta ismét magához, s fölvette házi barátjai közé, — a mi nagy és következményekben gazdag kegy volt, mely persze némi bilincseket is rakott reá, minél szorosabb és bizalmasabb lett viszonyuk. A mindennapi reggeli látogatás kötelességén kívül abban a tiszteletben részesült a pártfogolt, hogy pártfogóját sétáin és utazásaiban alkalmilag kísérte, meglátogatta vele a színházat, asztalánál ült, egyszer mint vendéget magánál is üdvözölhette, csevegett, játszott vele, társasággal szolgált neki a lármás városban oly időkben is, midőn szívesebben szíttá volna az üdítő falusi levegőt, inkább kedves tanulmányainak adta volna át magát. De nemes őszinteséggel és finom tapintattal tudta megőrizni önállóságát, a mennyiben életére nélkülözhetetlennek látszott. Távol volt tőle, hogy politikai befolyásra törekedjék: a mint Mæcenas sem volt az az ember, a ki bizalmas nyilatkozatokba ereszkednék a politikai ügyekre nézve, úgy Horatius is szerény önismerettel óvakodott oly dolgokba tolakodni,

melyek nem tartoztak reá. Mégis nemsokára részt vett egy politikai útazásban. A 717-ik év tavaszán Mæcenas Octavianus megbízásából Brundusiumba utazott, hogy ott Antoniussal alkudozzék. Kiséretében volt az előbbi év consula, L. Cocceius Nerva: egyszer már (714) épen itt hoztak létre kiengesztelődést a két ellenfél között. Anxurban Horatius és a görög tudós Heliodorus vártak reájok, kik két nappal előbb indultak el Rómából. Egy időben Cæsar követeivel érkezett meg más felől Antonius bizalmas barátja, C. Fonteius Capito. Sinuessában Plotius, Varius és Vergilius csatlakoztak a társasághoz, de Canusiumban Varius ismét elvált barátjaitól. Így Horatiust egyszerre a legtekintélyesebb és legszellemesebb emberek vidám körében találjuk.

Pompás pajtás volt, egyenlően hangolva tréfára és komolyságra, kivált ifjabb éveiben életvidor és előkelő, finom togában és szépen fodrozott hajjal, elmés gonoszság nélkül, mozgékony, könnyen lobbanó vérmérséklettel, de engesztelékeny, meleg és hű barát, minden aljastól és hazugságtól idegenkedő. Természetes, hogy gyorsan lett keresett és becsült, s Mæcenasnak mindegyre nélkülözhetlenebbé vált. Mæcenas bőkezűségének köszönhette 723. óta vagy még valamivel előbb, szíve vágyának beteljesültét, egy mezei birtokot a sabin hegységben. Három vagy négy órányira feküdt Tiburtól keletre, Varia (Vicovaro) vidékén. Árnyas és védett, a reggeli és esteli naptól besugarazott völgy, Ustica, metszette át a hegyvonalat, melyhez a kecses Lucretilis-hegy tartozott. A magasan és szabadon fekvő helységben, Mandelában (most Bardella), az üde forrás Digentia (Licenza) pompás enyhítő italt nyújtott; távolabb, festői sziklákön feküdt a sabin Vacuna (Victoria) ledőltszentélye; valamivel feljebb Horatius villája elé lehetett

jutni. A földbirtok nem volt egészen kicsiny: a kerthez mezők s egy darab erdő csatlakoztak; valamelyes marhaállomány sem hiányzott; nyolcz vagy több szolgának is volt elég dolga. Öt jól ellátott paraszt telek tartozott a jószághoz. Igaz, hogy ily magas hegyvidéken nem igen tenyészhetett a finomabb gyümölcs és pompás növésű fa; a magasból lerohanó patak, ha a záportól megdagadt, sok pusztítást mivelt. Volt elég munka, s a mezőn a zömök, testes földes úr, szomszédjai multságára, maga is ásót, kapát fogott szolgálival. Legszívesebben szeptemberben időzött itt, hogy felüdüljön a városi élet fáradalmi után, a patak partján nyájas múzsájának hódoljon és vendégeket lásson. Szívesen hívta meg Mæcenast és más barátjait a városból. Vagy estenként a házajtó előtt ült egyszerű falusias lakománál, ízlelítő adott a házi gyermekeknek és enyelgett velök, fesztelenül iddogált a szomszédokkal és bizalmas, de tartalmas beszélgetést folytatott, melynek, mint gyakran a városban, nem léha napi újságok szolgáltak tárgyul. Ezt festi egyik legkecsesebb szatirája (II. 6.). Túl boldogan új birtokában, maga elé képzei magát a szerző egy ily szemlélkedő reggeli órában a falun, mennyi-szer és mily szívből epedett ily menedék után. És végül Cervius szomszédal, ki oly szép történeteket tud, jelentősen elbeszéli a tanulságos mesét a mezei egér látogatásáról a városi egérnél, melynek alkalmazása magától értődik. Különböztet Tiburt is szerette, még pedig rajongással: e csendes föld-zúgot, hol a tavasz sokáig tart és a tél enyhe, már régen öreg kora pihenő helyéül választotta ki. Ismételten fölkereste Bajæ meleg fürdőit, míg orvosa a hideg víz használatát nem rendelte számára. Ettől fogva télen a veliai vagy salernumi tengerpartot kereste föl, és ha jól akart élni, meg tudta becsülni a kényelmet, finom

konyhát és válogatott borokat, holott a villában rendesen, valamint városi házában is az egyszerűséget kedvelte.

Római életét, hangulat, czél és körülmények szerint, majd ártatlanul fesztelennek, majd hajszoltnak rajzolja. Megtudjuk, mily kényelmesen hever otthon reggelenként órákon át nyugvó ágyán, tetszése szerint olvasva vagy írva, mily kedélyesen barangol, a zöldség és kenyér áráról kérdezősködik, mint lapdázik a Marsmezőn, vagy ha éppen meg van gyuladva a szeme, legalább a játékot nézi, aztán délben fürödni megy, otthon magához veszi mérsékelt ebédjét és pihenését élvezi, este felé a circus és forum táján sétál, mosolyogva nézi a kolduló próféták és papok előadásait, megeszi otthon egyszerű cenáját, végre lefekszik és zavartalan álmod élvez. Más ízben panaszkodik, hogy Rómában nem alhatja ki magát, kora reggel a praetorhoz kell mennie, hogy kezesül szolgáljon valami barátjának; mint várja másik barátja jelenlétét egy recitatiónál, a harmadik és negyedik a Quirinalon, az Aventinuson beteglátogatást vár, mint kell magát áttörnie a hemzsegő tömegben, ha a hosszú útat megteszi Mæcenashoz az Esquilinuson, teherkocsiktól, veszett kutyáktól, bitang disznóktól szorongatva, irigy csípkedésektől, kíváncsi kérdésektől, tolakodó fecsegőktől és kapaszkodóktól üldözve, mint rajzanak Mæcenas meghittje körül az ügyesbajosok és a kartársak, úgy hogy lehetetlen verset írnia, s epedve sóhajt az idő után, midőn a falura mehet.

Ha költeményeit azon csoportok szerint szemléljük, melyekben ő maga egyesítette és adta ki, úgy csaknem magától érthető és könnyen bebizonyítható, hogy e könyvek nem zárt sorozatban keletkeztek egymás után, hanem

hogy a szerző egyidejűleg ápolt különböző műfajokat és majd ebben, majd abban az alakban, alkotva és kedveszerint, nyilatkozott.

Már tanuló korában Athenben s bizonyára a táborban is tett Horatius kísérletet több lyrai költeménnyel görög minta szerint. Midőn aztán szárnyaszegetten visszatért Rómába, először a luciliusi szatirában tett szerencsés kísérletekkel szerzett elismerést és barátokat. Hangulata és élettapasztalataik hasonlósága csakhamar Archilochusra vezette, kinek a lyrai formák alkotásában való lángeszű ereje hatalmasan vonzotta őt magához. A karesú iambusi trimetert, mely oly kitűnően illik éles megszólításokhoz és támadásokhoz, már Catullus és köre használta fényes eredménnyel. Új volt a római lantos költészetben az epodikus szerkezet, a versszak-alkotás legegyszerűbb alakja, mely (az elegiai distichon módjára) kétsoros tagolásban egy-egy hosszabb verset rövidebbel köt össze. Először Horatius fogadta el és többféle játéknemben dolgozta ki, melyeknek mintáit a görög művészettől vette kölcsön. Legtöbbször iambusi trimetert köt össze ugyanazon rhythmusú dimeterrel (Epod. 1—10); vagy két daktylikus rhythmusú sor, egy hexameter és egy tetrameter következik egymásra (12), vagy daktylikus hexameter és iambusi dimeter (14. 15.) vagy trimeter. Háromtagú versszakra a második vers asynartetikus képzése szolgál átmenetül, ha az rhythmikus folytonosság nélkül két részből áll. Itt is találkoznak daktylusi és iambusi elemek: az iambusi trimeterre a második versben a pentameter fele következik egy iambusi dimeterrel (11), vagy a daktylikus hexametert ugyanazon részből álló vers követi, csakhogy megfordított rendben (13). Megszólítás, közbeszólás, válasz nagyon gyakori e költeményekben, és így az iambusi trimeter látszik alkalmasnak,

míg a daktylusi hexameter a szatira csevegő hangját vagy az elegia emeltebb hangját üti meg, mihez aztán a rövidebb sorok és az asynartetusok a lyrai visszhangot csatolják, sokféle színezésben. Ily értelemben tehát, az epodikus alkalmazás miatt, lehetett Horatiusnak azzal dicsekednie, hogy a parosi iambusokat először mutatta meg Latiumnak (Lev. I. 19, 23.), a mennyiben Archilochus rhythmusait és hangulatát tükrözte vissza (Epod. 6, 13.), nem költeményeinek tartalmát és szavait. Az *Epodok* könyvének készítése mintegy tíz évnyi időre terjed: a legrégebbi darab (16), a mennyiben be lehet bizonyítani, a 713. vagy 714-ik évből való, a legújabb (9) kevéssel az actiumi csata után készült (723). Mæcenassal a szerző már baráti, sőt bizalmasan ingerkedő lábon áll (1. 3. 9. 14.). Már mielőtt közel jutott volna hozzá, előre készült a fordulat politikai hangulatában.

Csakhamar Philippiből való visszatérése után történt, hogy keserű fájdalmában a folytonos polgárháborúk miatt, melyek már a második nemzedéket pusztították, kifejezést adott (16) az óceánon túl fekvő boldog szigetek után való vágyának, melyek még érintetlenek az emberek szenvedélyétől és kínjától. Már Sertorius komolyan foglalkozott a gondolattal, hogy azon az áldott szigeten, melyről a görögök philosophusai és költői annyi szépet tudtak mondani, új hazát alapítson. A mint a phocæaiak egykor hátat fordítottak régi hazájoknak, úgy most azok, kik még megtöretlen férfi erőt éreznek magokban, hagyják el asszonyos panasz nélkül azt, a mi menthetetlenül elveszett s keressék a távolban szerencséjüket. A béke és arany jólét idylli képei, Vergilius negyedik eklogájára emlékeztetően, melyekkel a búskomoly költemény végződik, fölemelő ellentétben állnak a szilaj harcokkal és fenyegető veszélyekkel, melyekkel kezdődik.

Egy ízben büntető szavakkal közvetlenül a pártok harcába markol be a költő (7). Daczára a nem régen (715) kötött misenumi egyességnek, még ugyanazon év végén újra fegyvert ragadtak egymás ellen Octavianus és Sext. Pompejus. Szemökre veti a természetellenes kedvtelést, hogy saját nemöket dülják: ez tragikus következménye a testvérgyilkosságnak, melylyel Róma története kezdődött. Mæcenassal való személyes összeköttetése óta őszinte odaadással állt annak részén, kitől a hydra végleges legyőzése volt várható. Nehéz volt visszamaradnia, midőn Mæcenas a 723. év tavaszán a hajóhadhoz ment, hogy az Antonius ellen bekövetkező döntő harcban részt vegyen (1). A szeptember 2-ki győzelemnek serleg mellett örvend, előre élvezve a majdani diadalt és az ünnepi lakomát barátja házában, hol már egyszer, a Pompejus fölötti naulochusi győzelem (718.) után, megünnepelte volt a szégyenletes veszély elhárítását (9). A már megszüntetett méltatlan állapotnak keserű szemlélete (hogy a római harcos egy keleti asszonynak volt kénytelen szót fogadni!) emeli a jelen sikerre való büszkeségét.

Ezek a könyv politikai dalai. Kevésbé élvezhető egy sorozat személyes támadás ismeretlen egyéniségek ellen: archilochusi epével és catullusi nyerseséggel igaz, hogy nem takarékoskodnak, de a szerző haragja közömbösen hagy bennünket. Így egy méltatlan felkapaszkodottnak, minők akkoriban sokan voltak, engesztelhetetlen ellenségeskedést nyilvánít: nem régen még rabszolga lévén, most tiszt, a tisztos polgárok megbotránkozására gazdag redőjű tógában sétál a szent utczán és parádézik a színházban, hol szemtelenül a lovagok emelvényén ül (4). Egy gyáva csaholó ellen, ki csak védteleneket támad meg, fogainak élet fordítja a felháborodott költő, mint molossus kutya

s azt igéri neki, hogy úgy bánik vele, mint egykor Archilochus apósával vagy mint Hipponax a torzkép-készítő Bupalossal (6). A kaján kritikuskak, Mæviusnak, midőn Görögországba vitorlázik, búcsúdadalban (10) azt kívánja, hogy minden szél egyszerre rohanjon hajójára s holttestéből a parton a madarak lakmározzanak. Legmesszebb megy a csúfos gúnyban és pizsokban néhány erotikus korholó dal: lefözése egy tolakodó öreges kaczérnak, ki irodalmi érdeklődést szenved (8), és féltékeny panaszainak elútasítása (12). A fiatal embernek kevés szerencséje van a szerelemben: méltatlan bilincsek nyomják és megbénítják költői hangulatát (11. 14.); csak azért rázza le, hogy újabbakat és erősebbeket vegyen magára. Az örök hűség fogadalmát megtörik vele szemben (15), — tisztátalan viszonyok ezek, melyek nem emelhetik föl. A legsivárabb e társaságban a nápolyi nő, Gratidia volt, kit Horatius ismételten pellengérré állít a szégyenletes Canidia név alatt. Abban a hírben állt, hogy mint méregkeverő és boszorkány, kivált erotikus czélokra, fekete gonoszságokat művelt, s az ifjú költő életében is végzetes szerepet kellett játszania. Egy borzalmas jelenet (5) drámai élénkséggel mutatja be az elvetemültet sötét mesterségének közepette. Kígyókkal hajában, más hirhedt asszonyok segítségével mellett, arra készül, hogy egy ártatlan fiút, kit elfogott, élve álláig elásson s éhséggel megöljön, mert velője és mája szerelmi italt fog szolgáltatni, hogy egy érzéketlen öreget, névszerint Varust, hatalmába kerítsen. A boldogtalan gyermek esengő kéréseivel és könyörgéseivel kezdődik, s a kétségbeesettnek szilaj átkozódásaival végződik az érdekes költemény; a boszorkány imája az éjhez és Dianához, a holdhoz, közepét foglalja el. Egyik legkorábbi szatirájában is elbeszéli (I. 8.), mint üz ez segítőnőjével boszor-

kányságot Mæcenas parkjában holdfény mellett az Esquilinuson. De Priapus, a derék kertőrző, drasztikus eszközzel tudja őt megkergetni. Hogy magának Horatiusnak is dolga volt vele, a gúnyos palinodia mutatja, az utolsó az Epodusok gyűjteményében. Kivételesen iambusi trimeterekből áll ez, egyszerű sorrendben. A dialogusi vers itt különösen helyén volt, mert a költemény két szembe állított beszédből áll. A költő esengve kéri a rajta levő varázslat feloldását, mely eléggé tönkre tette. Iger minden kívánandó vezeklést, rendelkezésére bocsátja a kegyetlennek lantját: hazugul erényét magasztalja! Mindent visszavon, a mi becsületsértő szidalmat rá aggatott, míg ezeket gonoszkodva még egyszer egyenként ismétli. Canidia természetesen kérlelhetetlen. Szemére hányja, mily kiméltlenül hozta napfényre életpályáját, s ezzel megerősíti mindezeknek igazságát.

Ártatlan tréfával és kedélyes szeszélylyel ritkán találkozzunk e könyvben. Vergilius dicsérő szavai a falusi életéről barátjainak körében sok vidám mulatságra adtak alkalmat, mikor az eszményt és valóságot szembe állították egymással. Mint egy efféle elmélkedés gyümölcse tűnik fel a kecsesen ironikus hangulat-dal, mely oly csinosan megvilágítja a kívánság és teljesítés közötti különbséget (2). Egy ismert pénzkölcsönző szeretettel kiszínezett képekben ömleng a falusi élet egyszerű örömeiről, melyeknek szívesen feláldozza a város finomított élvezeteit. Az ügyektől való szabadulás, a kert ápolása, a gyümölcstenyésztés, a szemlélkedő nyugalom árnyas fák alatt a pázsiton, csörgedező forrásnál, az erdőben, vagy télen a vadászat öröme csábító kéjelemmel van rajzolva, aztán a békés háztartás, a hű feleség a gyermekekkel, ki a tűzhelyen tüzet rak a férj elfogadására, ha fáradtan hazatér, ki a tehenet feji,

tüzes bort csapol a hordóból és saját kamarájából ízes lakomát készít estére, szemmel tartva a hazatérő nyáját, a bikákat, melyek a munkáról jönnek, a házi fiúk vidám csapatát, mindezt oly megnyerőleg rajzolja, hogy azt vár-nók, ez az idylli hangulatú ember rögtön lépéseket fog tenni vágyának kielégítésére. E helyett zavartalanul folytatja szennyes üzletét.

Az elkényeztetett Mæcenas sem fogadta el minden fen-tartás nélkül a falusi lakomák magasztalását. Így pajkos próbára tette Horatiust, vajjon érzékeny gyomra képes volna-e méltatni az aratók kedves élelmét, a fokhagy-mát? A legközelebbi epodos (3) elmondja, mint folyt le e kísérlet. Undorodásában nem győzi hyperbolákkal az eliszonyodott költő, hogy ez égető méreg ördögi hatásáról panaszkodják «tréfás» barátja előtt.

Élénkségben és a kifejezés erélyes élességében a duz-zadó ifjúságnak e termékei nem állnak a catullusi iambu-sok mögött. Hogy az epodosi szerkesztés kísérlete még sem maradt egészen követés nélkül, bizonyítja legalább egy mutatvány rokon körből: egy masszív gúnyköltemény (iambusi trimeterekben és dimeterekben: catal. V.) ugyan-azon nyomorúlt kéjenczre (Lucienus?), kit Noctuinus álnév alatt ugyanaz a szerző már kétszer ostorozott iam-busi trimeterekben (catal. III. IV.).

Már Catullus megkezdte az *aeoliai lyra* formáit be-vinni a római költészetbe: a sapphói strophát legalább és a nagyobb asklepiadesi verset eleinte egyes kísérletekben szerencsésen utánozta. A megkezdett ösvényen tovább ha-ladva, Horatius hatalmába kerítette a rhythmusok egész bájos teljességét, melyekben Sappho, Alcæus, Anakreon a

szerelem és bor, barátság és társas szellem, a családi és honfiúi öröm és fájdalom kimeríthetetlen tárgyait zengték. A férfi és női jellem ellentétét a sapphói és az alcæusi stropha fejezi ki. Szeliden és ünnepélyesen gördül a sapphói vers; a metszet után lendületet vesz ugyan, de az ereszkedésben felhangzó trochæusi véggel megőrzi női természetét, és hasonló sorok háromszori ismétlése után a végső vers is, mely az utolsó előtti sorral néha egy egészszé van összekötve, úgy hangzik el, mint ugyanazon elemek megrövidített visszhangja. Élénkebben és változatosabban cseng ellenben az alcæusi stropha. Csak a két első vers ismétlődik: az erősen fölmenő sor daktylikusan esik ugyan le a metszet után, de erélyes katalexissel végződik; a harmadik sorban is bizonyos ruganyosságot ad a kezdő félütem a kettős ditrochæusnak tartóztató momentumával az első felerész után, és az utolsó sor, mely még egyszer kettőztetve hoz daktylust és trochæust, teljesebb befejezést nyújt. A horatiusi dalok két harmada van e két stropha-nem egyikében írva, melyek közül az alcæusi még előnyben részesül a másikkal szemben. A második könyv egész első felében mind a kettő váltakozik egymással, aztán az alcæusi mérték túlsúlyra jut, névszerint a felsőbb megbizásból készült komoly és főlemelő tartalmú költeményekben is. Gazdagon vannak ezen kívül képviselve az asklepiadesi strophák sokféle változatai, melyekben a már Catullusnál előforduló glyconeust, egyszerű formája mellett, a beszótt choriambus kibővíti és megerősíti. Elszórtan, csak mintegy kísérletképen találhatók e logacédikus képzések mellett a tiszta daktylikusok Alkman mintája szerint (I. 7. 28. v. ö. IV. 7.), vagy a daktylikus-trochæusi soroknak iambusiakkal való archilochusi vegyítései (I. 4.), vagy egy rövidebb trochæusi sornak

hosszabb iambusival való összekötése (III. 18.), vagy végre ioniai systemák művészi összeállítása (III. 12.). Nyilván az volt a mester szándéka, hogy rendszeres teljességgel az æoliai rhythmikának csaknem minden formáját utánozza s a nyelven való virtuóz uralmát minden oldalú mutatványokkal bizonyítsa. Így mindjárt az első könyvet mintegy minta-lapjával nyitotta meg csaknem valamennyi vers-és stropha-képzésnek, melyeket egyáltalán megkísérlett (I. 1—9. 11.). Mig azonban Catullus az æoliai mesterek szabadságainak is elfogulatlanabbúl adta át magát, Horatius bizonyos szabályokhoz ragaszkodott, melyeket talán valami iskolai elméletnek köszönhetett, talán saját érzelmében is megokolva talált: spondeusokat használván a trochæus vagy iambus helyett, egyenletes spondeusi bekezdéssel több méltóságot és magatartást adott a rhythmusoknak; a megállapított metszetek megtartásával, mint a hexameterben, a rövidebb verseknek is biztosította a hangesés jellemző ellenkezését; igaz, hogy ezzel a versek könnyedségben és változatosságban veszteséget szenvedtek. Idővel, lyrája utolsó korszakában, melybe a carmen sæculare és a negyedik könyv tartoznak, inkább eltért e szigorúságtól, hogy annál több súlyt fektessen a nyelvtest zengzetességére, a mennyiben gondosan került az egymásba ütköző, kivált hosszú magánhangzók kiugratását. Minden horatiusi dal az æoliai lyra módjára négy-soros strophákban van szerkesztve, melyek azonban, mint a stichikus szerkezetű költeményekben az egyes versek, nem ritkán és sokfélelek változó szándékkal a mondatalkotás által egymásba mennek át, míg a gondolat éles befejezése a rhythmus periodussal jobban kiemeli az élesen tagolt dal zenei jellegét. Túlnyomólag az alkmani és hipponaxi formák, azután az asklepiadesi stropha sokféle

alakjai azok, melyek a gyakoribb átvitelnek kedveznek. Igen ritkán (s egy kivétellel — III. 27. — soha sem gyakrabban, mint mindenkor egyszer) fordul elő a sapphóiban, mértékkel, de szaporodva (kivált III. 29. és a negyedik könyvben) az alcæusi strophában. Gyakran, mint a görög lyrában is, a gondolat befejezése közvetlenül a rákövetkező stropha első versében történik. Szabály szerint az érzés vagy rajz emelkedése okolja meg ez összefűzést, mint például az izgatott diadalmi dalban (I. 37.) a Kleopatra elbizottságára és bukására való emlékezés a második versszaktól kezdve egész végig szakadatlan folyamban árasztja el az egész költeményt.

Horatius úgy tele szívta magát a görög költészet nedvével, hogy ez mintegy kiszivárog dalainak minden porusából: ha a görög lyra kincsei teljesebben fenmaradtak volna, e visszhangok még gyakrabban és bizonyítóbban feltűnnének. A mintákhoz való viszony a részletekben nagyon különböző: majd valamely egésznek átfordítása (a mit persze sehol sem bizonyíthatunk be teljes terjedelmében), majd részletes kölcsönzés (különösen a bevezetéseken: I. 9. 18. 23. 37. II. 18.), majd egyes motívumok, képek, gondolatok vagy fordulatok feldolgozása, változata, átídomítása, szabadabb utánzással vagy szorosabb ragaszkodással. Míg a görög tulajdonnevek a forrásra utalnak, az idegent is, a hol lehetett, helyszínezéssel honivá tette. A havas Soracte, Tibur, a matinuszi méh, a Tiber folyó, olasz borok, Saliarisok, az antiumi Fortuna (I. 35.), Pindaros Σώστρα Τόχη-je helyett (Ol. 12.) italiai talajra vezetik a nézőt, és épen a külföldi növény ez átültetése emeli a szakértőre nézve a báj, ha a jól ismert új foglalatban ismét megtalálja.

Szabad fordítás, hasonló versmértékben, Alcæus után,

a Mercuriusról szóló hymnus (I. 10.). Ugyanezen költő sugallta Neobule szerelmi panaszát (III. 12.): a megegyező kezdő szavak ugyanazon ioniai rhythmusokban még megvannak (Fr. 59.). A görög költőknél oly szokásos összehasonlítást az állami élet ingadozásai és a viharos tengeren hányódó hajó közt, melyet régi magyarázók Alcæus egy híres költeményében is megtaláltak (18. k.), Horatius egyes részleteiben önállóan kidolgozott allegoriává használta fel. (I. 14.). A Cypriákban Cassandra Parisnak Spartába való indulásakor megjövendölte Trója végzetét. Ugyanezen viziót alkalmazta Bakchylides egy lyrai cantatében (29.). Ezzel kapcsolatban Horatius ugyanazt a jóslatot egy prófétai tengeri aggastyánnak, Nereusnak (Porphyrío szerint Proteusnak) adta szájába, ki a párázna pár hajóit hazatértökben szélcsenddel feltartóztatja, hogy a fenyegető háború borzadalmaival és kimenetelét gyors képekben szemök elé állítsa (I. 15.). Egy alcæusi bordal bevezetéséhez, mely a tél szigorúságát rajzolja és kedélyes együttlétre való készülődésre hív fel (34.), meg lehetős szorosán csatlakozik az egyik legkellemesebb horatiusi dal (I. 9.), de mégis csak az általános helyzet és a hangulat közös. Épen így a szép choriambusi bordal (I. 18.), oly gondolattal kezdődik, melyet ugyanazon asklepiadesi versmértékben Alcæus (44.) mondott ki. Az actiumi győzelem fölötti diadalmi dalt (I. 37.) Alcæus híres felhívása (20) nyitja meg, melylyel ívásra szólít fel a zsarnok Myrsilos halála után. Mint egy pindarosi epinikion (Ol. II.) kezdődik a Róma fejlődéséről szóló magasztos dal (I. 12.). Anakreontól (51.) vette a bájos hasonlatot a szemérmes leány és a félenk őz között, mely az erdőben elvesztette anyját (I. 23.); szintúgy az érintetlen szűz képét, ki a legelőn játszó csikóhoz hasonlít (III. 11, 9: Anakr. 75.).

Anakreoni motivumon (63.) alapúl a drámai jelenet is, hol az ivó czimborák tomboló vitáját megkérleli a belépő költő (I. 27.). Ha Horatius (II. 18.) oly javakat számlál fel, melyekkel nem bír, és e szegénységgel megelégedetten belső boldogságát állítja szembe, hasonló ellentét lebegett előtte, mely Bakchylidesnél (20.) fordul elő. A Vergiliushoz szóló búcsúdal (I. 3.) bevezetésének teljesen megfelelő Kallimachos két szép asklepiadesi verse (114.). A megható vonás, midőn a hű anya rég távollevő fia hazatértét várva, nem tudja levenni szemét a tengerpartról (IV. 5, 9, kk.), ismét előfordul Commodus császár egy kortársánál, a ciliaciai Oppianosnál, ki azt bizonyára valamely régibb görög költőtől, valószínűleg alexandriaitól vette át, és ki tudja, nem volt-e ennek is elődje?

Több dolog a költői nyelv és retorika általános kincs-tárából van véve. Lett légyen Alkman (118.) az első, ki híre nagyságának bizonyítására felsorolta a népeket, melyeknél ismeretes, ez a motivum nagyobb körben oly gyakori lett, hogy Horatiusnak is (II. 20, 13. kk.), a nélkül, hogy tudna az első forrásról, tollába kerülhetett annál inkább, mert Alkman költői dicsekvése egész a mythosi népekig emelkedett. Közhelyek, mint például hogy a szegénynek tiszta szívvel nyújtott imája és áldozata nem kevésbbé kedves az istenek előtt, mint a gazdagnak adományai (III. 23.), úgy jelen vannak a köztudatban, hogy nincs jogunk forrásuk után kutatni. Ugyanezen gondolatot például Euripides is beszötte Danaéjának egy párbeszédes jelenetébe (Fr. 329.), de fonákság volna ezért épen ezt a helyet venni fel a horatiusi óda «motivum»-ának. «Ki tudja, adnak-e az istenek holnapot a mához?» mondja Horatius (IV. 7, 17.); ugyanez igazságot mondja ki Euripides Alkestisében (784. k.) a jókedvű Herakles, és még

mennyiszer ismételhették! Veteránok és más hálás hívek az istenségnek, melynek szolgálatában vagy védelme alatt állottak, fel szokták ajánlani hivatásuk jelképeit vagy műszereit, néhány hálavers kíséretében. Efféle epigrammákkal, sokféle változatban, tele van a görög Anthológiának egy egész könyve. Hasonló felajánlással jelenti ki Horatius, hogy véget vet szerelmi kalandjainak (III. 26.), a nélkül, hogy valami határozott mintát utánozna. Épen ilyen a rátartó fiúhoz szóló intés (IV. 10.), hogy tisztelői nemsokára elhagyják és akkor keservesen meg fogja bánni kevélységét (Anthol. XII.). Semmi kétség, hogy az elrabolt Europa panasza (III. 27. 25. kk.) görög forrásból vannak merítve, de mivel a bájos királyleány sorsa kedvelt tárgya volt a régi, valamint a hellenisztikus eposznak, úgy szintén a lyrának is, azért az elveszett eredetiek közül egyet sem lehet mint mintát megnevezni. Van egy egész sor görög epigrammánk (Anthol. X. 1—3. 14—16.), melyek a kezdődő tavasz rajzához a hajósokhoz szóló felhívást csatolják, hogy keljenek tengerre. E szívesen variált tárgyat Horatius többször vette kiindulásul, hogy ivásra vagy az élet vidám élvezetére hívjon fel (I. 4. IV. 7. 12.). Gyakran azzal indokolja ezt, hogy az élet rövidségére s a mindenkivel közös halálra utal: e fájdalmas intés Mimnermos óta az egész görög elegián végig vonúl s még elég gyakran előfordul az Anthologia epigrammaiban is (XI. 19. 23. 25. 62.). Mint görög költők közhelyéről emlékezik meg Plato (Ion. p. 534. B.) azon mondásról, hogy méhek gyanánt a múzsák kertjeinek méztől folyó forrásaiból hordják össze dalaikat. E szép képet Horatius (IV. 3, 27. kk.) egyénileg fordította, midőn magát a méhhez hasonlítja, mely Alsó-Itáliában a Matinus hegyen szorgosan szív a növényekből kellemes fűszereket. Azért nincs teljes jogunk arra, hogy

e nyilatkozatot vallomásnak tekintsük, mintha a horatiusi dalok mindenfelől összeszedett tarka kövecskékből álló mozaik volnának. Nem kevésbé gyakori a görög költészetben, hogy a lendületes költőt hattyúnak mondják. (IV. 2. 25.).

Már Hesiodos (Theog. 81.) magasztalta annak szerencsését, kinek a múzsák születésekor egy pillantást ajándékoztak, és későbbiek, mint Kallimachos (Epigr. 23.), alkalmilag magukévá tették e kecses fordulatot. Így Horatius is használta, midőn meglelégedéssel beszél saját híreről (IV. 3, 1. kk.), a nélkül, hogy azért valamely határozott mintától függne.

Minden időben a *szerelem* volt a lantos költészet fő tárgya. A horatiusi dalokban is meglehetősen széles tért foglal el, de a költő szívét nem tölti be. Sokakat szeretett (Sat. II. 3. 325), de úgy látszik, ez «ezer bolondság» közül alig egynek adta oda magát komolyan: dicsekszik állhatatlanságával (I. 6. 19.). Egy viszony sem tett mélyebb befolyást sorsára, szellemi fejlődésére. A csinos fiatal ember egykoriban a különben sokat kívánó Cinarának is tetszett; neki ingyen juttatta kegyeit; korán meghalt, és Horatius nyájas emlékezőt őrzött meg róla (IV. 1, 4. 13, 21, Lev. I. 14, 33.): de e tavaszi korszakból egy költemény sem maradt fenn, legalább semmi felismerhető. Egyszer visszavon fiatal korából való szidalmazó iambusokat, bűnbánólag bocsánatot és a régi barátság megújítását kérve a «szép anya szép leányától» (I. 16.). Mivel e versek megsemmisítéséről beszél, bizonyára nem keresendők az epodusokban, úgy hogy minden kísérlet hiábavaló a megsértett személyének megállapítására. Mind azon görög nevű leányok és fiúk közül, kiket Horatius megénekel, egy határozott körvonalú, kézzelfogható személy sem lép

elénk : alig van egyik vagy másik conventionalis vonással jellemezve, mint a szőke Pyrrha, ki szép egyszerűsége miatt tetszik (I. 5.); a kecsesen hetyke Glycera, ki tisztábban ragyog a parosi márványnál (I. 19.); Chloris, ki fehér vállával úgy sugárzik, mint a hold a tenger fölött (II. 5. 18.); Myrtale, ki viharosabb, mint a Hadria hullámai (I. 33. 13.); az édesen nevető, édesen csevegő Lalage (I. 22.). Oly szenvedély, mely az egész emberen uralkodik, sehol sem tör elő : inkább bizonyos fölényt őriz meg a költő. Iróniával, ingerkedéssel, keserű gúnynyal vagy hideg lemondással tárgyalja szerelmi fájdalmait. A begyes Chloët, ki mint félénk öz fut előle, gúnyosan azzal a biztosítással nyugtatja meg, hogy sem nem tigris, sem nem oroszlán (I. 23). Az ifjú Lalagéval szemben önmagát inti türelmes várakozásra : még játszadozó üsző, éretlen szőlő ; idővel majd még utána fog járni (II. 5.). Gúnyosan kérdi a kicsiny testes ember az ingadozó Pyrrhát, mily karésú illatszeres fiú udvarol most neki bájos barlangban, és részvevőleg szánja a kegyencz hiszékenységét, a ki örök hűsége számít. Hányszor fog a szegény tört eskükön sírni, durva viharoktól borzadni ! Ő maga hálával veszi, hogy megmenekült a hajótöréstől (I. 5.). Egy férjes nőnek (Lycének), viharos téli éjszakán szerenádöt ad : a könnyelmű intésnek, hogy úgy sem született Penelopénak, és a szokásos fenyegetésnek, hogy nem sokáig akarja elviselni a kemény küszöbön való fekvést és az esőt, kell megszereznie számára a belépést (III. 10.). Mint veterán Cypria szolgálatában feláldozza hadi szereit (fáklyákat és fészítő vasakat, lantot és ívet) az istennő szentélyében, de egyúttal szívére köti kérését, hogy csak egyszer érintse korbácsával a rá tartó Chloët, természetesen az ő javára (III. 26.). A sokaktól ostromolt Barine esküit skeptikusan visszautasítja,

mert már annyiszor esküdött baj nélkül hamisan, mely esküin nevetnek Venus, a nymphák és Cupido, míg ostromlóinak csapata és szépségének hatalma mindegyre növekszik (II. 8.), savanyú-édes bók egy rendelkezési állapotba helyezett imádótól, — mennyire különbözik Catullus bánatos kétségeitől és szemrehányásaitól Lesbiával szemben! Melegebben hangzik annak rajza, mit szenved testileg a költő Lydiának a szép Telephusra mondott dicsérő beszédénél és más imádók viharos szerelmi bizonyítékainál, valamint mikor boldogoknak magasztalja azokat, kik viszálykodás nélkül bensőleg összekötve maradnak (I. 13.). Úgy látszik, itt ez egyszer tüzet fogott. A horatiusi szerelmi költészet egyetlen gyöngye a Lydiával való kettős marad (III. 9.), a jóhangzás mesterműve nyelvben és rhythmusban, tökéletes harmonikus remekmű a finom tagok szoros összeillesztésében is. Három kettős strophában, mintegy három felvonásban folyik le a kis szerelmi dráma. A korábbi boldogságra való epedően fájdalmas emlékezéssel a hűtlenség miatti panasz van összekötve. Még egyszer fölébreszti a duzzogó nő daczát, mintha mind a ketten torkig jóllaktak volna, míg végre a férfi ajánlatot tesz a kibékülésre, melyet a leány nem ugyan büntető aggodás nélkül, de aztán annál szívesebben elfogad. Itt minden szó, minden vonás a legszerencsésebben van kiszámítva, úgy hogy megindulással, gonddal és ujjongó helyesléssel kísérik az édes párbeszéd menetét.

Mulékony mulatságra a költő vendégül is hívja magához egyik-másik készséges szépet, nem minden ingerkedés nélkül. Tyndaris, ki maga is költőnő Anakreon stílusában, látogassa meg őt sabin jószágán, melyet mint békés, az idylli jólét minden bájával felruházott költő-asylumot dicsér előtte : itt nem kell bor melletti feltékeny veszeke-

désektől félnie (I. 17.). Egy pathetikusan induló ünnepi költemény végén meghívja Neerát, hogy Cæsarnak Hispaniából való hazatérését (730. tavaszán) együtt ünnepelje a költővel: gyorsan, halogatás nélkül menjen hozzá, ha különben mérges kapusa megengedi, kit erőszakolni önmagát sem érzi már elég fiatalnak (III. 14.). «Utolsó lángjának», Phyllisnek, kivel Mæcenas születése napját akarja megülni, az öregedő költő elégedettséget ajánl, mert az előkelő ifjút, a ki szívét betölti, egy gazdag leány tartja bilincsbbe: vegyen intő példát egy Phaëthon és Bellerophon sorsából (IV. 11.).

A hol a sértett költő beteljesülni látja a Nemesist valamely makranczos leányon, akkor megdagad (mint az epodosokban) archilochusi ere. Örvend, hogy Lydia ajtaja előtt éjjelenként egyre elhagyottabb lesz a hely és azt a sorsot kívánja neki, hogy egykor maga járjon az utczán, de hiába, éji kalandok után (I. 25.). Ujjong, hogy az istenek meghallgatták kívánságát és Lyce csúf vén asszony lett. Hiába akar még szépnek látszani, hiába játszik, iszik és énekel könnyelmű dalokat a lakomáknál. Sem kosi öltönyök, sem ékszerek nem hozzák vissza éveit és azt a bájt, mely egykor foglyul ejté a költőt. Az a sorsa, hogy vén legyen, mint a varjú, hamuba omlott fáklya, gúny tárgy a fiatal emberek előtt (IV. 13.). Sajátságos a bosszú, melylyel, a nélkül, hogy megnevezné, de mégis elég érthetőleg a beavatottra nézve, e hölgyek egyik legveszedelmesebbikét megbélyegzi. A költemény, mely, mint már említettük, anakreoni motivumon alapúl, egészen drámai alkotású (I. 27.). A költő az éjjeli lakmározás kellő közepébe lép, hol hangosan és szenvedélyesen megy a mulatás. Vita közben ökökre kelnek, korsókat vágnak egymáshoz, villog a mediai tör, vér folyik. Korholó szavakkal

nyugalmat követel, és hogy a beszélgetést ártatlanabb mederbe terelje, felszólítja a jelenlevők egyikét, nevezze meg kedvesének nevét. Az ifjú haboz, Horatius biztatja: hiszen tudja, hogy méltatlanra nem pazarolja szívét. De mikor az ifjú fülébe sugja a nevet (az olvasó nem tudja meg), eliszonyodik a boldogtalan fölött, ki menthetetlenül ily Charybdis és Chimæra hatalmába jutott.

Így, mint idegen szenvedélynek távolból való higgadt megfigyelője, készen áll gonosz megjegyzésekre. Pyrrhust, ki egy szép fiút harez és veszély közt akarna meghódítani, figyelmezteti a teljes lelki nyugalomra, melyet az tanúsít, kinek oly hévvel jár utána (III. 20.). Asteriának, kinek kedvese, egy kalmár, útra kelt, szeme elé állítja, hogy több oka van saját hűségéért aggódnia, mint a távollevő kedveséért (III. 7.). Mint érett férfiú, kinek a negyven év már háta mögött van, önzetlenül dicséri az ifjú Xanthias előtt a csinos, szeretetreméltó rabszolganőt, kinek talán királyi vér folyik ereiben (II. 4.). Irigység nélkül csodálja a szép Terentia bájait is, kivel Mæcenas épen az első szerelem mézes korát, valószínűleg még az esküvő előtt, élvezte, s udvarias fordulattal kijelenti, hogy a múzsa arra útasítja, inkább az «édes úrnőt» Licymniát ünnepelje, énekét és tánczát, fényes szemét és hű szívét, mint hosszadalmas háborúkat és véres csatákat (II. 12.). Egyszer az ötven éves költőt, mint hajdan Anakreont, meglátogatta még Venus. De ingerkedve a több mint két évtizeddel fiatalabb Paullus Fabius Maximus (743-ban consul, szül. körülbelül 710.) házába útasítja, ki örömet alá fogja vetni magát szolgálatának s azzal jutalmazza meg kegyét, hogy felállítja az istennő márványképét az albai tónál és fényes tisztelettel ünnepli (IV. 1.). Úgy látszik, hogy a tehetséges fiatal ember (*centum puer artium*) még érintetlen volt Venus

fenségétől s ez ajánlás által serkentést kellett volna nyernie.

Egészen háttérben áll az erotikus motívum a Galateához szóló búcsúdalban, ki tengeri útra akar kelni (III. 27.). A tenger borzalmaira való figyelmeztetést megmagyarázza egy románcz, Europa története, ki könnyelműen felült az isteni bika hátára és kétségbeesett megbánásnak adja át magát Kretában, míg Venus azzal a leleplezéssel vigasztalja meg, hogy Juppiter nejeül van kiválasztva. Talán Galateának is (sejteti a költő) segítségére fog menni Venus a messze földön? Talán tudta, hogy ily mentségről gondoskodva van: különben a biztosság, melylyel a távozó iránti jó kívánságokat kedvező előjelek megfigyelésére alapítja, nem állnának összhangban a mythossal. Ez kedvelt volt a görögök magasabb lyrájában: Stesichoros, Simonides és Bakchylides tárgyalta, és Moschos epyllionná dolgozta fel. Bizonyára ily forrásokból itatta meg Horatius költeményét, mely az epikus részekből, a legszorosabb formában, csak annyit vett föl, a mi a panasznak és kimenetelelnek megértésére nélkülözhetetlenek látszott. E románczszerű jelleggel más költemények is bírnak: Proteus jövendőlése Paris bűnével szemben (I. 15.), Juno beszéde a Róma sorsáról tartott isteni tanácskozásban (III. 3.), Danaus leányának szerelmi kalandja, mely példának kellene meglágyítani a begyes Lydét (III. 11.), Regulus önfeláldozása (III. 5.).

Míg a horatiusi szerelmi költemények nem ritkán úgy hangzanak, mint idegen minták utáni gyakorlatok, és részben valóban azok is: társasági dalaiban egészen más hangja van az őszinte hangulatnak, akármennyi származik köztük görög forrásból, név szerint Alcæus Symptotikájából. Mint Bacchus és a vidám iddogálás barátja, a római utánzó, ha

nem is egyenrangú lesbosi mintájával, legalább szellemi rokona. Horatius is hajlandó minden körülmények közt az ivásra. Ha a Soractét hó fedi, a folyók befagytak és téli viharok izgatják a tengert (I. 9. 11.); ha a tavasz visszatér (IV. 12.) és a hajózás megkezdődik; a nyár hevében (III. 29.), és ha késő őszszel esőt jövendöl másnapra a varjú (III. 17.); ha a politikai láthatár felhős, és saját gondjait (Epod. 13.) vagy valamely barátjának bogarait kell eloszlatnia (III. 11.); ha egy szeretett barátja vagy Augustus haza tér a távolból (I. 36. II. 7. III. 14.); Kleopatra vere-sege és vége (I. 37.), Mæcenas születése napja (IV. 11.), a Neptunus-ünnep (III. 28.) és Martius kalendái, a kiállt életveszély évfordulója (III. 8.) — mindez kívánatos alkal-mat ad arra, hogy Bacchus adományát élvezze. Egyszer téli időben fagyosan tudományos beszélgetésnél ül együtt barátjaival (III. 19.). Ekkor türelmetlenül közbe kiált: «Codrusról és koráról, Achillesről és az ilioni harcokról tudsz beszélni; de hogyan jutunk egy kanesó chiosi bor-hoz, kinél és mily órában szabadulhatunk meg a dühös hidegtől melegítő tűz és gőzölgő ital mellett, arról hall-gatsz». És rögtön közepette vagyunk a vidám lakomának: gyorsan egymás után iszik a szomjas költő három vegyítet-len serleget az új holdra, az éjféltre, az újonnan választott augurra, Murenára; azután a keveréseket rendezi, egy erő-sebbet és egy gyöngébbet, és most kezdődhetik a kicsapon-gás: szólaljon meg a fuvola, a lant, szórjanak rózsákat, és az irigy szomszéd, begyes kedvesével, hadd hallja a dor-bézolóknak tombolását. Nyájas leányok, táncz és lantjáték, illatos kenőcsök és rózsa-, myrtus- és liliomkoszorúk a fölszereléshez tartoznak. Mæcenas tiszteletére nagyban megy a dolog: a ház ezüsttől kaczag, az oltár, ágakkal át-fonva, az áldozati báránynak vár, sűrögve sietnek legények

és leányok, a tűzhelyről felszáll a füst, és kilencz éves albai bor áll készen (VI. 11.). Más alkalommal ismét falusi egyszerűséget kedvel: hús italt a sűrű szőlőlugasban vagy a csörgedező forrás mellett fenyvek és jegenyék árnyékában (I. 38. II. 3.).

Rendszerint legjobban ízlik a vidám költőnek a négy éves sabin bor (I. 9. 20.). De ha szerencséje van magánál fogadni a finom borismerőt, Messalla Corvinust, Aquitania legyőzőjét, régi iskolai és hadi társát, akkor a születési évéből (689) való régi válogatott massicusit hozza elő pinczéjéből. Megindultan szólítja meg a tartalmas korsót s ihletten magasztalja isteni erejét (III. 21.). Üdítő órák voltak ezek, szellemes beszélgetés mellett. Ezeknek emelt Mæcenás emléket platói mintára alkotott dialogjában, a «Symposion»-ban, melynek részvevői gyanánt Horatius, Vergilius, Messalla lépnek föl. Az utóbbi beszédet tartott a bor hatalmáról. Még az egyetlen csekély töredék is, a fél mondat, hogy ama nemes nedű mindent megszépít és visszahozza az édes ifjúság előnyeit, sejteti velünk az előbb említett költemény finom vonatkozását, mely Bacchus adományát ugyanazon értelemben, csaknem ugyanazon szavakkal dicsőíti.

A visszatérő tavasznak mindig új gyönyörűségét új meg új élvezettel rajzolja a természet érzelmes barátja: a hó elolvadt, fű és lomb kihajt, a folyók apadnak és nyugodtan siklanak tova partjaik közt, a száraz hajógerinczeket a tengerbe vonják, a barom elhagyja aklát, a szántóvető tűzhelyét; holdfénynél Venus tánczot rendez, gratiák és nymphák lejtének, és a cyclopsok műhelyeikben dolgoznak; a fecske fészket rak, a pásztorok a fűben hevernek és sípjokat fújják (I. 4. IV. 12.). Az évszakok feltarthatatlan változása a földi dolgok mulandóságára és az élet rövidsé-

gére figyelmeztet. A holdak eltűnnek és újra megnőnek; de ha mi egyszer lesülyedtünk oda, hová a gazdag Tullus és Ancus, akkor por és árnyék vagyunk. A halvány halál egyaránt kopogtat a gazdagok palotáin és a szegények kunyhóin. Ha Minos egyszer kimondta reád ítéletét, sem nemesség, sem ékesszólás, sem nemes érzület nem költ többé életre. Ki tudja, adnak-e még az istenek holnapot a ma után? Mialatt beszélünk, tova siet az élet. Élvezni kell hát az órát, nem kell hosszú reményfonalat szőni: szakítsd le a napot s ne építs a következőre és ne törődjél vele! Az van biztosítva, ki napról-napra elmondhatja: éltem. A mit a futó óra egyszer hozott, azt úgy sem lehet meg nem törtéنتté tenni (I. 4. 9. 11. III. 29. IV. 7.). El a csúf politikával! Gyorsan fut az ifjúság s a rózsák elvirulnak: mért nem telepszünk hát le azonnal e platán vagy e fenyő alá, s iszunk, a míg még szomjazunk, rózsával koszorúzva és assyriai nárdusolajjal megkenve? Azonnal keverje meg egy legény a falernumit a mellettünk folyó forrásból, a másik hozza el kedvesünket lantjával (II. 11. v. ö. II. 3.).

✓ Egy bigott hypochondrikusnak, ki vagyonos és szerencsés házasságban él, de a helyett, hogy életét élvezze, halálfélelemből legszebb idejét áldozatokkal s minden veszély aggódó kerülésével vesztegeti el, szeme elé tartja a költő, búskomor hangját parodizálva, mily elkerülhetetlen mégis a halál, hogy az urat minden jószága közül semmi sem kíséri sírjába, a nemes borok sem, melyeket pinczében hátrahagy nevető korhely örökösei számára (II. 14.).

Fáradhatatlan nyomatékkal fejezi ki Epicur tanítványa mindig új fordulatokban az ioniai elegiában oly gyakori gondolatot a mulandóságról. De ő megelégedett. Nem gazdagságot és kincseket, nem fényes palotákat, terjedelmes

jószágokat és választékos fényűzést kíván, hanem a meglevőnek szerény élvezésében, egészségben és lelki üdeségben találja a valódi boldogságot (I. 31.). Jól él, kinek szük asztalán az atyjától örökölt sőtartó ragyog és sem félelem, sem piszkos vágy nem rabolja el álmát (II. 16.). Szerencsés az, kinek az isten takarékos kézzel nyújtja azt, a mi elég. Minél többet tagadunk meg magunktól, annál többet kapunk. Ki sokat kíván, annál sok hiányzik (III. 16.). Így Horatius teljesen elégedett kis sabinumi jószágával, mely inkább boldogítja, mint ha egész Afrikát birná (II. 18. III. 16.). Mint minden rajza a falusi természetről és erkölcsökről, úgy azon költeményei is, melyek e jószágon való életet érintik, a legkecsesebb jó érzéssel vannak tele. Oda hívja meg Mæcenast is az izzó kánikulai hőségben, hogy a sokat gyöttrött államférfi üde falusi levegővel cserélje föl a város füstjét és zaját és elfeledje nehéz gondjait (III. 29.). A forrásünnep (Fontanalia, október 13.) előünnepén a kristálytisza, hűvös Bandusia forrást énekel meg (III. 13.), melyet reggel virágokkal fognak ékesíteni, bor- és bakáldozattal megtisztelni, és az árnyas kő-tölgyet magas sziklán, melyből csevegő hullámok szökellnek le. A segítő Dianának egy fenyeget szentel, mely a villán fölül emelkedik, és minden évben egy vadkan vérével kell ezt megitatni (III. 22.). Deczember 5-én ünnepelte a paraszt az ő Faunusát. A legjobb kedvű bájos kis hymnus (III. 18.) eseng a jólelkű mezei és nyáj-isten kegyéért, a ki szereti az előlemerülő nymphákat. A költő ízes áldozatot ígér neki s az őszi ünnep vidámságát és békéjét rajzolja: mint ünnepel az egész helység marháival a pázsiton és réten s a vidám szántóvető mint dobbant hármas ütemben a földre.

Nem csak vidám társalkodó volt Horatius, hanem kedélyes és ragaszkodó barát is. Örömben és szenvedésben rész-

véttel és biztatással kíséri övéit, mindenkit a maga módja szerint vesz, tréfásan vagy komolyan, ingerkedve vagy intve, szerencsét kívánva vagy vigasztalva. Mily bensőleg, sőt elválaszthatatlanul érzi magát Mæcenasnak, élete ékes-ségének és oszlopának lekötelezve, meleg szavakkal (II. 17.) mondja ki, midőn az épen felgyógyult betegségéből (724. után), de kit még mindig meglátogatnak a halál gondolatai. Mily mélyen érzett a Vergiliushoz intézett gyászdal (I. 24.) közös barátjokról, Quintilius Varusról! (+ 730/1.). A Threnos hangján kezdődik, csakhamar dicséretbe megy át s a megadás vigasztalásával végződik. Az erkölcsprédikáló vagy nevelő száraz szerepét játszani előkelő barátjával szemben, természetesen távol volt az emberek és a világ ízléses ismerőjétől; de baráti tanács nem volt kizárva. L. Licinius Murena, ki adoptio útján rokonságban állt Mæcenassal, mértéktelen és kiméletlen heves fejű ember volt, ki egy felségáruló összeesküvésben való részvételét, melyre épen consuli évében (731.) mint Augustus kollégája csábította magát, halálával fizette meg. Tehát hiábavaló, ámbár nagyon is jogosult volt a barát bölcs intése, ki magasra törő érzületét az arany középserre utalta, mely biztosságról és lelki nyugalomról kezeskedik (II. 10.).

A mi az idegen életfelfogásban megfelel neki, azt megvilágosító elmélkedéssel örvendetes fénybe állítja. Hozzá járul, a mennyire illendőképen teheti, a nélkül, hogy az aljas hizelgés ellenkező hibájába esnék. Q. Dellius, a polgárháborúk hirhedt pártosa, ki többféle áruulás után végre (723.) Antoniustól Cæsarhoz ugrott át s most a fejedelem legközelebbi híveinek körében gyakorolta társaséleti tehetőségét, saját philosophiáját ismerhette föl a neki ajánlott ódában (II. 3.), mely a halandóság közös sorsából származ-

tatja az élet nyugodt élvezésére való felhívást. A gazdag és bőkezű bányatulajdonos C. Sallustius Crispus, a történetíró unokaöccse és fogadott fia, rokon természet volt Mæcenassal. Ő is, mint ez, megvetette a hivatalos tisztségek fényét s eléje helyezte az uralkodónál való személyes befolyást. Az üzletekben való nagy ügyessége és bámulatos munkaereje mellett szívesen átengedte magát a fényűző magánélet kéjelmének és a társas érintkezésnek a szellemes emberekkel, római és görög költőkkel, például a fentebb nevezett Krinagorassal (Ep. 48. R.), kik gazdagon tapasztalták bőkezűségét és szeretetreméltóságát. Hányszor tapasztalhatta Horatius az érdekes ember híres kertjeiben előkelő barátjának ragyogó vendégszeretetét! Nemes bőkezűségének költői emléket állított (II. 2.), midőn mint az önzetlenség egyenrangú példáját Mæcenas sógorát, C. Proculejus lovagot állítja melléje, ki vagyonát egyenlő részben megosztotta a polgárháborúk következtében elszegényedett testvéreivel, Scipióval és Murenával. Mind a két, bizonyos értelemben rokon személyiség arra az elmékedésre vezet a költőt, mily kevésbé boldogít a vagyon- és uralomvágy, és csak az hordja mint böles tartósan a koronát és uralkodik, ki érzéketlen a Mammon csábításai iránt.

Kecsesen enyelgő tréfás költeményt kap útravalóul Iccius (I. 29.). Philosophiai tanulmányai daczára, kielégítetlen kincsvágytól hajtva, a könyvtudós csatlakozni akar a kalandos vállalathoz, melyet Aelius Gallus a boldog Arábiába vezetett (729.), hogy haza hozza a Kelet kincseit. Elbámulva a hallatlan csodán, hogy Panætius tisztelője hirtelen fel akarja cserélni könyveit a hadi fegyverzettel, maga elé igyekszik képzelni a kópé, mint fog a békés tudós mint büszke győztes majdan egy barbár leányt, kinek vő-

legényét megölte, haza hozni rabszolganő gyanánt és egy szépen fodrozott mediai fiú a királyi udvarból fog neki az asztalnál szolgálni. Ártatlan gúny éri az ifjú Aelius Lamiát is, kinek családja épen akkor emelkedett magasabb rangfokozatra. Az ivásra való felhívást (III. 17.) ünnepélyes megszólítással fejezi be, mely barátjának törzsfáját az akkori római nemes körökben kedvelt szédelgés szerint az ősidőkből, a homerosi læstrygon királytól, Lamostól vezeti le: ki tudja, vajjon saját leleményéből-e, vagy valamely házi tudós kutatásai után? Ellenben igazán kínosan hat a M. Lolliusra írt dicsérő költemény (IV. 9.), kiről Velleius (II. 101.) épen amaz erények ellenkezőjét mondja, melyekért Horatius dicsőíti. Épen ez az álnok képmutató volt, kinek csaknem halála perczéig sikerült az egész világot épen úgy elámítani, mint Augustust, ki őt még sokkal Horatius halála után megtisztelte legnagyobb bizalmával.

A pártfogókra és előkelő barátokra írt *dísz-* és *dicsköltemények* oly hódolatok voltak, melyekkel a költő súlyosabb igényektől váltotta meg magát. Ily művektől, melyek nem szabad ösztönből származtak, nem lehet benső hatást várni: a művészi értelem, nem a közvetlen érzés alkotásai. Így ünnepli a második könyv élén Asinius Polliót (II. 1.), és előkészíti a közönséget a jelentékeny stilstától várt nagy történeti munkára a polgárháborúkról az első triumviratús óta. E jelentést azzal élénkíti, hogy előre rajzolja a benyomásokat, melyeket egyes epizódok, mint a thapsusi csata, elbeszélése fog reá tenni. A szabadság bukása Cato megrázó katastróphájával és az afrikaiaknak kedvező Juno bosszúja legyőzőik unokáin a véráztatta csatamezőkön nagyszerű képek, melyek egyszerre fényesen megvilágítják a keletkező munka jelentőségét és gazdag gondolatú középpontot adnak a költeménynek. Ügyesen és

szellemesen háritja el magától Horatius Agrippa tetteinek megéneklését (I. 6.). Mint Ennius egykor csak Homert nyilvánította méltónak és képesnek Scipio dicsőségének hirdetésére, úgy ő is a jelenkor legnagyobb hadvezérét ahhoz az egykorú költőhöz utasítja, ki az Aeneis nyilvánosságra jötte előtt leginkább látszott a Mæonidával egyenrangúnak, Variushoz, hogy egyszerre kiemelje ennek nagy tehetőségét az eposra és tragédiára, maga ellenben szerényen visszavonuljon saját képességének határai közé.

Republikánus fiatalkori eszményeiről, a nélkül, hogy megtagadná, egyszer mindenkorra lemondott s meggyőződéssel fordult az új állami forma felé. Bizonyára tehát nem udvari hízelgés, hanem igazi kifejezése a hálának és tiszteletnek, ha a fejedelem dicséretét énekli és szolgálataiba állítja lyrai mûzsáját. Ennek legelőször lehet megbócsátni, ha belevegyül a túlzó hangba, melyet a senatus már a diktátor Julius Cæsarral szemben megkezdett, s a hellenisztikus udvari költők mintájára istenné emeli az uralkodót vagy legalább majdan helyet jelöl ki számára az istenek között. Ez azonban nem csak a hivatalos nyelv, melyet az ünnepélyesen emelkedett stíl számára már behoztak, hanem csak az általános naiv néphitnek ad kifejezést, a mint az isteni szolgálatban, a vallási társulatok és felajánlások alapításában nyilatkozik. Még megrémülve a természet lázadásától, mely Cæsar meggyilkolása után hallatlan jelekben hirdette az isteni haragot, még elborzadva a polgárháborúk mézárulásaitól, valamely istenség segítségét óhajtja a költő (I. 2), mely a birodalom összeomlását elhárítaná és az elkövetett bűnt megtorolná. Körültekintve az égiek körében, kik Rómához és Aeneas fajához közel állnak, megállapodik szeme az ifjú emberen Mercur alakjában, Cæsar megbosszulóján : sokáig maradjon Quiri-

nus népénél, ünnepeljen itt diadalokat, vegye itt jó néven, hogy atyának és fejedelemnek nevezzék, és oltalmazza barbár ellenségek ellen a birodalom biztosságát. Még itt azon istenhez hasonlította, ki a békés kereskedelmet pártolja, a minék tényleg tartották ez időben a műveltek és műveletlenek, más ízben (III. 14.) mint Hercules jelenik meg. Hispaniában betegség fenyegette Augustus életét: félték, hogy mint ama herosnak, halálával kell megvásárolnia dicsőségét. Most már szerencsésen hazatér (750. tavaszán): mindenki vidám bizalommal adja át magát az ünnepi áhítatnak és jó kedvnek; a költő maga Spartacus korabeli ó-bor mellett szándékozik megünnepelni a napot. És ismét, mintegy tíz évvel később (741. júliusában) a «jó vezető» visszatérése után vágyódik, ki reformtörvényeinek befejeztével (738. óta) több évre Hispaniába és Galliába vonult vissza. Hálásan rajzolja uralkodásának áldásait, mint uralkodik béke és biztosság szárazon és tengeren, mint virágzik az általános jólét, a mezei gazdaság, helyre van állítva a hűség és hit, a családi élet megtisztult, a polgár, nem törődve külső ellenségekkel, kedélyesen idylli életet él s korán és későn áldja a haza jóltevőjét (IV. 5.). Midőn Augustus bevonulása már közel áll, örvendező várakozással színezi ki az ünnepi vidámságot, mely őt fogadni fogja, mint fog ő maga az újjongó néptömeg közt a dalban és lelkesült éljenzésben részt venni (IV. 2. 45. kk.).

Szép és a lelkes hazafihoz méltó feladat volt, a császári kormányzás alapelveit és céljait a nemzettel a magasabb dal formájában is megértetni, az isten ihlette dalnok papi méltóságával hirdetni az örök tanokat, melyeken az állam és társadalom nyugszik. Mint Vergiliust és más társait, Horatiust is határozottan serkentette és biztatta Mæcenas és Augustus, hogy a római szellem benső újjá születését.

költői szavának hatalmával támogassa. Teljes összhangban saját idylli hajlamaival volt mindenek előtt az antik egyszerűség dicsérete, a telhetetlen kapzsiság elítélése. Vergiliussal egyetértve panaszkodik Horatius, hogy királyi paloták és mulató kertek elvonják a talajt az ekétől, hogy virágok és díszfák kiszorítják a hasznos olajfát és szilfát. Mily máskép volt Romulus és Cato korában, midőn az egyesek lakása szerény volt, míg állami épületekre és templomokra a községi pénztár adózott (II. 15.). Mily balga a gazdag, ki még a sír szélén márvány-palotát épít a tengerbe, ki, hogy mindig tágabbra terjeszsze birtokának határait, elüzi a szegény szomszéd birtokost. Hiszen végül ugyanaz a szűk tér, ugyanazon Orcus fogadja be mindnyájukat, hol gazdagok és szegények, nagy és kicsiny egyformák, mert Charon nem ismer semmi különbséget (II. 18.). A műveletlen nomád népek, mint a scythák és geták ártatlanságát szemök elé tartja a római nagyoknak és gyökerig ható reform, szigorú és erős nevelés szükséges voltát hirdeti (III. 24.). Mint a múzsák fölszentelt papja, Horatius a serdülő nemzedékhez fordul, é válogatott fiatal csoporthoz, gazdag eszméjű, ünnepélyes dalok lazán összefüggő sorozatával, melyek mint új kinyilatkoztatások áhítatos hallgatókat kívánnak (III. 1—6.). Először a világrend magasztos képét tárja fel. Az állás és földi javak minden különbsége mellett mégis mind egyenlők Juppiter trónja előtt s a halandóság ugyanazon törvényének vannak alávetve. A természethez való visszatérés és szerény elégedettség ad egyedül valódi boldogságot (III. 1.). Gyors, de nyomós vonásokkal érinti a dalnok az emberek hiú törekvéseit és a gondokat, melyek össze vannak velök kötve. a nélkül, hogy kielégítést nyujtanának. A fiúknak mind harczy, mind polgári férfiaságra való helyes nevelésén, a

jellem és hűség büszke függetlenségén nyugszik a jövő jólléte (III. 2.). Simonidesi és stoikus gondolatok vannak itt egymásba szöve. A nagy elhatározások végrehajtásában való kitartást a harmadik költeményben dicsőíti: ez az erény hősöket istenekké emelt. Így Róma alapítóját, Quirinust. Azt a gondolatot, mely Julius Cæsar kora óta bizonyos körökben kísértett, hogy a birodalom székhelyét a nemzet legendaszerű bölcsejébe, Iliionba vigyék vissza s a birodalom súlypontját keletre helyezték át, románcz-szerű stilben utasítja el, elbeszélve, hogy Juno egykor az istenek tanácsában lángoló beszéddel tiltakozott minden időkre a gyűlölt Trója újjáépítése ellen s e föltételhez kötötte a Romulustól alapított új állam virágzását. Lehet, hogy a költőt határozottan Augustus bízta meg, hogy a kedélyek megnyugtatóására és oktatására mindenkorra visszautasítson oly tervet, mely a Tiberparti városra nézve életkérdés volt. Ezért dicséri mindjárt az elején a nyugodt szilárdságot a polgárok szenvedélyességével ellentétben, kik fonák-ságot követelnek, mert Augustus is, a második Quirinus és Róma újjáalkotója, ki, mint az, nektárt fog egykor az Olympuson szüresölni, emlékszik a junói tilalomra. Innen van az utolsó versszakban a jelentős félbeszakítás és a hirtelen áttérés az istenek beszélgetéseiről a vidám lant hivatására. A negyedik költemény hymnus a múzsák békés, megvilágosító hatalmára. Megvédi a költőt, ki berkökben vél vándorolni, akárhol van is mindennemű veszélyek ellen; felüditik az uralkodót is a háború fáradalmi után; szelid és mértékletes érzületet adnak, míg ennek ellentéte, a nyers, heves erő, mint az élénken rajzolt titánharcz bizonyítja, saját súlyától roskad össze. Tehát érthető visszatekintéssel a pártviszályra, melynek Augustus fölemelkedése véget vetett (mert ama féktelen földszülöttek

legyőzőjével szívesen hasonlítottatta magát össze a római Olymp ura), hálásan magasztalja a kegyet és ápolást, melyben a műzsák az új kormányzat alatt részesülnek, és az ebből származó áldást. És most, az ötödik dalban, szoros kapcsolatban a mennydörgő isten uralmával, az augustusi dicsőség megkoronázását hirdeti, kifelé a brittek legyőzésével éjszakon, a perzsákéval keleten (727/8.), hogy ehhez büntető prédikációt fűzön Crassus becsületről megfélekezett katonái ellen, kik mint a parthusok foglyai öregedtek meg. Megérdemelték sorsukat, mert hiányzott belőlök az az igazi római érzület, mely egykor Regulust ihlette, hogy a fogoly katonák szégyenletes kiváltása ellen szóljon és önmagát feláldozza. Csak 734-ben küldte vissza Phraates a carrhæi csatában zsákmányul ejtett hadi jelvényeket és foglyokat, «kevesek kivételével», mint Dio Cassius tudósít, «kik szégyenből megölték magokat vagy idegen földön rejtekben maradtak». Nagyon lehetséges, hogy több évvel előbb a foglyok rokonai kiszabadításukat kívánták, s hogy a költő ily törekvések ellen akart dolgozni. Végre a hatodik dalban komoly intés van a rómaiakhoz, hogy az atyák bűnét a templomok helyreállításával engeszteljék ki, és a régi áhítathoz, az istenek iránti alázatossághoz való visszatéréssel, kiknek elhanyagolása keservesen megbosszulta magát. Ismét a jelenlegi kormány alapelvei és céljai vannak itt világosságba állítva. Hiszen Augustus csakhamar keletről való visszatérése után, mint consul, senatusi rendeletre, nem kevesebb, mint 82 ledölt templomot állított helyre Rómában (726/28.). Tükröt tart az elfajult nemzet elé, hogy az erkölcsi újjászületés szükséges voltát bizonyítsa: a polgárháborúk zsákmányul dobták Rómát idegen, barbár népek hódítási vágyának. Minden bajnak forrása, mely népet és hazát aláás, az erkölcstelen-

ség a családban és házasságban, a léhaság, melylyel már a szüzet fajtalanságra nevelik. Mily más volt az erős, durván nevelt paraszt ifjúság, mely Pyrrhust és Hannibált leverte! Nemzedékről-nemzedékre rosszabb lesz. A jövőbe vetett e komor képpel, melynek az élő nemzedék könnyelműségét javulásra kell felráznia, bevégződik a magasztos stilusú költői prédikáció.

Nem egyedül Augustus, hanem családja is, melyen az állam jövője nyugszik, meg van áldva az istenségtől és szent a monarchia dalnoka előtt. Juppiter pártfogoltját, ki, mint mindenki, alávetve az istenek és emberek atyjának, megbizásából a földkerekséget kormányozza, — ezt helyezi Horatius (I. 12.) végére a nagy emberek hosszú sorának, kiknek jelentőségök volt Róma sorsában és fokozatos kifejlődésében s a római szellem alakításában. Míg azonban a juliusi csillag valamennyit túlragyogja, addig csendben, életerősen (holott az ősidő más nemzetségei kihaltak) növekszik a Marcellusok törzse. Csak azzal, hogy ezeket és a Juliusokat közvetlenül egymás mellé állítja, tesz célzást a házasságra, melyet e család virága, az ifjú nagyreményű Claudius Marcellus Juliával, Augustus leányával, vagy már megkötött (730.) vagy megkötni készült.

Ha a költő daczára minden kívánságnak, melylyel hozzá fordultak, szívesen másoknak engedte át Augustus és Agrippa hadi tetteinek megéneklését, utolsó korszakában, midőn az uralkodó családjához való viszonya mindegyre szorosabb lett, mégis engedett a megbizásnak, hogy a két császári herczegnek, az ifjú Drususnak és Tibériusnak az alpesi népeken (740.) kivívott diadalait dicsőítő dalokban (IV. 4. 14.) ünnepelje. Pindarusi lendületet vesz itt, a mi különben sem kényelmes, sem természetes nem volt rá nézve. Hét strophából álló nagyszerű periodus két pompás

hasonlatban az épen kirepülő sas és a fiatal oroszlán képében vezeti be Drusus személyiségét (IV. 4.). Fegyvertényének további festése helyett a költő valódi pindarosi szellemben azonnal a hőserő gyökereire tér (*fortes creatur fortibus et bonis*). De míg az aristokratikus érzületű görög minden értéket a természetnek és képességnek, a megtanúlnak semmit sem tulajdonít, Horatius a jó nevelés értékét hangsúlyozza (*doctrina sed vim promovet insitam*). Mint amaz, a nagy múlt képeivel szereti megvilágosítani a jelent, úgy ez is, hogy a törzset ünnepelje, melyből ily nemes sarj származott, a diadalmas ősről beszél, ki Hasdrubalt leverte és a félelmes háborúnak azt a szerencsés fordulatot adta, mely Hannibal büszke reményeit megtörte. A csüggedt ellenség szájával állítja ki a legfényesebb bizonyítványt a hajthatatlan római szellem és e nép kipusztíthatatlan életereje számára, s végül azzal a biztos reménynyel fejezi be, hogy a claudiusi család sikereit, melyhez a két testvér tartozik, az istenek kegye és szellemi adományok biztosítják. Ez encomiumok másodika (IV. 14.) nagyszerű képet tár fel a fejedelem diadalmas hatalmáról, mely az alexandriai kikötőbe való bevonulás óta (724. sept. 1.) három lustrumon át mindig növekedett és elterjedt a földkerekségen. Ily jós jelek mellett vívták ki a legújabb babérokat is. A harcziás harsónával azonban nem akarta a költő utolsó dalos könyvét befejezni. Még egyszer (IV. 15.) magasztalja az új korszak jótéteményeit a polgári életre, a mezők jövedelmére, a földkerekség békéjére, a régi jó erkölcsök helyreállítására nézve, melyek Latiumot nagygyá tették, a polgárok egyetértésére és elégedettségére nézve, kik ismét szívesen és hálással örvendenek a nagy ősöknek és Trójából, a juliusi nemzetség bölcsőjéből való származásuknak.

Bensőleg vallásos természet Horatius persze nem volt, bármily ingadozók voltak is philosophiai meggyőzései. De a lantos költőnek nyelvére és gondolatainak képletes kifejezésére nézve nélkülözhetetlen volt az istenek világa, és a politikus a tömegre nézve a hitben múlhatatlan alapját ismerte fel az erkölcsiségnek, az isteni tisztelőben pótolhatatlan intézményt a közszellem emelésére. Míg a Mercurhoz szóló hymnusnak (I. 10.) csak mint Alcæus utáni tanulmányának van jelentősége, és a gondolatokban gazdag imádság az antiumi Fortunához (I. 35.) csak mint költői keret válik be, melybe bensőséges kívánságait foglalja, hogy Cæsar megmaradjon a veszélyes hadjárat közepett (728.), a két dithyrambikus dal Bacchushoz jelentékenyen magasabban áll, önálló lelemény és költői hangulat tekintetében, mert a szerző közvetlenül érezte ez isten csodás hatalmát. Mintegy elragadtatva ettől magányos sziklahegységben véli őt látni a nymphák és satyrok közepett, kik lelkesítő tanítására figyelnek. Így mint beavatott szintén énekelheti a hatalmas isten adományait és történetét, ki a természetben uralkodik, az életnek teljességet és kellemet ad, a keményet, merevet, erőszakost meghajlítja és megtöri, s még az alvilág borzalmait is megszelidíti (II. 19.). Nyomós rövidséggel vannak oly forrásokból, melyek részben rejtve vannak előlünk, válogatott vonások művészileg az isten jelentős képévé összeállítva. Más izben (III. 25.) eltelve Bacchussal, elragadtatva rajong, mint valami Mænad vad hegyormokon, királyának halhatatlan híréért: valami újat, szájtól még ki nem mondottat, akar magasztos módon hirdetni. Józanabbul ünnepli az Apollo-templom fölszentelését a Palatinuson (726 okt. 24.). Egészen a fényt árasztó isten értelmében, kihez Octavianus szívesen hasonlítottatta magát, papi dalnoka (*vates*), a mint magát

önérzettel nevezi, semmi mást nem kér magának, az igénytelennek, mint egészséget, szellemi erőt és vidám dalos öregséget (I. 31.). Mint karmester egy vegyes fiú- és leánycsoportot Dianára és Apollóra szóló váltakozó dalra tanít be, mely utóbbinak oltalmát kéri a nép és fejedelem számára a háború és béke bajaiban (I. 21.). Vajjon ezzel előjátékot ért-e a 726-ban először tartott attikus játékokhoz, mint egy megbízhatatlan régi magyarázó állítja, maradjon eldöntetlenül. Papi ünnepi dalra tényleg egy évtizeddel később Augustus hívta fel, különösen megtisztelő megbízással.

A császár politikájához tartozott, hogy a tőle alapított új korszaknak Róma fejlődésében vallási megszentelést adott egy nagy engesztelő ünnep rendezésével, minőket már az előbbi korszakokban is ünnepeltek, habár rendetlenül, különböző és önkényesen számított időszakok befejezéseül, melyeket *sæculum*oknak neveztek. A sibyllai könyvek bizottsága az uralkodó megbízásából már régebben megtette az előkészületeket, 110 évben állapította meg a befejezendő időszak folyamát; a pontificalis jog legnagyobb ismerője, Ateius Capito, régi forrásokból megállapította a szertartást és egy sibyllai mondással megerősítette. A tulajdonképeni ünnep (737. nyarán), melyet még bevezető cselekmények előztek meg, három napra terjedt és ugyanannyi éjszakára, mert úgy az alvilági, mint a földfeletti isteneknek (Juppiternek és Junónak, Apollónak, Latónának és Dianának, a párkáknak és szülés-istennőknek, Ceresnek, Disnek és Proserpinának) áldoztak különféle helyeken. Egy e czélra állított színpadon a Tiber partján ismételten dalokat adtak elő (a Capitoliumon is nők) és színműveket játszottak Apollo és Diana tiszteletére. Horatius megbízást kapott, hogy a harmadik

napra készítsen ünnepi dalt. Mint egykor Livius Andronicus Parthenionját 27 szűz adta elő, úgy e dalt is háromszor kilencz fiúból és ugyanannyi leányból álló kettős kar énekelte Apollo palatinusi templomában: mind olyanoknak kellett lenniök, kiknek apjuk és anyjuk még életben volt. Nyilvánvaló vonatkozással a megelőző napok szent cselekményeire, az imádság sorra veszi a részvevő istenségeket, mindenekelőtt Apollót és Dianát, mert az actiumi győzelem óta amaz nagy tiszteletben állt, mint Rómának és fejedelmének legkiválóbb védő istene. A ragyogó, örök ifjú napisten mellett áll testvére, mint a nélkülözhetetlen istennő, kinek segítségétől függ az anyák szerencsés lebetegedése, a fiatal nemzedék és az új házassági törvények áldásos eredménye. Csatoljanak a párkák a beteljesült jóslatokhoz épen oly kedvezőket a további jövőre nézve; hozzon a föld gyümölcsöt és az ég kegye növelje meg. Most azonban ismét visszatér a könyörgés a testvérekhez, Apollóhoz és Dianához. Az ő munkájok Róma: ajándékozzanak hát minden jót Anchises és Venus vérenek, az ifjúságnak tisztességet, az öregségnek nyugalmat, a népnek jóllétet, utódokat és dicsőséget. Nagy tömör vonásokban utal az elértre: a külső hatalomra, mely a medusokig, scytháig, indusokig ér, a béke áldására és a boldog életre az erkölcsi hatalmak oltalma alatt, melyek ismét visszatértek, a mint az aranykorban uralkodtak. És végül még egyszer kimondja abbeli bizalmát, hogy Apollo, a rossz elhárítója, a múzsák barátja, a gyógyító, lustrumról-lustrumra fokozni fogja Róma szerencsését, és Diana, ki ősidőktől fogva az Aventinuson tanyáz, mint latin szövetségi istennő, oly kevésbé fogja megvonni kegyét, mint Juppiter és valamennyi isten.

Kitüntető elismerés volt a horatiusi lyra számára, mely

az új kormányzat erkölcsi alapelveinek és reformjainak a legnemesebb és legbehatóbb kifejezést tudta adni, hogy a költőt választották ki e dalra. Előjátéka volt az Apollóhoz szóló hymnus (IV. 6.). Nyila egykor leterítette Trója legdühösebb ellenségét; az ő és Venus közbenjárásának köszönhető Aeneas nagykövetkezményű küldetése; az ő kegyét kéri az új feladatra is. És bízva az istentől nyújtott lelkesedésben és művészetben, a költő öntudatosan buzdító szót intéz a fiúk és leányok karához, kik vezetése alatt a bekövetkező ünnepen Apollo és testvére Diana tiszteletére énekelni fognak.

A 731-ik év nyarán Horatius dalainak három első könyvét küldte Augustusnak, ki Rómától távol, de Italiában tartózkodott. Csinos kísérő irat, a küldött Vinus humorisztikus oktatásának alakjába öltöztetve (Lev. I. 13.), volt a tekercekhez csatolva. A gyűjteményt, mely Mæcenasnak, mint a görög múzsa ismerőjének s a horatiusi múzsa oltalmazójának van ajánlva, prolog (I. 1.) és epilog (III. 30.) foglalja keretbe, mind a kettő asklepiadesi strophákban hozzá intézve. Augustus említett megbízásai évek múlva még egyszer visszavezették a lyrához, és így még egy negyedik könyv jött létre, mely a 741-ik évvel végződik. Hogy épen minden benne foglalt költeménynek csak a késő időben (737 és 741 között) kellett keletkeznie, semmi sem bizonyítja. Egyik-másik régibb dal, mely valamely okból fekvé maradt, talán végső simítás után helyet találhatott itt. Így a tréfás meghívás Vergiliushoz (+ 735.), kinek meghagyja, hogy a pompás calesi korszó borhoz, mely reá vár, becses nárdus olajjal telt onyx-szelenczét hozzon mintegy vételár gyanánt (IV. 12.). A fűben heverő pásztorok, dalaik és fuvolázásuk idylli rajzánál minden elfogulatlan ember csak a mezei

költemények híres szerzőjére, és bizonyára nem valami ismeretlen kalmárra vagy kenőcs-kereskedőre gondolhattott. Fiatal jellegű a Catullusra emlékeztető motívum és végül a pajzán mondat: *dulcest desipere in loco*. Saját-szerű találkozás, hogy ismét az első könyv egyik első költeménye (I. 3.), a bensőleg átérzett búcsúdal Vergiliushoz, ki hajón Attikába készül, e dal esik ki a korábbi gyűjtemény időkeretéből, ha megmaradunk a természetes gondolatnál, hogy a költő végzetes utazásáról van szó, melyből nem volt visszatérendő, s nem elégszünk meg a bár olcsó, de semmi bizonyítékkal nem támogatott föltevessel, hogy az a görögországi út már előbb egyszer közvetlenül ki volt tűzve, a nélkül, hogy megtörtént volna. Ha a költemény csak 734-ben készült, természetesen nem állhattott a 731-ki gyűjteményben, hanem későbbi alkalommal, midőn a költő újra összeállította a négy könyvből álló egészet, kellett mostani díszhelyére (mindjárt Mæcenas és Cæsar után) jutnia.

Csak lassan s nem ellenállás nélkül sikerült Horatiusnak megtalálni az elismerést, melyre számot tartott. Becsvágya volt, hogy fölvegyék a klasszikus lyrikusok sorába a nagy görög elődök mellett (I. 1.), és a régibb gyűjtemény epilógjában (III. 30.), magas önérzettel bizonyítványt állít ki magának, hogy éreznél maradandóbb emlékoszlopot emelt; mert élni fog és az utókor dicséretétől hangzani, míg Jupiter legfőbb papja, a pontifex maximus, a szűzek főnök-nőjével a Capitoliumra lép Róma fenmaradásáért imádkozni. De e jövőbe vetett bizalommal kellett a jelenkor sok méltatlansága miatt vigasztalnia magát. Nem minden czélzás nélkül az irigységre, melynek fölötte áll, lefesti a második könyv végén (II. 20.), hogyan fog halála után fölemelkedni szárnyain s énekét tengereken és országokon

át egészen a hyperboreusokig s kelet és nyugat legtávolabbi végeig elvinni. És ha (727. körül) böles nyugodtságot és elégedettséget ajánl a hangulat szép harmoniájával (II. 16.), mégis szűrő élt fordít a rosszakaratú tömeg ellen, melynek megvetését ugyanazon sors adta neki, melynek a görög múzsa könnyű ihletését köszönheti. Az első gyűjtemény sikere nem volt teljesen kielégítő. Keserűen magyarázza meg néhány évvel a kiadás után Mæcenashoz írt egyik levelében (I. 19.), miért olvassa otthon tetszéssel munkáit a hálátlan olvasó, míg nyilvánosan kedvezőtlenül ítéli meg. Mert nem verseng, mint mások, a közönség és bírálók kegyéért; megveti az alacsony eszközt, lakomákkal és ajándékokkal, habár csak egy viseltes ruha volna is, csodálókat szerezni, azt is elmulasztja, hogy előkelő kortársainak s az írói czéh tudós urainak látogatásokkal és recitatiók rendezésével udvaroljon. Ilyenkor érzékenykednek, tartózkodását megvetésnek, szerénységét gúnynak veszik, őt előkelőnek és képzelődőnek tartják. Csak a sæcularis ünnep után dicsekedhetik a negyedik könyv egy dalában (IV. 3.), hogy legelőször is a római ifjúság szívét hódította meg, mint az æol dal mestere római lanton. Most rámutatnak a járó-kelők, mint hajdan Vergiliusra, és az irigység foga kevésbé marja. Vetélytársakról az ő területén semmit sem hallunk. Quintilianus ítélete szerint a római lantos költők közt Horatius volt körülbelül az egyetlen, kit érdemes olvasni. A mit benne ki nem állhattak, az természetének és irányának hideg előkelősége volt, a zászlóhagyott szabadságharczos közel viszonya a kizárólagos udvari körökhöz és múzsájának ragaszkodása a monarchiához. Az üdébb természetű, önállóbb, szabadabban gondolkodó köztársasági költők tisztelőit lehangolta a kicsinylés, melylyel Horatius elődjeire lenézett, és az az

igénye, hogy ő volt, ki először és egyedül haladt előre járatlan mezőn (Lev. I. 19.). Azt állítja, hogy Archilochus iambusait, Alcæus múzsáját, az egész æol költészetet egyedül ő nyilatkoztatta ki Latiumnak. Hiszen az előbbi korszak lantosait, Calvust és Catullust, egyetlen egyszer említi fel, még pedig gúnnyal, mint lejárt nagyságokat (Sat. I. 10. 19.).

Főleg a vers és versszak művészi formája, törvényszerűsége és jóhangzása, a nyelvbeli kifejezésnek minden oldalú teljes kiképzése, még a költői képekben és rhetori alakzatokban is, szóval a görög szépségnek, kellemnek és simaságnak a latin múzsa alkotásaiba való bevezetése volt az, miben Horatius felismerte érdemét s a mire büszke volt. Ellensége lévén a műkedvelősködő, művésztelen költészetnek, éles bírálója volt saját munkáinak, sokat csiszolt s nehezen tudott eleget tenni magának. Így dalainak negyedik könyvében a versalkotásnak új, részben még szigorúbb törvényeit szabta maga elé. Ezért öntudattal bírt szorgalmáról és az elért eredményről. Leleményességéről és költői képességének terjedelméről elég szerényen gondolkodott. Mindenek előtt tudta, hogy finom szerve nem való a pindarosi lyra magas lendületére: csak Augustus határozott akaratától kényszerítve, tett kísérletet a magas röptű, fenséges stilben (IV. 4. 14.), és harmad ízben, midőn a hazatérő uralkodó (741. nyarán) tiszteletére írt dalban a nagy költő utánozhatatlan geniusát rajzolja, hogy melléje állítsa saját serény szorgalmát (IV. 2.). Talán a pindarosi geniusnak e csodáló rajza (Od. IV. 2.) az ifjabb kortársak, névszerint Titius bizonyos merészkedései ellen irányozta életét, kinek azon merész kezdeményéről, hogy «thebai dallamokat latin húrokhoz alkalmazzon», egy sokkal előbb (734.) írt levele (I. 3. 9.) tartózkodó ironiával

kérdezősködik. Korának költői közt Ovidius megemléskzik (ex P. IV. 16. 28.) valami Rufusról, mint a pindarosi lantmesteréről. Ha az a föltevés, hogy mind a két név *Tilius Rufus* egy személyében egyesítendő, eltalálja a helyest, úgy ennek a 769. év körül legalább a hatvanas évekhez kellett közel járnia.

Lantjának harcziatlan hangulatára és tehetségének elégtelenségére Horatius különben is szívesen hivatkozott, ha más oldalról, például Agrippa (I. 6.) vagy Mæcenás (II. 12.) vagy Augustus is (IV. 15. v. ö. Lev. II. 1. 251. kk.) kényelmetlen követelésekkel léptek fel epinicionokra vagy encomiumokra nézve. Tárgyainak és gondolatainak körét is az æol dal könnyebb területére szerette szorítani, a mint Alcæus is fegyverben és viharok után a szerelmet és bort énekelte meg. Csak kivételesen, ha követelték tőle, csalt ki lantjából komolyabb, ünnepélyesebb hangokat.

A hol pathetikusnak is látszik, ott is kimosolyog a kópénéha az átlátszó álarcz mögül. A mint sabin erdejében egyedül sétált és dalt költött Lalagéjára, egy farkas kitért az útjából. Szörnyeteggé festi ki az állatot, melyhez hasonló sem az apuliai hegyekben, sem Afrikában nem fordul elő, hogy eldicsekedhessék, mily ment minden veszélytől az ártatlan, kinek tiszta a szíve, és fogadást tehessen, hogy mindig, minden ég alatt, Lalagéját fogja szeretni. Így az egész nem más, mint derült hódolat a szeretett nő számára (I. 22.). Jóságán egy fa csaknem fejére dőlt (726 márcz. 1. III. 8.). Tréfás felháborodással teszi a fa ültetőjét ez esetért felelőssé. Kéjelmesen festi aztán maga elé felízgatott képzelme, mily közel volt ahhoz, hogy meglássa Proserpina birodalmát és ott találkozzék Sapphóval és Alcæussal; s míg kifejti a dal hatalmát, melyet a mesterek még az alvilágban is gyakorolnak, magát is hozzájuk látszik csatolni (II. 13.).

V. ö. 17. 27.). Szívesen fűz, mint a lyrikusok szoktak, általánosabb gondolatokat személyes élményekhez és egyéni esetekhez. Egy, tiszta égből lecsapó villám istenfélelmet ébreszt a szabadgondolkozású költő megrémült kedélyében: visszavonja hitetlenségét és elismeri Fortuna hatalmát, mely a magasan állót megalázza és az alacsonyt fölemeli (I. 34.). A búcsú Vergiliustól, «lelkének felétől», és a közelálló tengeri út veszélyeinek elképzelése elmélkedésekre indítja az emberi vakmerőségről, mely még a természettől állított korlátokon is átugrik, nem a világ üdvére, mert a halandók gonoszsága és titáni elbizottsága kihívja az isteni haragot, — mely gondolatok gyakran előfordúlnak görög és római költőknél. Eredetibb fordulatú a Plancushoz szóló (I. 7.) búcsúköltemény. A helyett, hogy más propemtionok hagyományos módjára Görögország és Ázsia híres helyeit, melyeket az utazó meglátogatni szándékozik, leírja látnivalóikkal és nevezetességeikkel, kijelenti, másnak engedve át minden fáradságot, hogy neki legkedvesebb Tibur, hol barátja otthon van, s meglegszik a távozóhoz intézett tanácscsal, hogy bárhol időzik, lásson a borhoz, mely megenyhít minden fáradalmat, és éljen Teucer jelszava szerint, kinek ott volt a hazája, a hol jó dolga volt. Az ingatagságáról hirhedt pártosnak, kinek az árulásra való hajlama betegsége volt, bizonyára lelkéből volt véve e könnyelmű életbölcesség. Épen közepére van helyezve a költemény csuklója: a két felerészt bensőleg összekötni egymással, az elmés olvasóra van bízva. Hasonló az Archytas-költemény szerkezete (I. 28.), melynek előzményei nem igen érthetők az első tekintetre. A költő, veszélyes útjáról hazatérve (III. 4. 28.) a pythagoreus Archytas síremléke mellett vitorlázik el Tarent közelében. Mialatt a halandók közös sorsáról való elmélkedésekbe van merülve,

melyeket ama nagy tudósnak is osztania kellett, megszólítja (21. v.) egy hajótöröttnek árnya, kinek holtteste még temetetlenül hever a parton, és egy homok-adományért könyörög. Mind a két beszédnek, egy szónyi közvetítő elbeszélés nélkül való merev egybeállítására egy beszélgetés tarthatatlan föltevésére vezetett, holott az árny látománya, talán egy hajótörött kenotaphiumától ébresztve, az egésznek komor alapeszméjét csak mintegy antistropa által variálja és erősíti.

Az építészeti tagolás bizonyos egyenmértéke, a mint általában az antik művészet törvényein alapúl, uralkodik a horatiusi ódáknál is, de merevség és chablon nélkül. Legátlátszóbb szokott lenni a rövidebbek szerkezete. Így a páratlan stropa-számúaknál (5 vagy 7) a súlypont gyakrabban a középre van helyezve, melyek körül mind a két oldalról kettő-kettő van csoportosítva (I. 4. 24., III. 10.) vagy három-három (I. 17., II. 7., IV. 12.).

Valamely vidám, érzék-örvendeztető képpel nem ritkán enyhén fejezi be végül a komolyabb hangulatot; néha hirtelen félbe is szakítja, mintha a költő eltévedt vagy félre lépett volna. Pompásan sikerül neki kevés teljes szóban a szemlélet vagy gondolat gazdag tartalmát szorítani össze. Mégsem lehet tagadni, hogy Horatius a lehetőleg gazdag kidolgozásra törekvésben néha többet is tett a kelleténél, és az érzés tiszta folyamát kevésbé összhangzatos, még kicsinyes vonásokkal is akadályozta és megzavarta, s megháborította a képzetek egységét. Igaz, hogy néhány finomabb czélzat és vonatkozás, melynek az egykorú ismerőre nézve megvolt a maga bája, a mai olvasó elől rejtve marad: csak kevés effélét mutathatunk ki határozottan, a többit legföljebb sejtethjük. Annak azonban, a ki nem akar minden ítéletről lemondani, el kell ismernie,

hogy oly tudós, izléses és gondos költő, mint Horatius, Scipiót, Hannibal legyőzőjét, nem cserélhette föl, hozzá még egy példátlanul hibás versben (IV. 8. 17.) Karthago elpusztítójával. Mihelyt azonban csak egy esetben is elháríthatatlannak ismerjük fel egy betoldás föltevését, jogosútnak látszik a gyanú, hogy hivatlan kéz egyéb toldásokat is tett, melyek valamely közös öskéziratból átmentek a szövegbe. A kritika nem engedi el jogát, hogy, bár szerény fentartással is, ily helyekre újjával rámutasson, melyekben a költő megtagadni látszik saját művészi elveit és szokásait. Hogy Horatius lyráját a csalódásig tudták utánozni, mutatja a római lovag Passennus Paulus példája, kinek ebben való nagy tehetségéről kortársra, az ifjabb Plinius, csodálattal tudósít.

Minden műszorgalom, érzék és izlés daczára, az igazi horatiusi szellem kincses ere mégis sokkal hatalmasabban tör ki azokban a tartalmas, szeszélyes csevegésekben, melyektől maga a szerző szerényen megtagadja a tulajdonképeni költői alkotások rangját. Ez a satura, melyet Ennius a római irodalomba bevezetett és Lucilius határozottabban kidomborított. Tőle vette a daktylusi hexameter metrikus formáját. Közvetlenül a háborúból való visszatérte után fogott e mulatozásokhoz (*sermones*), a mint nevezte. Eleinte kiválólag nyers tréfákat s vidám közleményeket adott, minőket jó pajtások közt hoznak elő s Lucilius is bőven nyújtott. A tábori emlékekből származik két szájhős vidám szóharcza (I. 7.) Brutus törvényszéke előtt, ki Cæsar meggyilkolása után Ázsiát kormányozta, egy, a triumvirektől száműzött szökevény, ki a helytartó kíséretéhez csatlakozott, perbe szállt egy klazomenæi gazdag félgörög kalmárral, de italiai gorombasága a rövidebbet

húzta a görögnek szóbőséggel és borsos élczével szemben. A két egymáshoz illő ellenfél jellemzése, kiket gúnyosan Hektorhoz és Achilleshez hasonlít, fölötte mulatságos, és midőn a görög végül felhívja a kipróbált királygyilkost, hogy a praenestei «királytól» is (mert ezt a melléknevet viselte a szitkozódó Rupilius) szabadítsa meg, ez oly bon-mot, mely Brutusnak hanyatlófélben levő nagyságára tragikomikus sugarat vet.

Az esquilinusi notturnóról (I. 8.), mely oly drasztikusan végződik, már volt szó. Továbbá humorisztikus napló alakjában beszéli el a fentebb említett brundusiumi diplomatiai út apró élményeit (I. 5.), bizonyára, hogy párdarabbal szolgáljon Lucilius ismert útleírásához. Mivel igen kényelmes tempóban halad előre, egy egész sor kép és jelenet vonúl el előttünk, szellemes tollrajzok vaskos realiztikus vonásokkal: az éjjeli csatornai hajózás a rabszolgák és fuvarosok czivódásával; a gyöngéd *rispetti*, melyeket a becsipett hajós és a vontató a parton egymással vált, míg az egyik a másik után elfárad és aludni megy, de napköltével gyöngédtelenül fölébreszti az egyik utas fütykösével, a fundii praetornak, Horatius hajdani kartársának neveltséges alakja, a maga kisvárosias hivatalos díszében. A találkozó kedves barátok szívélyes üdvözlése után, ingerkedő játék következik Mæcenas vidám szabadosa, a kicsiny gyöngö tusciai Sarmentus és az oszk Messius Cicirrus között, kinek groteszk megjelenése Polyphemusra emlékeztetett, — igazi satura a régibb stílusban, a minővel Cocceius caudiumi villájában asztali vendégeit mulattatta, epikus grandezzaival adva elő, mint a homerosi hősök párviadala. Továbbá a tűzveszély, melyet egy túlbuzgó vendéglátó gazda Beneventumban rigók sütése alkalmával okoz, úgy szintén a füstölő kályha egy fogadóban az appuliai hegyek

közt, és a fölötté személyes kellemetlen visszaemlékezések a következő éjszakára, végre a gnatiai szent csoda, a melyben való hitet a nyakas epikureus, ki olvasta Lucretiust, a babonás zsidóknak engedi át: — mindez örömeket és bajokat, benyomásokat és megfigyeléseket állomásról állomásra társainak vidám emlékül s másoknak élvezetére épen oly kecses, mint pikáns alakban jegyzi fel. Az utazás fontos céljára csak alkalmilag és futólag czéloz. Ártatlanul fiatalos, üde és kedélyes hangja csaknem Ca-tullusra emlékeztet.

Sokkal finomabb, a kecses szeszély és élénk jellemzés valódi cabinet-darabja a találkozás a tolakodó kapaszkodóval a szent utczán (I. 9.), megragadó természethűséggel rajzolt drámai jelenet: a kullancs-szerű fecsegőnek öntetsző naiv aljassága, a megtámadottnak tehetetlen fáradozásai, hogy ez irgalmatlan ember karmaiból kiszabaduljon, tragikus kétségbeesése és barátjának gonoszsága, ki kárörvendve hagyja vergődni, míg egy deus ex machina menti.

Körülbelül ugyanebbe az időbe tartozik a Mæcenashoz intézett szeretetreméltó megszólítás, melyben Horatius az irigyek fülébe számadást tesz nem rég nyert pártfogójához való viszonyáról (I. 6.). Nagy becsületére válik ez mind a szerző szerényen előkelő érzületének, valamint barátja nemes bőkezűségének. A mint ez környezete megválasztásában nem a származást és ősöket, hanem a jellemet és szellemet nézi, úgy Horatius sem szegényli magát alacsony származása miatt és jól tudja, hogy a viszonyain túl való becsvágyó feltörekvés csak rosszakaratot és mindennemű kellemetlenséget hozna számára. Derék atyjának, kinek értelmes gondoskodásából a legjobb nevelést és kiképzést nyerte, a kegyelet híven szándékolt emlékét állítja fel,

elégedetten rajzolja igénytelen, de gondtól ment és független életét, és a világos, kedélyes folyamban tova sikló kijelentést alkalmilag azzal fűszerezi, hogy gúnyos oldalpillantásokat vet egyik vagy másik polgártársára, kinek köztudomású balgasága háttérül szolgál egészséges nézeteknek, de a gúny minden személyes ingerültség nélkül való.

Ily harmonikus hangulatból származik az általános elmélkedés, mely szintén Mæcenashoz, hasonló érzésű barátjához, van intézve és az egész gyűjteménynek élén áll (I. 1.), mint talán első kísérlete azon tartalmas társalgásoknak a gyakorlati erkölcsstan és életbölcseesség egyes kérdéseiről, melyek e szatira-gyűjtemény tulajdonképeni magvát teszik. Honnan van az, kérdi a szerző, hogy senki sincs megelegedve sorsával és vágyódva tekint a másíknak ellenkező sorsa felé, a kalmár a harezos hivatását magasztalja, a városi ember a falusi életet, és megfordítva? és mégsem vennék komolyan, ha szabadságukra hagynák a cserét. Egy dolog közös mindenkivel, kik saját körükben elégedetlenül fáradoznak, az irigy törekvés a másíknak éléje kerülni, a nyughatatlan vágy nyerni és szerezeni, miközben elszalasztják az élvezés idejét, eljátszák a valódi boldogságot, úgy hogy csak ritkán távozik valaki életpályájával megelegedve, mint jóllakott vendég (epikureus tan szerint). A pénzvágyó példájával behatóbban megvilágítja ennek a soha el nem érhető czél felé való versenyfutásnak esztelen és lelketlen szenvedélyét. A szerző élénk tárgyalásba bocsátkozik azokkal, kiknek balgasága ellen küzd, meghallgatja és megczáfolja ellenvetéseiket, legszívesebben ismét példákkal és történetekkel vagy ismert alakokra való rövid utalásokkal. De sok arany mondás van közben elszórva; sok vonást és fordulatot érezhetett meg a római olvasó mint czélzást, parodiát, átvitelt; némelyeknek epikureus bélyegök van.

Mindjárt az elején Juppiter indítványa s ennek visszaútasítása egy ismeretlen görög humorista ötletén alapúl. A szekérverseney képében (114. kk. v.) félreismerhetetlenül visszhangzik a Georgica első könyvének megragadóan szép befejezése : a ki Vergilius teljes lehelletét ismeri, nem fogja megfordítva Horatiust tartani a föllengző szavak szerzőjének.

Durván belemarkol a társadalom sivár életébe egy korábbi időből való szatira (I. 2.). A léha zenész Tigellius, ki egykor Cæsar köréhez tartozott és Octavianusnál is szívesen látott vendég volt, meghalt. A laza erkölcsű csöcseléknek, mely a bőkezű ember erszényéből élt, általános gyásza kiindulási pontot nyújt a szerzőnek, hogy az embereknek a végletekre való hajlamát gúnyolja : az egyik, hogy a tékozló hírét elkerülje, fösvény és keményszívű ; a másik, mert nem akar piszkosnak és kicsinyesnek látszani, elpazarolja vagyonát. Mértéket és helyes középútat nem tudnak tartani. Így megy a nemi dolgokban is (és ezzel érinti a tulajdonképeni tárgyat). A léha hajlam, előkelő családbeli férjes nőekkel erkölestelen viszonyt folytatni, mindinkább elterjed, daczára a veszélyeknek és esúfos következményeknek, melyek a tetten ért paráznára jogszerűleg várnak. Mások közönséges lotyókkal való zabolátlan érintkezéssel rontják meg híröket. A szerző, kitől egészen távol van a moralista pathosa, hideg észszel képviseli az egészséges természet hangját, mely minden körülményesség nélkül kielégítettetni kíván. Az öreg Cato tanácsa ez, Epikur népies etikájának tételeivel fűszerezve, a melyek Philodemus, a divatos philosophus irataiban voltak találhatók. A példák, melyek a szeszélyes, dialektikus fejtegetést átszövik, nem csak a múltból vannak véve, hanem néhány oldalpillantást vetnek kortársakra is, részben Octavianus köréből.

A harmadik szatira is, mely a Mæcenással való érintkezést már mint megszokottat tárgyalja (63. k. v.), az elhalt Tigelliustól indul ki, kinek művészies szeszélyességét, mely merev ellentétekben nyilatkozott, mulatságosan rajzolja. De mint jutok hozzá, veti fel nemsokára a szeretetre méltó szerző, hogy ily élesen ítéljek? Nincsenek-e nekem is hibáim? Éles szemmel megismeri az ember az idegen hibákat, és vak vagy legalább elnéző a sajátjai iránt. Mily más a szerető és a gyöngéd apa! Így a barátinak is a másik sajátságait vagy hiányait, a helyett, hogy gyűlöletes élességgel még túlhajtsa, inkább mentegetnie és jó oldalait feltűntetnie kellene, ha a maga számára is szelíd megítélést igényel. A ki az ész helyett haragját teszi bíróvá idegen botlások fölött, az igazságtalanná lesz és megtagadja az emberi művelődés haladását, mely a durva ököljogot megszüntette és mértékletes megfontolást állított a szenvedély helyére. Azt a szigorú nézetet, hogy minden hiba egyforma, azoknak engedjük át, kik egyszersmind azt állítják, hogy a bölcs mindenhez ért és király. E felekezet egyik bolondját átengedi a szerző az utczagyerekek gúnyjának és kijelenti, hogy engedékeny elvével: «élni és élni hagyni», tovább fog jutni. A szerény és szelíd mértékleteségnek mind saját viseletünkben, mind ítéletünkben való ajánlása váratlanul a stoikusok kevély rigorismusa ellen intézett élből ér véget.

Természetes, hogy az éles megfigyelőnek sarkastikus rajzai és oldalpillantásai érzékenységet szültek az eltalál-taknál, kéjelmetlenséget a sebezhetőknél, hogy oly emberek, kik nem értették vagy nem akarták érteni a tréfát, a szatirikust gonoszlelkű, veszélyes embernek rágalmazták. Ily szemrehányás annál élesebben találta, mert még a harmadik szatirában is szelídséget és türelmességet hirdetett.

Ehhez csatlakozik tehát a negyedikben a szerzőnek magának és a Luciliustól átvett költői műfajnak személyes igazolása. De a reá való hivatkozás és módjának leírása, melylyel a fejtegetés kezdődik, azonnal, mivel a szerző elődjéhez való viszonyát meg akarja jelölni, azon minták gondatlan formájának élénk bírálatára vezeti, míg a saját művészi érdemét ironikus szerénységgel írói ere aránylagos meddőségének tulajdonítja, mely önmagától megóvjá őt a túlaradó szellem hibájától: sőt vissza is útasítja a költői rangot magára és a műfajra nézve. Míg aztán nyomatékosan a személyes gonoszság és gyalázkodás gyanúja ellen fordul, annak tulajdonítja a megfigyelésre való hajlamát, melyről akár intésül, akár mintául számot szokott adni magának, hogy atyja korán ehhez szoktatta. A megrovás, melyet Horatius a luciliusi szatirák formátlanságára mondott, nemtetszését idézte elő azon ellenfeleinek, egy Hermogenes Tigelliusnak, egy Demetriusnak, Panti-liusnak, Fanniusnak, kik a régiek iránti tiszteletet fitogtatták. A tizedik szatira, mely a könyvet befejezi, igazolja ama kritikát. A maga számára ugyanazt a jogot veszi igénybe, melyet Lucilius másokon, mint Acciuson, En-niuson gyakorolt; sőt maga Lucilius, ha most élne, sokat máskép írna. A nélkül, hogy az elődök s mindenek fölött a feltaláló érdemét csökkentené, azt hiszi Horatius, hogy e szerény műfajban többre vitte, mint amazok, míg más területeket irigység nélkül átenged másoknak. Állás, érdem és tehetség által kiváló neves barátjainak tekintélyes sorát, kiknek ítéletét irányadónak ismeri el, vezeti csatasorba a jelentéktelen ellenségek ellen.

Ezek nem maradtak adósok a felelettel: némelyek, kiknek okuk volt a gúnytól félni, tovább is korholták élességét és kiméletlenségét, míg Lucilius tisztelői ennek izmos

erejét nélkülözték benne. Ezért Horatius mindjárt a második könyvet támadásainak jókedvű igazolásával nyitja meg: hiába, máskép már nem tehet; valami harcziás van a vérében, mint született határlakónak; hiszen a katonai gyarmat letelepülői kezdettől fogva örálláson vannak az ellenség ellen. Az ő sajátyszerű fegyvere az író toll, melylyel nem akar felhagyni, a míg él, akár hosszú élet, akár kora halál van neki szánva, akár Rómában, akár idegenben. Miért ne legyen ugyanaz a szabadsága, mint Luciliusnak? Hiszen ennek nemes barátjai nem érezték sértve magokat egy Metellus, egy Lupus elleni versei miatt. Épen úgy hivatkozhatnak ő is a nagyoknak, Cæsar Octavianusnak kegyére és tetszésére. Az ellenfeleivel való vitatkozást Horatius (Lucilius és már Ennius példájára) tanácskozás formájába foglalta az alapos jogászszal, C. Trebatius Testával, kit úgy jogi ismeretei, mint jó kedve (Ciceróval való levelezése példáit nyújtja ennek) különösen ajánlottak e célra. A jogtudós barát szerepe abban áll, hogy óvatosan int a túlhajtott őszinteség kellemetlen következményei ellen, de végül maga is elismeri egy jó élez jogosultságát. Másokkal szemben, kik ellenkezőleg erőtleneknek találták Horatius szatiráit, a szerzőnek természetesen nem kellett szót vesztegetnie: hogy Lucilius fölötte áll, minden szó nélkül megengedi.

A második könyv szatirái túlnyomóan erkölcsi themákat tárgyalnak, melyeknek fejtegetését rendszerint valami hozzáértőre fogja. Így a második, mely ételben és italban való megelégedést hirdet, a paraszt Ofellusra hivatkozik, kinek egykor egy kis birtoka volt Venusiában, de a veteránok elűzték. Ekkor, szegényes viszonyai közt, nagyon javára válik a jobb időkben gyakorolt egyszerűség, úgy hogy alig érzi a változást. Előadásának azon előfeltételével,

hogy barátjai ebéd előtt, nem gazdagon terített asztalnál hallgassák meg, a szerző már a dolog közepébe lép, mert azonnal bebizonyítja, hogy az éhség becsületes fáradság után a legjobb szakács és közömbös a túlfinom élvezetek iránt. Itt megvan az átmenet a hiú asztali fényűzéshez, melynek semmiségét megbeszéli; kimeríthetetlen thema ez, melyet már Lucilius és Varro kihasználtak s a későbbiek sem hagytak fel vele: a páva, csillogó farkával, melyet még sem lehet megenni, a hal-óriás, melyet mégis apró darabokra kell szétvágni; az ízlés balga divatjai. Épen oly fonák azonban a cynikus életmód keresett szegényessége és durvasága: középen fekszik a helyes. Most kimutatja a szerény étkezés előnyeit: jó egészség, az ünnepnapok fokozás kellemes volta, könnyebb ápolás betegségben vagy öregségben, kényelmesebb vendégszeretet. Ehhez járul, hogy a torkoskodó tékozló hírbe jön, mert mindenestre jobbra fordíthatná pénzét szegényekre, templomépítésekre, a haza javára. Végre: mint fog az elkényeztetett valamely szerencse-változást elviselni? És itt mint jóleső ellentétre mutat Ofellus példájára, az egyszerű és szíves vendégszeretetre, melyet jószágán gyakorolt: ily módon mint elűzött is élhet tovább, keserűség nélkül, szeme előtt tartván a természeti törvényt, mely szerint minden változtatja a gazdáját.

A gastronomiai bölcseséget görög forrásból, a mint láttuk, már Ennius bevitte a római költészetbe, Varro is neki szentelte egyik szatiráját. Horatius, bármily igénytelen volt légyen általában, mégis elég alkalmat talált, hogy az asztal finomságait is megtanulja méltányolni és becsülni a czélszerűen készített s ízletesen feltálalt lakomát. Barátjai közt bizonyára nem hiányoztak ily élvezetek szakértői. Mig Ofellusa a vékony étkezés áldásait magasztalta, eme

barátjainak kedvéért a költő föllépteti áhítatos tanítványát (Caius) egy meg nem nevezett szakácművésznek, kinek oktató előadásai az előkelő közönség előtt épen akkor divatban lehettek, mint hirdetőjét oly kitűnő tanoknak, minők egy Pythagorast, Sokratest, Platót legyőzhetnek. Úgy el van telve velök, úgy elmerült a fáradozásban, melylyel emlékébe akarja vésni, hogy semmi egyéb iránt nincs füle és érzéke, és a helyett, hogy megfelelné Horatiusnak, ki megszólítja, mindjárt előáll az egész litániával, melyet épen be akart tanulni, a nélkül, hogy a hallgatózó költő egyetlen egyszer félbe szakítná. Azt hiszszük, az attikai komédia egyik tudós szakácsát halljuk. A gúnyos hallgatónak természetesen annyira imponált a mélységes tan, hogy semmi másra nem vágyik, mint magát a mestert hallani és a forrásból meríteni. Bizonyára egészen más ingerrel hatott ez az egykorú ingyenczre, ki több czélzást és élt is kiértett, mint reánk később született barbárokra. A paposan dogmatikus előadás parodizált pathosát is érezhetjük általában, de még csak kevés helyen mutathatjuk ki biztosan.

Mint nevették ki Horatius körében az ily bölcseséget, ha fontoskodó arczczal és dicsekedve lépett föl, mutatja egy balúl kiütött lakoma humorisztikus leírása, melyet egy gazdag felkapaszzkodott (itt Nasidienus Rufus néven) rendezett Mæcenas tiszteletére. Ismét a keret közvetett alakja van választva: a vendégek egyike, a vígjátékiró Fundanius, elbeszéli a szerzőnek a tegnapi lakomát, melynél pompásan mulatott a bárgyú házi gazda rovására. Ez a legjobb társaságot hívta meg, csupa szellemes és elmés embereket, azonfölül még bohócot is, a mint illik. De a triviális megjegyzések, melyekkel, hogy legújában szerzett szakértelmét bizonyítsa, minden becses nyalánkságot, melyet föltalaltat, magasztal, az egész készület kínos gondossága és

a túlhajtott becs, melyet az elismerésre helyez, fölgerjesztik a társaság gúnyját. Midőn aztán betetőzésül, gonosz véletlenből, az asztal fölé függesztett szőnyeg lezuhan és az egész dicsőséget hatalmas porfellegbe burkolja, a hiú házi gazda csaknem belehal tragikus sorsába. Mialatt a konyhában intézkedik, hogy új nyalánkságokkal tegye jóvá a szerencsétlenséget, különösen Mæcenas két meg nem hívott kísérője, két fő-fő gúnyolódó, ereszti szabadon élczét. Amaz természetesen előkelően a háttérben marad. A gazda azonban, ki a finom szárnyas pecsenyéket is ízletlenekké teszi unalmas tanításaival, legérzékenyebben azzal bűnhődik, hogy a vendégek, meg sem ízelve azokat, elmenekülnek.

Többször közelednek a második könyv szatirái, fantasztikus keretökkel, Menippos és követője, Varro humoreszkeihez. Igen régi, már az ó-attikai komédiában, később a cynikusoknál és sillographoknál használatos volt a Hadesbe-szállás homerosi motivuma. Oda lenn, hol a holtak az élet csalékony burkából kivetkőzve mutatkoznak, ott lehetett igazságot hallani az emberekről és emberi dolgokról. A mint Homerosnál Odysseus az alvilágba száll, hogy Teiresiaszt megkérdezze hazatéréséről, úgy más kérdésekre nézve is kizsákmányolták az öregnek csálhatatlan jóstehetségét. Lukianos Menipposa például Hadesben tett látogatása befejezéseül arra kéri a szegény vak emberkét, mondja meg neki, melyik állás a legjobb, és megtudja, hogy a magánélet mindennél előbbvaló. A horatiusi szatira megtartja a homerosi föltevést. Ulixes már megkapta Tiresiasztól a kívánt tudósítást, ekkor még valami jut eszébe: mint fogjak hozzá, hogy koldus-szegénységemből ismét kiemelkedjem és új birtokot szerezzek? Erre Tiresias azt a tanácsot adja — legyen örökségkaparító Rómában. Mert az a dolog

humora, hogy Ithaka teljesen, mintha önmagától értőd-
 nek, Rómává lesz: kizárólag római személyiségek, római
 városi történetek, viszonyok, fogalmak azok, melyeket a
 thebæi jós előre föltesz és bevezet, sőt egy rossz római
 költőt is parodizál, — Róma a világ. Csak egyszer, a mi
 annál pikánsabbul hat, tesz a jós egy különösen burleszk
 esetet hazájába, Thebæbe (84. v.). Egy sincs a horatiusi
 szatirák közt, még a legvaskosabb sem a házasságtörésről,
 mely oly keserű, oly megvető ironiával teljes volna, mint
 ez, mely a társadalomnak nem régi keletű, de már mélyen
 elharapózott erkölcsi baját tárja fel, az örökséglesők jel-
 lemtelen és méltatlan spekulációját és csúszás-mászását.
 Tárgyilagos nyugalommal tanítja a tapasztalt öreg techni-
 kájok titkait; közben-közben félbeszakítják ugyan a világ-
 ban járatlan bolyongó felháborodott vagy csodálkozó ellen-
 vetései, végül azonban elnémül és egy szót sem talál, mi-
 után az árny hirtelen eltűnt: a kísértetes jelenés elmúlt.
 A hizelgésnek Eupolis óta kipróbált művészetei azok, csak
 valamivel megváltoztatott cél felé irányozva és azért rész-
 ben némileg máskép idomítva. Mint e szatira Ulixese, úgy
 érezhette magát Horatius, midőn görögországi Odysseájá-
 ból «csupaszon és szegényen» tért haza és tisztességes ke-
 reset után nézett körül. De egy félreismerhetetlen célzás
 az actiumi győzelemre (62. k. v.) azt bizonyítja, hogy a
 szatira, legalább jelen fogalmazásában, csak több mint egy
 évtizeddel később (723/4.) készülhetett.

Kettős kerete, mint némely platói dialognak, van a
 stoikus paradoxon hosszú kifejtésének, hogy minden em-
 ber bolond (II. 3.). Damasippus, ki mértéktelen művészet-
 kedvelés és telek-üzérkedések által tönkre jutott, a stoi-
 kusok közé állt és újonnan tanult bölcsességét, melyet egy
 legalsó rangú régibb mesternek, Stertiniusnak köszön,

azonnal kéretlenül a tanulékony növendék buzgalmával akarja érvényesíteni. Felírta magának a hosszú beszédet, melylyel őt egykor életmentője vigasztalta és philosophiájára térítette, midőn kétségbeesésből és tékozlása miatti szégyenből a hídról a Tiberisbe akart ugrani. A tekerceset talizmán gyanánt hordja magával, és mivel Horatius a bevezető beszélgetésben korábbi «betegségére» czéloz, előveszi a kipróbált fegyvert. Stertinius előadása, mely maga is csak a nagymester Chrysippus tanát ismétli, szabályszerűleg az *insania* meghatározásából indul ki; aztán legelőbb bizonyítja Damasippusnak, hogy a könnyelműen kölcsönző hitelező nem kevésbé bolond, mint a pazarló adós, s csak ekkor kezd hozzá egy utcai prédikátor magatartásával az általános tételhez és megokolásához. Ez egészen az ily népies erkölcsi prédikációk módjára számos mulatságos anekdotával, Horatius fiatalkori visszaemlékezéseivel, drámai példákkal van megtüzdelve. A kapuczinus élénkségével gyakori kérdést és megszólítást intézve egymásik hallgatójához, s költött ellenvetésekkel szakítva félbe magát, dialektikus szigorúsággal kimerítőleg bizonyítja a kapzsi ember bolondságát, ki összehalmozza, a mit soha nem használ, és az üres birás végett csal és gyilkol. Agamemnonnak, ki eltiltja Ajax eltemetését, sokratesi módszerrel bizonyítja, hogy becsvágyból feláldozva leányát, nem csekélyebb bolondságot tanúsított, mint Ajax a nyáj legyilkolásával. Aztán jön a dorbézoló, ki tele marokkal szórja a pénzt, a szerető, a babonás, mindnyájan élő alakokban és megfogható esetekben lépve föl. Mivel az előadás hangjába és formájába, sőt magába a kifejezésbe is a legnagyobb különféleséget helyezi, nem lesz fárasztóvá, a mit ily élére állított tétel kidolgozása könnyen előidézhetne. Hogy különben Damasippus nem hiába járt isko-

lába Stertiniushoz, az igazi bölcshöz, bebizonyítja végül, midőn Horatius előtt, megfelelő vigyázatlan felszólításának, hetyke rögtönzéssel bebizonyítja, hogy ő is a bolondok közé tartozik. Mintegy vezeklésül maga elé tartatja a szatirikus saját gyöngéit, hogy építkezik jószágán, s bármily kicsiny ez, mégis a nagyokat utánozza, mint az a béka, mely felfújta magát, hogy költeményeket ír, hirtelen haragú, szerelmes, úgy hogy végre, vidáman elismerve a nagyobb bolond felsőbbségét, kegyelemért könyörög. Emlékezhetünk, hogy már Varro igen szemléltetőleg tárgyalta ugyanezt a themát menipposi szatirájában, az Eumenidákban. Ő, mint Horatius, részben ugyanazt a görög forrást használta, innen mindkettőnél közös Ajax példája, mind a kettő szintén a bolondok közé számítja a kapzsit és a tobzódót.

Végre egy más stoikus paradoxont, azt a tételt, hogy csak a bölcs valóban szabad, a rabszolga Davus (II. 7.) fejt ki, ura, a költő előtt, felhasználva a szólás-szabadságot, mely régi szokás szerint biztosítva volt a cselédségnek. Hogy Horatius egy stoikus iratot használt, melyben e tétel ki volt dolgozva, bizonyítja némely tárgyalt eset és példa összhangzása azzal, a mit Cicero stoikus paradoxonainak ötödik darabjában hoz elő. Davus egyike a műveltebb városi szolgáltnak: bölcsességét a stoikus utcai prédikátor Plotius Crispinus kapusának köszöni, mely Plotiusra már a szatirák első könyvében is esik néhány oldalvágás, s Davus most ég a vágtyól, hogy bölcsességét még azon melegeben kitálalja. Oly buzgó, hogy e mellett nem csak félre tesz minden tiszteletet ura iránt, a mihez joga is van, hanem minden lehető rá is fog, a mi Horatius jellemétől távol van, mert épen ez a közönsége. Az emberek, úgy mond, egészben véve csak abban különböznek, hogy né-

melyek következetesen hódolnak bűneiknek, mások nem tudják, mit akarnak és változtatják hajlamaikat. Az utóbbiak közül való az, a kihez beszél. Rómában a falusi élet után vágyódik, falun a várost magasztalja. Majd idegenkedik a társas élettől, majd ha Mæcenas késő órában hívja meg, nem tud elég gyorsan oda sietni. Saját házi barátjait cserben hagyja: joggal morognak és úgy találják, hogy ő sem jobb, mint ők magok, tudniillik élösdi. Sőt még tovább is megy a ficzkó. Nem vagy semmivel sem jobb, úgymond, mint én magam, mint rabszolga, mert vágyaidnak szolgálsz, s azonfölül könnyelműbb és veszélyesebb vagy, mint én. Vagy más valakinek rendeled alája magadat a szolgálatban, ki mint bábót fonalon vezet téged, vagy műrajongó, ingyencz vagy, tenmagad elől futsz. A beszéd katechizáló, büntető prédikáció hangján feltarthatatlanul folyik tova, míg a fegyvertelen úr, ki eddig hiába fejezte ki arczczal és mozdulattal felháborodását, követ keres s azon fenyegetéssel kergeti el a vakmerő rágalalmazót, hogy büntetésül a sabin jószágra küldi a munkás-rabszolgákhoz.

A mint látjuk, a horatiusi szatirák egy fölötté mivelt, gazdag olvasottságú, szellemes világfi csevegései, ki zavartalan kedvvel és kimagasló ítélettel szemléli maga körül az életet. E csendes figyelés eredményét mintegy bizalmas naplóban helyezte el, mindenekelőtt barátjai és egy kicsiny válogatott kör számára. Általános hatás a nemzet minden rétegére, minő Luciliusnak volt a célja, neki nem volt szándékában. Sem büntetni, sem gonoszkodva sérteni nem akar, hanem «nevetve megmondani az igazságot» és ezt az életből vett példákkal magyarázni. Ismert typosokat választ e célra a társadalomból, nem épen a legelőkelőbbeket, hanem gyakori utczeni alakokat, luciliusi személyiségeket is. Néha költ is neveket, de kortársai bizonyára megismer-

ték az álarcz mögött a valódi arcz vonásait. Önmagát sem kiméli: ha általános emberi gyöngeségekről van szó, magára veszi a maga részét, és lefegyverzi az érzékenyt elfogulatlan önvallomásaival. De jellemeinek éles rajzai oly általánosan meggyőző igazsággal bírtak, hogy a meg nem nevezettek is találva érezték magokat, hogy félték finom sarkasmusaitól, ha nem voltak is luciliusi súlyú bunkó-ütések és kard-vágások. Egészen hiányzik a politikai elem és a közállapotokra való vonatkozás. Szónoki pathos távol van a szerzőtől, de érzületének félreismerhetetlen nemes-ségét és komolyságát nem csökkenti a kecsesen tréfálkozó forma, és gyakran jótékonyan tör ki a szeretetre méltó kedély melegsége. Soha sem téved unalmas általánosságok közé: mindent megélelni megfogható vonásokkal és életből vett képekkel, határozott személyiségekkel, melyeket majd csak melleleg példaképen érint, majd kidolgozott történetekben léptet föl, a komédiából vagy tragédiából vett jelenetekkel, æsopusi mesékkel, görög epigrammák alkalmazásával, Kallimachos, Ennius, Lucilius, Varro, egykorú költők emlékeivel, a stoikus, epikureus, cynikus iskolából való morál-philosophiai iratok használatával.

A stíl rendkívül simuló és hajlékony, tömör és éles: gyors, találó yáltakozás kérdés és felelet, beszéd és válasz közt, fölötte élénk, mulattató beszélgetés, gazdag meglepő fordulatokban, hangját változtatva, látszólag eltérő és megszakított, mégis soha sem veszve el a fonalat. Egészen véve a művelt társalgási nyelvhez simúl az előadás, de finom fokozásokkal megfelelve a bemutatott jellemnek vagy a különös esetnek, majd emelkedett, majd szándékosan mélyebbre szálló kifejezésmóddal színezve vagy költői helyek enyelgő parodiáival. Néha elég egyetlen egy szó, hogy a hozzá értő olvasót valami czélzással vagy egy kis

pajkossággal megörvendeztesse. Itt-ott egy-egy ódon forma fordul elő, mely még a catullusi időre emlékeztet. A szóhelyezés, mely egyformán felel meg a vers igényeinek és a hangsúly árnyalatainak, fölötte kényelmes és fesztelen. Nagy, de eltakart művészettel megtörténik minden, hogy a versnek a fesztelen beszéd bélyegét adja, a nélkül, hogy a hangzatosság vagy a rhythmus törvényeit megsértené. Mindenekelőtt lehetőleg kerüli a versmérték mind azon formáit, melyek a magasabb vagy tanult költészetnek sajátjai: aránylag azon metszeteknek ad előnyt, melyek a latin nyelv természetes (trochæusi) hangesését kiéreztetik. Gyakori spondeusok kényelmes, henye nyugalom benyomását teszik, és általában nagy finomsággal gondoskodik, hogy a tartalom festőileg meg egyezzen a hangeséssel. A magánhangzók kiugratását, mint a szóbeli beszédben, aggódó válogatás nélkül bőven használja.

Miután a dalok első gyűjteménye be volt fejezve, Horatius újult szeretettel fordult ismét a *sermones* középfajához. De míg előbb, az úgynevezett szatirákban, a nagy közönséghez fordult és csak kivételesen (I. 1. 6.) Mæcenas-hoz, most rendszeren határozott személyiségekhez intézte szavát, részben a távolban is. Így jutottak e második korszak beszédei a *Levelek* nevéhez, ámbár nem épen mind viselnek erős személyi bélyegét. A költői levél formája nem volt új. Már *Spurius Mummius*, ki testvérét, Lucius consult mint legatus kísérte az achajai háborúba (608), Korinthból verses leveleket írt házi barátjaihoz, melyeket még Cicero tetszéssel hallott egyik unoka szájából. Scipio és Lælius körével érintkezett és a stoikus iskolában képezte

ki magát, úgy hogy ama tábori levelek görög szellemtől lehettek megihletve. Levélbeli beszélgetésbe Lucilius és Varro is öltöztettek egy-egy szatirát, ámbár az afféle körlevél, mint például mely az egész római közülethez szól (Lucilius 27. könyv), többé nem tulajdonképeni levél. Elegiai formában válaszol Catullus (68) Manlius nevű barátjának egy levelére.

A horatiusi levelek a legkecsesebben tükrözik vissza a finom, szeretetre méltó modort, melyben a szerző barátjaival érintkezett és rájuk hatott. Hogy velök szemben kevésbé vaskos hangot használt, mint némely szatirájában, a viszonyokból következett. Szinte érezzük a gyönyörűséget, melyet azok élveztek, kik ily üdvözléteket kaptak hazájokból. Egy csapat fiatal irodalom-barát kelt útra nem rég (734. telén), mint a húszéves Tiberius kísérete, ki először vett át katonai parancsnokságot. Útjuk Macedonián és Thracián keresztül a Hellespontuson át Armeniába vezetett: még útközben voltak. E társaság egyikéhez, Julius Florushoz intézett résztvevő levélben tudakozódik Horatius (I. 3.) az egyes útitársak viselkedése, különösen tanulmányaik és munkáik felől, a mi alkalmat ad, hogy a megnevezettek mindegyikét a maga módja szerint röviden jellemezze, és az egyiknek dicsérő, buzdító, a másiknak intő, óvó vagy ingerkedő szót is kiáltson oda. A szellemi felsőség, inkább atyai barátság hangját a szerző érett tapasztalata és belátása igazolja. Alapos lehangoltságát rázza le lelkéről, néhány hónappal később, rövid üdvözléttel egyikökhöz, Albinovanus Celsushoz, Tiberius titkárjához, ki hogyléte felől tudakozódott, nem a nélkül, hogy végül még egy szemernyi böleséget bele ne hintsen: fiatal barátja ne engedje, hogy szerencséje a fejébe szálljon (I. 8.). Egy fölötte tapintatos, igazán művelt hangon írt fölülmulhatatlan levélkében (I. 9.) a

hercegnék ajánlja ragaszkodó barátját, Septimiust, ki Augustusnál is kegyben állt, hogy fölvegye a testőrségi cohorsba. Az elegia-költő Tibullus mezei jószágán időzik a pedumi hegyek közt. Horatius tudni kívánja, mi a szándéka, vajjon lelki üdvösségére is gondol és philosophiával foglalkozik-e? Magasztalja a szerencsés adományokat, melyekkel a természet megajándékozta nemes barátját és szívére köti régi bölcseségét, hogy élvezze a napot (I. 4.). Az ékesszóló ügyvédet Torquatust, kinek egy szép tavaszi dal is van ajánlva (IV. 7.), nyári időben (jul. 10.), talán 732-ben, egy levélke (I. 5.) szerény estebédre hívja meg, talán első ízben, mert óvatosan és tartózkodva, ámbár vidám kellemmel leírja a vendégnek, mit fog neki nyújtani a szerző: közép jószágú bort, de fénylő evőszereket és terítéket, és jó, harmonikus társaságot, melyben bizalmasan lehet beszélgetni. Egy barátja ajánlásával és politikai újságokkal végződik az Icciushoz írt levél, ki Siciliában saját vagy Agrippa idegen jószágait igazgatja (I. 12. 734-ből). A rossz időkről panaszkodott. Már öt évvel előbb csodálkozott Horatius egy ingerkedő dalban (I. 29.), hogy Panætius buzgó tanítványa annyira vadászsza a Mammont. Most is eléje tárja, hogy természeténél fogva úgy sem tud mit csinálni valamennyi kincsével, s csodálkozva kifejti, hogyan képes, daczára a kenyérért való aggódó gondjának, fejében ápolni a legmagasabb philosophiai problémákat. A gyakorlat és elmélet ellenmondását csinosan megérteti a furcsa emberrel. A búskomoly Bullatiusnak, ki az élet csüggesztő viharai után szórakozást és menedéket keres egy ázsiai útazásban, okosságot prédikál (I. 11.). Mulékony körülmények elleni eszközöket nem alkalmazunk az egész életre. A helylyel nem változtatjuk a szellemi állapotot is. A boldogságot, melyet az emberek annyira vadásznak,

mindenütt meg lehet szerezni, ha bensőkben egyensúlyban vagyunk magunkkal.

Valódi alkalmi levelek ezek, túlnyomólag személyi tartalommal. Gazdagabban ki van dolgozva, a beadvány egy neme költői formában, a Mæcenashoz intézett előterjesztés szabad mozgásának megóvása végett (I. 7.), ellendarabja a boldogságot és hálát lehelő nyilatkozatnak, sabin jószágának épen akkor történt birtokba vételéről (Sat. II. 6.). Voltak bizony idők, midőn Horatius nyomasztónak találta a kötelezettséget, hogy magas pártfogójának római házában társasággal szolgáljon, különösen a nyár és őszelő egészségtelen hónapjaiban. Az évekkel, mert már nem volt ifjú (25. kk. v.), parancsolólag kezdett érvényesülni a kimélet és függetlenség szükségérzete. Szabadságidőt vett, hogy a falura menjen, előbb csak kevés napra, hanem aztán egy finomul, de határozottan hangzó levélben kijelenté, hogy nem csak egész őszen át a hegyek közt marad, hanem a télen is a tengerparton vonja meg magát csendes tanulmányok közt s csak tavasszal tér vissza Rómába. Őszintén kijelenti, hogy minden hálával a nyert jótéteményekért, inkább lemond a birtokról, melylyel barátjának bőkezűsége megajándékozta, mint hogy szabadságát és kényelmét feláldozza. Szerény előterjesztését keccesen egy sor történetbe burkolja. A jóltevőt arra emlékezteti a calabriai vendéglátó barát példája, hogy csak oly ajándékoknak van értékök, melyek valóban kerültek valamibe az ajándékozónak. Arra az ellenvetésre, hogy olyan, mint a menyét, mely a magtárban meghízva többé nem tud viszszaemenni, válaszul visszakinálja a birtokot, melynek oly kevéssé veheti hasznát, mint Telemachos Ithakában Menelaus paripáinak. S hogy ne váljék sértővé ily kerek kijelentés élességével, hozzá csatolja a bájos történetet a kiki-

áltó Volteius Menárol, kiben a nagy szónok Philippus egykor kedvét találta : mint jött meg arra nézve is az óra, midőn az ajándékozott mezei jószágba bele únt és esengve kérte pártfogóját, hogy adja őt vissza előbbi életmódjának.

A téli tartózkodást komolyan is vette a költő. Mióta az Antonius Musától megkezdett és 731-ben Augustusnál nagy sikerrel alkalmazott hideg víz-gyógyításra adta magát, elment a kedve Bajætól és meleg fürdőitől. Kellemes menedéket keres a tengerparton s egy azon vidéken lakó gazdag barátjától, Numonius Valától, tudakozódik oly helyekről, mint Velia, Salernum, az éghajlatról és más életföltételekről, mint a vízről, vadakról, halakról, mert egyszer ő is jól akar élni. Nyilván ezt a levelet is (I. 15.) a sabin jószágon írta, mert az ellentét a szerény életmód közt, melyet most visz, és az élvezetek közt, melyek egy kényelmes tengerparti villában várnak reá, szolgáltatja a motivumot a második rész számára, melyben kettős természetét, abbeli képességét, hogy a körülmények szerint szerényen tud élni s viszont, ha teheti, jó napot csinál magának, összehasonlítja a Lucilius minden olvasója előtt ismeretes *scurra* Mænius hasonló simulékonyságával, ki nek jellemképe tipikus ez emberi osztály számára.

Jószágáról beszélni és a falusi élet boldogságát magasztalni soha sem fárad el: így az ott készült levélben a város lakó Aristius Fuscushoz (I. 10.), bizalmas enyelgő barátjához (Od. I. 20. — Sat. I. 9. 61.), kivel csak ez egy pontban nem egyezik meg. Lelkesülten fejt ki, mint találja fel csak a falun életérzését, szabadságát, ha kimenekült a magasztalt városból, ha a természet szerint szabad élnie. Itt élvezi a tiszta enyhe levegőt télen úgy, mint nyáron, a zavartalan, gondtalan álom gyönyörét, itt kéjeleg a hami-sítatlan természet üde szépségében. Hiszen még a városi

paloták tulajdonosai is elismerik bájait, mert oszlopaik közé parkokat ültetnek és dicsekesznek a messze kilátással: «üzd ki vasvillával a természetet: mégis visszatér». Más ízben tisztartójával vitatkozik a földes úr (I. 14.). Mind a ketten egyoldalú előszeretnek hódolnak, amaz a város, Horatius a falu iránt: de az utóbbi hű maradt hajlamához, míg a hajdani városi szolga eleinte a falusi élet után vágyódott s ismét visszakívánkozott a városba: természetesen közönséges okokból: a laczikonyha, a csapadék a fuvolázó leánynyal, a játék, fürdő és az egész városi életmód hiányzik neki, a mezei munkától irtózik, a természet sivárnak és ridegnek látszik előtte. Horatius ellenben úgy találja, hogy jószágán vissza van adva önmagának, kéjeleg a vidék bájában, senki sem irigyli, senki sem üldözi őt gyűlölettel, legfőlebb a szomszédok nevetnek jókedvűen, ha a testes kis embert ásni és kapálni látják. A rövid lakoma és az alvás a fűben jól esik neki: bármennyire Rómához láncsolja barátjaihoz való szeretete, s épen most Lamia iránti részvéte, ki vigasztalhatatlan testvére halála miatt, mégis kifelé vonja egész lelke, úgy hogy szét akarna törni minden akadályt, és szomorúan tér vissza a városba, ha a gyűlölt ügyek úgy kívánják.

Ott a falun zavartalanul engedhette át magát a philosophiai tanulmányoknak, melyekben éveinek szaporodásával mindegyre több kedvét találta. Nem elvont speculációk, hanem az ethikai élet alapkérdései foglalkoztatták, miben áll a valódi boldogság, az igazi erény és bölcsesség, az igazi szabadság, mi helyes és jó. Egy dogmának sem adta magát rabságába, majd ide, majd oda tért be vendégül, és elsajátította azt, a mi leginkább megfelelt természetének. Könnyebb népies-philosophiai és mulattató ethologiai iratokból is gazdag kincstárral szolgált a görög

irodalom, melyet Horatius nem vont meg magától. Ily olvasmányok eredményét, saját nézeteivel és az életből vett tapasztalataival vegyítve és élénkítve, egy csapat fölötté szellemes és vonzó elmélkedésben dolgozta fel, melyek a szatira személyes fulánkja nélkül, de mégsem nélkülözve a vidám, sarkastikus kedv savát, érett gyakorlati bölcseségének végső eredményeit megszívlelésül nyújtották, leginkább ifjabb barátjainak. Az ily tartalmú levelek részben bizonyos rokonságban állnak a görög *λόγοι προτροπτικοί* fajával, melyeknek tárgya a philosophiai tanulmányok ajánlása. Itt is, mint a feljebb megbeszélte epistolákban a szerző szívesen indul ki személyes jellegű közlésekből vagy kérdésekből, hogy általános elmélkedéseket csatoljon hozzájuk.

Valami fiatal Quinctiusnak, kinek erősen udvarolnak Rómában, megelégedetten rajzolja jószágának bájait, melynek jövedelme gyümölcsben ugyan szűkös, de annál gazdagabb reá nézve kényelemben (I. 16.). Ehhez csatolja a szellemesen kidolgozott intést a feltörekvő ifjúhoz, hogy a maga személyére nézve se a külső fényt, névszerint az emberek hizelgéseit, becsülje, hanem úgy dolgozzék, hogy valóban az legyen, a minek tartják, jó ember. Aztán kutatja, miben áll a valóban jó ember lénye. Csak az jó, ki a jóért (nem félelemből vagy vágyból) teszi a helyest, tehát bensőleg szabad, mint az isten, ki bilincsekben is gúnyolja egy Pentheus fenyegetéseit.

Prænestében egy nyári tartózkodás alatt Horatius ismét elolvasta Homerost: úgy találja, hogy jobban lehet belőle gyakorlati philosophiát tanulni, mint Chrysippos és Krantor irataiból. Mivel a fiatal Lollius Maximus is épen Homerral foglalkozik az iskolában, megmutatja neki a szerző, hogy e költeményben ki vannak fejezve az emberi jellemek és

gyöngeségek el nem múltó típusai. Hiszen a stoikusok és cynikusok is ezt a forrást használták, hogy gyakorlatilag magyarázzák tanaikat. És egészen a görög philosophusok módjára csatlakozik e bevezetéshez egy parænetikus elmélkedés, mily fontos az életre a philosophia komoly tanulmánya: nincs veszteni való idő, különben minden külső javak sem segítenek; a szellemnek egészségesnek kell lennie, az ifju korban kell harcolni az ártalmas szenvedélyek ellen (I. 2.).

Egy előttünk ismeretlen Numiciusnak a *nil admirari*-t ajánlja (I. 6.): egyedül a lelki higgadság, a vágyaktól és félelemtől való szabadság tesz boldoggá. Még a bölcset is boldonddá lesz, ha nagyon kizárólagosan törekszik az erény után. Erre ezzel ellentétben a triviális életfelfogást érvényesíti: mindenki igyekezzék, hogy a maga módja szerint boldog legyen. A mi neki kívánatosnak látszik (akár van igazi értéke, akár nincs), hadd vadásszon kizárólag arra. A szerző gondoskodott gúnyos hangról és satirikus vonásokról, hogy az olvasó komolyan ne vegye e viszonzást, de annál kevésbbé hagyhatja benn ily ellenmondásban, mert végül meglegéddel barátjának is határozottan kínálja az egésznek tartalmát, mint életirányának zsinórmértékét. Vissza kellett tehát térnie első mondására, mely saját meggyőződését fejezte ki, midőn azt válaszolta, hogy a szenvedélylyel szerzett minden boldogság, ismét elveszítve, boldogtalanságba csap át, hogy minden vágy uralkodik az emberen, megfosztja szabadságától, melyet csak úgy lehet megóvni, ha szívünk semmin sem csügg. E kiegészítés biztosnak látszik nekünk, de persze csak úgy nyertük, hogy merész áthelyezést tettünk a következő epistolák egyikéből a (tizedikből).

Két valódi tanító levél, mely tartalmánál fogva is rokon

egymással, hangban és stílusban nagyon hasonló a szatirához. Az egyik oktatás valami fiatal Scæva számára, az előkelő pártfogókkal való érintkezésről (I. 17.). A símulékony Aristippus, ki tudott az emberekhez alkalmazkodni, sokkal jobban járt, mint a harapós cynikusok, Egy, példákkal kitünően megvilágított *vademecum* arany szabályokat foglal magában a társadalmi tapintatról, okosságról és szerénységről, melyeket az alárendelt házi barátoknak meg kell tartania, ha magas állású ura előtt kegyben akar állni és maradni. Lollius, ki e közben homerosi tanulmányaitól a philosophiához haladt elő, független, komoly, de kissé merev jellem letére rászorult egy kis szelid intésre, hogy az egyenrangú barátjaival való érintkezésben nagyobb szeretetreméltóságra törekedjék. Igazi urbanitással úgy adja ezt elő Horatius (I. 18.), hogy a két ellentétes társadalmi hibának mulattató rajzába öltözteti, melyek között a helyes középút fekszik: lerajzolja a kegyhajhászó élösdit és a kötekedő gorombát, arra is utal, hogy jó a különböző körökben uralkodó hanghoz alkalmazkodni s nem rontani el a játékot. Fájdalom, a lapok összezavarodásának következtében egy nagyobb részlet kiesett a közepéből, míg egy hosszabb rész (18, 21—88), mely a tizenhetedik epistolába tartozik, ide jutott be. Oly előkelő születésű és gondolkodású ifjúnál, mint Lollius, kevésbé lett volna helyén ez oktatás az alárendelt házi barát magatartásáról.

Ez a könyv is Mæcenasnak van ajánlva: öt illeti a műzsa utolsó gyümölcse, valamint az első. A hozzá intézett bevezető levélben megmagyarázza pártfogójának, miért nem követheti a szerző abbéli felhívását, hogy a lyrához térjen vissza. Bizony már kiszolgált veterán és egészen elmerült a philosophiában. Kifejti, mily fontos reá és mindenkire nézve, ethikával foglalkozni, a *virtus* lényegével

törödni és tanait megszívelni. Egyedül az képes megsza-
badítani a balgaságtól és szenvedélytől, vagy legalább eny-
híteni azokat. Az emberi működés úgy tele van ellenmon-
dásokkal, az egyesek is annyiszor esnek egyik szeszélyből
a másikba, kívánják, a mivel épen nem bírnak, hogy bo-
londoknak látszanak, a nélkül, hogy tudnák: egyedül a
bölcsek király. A stoikus elvet tehát, melyet előbbi szatirái
kinevettek, itt komolyan veszi. Amaz elútasítást megma-
gyarázza a már említett megnyilatkozás, mely szintén
Mæcenashoz van intézve s a könyv végén áll (I. 19.), úgy
hogy szembeötlő a benső összefüggés a kezdet és vég kö-
zött. Keserű megvetéssel fordul a felbosszantott költő a
hülye utánzóknak «rabszolgai baromnyája» ellen, kik az alko-
tásra tehetetlenek lévén, külsőségekben keresik a költészet
ihletét. Kifejezi idegenkedését a nyomorult párharczok
ellen, melyektől legbiztosabban úgy véli magát védelmezni,
ha «szabadságot» kér. Mintha e könyvvel be kellett volna
fejeződnie a csak 45-ik évében (733/4) álló szerző írói mű-
ködésének, a hozzá intézett beszédben (I. 20.) a közzététel
előtt mintegy síriratot készített magának, melyben szár-
mazásáról, állásáról, külsejéről, jelleméről és koráról sze-
rény önérzettel jókedvű felvilágosítást ad. Így aztán a
könyvet, mely tulajdonképen csak keveseknek volt szánva,
vonakodva, bizonyos gyöngéd gonddal bocsátja ki a zordon
nyilvánosságba, és megjósolja neki profán jövőjét.

Augustus nem csak Horatius politikai érzületét és a tá-
mogatást tudta becsülni, melyet reformjai a költő ajkáról
nyertek: megismerte a szeretetre méltó ember finom ta-
pintatát, megbízható jellemét és társaséleti adományait is,
úgy hogy kívánsága támadt, még inkább közelébe vonni
öt. Mivel éveinek szaporodtával nem volt többé képes
magan levelezésének sajátkezű vezetésére, felajánlotta neki

Mæcenas által benső bizalmas irnokának állását. Horatius egészségére hivatkozva, visszaútasította az ajánlatot. A császár mégis továbbra is felajánlotta neki bizalmas leveleiben barátságát és biztosította őt jóakarataról: «légy bizalmas hozzám, mintha házbelim volnál, mert ily összeköttetést kívántam volna veled, ha egészséged megengedné». Hivatkozott a költő egy barátjára, mint tanúra, mily jól beszél róla: «mert ha büszkébb is voltál, hogysen barátságomat elfogadd, én azért nem viszonzom hasonló merevséggel megvetésedet». «Kedves kis ficzkó»-nak nevezte és vaskosabb hizelgő nevekkal is megtisztelte, a mint azon idő hangja megengedte, itt-ott ajándékokat is küldött neki. Az első könyv néhány levele, melyeket olvasott (a Mæcenashoz írottak lehettek), annyira megnyerték tetszését, hogy így írt a szerzőhöz: «tudd meg, haragszom reád, hogy a legtöbb ily iratodban nem kiválólag hozzám intézed a szót; vagy azt hiszed, gyalázatodra fog válni az utókor előtt, ha látják, hogy bizalmas lábon álltál velem?» E féltékeny sürgetésnek köszönhetjük a 740. vagy 741. körül irt első levelet a második könyvben. Szerencsés fogással választott Horatius oly tárgyat az uralkodóhoz intézett nyílt levél számára, mely alkalmat adott, hogy életének munkáját és hasonérzületű társainak törekvését a legmagasabb helyen képviselje és elfogulatlan ítéltre ajánlja. Még egyszer szóba hozta tágabb értelemben, a mit már több szatirájában (I. 4. 10., II. 1.) vitatott, az új költői iskola jogát és érdemét a régiek egyoldalú, megrögzött tisztelői ellen. Vidám gúnynyal czáfolja a művészeti filiszterek előítéletét, hogy valakinek száz év óta halottnak kell lennie, mielőtt igényt emelhetne a klasszikus író rangjára, és védi a régiekkel szemben gyakorolt elfogulatlan kritika jogát. Hiszen minden, mit a lángeszű görögök a költészetben

alkottak, új volt egykor, és a műkedvelősködő buzgalom az irodalom iránt, mely a rómaiakat megragadta, szintén újítás, melynek azonban megvannak a maga jó oldalai. Megbeszéli a tömeg színházlátogató kedvét, mely azonban részben csak durva látásvágyon alapul, és Augustus kegyébe ajánlja az olvasó számára dolgozó költőket, melyet ezek persze elég gyakran hiúság, tolakodás vagy más neveletlenség által magok eljátszanak. A közelfekvő föltevés elől, hogy ily kegyet az uralkodó hadi tetteit dicsőítő nagy költeménynyel érdemeljen meg, személyére nézve azon vallo-mással tér ki, hogy képtelennek érzi rá magát s ennek következtében kénytelen szerény határok közt maradni; mert a kontárok által való ábrázolást Augustus épen úgy kikérné magának, mint egykor Nagy Sándor. Mennyire mulattatta ezt a 300 versnél kevéssel rövidebb szellemes csevegés, mutatja humorisztikus köszönő irata, mely a rövidség miatt panaszkodik: «úgy látszik, attól félsz, hogy könyvecskéid nagyobbak lehetnének, mint te magad. De ha valami hiányzik is nálad a hosszúságból, nem hiányzik a szélességből. Irj hát ezután vékára, hogy tekeresed terjedelme épen oly tekintélyes legyen, mint hasacskáde». De ez egy ajánlásnál maradt.

A költői alkotásra való hajlam, még a «mulatság» kényelmesebb formájában is, az évek haladtával általában hanyatlott. Már korábbi időben (Sat. II. 3. 72¹/₂ körül) ingerkedik magával Horatius nehézkessége miatt, hogy alig jut négyszer egy évben íráshoz, és még a falun sem tud valami jóravalót létre hozni, daczára körülményes készülődésének, körülvéve görög klasszikusoktól. Mint már a Mæcenashoz intézett levél (I. 1.), úgy egy másik is, melyet későbbi éveiben Florushoz (II. 2.), Tiberiusnak már említett kísérijéhez írt, nyomatékosan kimondja, hogy

beléunt az ifjú kor minden «tréfájába», köztük mindennemű költeményekbe is; az a gond, hogy philosophiai elmélkedésekkel minden hibától és balgaságtól megtisztítsa lelkét, egészen igénybe veszi az öregedő költőt. A felsőbbség ironiájával tekint vissza a költői ezéh működésére, a hiúság és becsvágy versenyfutására. Azt a boldog naivitást, mely középszerű termékekben is gyönyörűséget talál, elvesztette. Tudja, mit jelent, oly költői műdarabot kidolgozni, mely megfelelné magasra csigázott igényeinek, és irtózik az aránytalan fáradságtól, mivel a helyes élet művészetében még annyi tanulni valója van.

De ha maga már semmi újat sem akart alkotni, mégis annyira szíven feküdt a költészet művészete és virágzása, hogy mintegy véghagyományul a fiatal nemzedék számára még egyszer összefoglalta elveit és útasításait, nem ugyan a tankönyv kimerítő teljességével, hanem szabad választékban szemlélhetőleg és jó kedvvel kidolgozva néhány fejezetet. Köszörűkő akart lenni, mely a vasat élesíti; megmutatni az utat, a nélkül, hogy példával előlmenjen. A consularis L. Calpurnius Piso két ifjú fia számára, kik közül az idősebb, L. Piso (cos. 7. Kr. u., + 26), hajlamot árulhatott el a költészet iránt (366. kk. v.), életének utolsó éveiben (743—746) megírta azt a tanító levelet, melyet már Quintilianus a «poetika» különös neve alatt említ meg, és a hadrianusi korszakban mint önálló könyv a befejezést képezte a horatiusi munkák gyűjteményében.

Nehezen fejezte be teljesen a költő, nem is adta ki életében. Az összefüggés nagy zavara az áthagyományozott verssorozatban épen nem menthető azzal, hogy a levélstilusban lazább a gondolatfűzés, mert az átmenetek, melyeknek ily vad ide-oda ugrálást közvetíteniök kellene, teljesen hiányzanak és a művészi szándékot nem lehet ki-

mutatni. Ha ellenben fölveszszük, hogy a költő hagyatékában össze-vissza hányt verscsoportok voltak találhatóak, melyeket aztán e véletlen sorozatban írtak le és hoztak nyilvánosságra, úgy sikerül áthelyezések által, bár kényelmesen, de észszerű rendben haladó egészet nyernünk. Mondják, hogy Horatius a költő és grammatikus parioni Neoptolemos egy iratához csatlakozott, ha nem is egészben, legalább a főpontokban : hogy ez jól ismerte az aristotelesi elméletet, még a római átdolgozáson is meg lehet ismerni, melyben természetesen nem lehet a Stagirita művéhez közvetlenül csatlakozást várni. A legmélyebbre ható fogalmak egész sorát, mindenekelőtt a mythos feltalálásának és alakításának fontos fejezetét, alig felületesen érinti, míg egyebet, mi a gyakorlati felfogáshoz közelebb feküdt, mint a jellemek ábrázolását, előszeretettel tárgyalja. De különben elég egy pillantást vetni az egészre és meggyőződhetünk, hogy a szerző inkább önálló alakítással adja elő, állandó vonatkozással a nemzeti irodalomra, azt, a mi élethossziglani elmélkedés és tapasztalás eredménye volt reá nézve. Az egésznek tulajdonképeni központját, mint illő és szokásos, a *dráma* terjedelmes tana képezi, mely akkor is még nagy részvétnak örvendett, habár a teremtő erő nagyon meg volt is bénulva. Itt a példák mindenkinek szeme előtt álltak. Talán maga a fiatal Piso is kísérletet akart vele tenni.

Még tetszettek a VI. és VII. századbéli régi klasszikusok darabjai, persze pompás kiállítással élénkítve, mert a külső látványosságok iránti hajlam mindinkább elterjedt. Végtelen diadalmenetek vonultak át a színpadon, harci fegyverekkel, hajókkal, becses zsákmánydarabokkal ; valamely föllépő színész jelmezét oly lármás tetszészaj fogadta, még a lovagok soraiból is, mely elfojtotta hangját vagy szóhoz

sem engedte jutni. A kísérő zene is tolakodóbb lett, mióta az egyszerű fuvola ércdarabok hozzátételével tuba-szerű hangot kapott. A közönséges nép természetesen most is, mint előbb, többre tartott egy medveviadalt vagy ökölharcot a színpadi énekeknél. Asinius Pollión és Variuson kívül, kikről már volt szó, keveset tudunk új drámaírókról és műveikről. Az utóbbi mellett Ovidius korának tragikusai közt kiemeli *Ti. Sempronius Gracchust*. Ugyanaz ez, kinek bűneit és élettörténetét Tacitus elbeszéli az *Annales*ben. A császár leányával, Juliával, már azalatt, míg ez M. Agrippánál volt férjnél, házasságtörő viszonyban élt, melyet akkor is folytatott, miután Tiberius kedve ellen kezét nyújtá neki. Gyűlölte a herceget, felbizgatta kedvesét a férj ellen s őt tartották a levél szerzőjének, melyet Julia Augustushoz intézett s mely gyalázkodásokat tartalmazott Tiberius ellen. Ennek következtében Cercina szigetére a kis Syrtisbe száműzték, s tizennégy évi itteni tartózkodás után Julia halálának évében (14. Kr. u.) Tiberius parancsára katona-kéztől halt meg. Tragédiáinak tárgyai a görög mondáéhoz tartoztak. Ő is költött, mint Varius, egy *Thyestest*, azaz a lakomáról szóló borzalmas történetet. Egészen hasonló, tudatlanságból elkövetett rémtettre lehet a *Peliades* címűből következtetni: Pelias leányainak azon botor kísérletére, hogy atyjokat Medea álnok receptje szerint megifjítsák. Pacuviusra emlékeztet a harmadik cím, *Atalanta*. — *Pollio* darabjaiból sem címek, sem töredékek nem maradtak fenn: egy elkényeztetett olvasó Vespasianus korában azzal gúnyolhatta, hogy Acciust és Pacuviust nem csak a tragédiákban, hanem beszédjeiben is utánozza. Vergilius úgy találja, hogy egyedül Pollio költeményei méltók Sophoklesre. Varius Thyestese előtt (725.), midőn Horatius első szatira-könyvét írta (10. 42.), úgy látszik, az első tra-

gikusnak tartották az élők között. Miután a történetíráshoz fordult, lemondhatott a kothurnusról. A szegényes morzsákból, melyek Varius és Gracchus drámáiból fenmaradtak, a stilus, valamint a metrikai forma tisztaságára lehet következtetni. Az iambusi trimeterben, mint Horatius rendeli, megtartják a görög törvényt; mind a ketten írtak anapaestusi canticumokat. Ez elődökhöz később méltóan csatlakozott Ovidius. Midőn Horatius első epistoláját írta, valami *Pupius* érzelgős tragédiái a megindulás sok könnyét fakasztották, mi fölött a költő halála után egy gonoszkodó epigramm így gúnyolódott: «barátjaim és jó ismerőseim siratni fogják halálomat, mert a nép már életemben elég könnyet hullatott fölöttem». Aeschylus nyomaiba lépett *Lynceus*, Propertius philosophus barátja. Hogyan ütöttek ki a fiatal lyrikus *Titius* tragédiái, melyek felől Horatius egy ízben kérdezősködik, s egyáltalában létre jöttek-e, nem tudjuk. *Turraniust* is csak névről ismerjük Ovidius után.

Még kevésbé volt termékeny a *komédia*. «Egyedül az élők közt», mint Horatius magasztalja, csak *Fundanius* tudta a *comœdia palliata* ismert alakjait és helyzeteit vídám dialogban elővezetni; de úgy látszik, hogy míg «könyvecskéi» csak a recitatio, nem a színház számára voltak szánva. A *Togata* új műfaját találta fel Mæcenas egy szabadosa, C. Melissus Spoletumból, Augustus tudós könyvtárnoka. Ennek a nevéből, *trabeata*, azt lehet következtetni, hogy tárgyai a római lovagrend életéből voltak véve, tehát a kis polgárság talajáról a társadalom magasabb hangjához, az előkelőbb művelt középrendhez emelkedtek föl. Lehetséges, hogy épen a lovag Mæcenas adott reá serkentést; és hogy Melissus jó kedvű volt, abból lehet következtetni, hogy még élete 60. évében is a «bolondos törté-

netek» (*ineptiae*, azaz *ioci*) gyűjteményét indította meg s nem kevesebb, mint 150 könyvet töltött meg velök.

Hogy Quintus Cicero megkezdte, habár sikertelenül, a sophokleszi *satyrdrámák* fordítását, már előbb (I. köt.) jeleztük. Egyik kortársát, *Fontanust*, dicséri Ovidius, hogy a satyrok szerelmét a nymphák iránt megénekelte. Ha tehát Horatius tankölteményébe igen beható oktatást vett föl a satyrdráma sajtószzerű, a tragédia és komédia közt lebegő hangjáról, kénytelenek vagyunk elfogadni, hogy ebben a műfajban is tett vagy teendő volt egyik-másik római kortársa kísérletet. Az Atellana egyes mozzanataiban már úgysis közeledett hozzá (I. k.).

A horatiusi «Költői művészet» bizonyára tele volt az élők műveire való finom vonatkozásokkal. Kárhoztatja a színek és hangok tompa elmosódását a különféle fajok, jellemek, hangulatok beszédmódjában, a következetesség hiányát a jellemzésben, a cselekvény valószínűtlenségét, borzalmak mutogatását a színpadon, melyek a színpalak mögé tartoznak, az öt felvonáson túl terjeszkedést, a *deus ex machiná-t*, a kar közdalait, melyek nem tartoznak a dologhoz. Alkalmilag az epost is meglegyinti. A vége harczias nyilatkozat a középszerű költők ellen, és becsületes, belátással bíró kritika sürgető ajánlása. A megvesztegetett hizelgő és az ábrándos álköltő drasztikus jellem képei, mely utóbbi gúnytárgyul szolgál az utczagyerekeknek és hallgatóinak réme recitatóiában, a legjobbak közé tartoznak, mit szatirikus szeszélye a szerzőnek sugalt.

A nyers műkedvelősködés és öntetsző kontárkodás elleni harcz, a görög minták ajánlása (éjjel-nappal tanulmányozni kell őket) és szigorú, lankadatlan szorgalom követelése az alpha és omega mindenben, a mit Horatius a költőkről és költészetről írt. Nyelvet és verset a legfinomabb művészet-

tel kell kivésni, csiszolni és kisimítani, és a kész képnek mégis a könnyű játék látszatát kell ébresztenie. A lapost és közönségest kerülni kell, a régi nyelvkincsből több ékszeret ízléses választással ismét értékesíteni kell, egy vagy más szerencsés újítás, a görögből való mértékletes kölesönzés is meg van engedve és kívánatos. Ügyes összeillesztés által az ismert kifejezés is üde bájta nyer. A mint az erdő minden évben új leveleket hajt s a régieket eldobja, úgy mindig újra megifjúl és változik a nyelv. Ebben közreműködni, az élők természetes joga, melyet a kritizáló régieskedők ellen számokra igénybe vesz. Mint tiszta folyam hömpölyögjön a nyelv, teljesen, de nem szélesen és túláradva. Csak a ki képes az anyagnak megfelelni, az meg is találja a helyes szavakat és világosan tudja rendezni. A valódi művészeti munkának összhangzatos egésszé kell összezárulnia; egységét nem szabad külsőleg ráfoltozott díszrongyokkal megzavarni. Az ábrázolás igazságát az élet és természet szerint kívánja. Ezek egyszerű tételekben minden klasszikus művészet alaptanai, a mennyiben épen meg lehet azokat tanulni: mert lángész és lelemény nem tanítható, de sem a természet, sem a művészet nem nélkülözheti egymást. A görögök lelkesült tanítványának valóban megjelent a szépség eszménye a költészetben, és elérni igyekezett, a nélkül, hogy túlbecsülne képességének mértékét vagy tevékenységének érdemét. A legmagasabbra irányzott e tekintet nemesíti és jogosítja őt azon előkelő kicsinylésre, melylyel az önelégült thyrsus-lóbálók tömegére tekint le. Mert, mint kevés kortársa és földije, tudta és értette, mi teszi a valódi költőt, azért szerényen ítélte saját képességéről és kigúnyolhatta mások nagyozolását. Tudta, hogy a költészet szelleme a római nemzetnél csak messziről jött vendég, és sokkal elfogulatlanabb volt, hogy-

sem azon képelődésnek hódoljon, mintha a becsületes harczosok, ama parasztfiak utódjai, kik mindenekelőtt százalékokat számítani tanultak, a múzsával való bizalmas érintkezésre hivatva volnának. Ezt a semmi hazafias előítélettől el nem kápráztatott tekintetet, kritikájának ezt a kiméletlenségét nem bocsáthatták meg neki czéhtársai, kik a görögöcskék legyőzőinek érezték magokat irodalmi téren is. De mégis keresztül hatolt az új iskola és a tisztább forma általános szabálylyá lett. Igaz, hogy a klasszikus kor nyelve sokat áldozott fel gazdagságából és becsületes nyers erejéből, de e helyett nyert nemes hangzatosságban, éles kidomborításban, ragyogó csiszoltságban és simulékony szerkezetben, úgy hogy a világ fölötti uralomra méltóvá lett nem kevésbé szépsége, mint kifejezésének méltósága által.

A mint a vers alkatában, úgy a tartalom fűzésében is abban különböznek a horatiusi levelek a satiráktól, hogy még inkább törekszenek a legtisztább forma mellett a fesztelen csevegés látszatát kelteni fel, a nélkül, hogy az egyszerűségről és a gondolatok belső összefüggéséről lemondanának. Kitérések, oldaljegyzetek, ugrások, epizódyszerű történetek keresztezik és törlik át a zsinór-egyenességű előadást, de ha szorosabban figyelünk, csak más alakban vezetnek ugyanazon szilárd cél felé. Mint a periodusban, úgy a nagyobb gondolat-csoportok szerkesztésében szereti előre bocsátni a logikailag alárendelt tagot, hogy csak aztán hozza utána az utótételt. Az értelem nagyobb nehézségét csak az átmenet fordulatainak szándékos elkerülése okozza. De önkényes ötletek zűrzavaros összevisszaságát egy művészileg alakító író a leglazább formában sem engedhette meg magának.

A 746-ik év szeptemberében meghalt Mæcenas. Így hát bekövetkezett, a mit Horatius mintegy 20 évvel előbb

hangulatos költeményében (II. 17.) előre érzett és megfontolt: «ah, ha téged, lelkem részét, idő előtt elragad az erőszak, mit habozok még én, a maradék?» Egy nap hozza meg mindkettőnek a pusztulást: «hiszen megesküdött neki, hogy a halálig kísérni fogja; mindkettejük csillaga csodásan össze van kötve». Kevés hónap múlva, november 27-én, valóban ő is meghalt, életének 57-ik évében. Még Augustustól való búcsúja alkalmával is szívére kötötte Mæcenas az uralkodónak drága barátját: «gondolj Horatius Flaccusra, mintha én magam volnék». Ezt meglepte a halál, úgy hogy nem volt többé ideje végrendeletét teljes forma szerint befejezni: azért tanúk előtt szóbelileg Augustust tette örökösévé. Az Esquiliæen temették el Mæcenas mellett. Meghalt a legemberiebb valamennyi római között, a legfinomabb érzésű szellem az augustusi költőtársak körében, ki soha sem látott hiányt hasonló hangulatú barátokban és részvevő olvasókban, míg a barbarizmus éjszakája el nem temetett minden nemesebb műveltséget.

Beteljesült jövendölése, hogy egykor iskolai szerző lesz. Juvenalis beszél Horatius és Vergilius példányairól, melyek elkoptak a gyermekek kezeiben. Mily szívesen olvasták, mutatja a kísérlet is, egy vagy több elegiát reátolni, hogy ezt a műfajt is képviselje a neve. Suetonius visszautasítja ezeket, mert közönségesek, és épen úgy egy prózában írt levelet, melyben Horatius Mæcenasnak ajánlja magát (tehát az első közeledési kísérlet). Itt a műértőnek a stilus homályossága bizonyította be, hogy nem származott Horatiustól, mert tőle ez a hiba is egészen idegen volt. Azt a kérdést, mily terjedelemben torzíthatták el a horatiusi művek szövegét az utánzóktól és kibővítőktől becsempészett és betoldott hamisítások, a mi kritikánk

eszközeivel soha sem lehet általánosan meggyőző megoldásra juttatni. El kell ismerni, hogy a nekünk hozzáférhető hagyományos források egészben véve (egy kivétellel, az I. 10. szatira bevezetésében már az ókorban becsempészett nyolcz verssel) ugyanazon állományt nyújtják és hogy egyes részekért az első századok tanúi is jót állnak. Ellenben hallani lehet a híres Valerius Probus egy kiadásáról, melyben, mint Aristarchos Homerosában és mint ugyanazon tudós Vergilius- és Lucretius-kiadásában, kritikai jegyeket használ a gyanús vagy megromlott vagy áthelyezendő versek megjelölésére.

HARMADIK FEJEZET.

TIBULLUS ÉS PROPERTIUS ELEGIÁJA.

Az elegiai költészet első kísérleteiről és felvirágzásáról Catullus és társai körében, már előbb volt szó. E műfaj, mindenek előtt az erotikus elegia felé fordult mindinkább a fiatalságnak, névszerint a női fiatalságnak is a részvéte. Az jutott itt kifejezésre, a mi az ifjúság szívét megindítja, még pedig a szenvedély hangjain, melyek közvetetlenebbül hatottak, mint az æol lantjáték művészi utánpótlásai a horatiusi ódáknak. A föltételek, melyeken az alexandriaiak szerelmi költészete alapúlt, idővel a római életben is előfordultak. A köztársaság utolsó százada óta a nagy városban, melyet a görögök és keletiek elárasztottak, különösen azon körökben, melyek irodalmi és művészeti érdekeket ápolnak, fesztelen társas élet fejlődött ki. Nem lévén eléggé módosak vagy a szabadság kedvéért nem lévén hajlandók polgári házi és házas életmódot követni, a fiatal urak kiválólak a szabadosok közül való félvilági nyájas hölgyeknél, kik részben finom műveltségük és művészi tehetségük lévén, a testi szépséggel a lélek kellemét kötötték össze, keresték szívbeli szükségleteiknek kielégítését. A nyil-

vános sétat helyek, templomok, színházak, circusok, lakmározások bőséges alkalmat nyújtottak laza ismeretségek, valamint tartós viszonyok kötésére. Előkelőbb állású férjes asszonyok sem hiányoztak, kik a szeretetre méltó házi barátnak előnyt adtak a férj ellenében. Tíz éves korában eljegyeztetvén s tizenkét éves korában atyjának ítélete szerint férjhez menvén, a római matrona már szilárd kézben volt, midőn vére mozogni, öntudata ébredni kezdett. Ilyenkor könnyen lehetett szívesen látott vendég a nem szeretett férj ügyes vetélytársa és szabad tért talált csábító művészetének kifejlesztésére. A 18-ik évben Kr. e. szóba jött a nők zabolátlansága egy senatusi ülésben Augustus előtt, és ennek saját családjában is gyalázatos dolgokat kellett megélnie. A 19-ik évben Kr. e. egy praetori családból való asszony nem átallotta nyilvános személynek jelentkezni a rendőrségnél, a minek persze az ő részére száműzetés és egy senatusi rendelet lett a következménye, mely a nőknek, kiknek nagyatyja, atyja vagy férje lovag volt, megtiltotta az ily önlealacsonyítást.

Egy Kallimachos, Philetas, Hermesianax stb. pikáns költeményei, melyek a mythusi idők ábrázolásába is az apró részletekig be tudták vinni a közvetlen jelenkor sajátzerű illatát, a valódi élet mámorító szemlélhetőségét, ott feküdtek a görögös műveltségű római nők asztalán, és hazai költők, kik ily minták szerint kísérelték meg Amor igájában tapasztalt örömeiket és bajaikat rajzolni, biztosak lehettek buzgó olvasó körről és előzékeny megértésről. Százados gyakorlat és kiképzés következtében Mimnermos óta a legapróbb részletekig annyira át meg át volt dolgozva az erotikus költészet, kivált az elegia technikája, gondolat- és kép-köre, hogy már a görögöknél sem hiányoztak ismétlések és utánzások. A hellenisztikus

költők a régiektől átvett körvonalakat a legfínomabb részletezés, festői vonások által tarka élettől töltötték be és minden oldal felé kidomborított művészi stílt teremtettek, melyet a rómaiak mint klasszikus mintát nagy szorgalommal és tehetséggel, nem saját leleményű hozzátételek nélkül, kiműveltek. Óvakodnunk kell tehát azon hittől, mint ha tudósításaik és adataik mind személyes életökből volnának merítve. A leírások kicsapongásáért s az általános életnézetekért sem lehet e költőket személyesen felelősekké tenni. Kedvelt tárgyakat variálnak és conventionalis festékes bögrébe mártják a valóságot.

A szem útján fogamzik meg a szerelem. Az éjjeli nyoszolya nyugtalanságával kezdődnek a szenvedések, ellenállás következtében növekszik a belső tűz, mint a fáklya lángja, ha megrázzák. Amor nyílai átfúrják a szívet, egész a csontokig égetnek: néha egy ember ellen kiüríti egész tegzét és nem vonja ki belőle nyílait. Lábát vagy épen mind a két lábát ráteszi a legyőzöttnek fejére, nyakára, mellére, diadalmaskodik rajta és bilincsbe veri. Mint a bika az ekevasnál, úgy hajol meg a szerelmes Cupido igája alatt, nehéz szolgálat az, melynek alá van vetve, kemény hadi kötelesség, melynek eleget tesz. Sápadt és sovány lesz az emésztő szolgálatban, ezerszer kíván szabadulni és mégsem tudja lerázni a nyomasztó bilincseket. Nem csak a leány vonakodását kell legyőzni. Gyakran más valakinek, a férjnek vagy az eddigi barátnek jogai állnak útjában: ilyenkor Venus titkos fogásait, cselet és álnokságot kell használni, hogy az ellenség háta mögött bevegye a várat.

De mint a viharos tenger, hullámozik fel s alá a szerelem boldogsága, és «Venus háborúi» nem érnek véget. Kéjes az élvezet, tele forró érzékiséggel. Gyöngédség és harag könnyen dühvé fokozódik: nem csak csókolóznak, hanem

harapnak is; széttépett ruhák, felborzolt fürtök, dagadt és karmolt orcák tesznek bizonyosságot a harez vadságáról. Gyanú és féltékenység mind a két részről (mert a szerelmesek esküit vízbe írja Juppiter, hulló leveleknél könnyebbek a leány szavai és a szél elviszi azokat); keserű panaszok és szemrehányások, hideg megvetés gyöngéd vágygyal vegyülve, fenyegetések és átkozódások, megbánás és kiengesztelődés, fájdalmas és gúnyos hangulatok drámai mozgalmasságot adnak a viszony lefolyásának.

Az erotikus költő szegény, de kedvese sokat követel: a költő azt kívánja, elégedjék meg verseivel, melyek halhatatlanságot biztosítanak neki; a nő gyakran hozzáférhetőbb földi adományoknak. A költő esküdt ellensége úgy a gazdagságnak és kapzsiságnak, mint a jelen puháságának, eszménye a saturnusi kor ártatlansága és egyszerűsége. Renyhén és becsvágy nélkül távol marad az állam ügyeitől, valamint az élet minden tevékenységétől, irtózik a hajózás veszélyeitől és a háború kegyetlenségeitől, jámbor, sőt babonás, mert jósjelekre sokat ad, s javas asszonyoktól, jósnőktől gyakran kér tanácsot, a szeretett leánynak büneiért is felelősekké teszi őket. Az utóbbira nézve fontos szerepet játszik Isis, a női élet rejtelmes hatalma.

Ez általános föltevésekből kedvelt motívumok és tárgyak köre támad, melyet az erotikus költők mintegy versenyezve tárgyalnak. Kijelentik, hogy semmi egyébre nincsenek teremtve, mint szerelemre és szerelmi költeményekre; daczára komoly föltételeiknek és más területen tett kísérleteiknek, mégis újra, még pedig isteni útmutatásra mindig visszavezéreltetnek valódi hivatásukhoz. Név szerint a hősi és történeti eposzt útasítja vissza teljes szerénységgel az erotikus költő. Majd rendíthetetlen hűségével, majd könnyen gyuladó szívével és könnyelműsé-

gével dicsekszik. Amort és Venust minden hangnemben apostrophálja és jellemzi. A szeretett nő küszöbéhez vagy a kemény szívű kapushoz majd alázatos, majd vakmerő kéréseket intéz bebocsátásért; a banyát, ki anya vagy dajka neve alatt kétértelmű oltalma alatt tartja a leányt, hízelgéssel fogja körül, szidja, átkozza; leleplezi megromtó tanait. A tökfilkó férjhez vagy a tőle rendelt örhöz, a kiszorított vagy szerencsés vetélytárshoz gúnyos hadizeneteket, csúfolódó tanácsokat és intéseket, megvető követeléseket intéz. A szeretett nőhöz küldött izenetek gyöngéd kérésekkel, a türelmetlenség, a csalódás nyilvánításai előzékeny bünbánó vagy engesztelő ajánlatokkal, a szobalány vagy valamely meghitt rabszolga kezén mennek keresztül. Diadalmi dalok hangzanak fel, ha meghallgatást nyer és szívének vágya betelik; lángoló színekkel festi az élvezett s remélhetőleg tartós boldogságot, a szeretett nő szépségét, kellemét, szellemét és ügyességét. Inti, hogy természetes bájjait ne rontsa el mesterséges eszközökkel. Születése napját megénekli, más ünnepeket vele ül meg. Ha megbetegszik, a költő kifejezést ad gondjának és aggodalmának, jó kívánságainak, a gyógyulás fölötti örömeinek. Ő maga szenved, veszélyben van, talán magányosan, idegen földön. Megszállják a halál gondolatai: szeretné, hogy kedvese ápolja, gyászolja, eltemesse, és elrendeli, mint kell azt majdan intézni. Ez a római elegia ősrégi motivuma: az ifjúság mulandóságát, az élet rövidségét, a kora vég lehetőségét maga elé állítani és erre azt a tant alapítani, hogy az életet élvezni kell, míg nappal van. Úgyszintén a hátramaradtaktól való búcsút, az alvilágban, az elysiumi mezőkön, a hasonló érzelműeknél és szenvedéstársaknál való tartózkodást, végre ugyanott a majdani újraegyesülést is szívesen kifesti magának az elegikus költő képzelme. És

mivel a gyászdalok műfaja (ἐπικίθεια) gyakori nála, mélyen érzett visszaemlékezést szentel egy kedvelt madár vagy ebecske irigylendő végének és drága úrnőjének vigasztalására. A tőle való ideiglenes elválás is, például utazás miatt, sokféle anyagot nyújt hangulatos ömlengésekre. Kimeríthetetlen a féltékenység, a minden fokozatú szerelmi fájdalmak, a szemrehányások és igazolások, a szakítás és kibékülés themája.

Szívének történetét művészi szabadsággal alakítja az elegikus költő, egyes mozzanatait nem idősorban rendezi, hanem költői szempontok szerint össze-vissza keveri. Ellenmondások, pontatlanságok, mindennemű elfátyolozások bizonyos ködöt borítanak az összefüggésre. Az egyes költeménynek vagy a külön csoportnak magában kell hatnia; a szálak, melyek összekötik a különálló részeket, gyakran lazák és hanyagul kötöttek. A szeretett nő nevének habár átlátszólag történt átváltoztatása is arra van számítva, hogy személyét és a vele való viszonyt az eszményiség légkörébe emelje.

Erre szolgál továbbá a mythologiai ékítés, mely a költő személyes érzéseinek és élményeinek, leírásainak és elmékedéseinek nemességét és fényt kölcsönöz, a mennyiben istenek és hősök szenvedéseinek és örömeinek, cselekedeteinek és sorsának, szellemi és testi tulajdonságainak arra kell szolgálniuk, hogy az embereket és emberi életet megvilágítsák és kimérjék. Így a földi dolog mellé állítják az istenit, mint rokont és jelképet. Igaz, hogy e műeszközzel az alexandriaiak vissza is élnek távol fekvő tudományosság kitálatására. Bizonyos modor képződött ki a mythologiai hasonlatok elrendezésében. Mint drágaköveket helyezik el határozott alakzatokban a költemény szövetén. Néha elég egy kidolgozott példa a mythusból, hogy az egészet

megmagyarázza; néha egy pár hexameterre és pentameterre, még szívesebben két distichonra van elosztva; a csoport három, négy distichonná tágul ki ugyanannyi mythussal. Szigorú párhuzamossággal vannak ezek egymás mellé vagy egymás ellenébe állítva. A legfinomabb számítással, a helyzet szerinti lehető változatosságban választják ki a személyiségeket, majd férfiakat és nőket egyesesen, majd ugyanazon nemből valókat. A választás és összeállítás motivumát érteni, néha csak az egyéni eset, a költemény, a műdarab, melyre czélzás történik, ismerőjének van fentartva. A művészek, valamint a költők és rhetorok iskoláiban élesen ki voltak domborítva az egyes istenek és istennők, hősök és hősnők típusai, úgy hogy az olvasónak a pusztá név hallatára az egész alak élve és egyénileg szeme előtt állt.

Így a szeretett nő szépségét, személyisége szerint, Junóval, Minervával, Venussal, Antiopével, Hermionével, Helenával, Ledával, Amymonével, Ischomachével, Brimóval hasonlítják össze; a magányosan szendergő Ariadnéhoz, vagy az épen megszabadított Andromedához, vagy egy fáradt bacchansnőhöz hasonlít. Mint Argus Io alakján, úgy csügg a szerelmes a szeretett nő tekintetén. A gyöngéd szerelmes párt enyelegve Neptunnal és Tyróval, Herculessel és Hébével hasonlítják össze. A rabszolganőkkel való szerelmi viszonyokat Achilles és Briseis, Pyrrhus és Andromache, Agamemnon és Cassandra példájával igazolják. Mint a női bensőség mintáit egy csoportban egyesítik Calypsót, Alpheisibœát, Hypsipylét, Euadnét. Az utóbbi és Penelope képviselik a hitvesi hűséget. A hitvesek bensőséges szerelme a síron túl, Protesilausra és Laodamiára emlékeztet. Kapzsi asszonyokat Eriphyle példájával figyelmeztetnek. A szeretett nő, ha kedve ellen választják el

barátjától, úgy sír, mint Briseis vagy Andromache, Philomela vagy Niobe. A szerelmes épen úgy érzi a szeretett nő elvesztését, mint Achilles Briseisét. A meg nem hallgatott szerelem gyötrelmei Tantalus vagy Sisyphus, a Danaidák, Prometheus kínjaihoz hasonlítanak. A gyógyíthatatlan irigyli Philoktetest, Phœnixet, Androgeont, Achillest, kik szenvedéseikből kigyógyultak. Örömük, ha epedésök tárgyát meghódították, Agamemnon öröméhez hasonlít Trója elestén, Odysseuséhoz hazatértekor, Elektráéhoz Orestes viszontlátására, Ariadnééhoz Theseus megmentésén. A nők árulói: Jason, ki Medeát, Odysseus, ki Calypsót, Theseus, ki Ariadnét, Demophoon, ki Phyllist elhagyta.

Egészen az alexandriai műirány szolgálatában kellett állnia annak a szerencse hullámától fölemelt s ismét eltemetett férfiúnak, kit Ovidius elődjeinek hármas számában legidősebbnek nevez, *C. Cornelius Gallus*-nak. A 685/69-ik évben született a Cæsartól alapított katonai gyarmatban, Forum Juliiban (Fréjus), e fontos hajóhad-állomáson a Közép-tenger partján a narbói Galliában, s alacsony állásából korán kezdett előkelő összeköttetései által magas állásra emelkedni. Iskolatársa volt Octavianusnak. A 717-ik évben Asinius Pollio Ciceróhoz intézett levelében jó barátjának nevezi: tőle kapta kölcsön Balbus csodálatos prætextáját (l. I. k.). A 713. és 14-ik években megbízást nyert a triumvirektől, hogy az innenső Galliában pénzt hajtson be a városoktól, melyeket a földrablástól megkíméltek. Az actiumi csata után átvette az Antoniustól elpártolt legiók fölötti parancsnokságot, s visszaverte ennek kísérletét, melyet a parætoniumi öböl elfoglalására tett. Kleopatra elfogásánál is segédkezett. Jutalmúl, midőn nemsokára

Egyiptom római tartományná lett (724/30), mint első nyerte ugyanott a császári helytartónak legfőbb bizalmi állását. De a hiú felkapaszkodottnak fejébe szállt a szerencséje, úgy hogy bor mellett arczátlan szavakat mondott Augustusról, saját szobrai állíttatta fel egész Egyiptomban, saját tetteit, többek között valószínűleg Heroopolis bevételét és egy thebaisi fölkelés elnyomását, a pyramisok falaira vésette. Egy jó pajtásától, Valerius Largustól, az uralkodónál beáruulva, kegyvesztésbe esett. Visszahívták, s most egy egész falka kapaszkodó vádló esett neki, a senatus zsarolás miatt száműzetésre és vagyonának elkobzására ítélte. Mindenkitől elhagyatva önként véget vetett életének 43-ik évében (728/26).

Költői művei a korábbi időbe esnek, midőn Asinius Pollióval Éjszak-Italiában volt és alkalmat vett magának, az ifjú Vergilius iránt szorongattatásaiban jó akarátát tanúsítani. A hálás költő hatodik és tizedik eklogája már bevezetett bennünket Gallus tanulmányai körébe. Megismertük, mint chalkisi *Euphorion* fordítóját és utánzóját, kit Cicero már 709-ben gúnyosan az ifjabb költői iskola mintájának nevezett (l. I. k.). E tudós grammatikus, ki későbbi éveiben a syriai nagy Antiochus alatt (224. Kr. e. óta király) az antiochiai nyilvános könyvtár igazgatója volt, történeti, régészeti és tisztán philologiai tartalmú tudományos műveken kívül jelentékeny mennyiségű költői alkotást hozott világra, melyek persze üvegházi növények a tanuló szobából, keresetten ékes, nehezen emészthető stílusban és ugyanannyi homályos czélzással megtűzdelve, melyek mind kommentár-ra szorultak. Ezer-ezer hexameternyi öt könyvben, a *Chiliadok*-ban a hűtelen emberek fenyegetése mellett, kik megcsalták, a monda számos példáját fűzte zsinórra, és Gallus legalább egyikét-másikát

kiválasztotta latin feldolgozásra. A *Mopsopia* laza sorozatban (*ἄτακτα*) tarka történeteket nyújtott az attikai mondakörből: a *Hesiodos* című költemény talán a hesiodosi költészet és iskola képét adta. Az elbeszélő műzsának ezen és sok más terméke mellett különösen az erotikus elegiák voltak azok, melyek a rómaiak utánzását már Cicero idejében fölgerjesztették s melyeket név szerint Gallus kizsákmányolt, utánzott vagy épen lefordított. Hogy e homályos mintaképeket jobban megértse, egy másik költő és tudós volt segítségére, nicæai *Parthenios*, ki szülővárosának meghódítása után a harmadik mithridatesi háborúban (681/73) mint fogoly Rómába került, később mint szabados Nápolyban tartózkodott. Rómában (legkorábban 725-ben) ismerkedhetett meg Krinagorassal, kiről viseli egyik elegiája a nevét. Gallus házi használatára prózai alakban egy még fenmaradt gyűjteményt állított röviden össze kevésbbé ismert szerelmi történetekből, kiválóbb régi és újabb költői forrásokból (köztük Euphorionból is), hogy az előkelő tanítvány ne csak jobban megértse a görög költők czélzásait, hanem saját használatára gyorsan kezénél is legyen a feldolgozható anyag.

Gallus szerelmi elegiái «*Lycoris*» név alatt egy könnyelműbb fajta csinos színésznőt, egy mimát, ünnepeltek, kinek színpadi neve *Cytheris* volt, és ki szabadosnője volt a jovialis lovagnak, P. Volumnius Eutrapelusnak, kivel Cicero levélben és társadalmilag érintkezett (708-ban). Egész bizalmas lábon állt ez Antoniussal, ki mint triumvir a polgárháborúban (711—712) tűzérparancsnokává (*praefectus fabrum*) tette. *Cytheris* sok kézen ment keresztül. M. Junius Brutus szerette őt, M. Antonius egy ideig nem élhetett nélküle. Egy campaniai hivatalos útazásban, 705 nyarán, a mimát, mintha neje volna, nyitott gyaloghintón

vitte magával, és a helyhatóságok előkelőbbjei tisztelettel üdvözölték azt mint Volumniát. De midőn 708-ban Fulviát vette nőül, kiadta az útját. Azonban még 710 nyarán is gúnyosan Cytheriusnak nevezi őt egy Atticushoz írt bizalmas levélben Cicero.

Ámbár Vergilius ezézésain kívül, melyekről fentebb volt szó, Gallus költeményeiből csak egyetlen egy pentameter maradt fenn, mégis mesterének és tanulmányainak eléggé ismeretes jelleme szerint megközelítő fogalmat szerezhetünk magunknak irányáról és modoráról. Hogy sikere nem volt jelentéktelen, nem csak szerény kortársának, Vergiliusnak bókjai mutatják, hanem utódjainak, Propertiusnak és Ovidiusnak tiszteletteljes nyilatkozatai is. Mind a ketten dicsőítik erotikus költeményeinek (*amores*) négy könyvét, melyeket a szeretett Lycorisnak ajánlott és róla nevezett el. Nyugaton és keleten, mondja Ovidius, emlékezetben fog maradni Gallus Lycorisával együtt; de stilusa kissé kemény már Quintilianus ízlésének is, és abban mégis nehéz hinni, hogy mélyebb szív-vonzalma lett volna a könnyelmű hölgy iránt, ki hozzá sem maradt hű.

Az újabb költői iskolának eme tudós mestereitől legkevésbé függött *Albius Tibullus*, Horatius szeretetreméltó barátja. Mintegy öt vagy tíz évvel volt ennél fiatalabb, egy hajdan igen vagyonos lovagsaládból származott, és atyjától örökölt jószága Pedum vidékén, Gabii és Prænesté között, habár az időviszonyok következtében csökkent is, még mindig gondtalan és kényelmes megélhetést adott neki. Tiszta falusi levegőn nőtt fel a csinos fiú, s versei is azt lehellik. Mint római lovas, Tibullus köteles volt tíz hadi évet leszolgálni, melyeket azonban tetszés

szerinti megszakításokkal szolgálati kötelezettségének egész idejére, 50-ik évéig feloszthatott. Személyes viszonyok, melyekről nincs közelebbi tudomásunk, Messalla táborába vezették: a vezér cohorsába osztva inkább ennek kísérelője és társalkodója volt, mint katona (I. 3. 2.). Az actiumi csata és Antonius egyiptomi teljes legyőzése után Messalla először rendkívüli parancsnokságot kapott Syriában és Ciliciában, később (valószínűleg 726-ban) a keltek ellen küldték. Ezeket legyőzte az ataxi csatában, meghódította déli Galliát és 727-ben ünnepelte Aquitania fölötti diadalát. Inkább kötelességét, mint saját ösztönét követve, a harcziatlan költő legalább nagy részben osztozott e tengeri és szárazföldi hadjáratokban (I. 3. 56. 7. 9. kk.) és katonai kitüntetések is nyert. Látta a Cydnust és a Taurus-hegységet, Palæstinát, Tyrust és a Nilust, a Pyrenéket és az óceánt, az Arart, Rhônet, Garonnet, Loiret. A kelet felé vezető úton a tengeri hajózás és hosszú menetek fáradalmaira nem igen termett költő komolyan megbetegedett s egyedül maradt Corcyrában, de felgyógyulása után valószínűleg társai után vonult (I. 3.). Még mielőtt először próbálta meg a zordon hadi szolgálat a fiatal embert, ki kényelmesen éldegélt apai jószágán, már előbb kellett költenie az első könyv tizedik elegiáját, mely ékesszóló kifejezést ad a szerző természetes idegenkedésének a háborútól és a mezei gazda idylli hangulatának. «Vad és vasból való volt, a ki először kovácsolt félelmes kardokat. Vagy tán csak vad állatok ellen szánta azokat, és csak mi fordítottuk önmagunk ellen? Az arany vágya a hibás: a fa-poharak idejében még nem voltak háborúk, akkor biztosan aludt nyája közepett a pásztor. Bár akkor éltem volna és soha se hallottam volna a tubát! Most a háborúba hurezolnak; talán már hordja valamely ellen-

ség a nyilakat, melyek átfúrják oldalamat. Oltalmaztatok, hazai Larok, kiknek lába előtt mint gyermek játszottam, kik már dédösöm házában laktatok, a hűség és egyszerűség ama boldog korszakában. Hadd végezzen más hősi tetteket, hogy aztán pohár mellett beszéljen nekem csatáiról! Mily örülség, háborúk által siettetni a halált! Mily szomorú az alvilág, mily szép, gyermekek és unokák közt kis kunyhóban megöregedni! Bár ez jutna osztályrészemül! Addig is ápolja Béke a mezőket, az, a ki a föld- és szőlőművelést alapította s a vidám ünnepeket, melyeknél csak Venus háborúi gyúlnak ki.» Látjuk, a zordon hadi mesterség még mint ismeretlen rém áll előtte. És ugyanez érzületet viszi haza (I. 1.): «hadd halmozzon össze más aranyat és birjon nagy jószágokkal, melyeket folyton védnie kell az ellenség ellen: én szerény vagyonommal kényelmesen akarom átélni napjaimat, nem örökös hadjáratban (26.). Hozzád, Messalla, illik szárazföldön és tengeren háborúzni, hogy házad dicsőségét gyarapítsd (53. k.); engem a szerelem tart bilincsben. Itt jó katona vagyok: ti hadi jelvények és túbák, maradjatok tőlem távol; és ti is, kincsek» (75. kk.).

Így él Tibullus, nézeteivel és hajlamaival, a falusi ember idylli, elégedett békességében, kedélyes háziasságában és csendes tevékenységében. Megelégedve azzal, ha a tűz nem alszik ki tűzhelyén és az áldott aratás reményében nem csalódik, szívesen lemond őseinek gazdagságáról, valamint a fényes hadi zsákmányról. Saturnus ártatlan korszakában, midőn még nem nyitlak meg a messze utak a földön, midőn még nem járták be a tengert, hogy távol országokból idegen portékával terheltlen hozzák vissza a hajót, midőn még nem volt viszály, a házak ajtók nélkül, a mezők határkövek nélkül voltak, midőn a tölgyek ma-

goktól adtak mézet, a juhok tejet, bika nem volt ekébe fogva, lóra nem volt zabola vetve, ekkor szeretett volna költőnk élni (I. 3.). Irtózik a vas jelenkortól, mely zsák-mányra vadászik, mérhetetlen mezőket és legelőket kíván, kéjes palotákat épít a tengerbe (II. 3. 45.). Híven őseinek egyszerű áhitatához, érintetlenül korának felvilágosodásától, semmi kötelességet sem mulaszt el a mezei istenségek, Ceres, Bacchus, Priapus, a Larok iránt, nekik nyújtja aratásának zsengeit, Ceresnek a kalászkoszorút az ajtó előtt, Bacchusnak a szőlőt, a Laroknak egy bárányt vagy egy disznót (I. 10. 25.), atyáinak szokása szerint. Ünnepeles menetben szenteli meg a mezőket és gyümölcseiket (II. 1.), megüli a pásztorokkal a Paliliák engesztelő ünnepét és agyag-edényből áldoz (I. 1, 35. kk.). Minden műveltség és az élet minden öröme szerinte pásztoroktól és földművesektől származik. Ezért a Messalla (I. 7.) és hadjáratai tiszteletére írt elegiában mindenekelőtt a nagy Osirist ünnepli, ki először tanította a szántásvetést és gyümölcstenyészést s a borsajtolást, a vidám istent, ki károkban, énekben, szerelemben, virágokban és ünnepi díszben leli kedvét. Nem kevésbé lelkesülten dicsőíti más ízben a béke-istennőt, kit epedő vágygyal hív, mint a mezei munka és öröm tanító mesterét és oltalmazóját (I. 10, 45. kk.). A mezei istenségeknek köszöni az emberi nem, hogy nem táplálkozik többé makkal, házakban lakik és vad állapottól szelidebb erkölcsökre tért. A földműves volt az első, ki, midőn megpihent munkája után és frissítőt vett magához, dalokat énekelt az istenek dicsőségére, és Bacchus tiszteletére drámai károkot adott elő. A juh gypja fonásra és szövésre, Minerva művészeteire vezette az asszonyokat; és nyájak között született Cupido (II. 1, 36. kk.). Róma egész történetéből semmi sem ér-

dekli annyira a szemlélődő költőt, kinek gondolatai messze fekszenek a nagyok viszályaitól és szenvedélyeitől, mint ama földművelő őskor, midőn a tehenek még a palatinusi dombon legeltek, a Velabrum tó volt, melyen át ünnepnapon kis csónak vitte a falusi leányt kedveséhez, a pásztorhoz (II. 5, 25. kk.). Mily szívesen édeleg ily ünnepi öröm képeiben, midőn az ittas pásztor a Paliliákon átugrik a szent szalmatűzön és az emberek a fűben hevernek vén fa árnyékában vagy rögtönzött sátor alatt, előttük áll a megkoszorúzott pohár, mindenki asztalt csinál magának a gyeptől és lakomázik (II. 1, 21). Mily bájos ez a családi jelenet: a fiú, ki megfogja anyja füleit s egy szívélyes csókot csikar ki tőle, és az öreg nagypapa, unokáját őrizve és gügyögő szavakat váltva vele (II. 5, 91.)! Mily édes végre, midőn kinn a téli vihar tombol és az eső zuhog, kényelmes fekvő helyen, kedvesünkkel karjainkban, gondtalanul pihenni (I. 1, 45)! Kedvesét többre becsüli minden kincsnél, minden hírnévnél, reá nézve és kezét fogva akar egykor meghalni (I. 1, 57. kk.). De egyelőre élni és szeretni akar, a míg még fiatal. Szívesen maga elé rajzolja a csendes háziasság és a kedélyes öregség boldogságát: kedvese akkor mint gazdálkodó házi asszony gyümölcsöt és mustot tesz félre, megszámlálja a barmokat, keblén kis fecsegő játszadozik, Messalla látogatást tesz, kit megvendégel válogatott gyümölcsökkel, melyeket a fáról szed (I. 1, 69. 5, 21. 10, 39.). Fájdalom, a jövőnek e képe nem teljesült be. Egyelőre Venus háborúiban szolgál, mint lankadatlan katona, járatos lévén minden nyilvános és titkos művészetében és fáradalmában a kemény és mégis oly édes szolgálatnak.

Delia-ja, kinek nevét az elegiák első könyve viselte, tulajdonképen Plania volt, a szabadosok osztályába tarto-

zott és agg anyjával, legalább egyideig, meglehetősen tisztességesen élt. Az elegia-cyklust, melyben szerepet játszik (I. 1. 2. 3. 5. 6.), a költő nem foglalta össze zárt csoportba, melyből a viszony egyes mozzanatait világosan megismerni és követni lehetne. Inkább, az ó-kor fentebb jelzett módja szerint, gyöngéd fátyollal vonta be a valóságot, megszüntette az átmeneteket s így az összefüggést inkább széttépte, mint jelezte. Mégis elég maradt fenn belőle, hogy sejtse a lényegest a figyelmes olvasóval s kényszerítse a helyzet megértése végett nélkülözhetetlen föltételek keresésére. A bensőséges érzés első virága a kezdő elegiában nyílik ki. Tibullus meg van bilineselve a szerelem lánczaitól, melyeket a viláért sem akarna elhagyni, de nem talál szabad bebocsátásra: mint kérő őrzi a leány küszöbét, de hisz vonzalmában és a frigy élethosszig való tartásában. Súlyos betegség fenyegeti a leány életét: Tibullus ápolja, vezeti a bűvészi szertartásokat és fogadalmat tesz gyógyulásáért; az a bájos kép, mint fog a meggyógyulttal boldog háziasságban élni, betölti egész lelkét (5, 19. kk.). A hadi kötelesség kiragadja a vonakodót kedvese karjaiból (I. 1, 25. k. 53. kk.), gyöngéd, könnyekben gazdag búcsút vesznek egymástól (3, 9. kk.). Coreyrai beteg ágyán maga elé rajzolja, mint fogják hazatértekor fogadni: este van, Delia anyjával és a szolgálókkal a lámpa mellett ül. Az öreg asszony a rokka mellett történeteket mesél, lassanként elszundikálnak a leányok munka közben; ekkor egyszerre, bejelentés nélkül haza érkezik, mintegy az égtől küldve, és hű kedvese, úgy a mint van, felbontott hajjal és mezítláb karjaiba rohan (3, 83. kk.). De a hosszú elválás végzetessé lesz. Midőn valóban hazatér, egy gazdag ember birtokában találja (5, 17. k. 47—69.), kinek csábító bőkezűségével nem versenyezhet. Hiába igyekszik

bor mellett vagy más leány karjaiban vigasztalódni (5, 37. kk.), a régi szenvedély nem hagyja nyugodni, de nincs semmi reménye, csak az a kilátása, hogy vetélytársát nemsokára új szerető fogja kiszorítani, ki már az ajtó körül sompolyog (5, 68. k.). Mint hitvest, a férj szigorú őrizete alatt találjuk Deliát a második elegiában (2, 5. k.): a költő újra közeledést keres, léha intéseket ad hajdani kedvesének, mint csalja meg férjét, s ennek szeme előtt kezdjen ismét viszonyt vele (2, 15. kk. 55. kk.). Valóban sikerül házi baráttá lennie, titkos éji összejöveleik is vannak (6, 31. k.). De tanításai önmagának válnak vesztére, mert új kegyencz tűnik föl mellette. Delia tagadja ugyan, de bizonykodásaiban a költő csak azokra a fogásokra ismer, melyekre ő tanította férje ellenében. Gúnyosan ajánlkozik a férjnek, meggyónva saját bűneit, hogy felügyelője lesz a hűtlennek, természetesen csak azért, hogy annál biztosabban közel maradjon hozzá, kinek újból felajánlja szerelmét (6, 15. kk.). A leány növekedő könnyelműségével egyre kicsinylőbb és könnyedebb lesz kedvesének hangja; az érzés bensőséges melege lassanként keserű tréfáknak vagy intéseknek ad helyet, melyekben érzéki vágyat lehet ugyan még fölismerni, de semmi szívbeli indulatot.

Kezdetről fogva alacsonyabban áll második kedvese, *Nemesis*. Bájai eladók, és a nem igen módos költő nem sokkal többet kínálhat neki, mint hűségét, verseit és a dicsőséget, melyet a múzsa nyújt (II. 4.). De többé semmi verse sem akar sikerülni, a nélkül, hogy őt ne ünnepelje, az utána való vágy belevegyül minden gondolatába, minden költeményébe (II. 5. 6.). 728-tól (II. 5. 109.), haláláig híve maradt a leánynak (Ovid. am. III. 9. 57.). Hogy a sokat kívánó (4, 14), cziczomát kedvelő leányt kedve sze-

rint ékesíthesse biborral és cos-i ruhákkal (II. 3, 51. kk.), gazdag kíván lenni a különben oly elégedett költő (4, 21. kk.). Egy felkapaszzkodott szabados (3, 59. k.) elszóktette villájába: ah, vasból van, ki most a városban marad (3, 1. k.). Hiszen maga Venus falura költözött vele. Mily szívesen lenne az epedő költő földműves, ásna és szántana az égető napon, ha csak megpillanthatná úrnőjét (3, 5. kk.)! Szerelemtől hajtva legeltette egykor Apollo is Admetos bikáit: jó kedvvel dolgozza ki az előkelő költő-isten átalakulását, az olympiai megjelenése és szolgálata, magas hivatása és alacsony szolgálata közt levő ellentétet. De a durva szóktetőnek a féltékeny költő rossz termést kíván földjein, sőt azt kívánja, ha már a városban kell időznie, ne legyen semmi földművelés, legyen még mindig az a boldog korszaka a szabad szerelemnek, midőn semmi ör, semmi küszöb nem zárta el a bejáratot a leányhoz (3, 67. kk.). Őt nagyon is gyakran eltiltja boldogságától hazug ürügyek alatt a keményszívű, kapzsi kerítőnő (6, 45. kk.), de a remény mindig újra a vonakodó kedveshez vezeti vissza (6, 27. k.). Kéri őt korán elhunyt kis hűgának árnyára, ki jó akaratú volt iránta (6, 29. kk.). De vágyainak kielégítéséről semmit sem olvasunk, egy költemény sem beszél kegyről és élvezetről, annál kevésbbé tartós viszonyról. A kedélyes, bensőséges hangot, mely az első Delia-elegiákat kitüntette, nem találjuk e versekben, melyek a hetæra Nemesist ünneplik; a szenvedélybe és vágyba belevegyül az öngúny és humorisztikus hangulat egy vonása.

A gyöngéd Tibullus, kinek úgy sem volt valódi házi boldogság szánva, időnként miért ne gyuladt volna lánggra egy harmadikért és negyedikért is? Horatius 730. körül egész sorát olvasta barátja komor elegiáinak, melyek

valami *Glycera* hűtlensége miatt panaszkodnak, ki egy alacsony állású ifjút eléje helyezett az öregebbnek (Od. I. 33.). Ezek nem jutottak be a költő halála után rendezett és reánk jutott gyűjteménybe. A negyedik könyvben füg-gelék gyanánt egy költemény van (13), mely csaknem rajongó, boldog dagályossággal ünnepel egy épen meg-kötött szerelmi frigyet: «egy nő se — esküdzik a költő — szorítson ki téged, melletted mostantól fogva nincs sze-memnek szép nő a városban, te vagy gondjaim vigasztalása, világosságom homályos éjben, te vagy világom a magány-ban; ha az égből küldenének számomra szeretőt, azt is megvetném». Így esküszik Junóra, a házasság istennőjére; azonnal megbánja ugyan, hogy ezzel fegyvertelenül az imádottnak rabságába adta magát, de csak azért, hogy újra erősítse föltétlen odaadását. E választott lehetett *Glycera*, lehetett más is. Erre vonatkoztatták, nem minden valószínűség nélkül, a következő kettős distichont is (14), mely catullusi módon fájdalmasan útasít el egy hirt, mely a szeretett nő ballépéseiről fecseg.

A szép fiúk iránti hajlam sem maradt idegen Tibullus-tól. Talán a *Marathus*-sal való undorító viszony, mint rövid epizód, azon időbe esik, midőn Deliával szakított. A legény az ő kezeiből egy aggastyánéba jutott (I. 9. 73.), ki ajándékokkal vesztegette meg (53. k.). Megbántott ura azt kívánja a csábítónak, hogy felesége bőven rakja meg szarvakkal; a hűtlen fiúnak, kit mint katonaszolgát a hadjáratba akar küldeni vagy magával vinni (13. kk.), azt kívánja, hogy hasonló tapasztalásokat tegyen kedvesénél (40); önmagát más kedvencz által akarja kártalanítani (79. kk.). És a nyolczadik elegiában azt az elégtételt veszi magának, hogy a boldogtalanul szerető *Marathus* mellett gúnyosan szót emel a vonakodó *Pholoë* előtt, imádójának

sorsát, mint intő példát tartva szeme elé, ha nem enged neki.

Mint Venus és Priapus szolgája és katonája, ismerte az erotikus élvezeteket, veszélyeket és fogásokat, melyekről tapasztalásból tudott beszélni. Mint kell szép fiúkat megnyerni, az első könyv negyedik elegiájában tanítja, midőn Marathusért lángolt (81. kk.). Ismételten lelkökre beszél a kevélyeknek, hűtleneknek, pénzvágóknak, az eltűnt virágzó ifjúság után keserű megtorlást és késő bánatot tartva szemök elé a vonzalommal ellentétben, mely a jónak haláláig biztosítva van. Érjen bár száz esztendő, sírni fognak temetésén, ősz imádója évenként fel fogja díszíteni sírját és enyhe nyugalmat kíván neki (I. 2, 89. kk. 6, 77. kk. 8, 41. kk. II. 4, 39. kk.).

Gyakran gondol Tibullus a halálra. Látja a sötét alakot, a mint lassú léptekkel jó messziről, és örütségnek tartja, háborúval idézni őt elő (I. 10, 33. kk.). Hiszen oda lenn nincsenek sem vetések, sem szőlőkertek. Ha majdan megjő utolsó órája, bénuló kezével még fogni akarja kedvesét, hullasson könnyeket máglyája mellett, egy ifjú, egy szűz se térjen száraz szemmel haza (I. 1, 59. kk.). Midőn Corcyrában betegen fekszik, előtte lebegnek az elysiumi mezők, hová Venus jutalmúl be fogja vezetni, hol táncz és ének uralkodik, édes madárdal hangzik, casiák és rózsák illatoznak s leányok és ifjak Amor játékait gyakorolják (I. 3, 57. kk.). De mindaddig, míg a sors engedi és míg eljő a hervadt öregség, szerelmi örömöket kell élvezni a földön (I. 1, 69. kk.). Igaz, hogy Amor nagyon csalfa most; szerencsések, kiket kegyesen megihlet (II. 1, 70. kk.); de a bátrat maga Venus segíti (I. 2, 15. kk.). Ő tanítja, mint kell titkon lecsúszni az ágyról és nesztelenül föltenni a lábat, ő tanítja a kacsintások és megállapított jelek ékes-

szóló beszédét. A kit ő szeret, az baj nélkül jár a sötét éjszakában, téli fagy, eső nem árt neki (I. 2, 24. kk.). Nem megy ugyan erőszakosság nélkül: négyszerte boldog, kinek haragja könnyekre bírja leánykáját. De kőből és vasból van, ki meg tudja ütni: az megérdemli, hogy pajzsot és sánczkarót hordozzon és maradjon távol a szelíd Venustól (I. 10, 53. kk.).

Magában befejezett műdarabot képez *Sulpicia* elegiafüzére. Az előkelő, gazdag, szép hölgy, valami Servius Sulpicius leánya, talán Servius Sulpicius Rufusé, kinek atyja a Cicero korabeli híres jogász, Murena vádlója volt, közel állt, valószínűleg rokonság útján is, Messallához és köréhez, épúgy mint Tibullus. Mert a nemes Valeria, ama Servius neje, nővére volt M. Valerius Messalla Corvinusnak (cons. 723.). Talán az a Servius volt atyja, ki Horatius barátjaihoz tartozott, s mint Pollio, Messalla és mások, alkalmilag erotikus költeményekkel is kísérletet tett, és így a költői tehetség róla ment volna át leányára, valamint anyjától, — ki férjének kora halála után minden új frigyet visszautasított, mert Servius örökké él rá nézve, — a bensőséges érzelmet örökölte. Tüzes szerelme az ifjú *Cerinthus*-nak szól, a ki valószínűleg alárendelt állású volt. Szereti őt anyja akarata ellen, ki másnak szánta (IV. 6, 15. k.), titkon találkoznak egymással (IV. 5, 7, 6, 11.). Őt rövid elegia (IV. 8—12.), gyorsan oda vetve, mint naplólapok és levélkéek, vonzó naivitású szenvedélyes ömlengéseket és vallomásokat foglal magában. Közel van születése napja, de fájdalmára, nem fogja a városban megülni *Cerinthussal*, hanem falun, *Arretium* mellett, hova Messalla meghívta volt. Átkozza tolakodását, mely korlátozza szabad akarátát: mindenek fölött a várost szereti, ott hagyja hátra szívét és érzékeit (8). De csakhamar tudósítja barát-

ját az örömhírről, hogy az utazásból semmi sem lesz, hogy vele szándékozik megülni e napot Rómában (9). A fiatal ember rossz útra tévedt; nyomára jött, hogy egy hetærával kezdett szerelmeskedni: büszkén kijelenti neki a fölötti örömét, hogy korán kinyitotta szemét és megértette vele, hogy egy rimát eléje helyez Sulpiciának, Servius leányának. Utal arra, hogy övéire támaszkodik, kik a legnagyobb fájdalommal látták volna az állásánál alább való frigyet (10). De most beteg lesz: ágyából lázasán kérdi a szeretett férfit, vajjon aggódik-e miatta; nem kíván másképp gyógyulni, csak ha hiheti, hogy neki is kívánsága ez (11). És végül az egésznek koronája, a bűnbánó vallomás: «bár csak el ne hidegült volna, én világosságom, szerelmed, melyet néhány nappal előbb még érezni véltem! soha, egész ifjúságomban nem követtem el nagyobb balgaságot, mint tegnap éjjel, hogy egyedül hagytalak, mert el akartam rejteni lángomat» (12).

A kifejezés és a gondolatok fordulata többször merev és homályos, de szívből jön. Ez eredeti lapok egy későbbi költőnek, akár Tibullus volt, akár más, alapúl szolgáltak, hogy költői kettőst írjon, mely szintén öt elegiát (2—6) foglalt magában és laza vonásokban egy kis történetté domborúl ki: Sulpicia lángoló magánbeszédei a költő dalaival váltakoznak, ki, mint a szerelmes pár barátja, majd a leány érdekében, majd az ifjú mellett emel szót, mindkettőnek vágyaik teljesültét kívánva.

A költő úgy kezdi, mint a nemes hölgy minden jelességének lelkesült hírnöke (IV. 2.). Ünnepli szépségét és kelmét, a mint ünnepi díszben megjelen előtte a márcziusi matronaliákon. Jöjjön csak Mars és nézze, Venus megbocsátja ezt neki, de bámulatában kiejti kezéből fegyvereit. Szeménél gyujtja meg fáklýáit Amor, ha lángra

akarja lobbantani az isteneket. Akármit tesz, akárhova megy, halkan követi nyomait a Gratia. Mint Vertumnusnak az Olympuson, ezer módja van, hogy fölékesítse magát, és valamennyi jól áll neki. Egyedül ő érdemli a tyrusi bibor-öltönyt, Arabia minden jó illatát és India minden drága követ. Énekeljék meg a múzsák és Phoebus, mert egy leány sem méltóbb kardalukra. Ugyanily terjedelmű költeményben (3), Sulpicia kifejezi Cerinthusért való aggodalmát, ki vadászatra ment. «Kiméld meg őt, vadkan, és Amor oltalmazza. Mily örülség, vadállatok barlangjába mászni és a fehér bőrt tövisekkel sérteni! Bár legalább veled volnék! vinném a hálókat, kutatnám a szarvas nyomait, levennem a kutya lánczait. Igen, akkor tetszenék nekem az erdő, ha veled, világosságom, a hálók mellett heverhetnék: akkor jöhetne a vadkan, nem zavarná meg Venus örömeit és sértetlenül menne útjára. De nélkülem nincs Venus! maradj tiszta Diana törvénye szerint és ha valaki titkon jogaimba akar avatkozni, essék zsákmányúl a vadállatoknak. Különben hagyd inkább atyádra a vadászó kedvet és térj vissza gyorsan keblemre.» Ismét a költő következik (4). Sulpicia megbetegszik (v. ö. 11), Phoebus jöjjön mint orvos és tegye egészségessé; ne gyötörje az ifjat, ki úrnője élteért remeg és számtalan foga-dalmat tesz érte, néha az istenek kegyetlenségét is vádolja. «De légy nyugodt, Cerinthus, az isten nem okoz fájdalmat a szerelmeseknek; szeress csak mindig, úgy mentve van leánykád. Sírhatsz, ha majd elfordul tőled, de most egészen a tiéd, csak reád gondol.» Végül dicsőséget és hálát ígér Phoebusnak, ha egy beteg meggyógyításával két embert ment meg: az istenek csapata boldognak fogja magasztalni és irigyelni művészetéért. Két vidám születésnap-i költemény következik. Sulpicia kijelenti Cerinthusnak, hogy az

ő születésének napja mindig szent lesz előtte. Midőn világra jött, a párkák szokatlan szolgálatot jövendöltek a leányoknak és neki büszke uralmat adtak. «Mindenek előtt én égek, és örömmel, ha a láng kölcsönös: ezért kérlek téged titkos örömeinkre, szemeidre és Geniusodra.» Áldozatot mutat be ennek, legyen kegyes kedveséhez, ha ez rá gondolva lángra gyúl; de ha hűtlen hozzá, úgy hagyja el a tűzhelyét. És Venus oldja fel kötelékeiket, ha mind a ketten nem szolgálnak neki lebilincselve. «De maradjunk inkább mind a ketten erős lánczok között és egy nap se oldhasson fel a jövőben. Ugyanezt kívánja az ifjú, de titkosabban, mert szégyenli a vallomást. Te, Genius, hallgasd meg csak őt; mi az neked, akár titkon, akár nyíltan kíván?» (5). Ismét hasonló számú versekben a költő imádkozik Sulpicia születése napján Junóhoz, a házasságszerzőhöz, kinek amaz ünnepi díszben áldoz (tudja, kinek akar tulajdonképen tetszeni) (6). Egyesítse az istennő a szerelmeseket, kik egymásnak vannak teremtve. Egy év múlva legyen már régi az óhajtott frigy. És e két csoport közt még egy ujjongó lapja áll a túlboldog Sulpiciának (7). Amor végre megjött, dalaitól meghatva karjaiba vezette őt Venus. Leírhatatlan arra nézve, ki megizlelte, a boldogság. De nem akarja titkos pecsét alatt magának tartani. Átall tisztas arcot ölteni jó híre kedvéért: azt akarja, hogy beszéljenek róla, hogy méltóan egyesült a méltóval. Így a kielégítésnek ez elragadtatott vallomása az első és második elegia-füzérben kifejezett vágyak beteljesülését adja elő, s azért mint közép- és tetőpont a középre van állítva, de naiv merészsége, mely Sapphóra emlékeztet, és sajátyszerű fogalmazása is azt bizonyítja, hogy itt is maga Sulpicia vitte a tollat.

Sokkal jobban kidolgozott és fényesebb ez apró eredeti

költeményeknél az első dalkoszorú. Idegenek ezek a tibullusi modortól: városi levegőt lehelnek, a szerzőnek érzéke van az előkelő római társaság választékossága iránt. Nagyon lehetséges azonban, hogy Tibullus is közel állt a párhoz, hogy a második könyv második elegiája, mely egy fiatal férj születése napját ünnepli, kit irányadó kéziratok Cornutusnak neveznek, Cerinthusnak szól. Adjon meg neki a Genius, kívánja a költő, mindent, a mit szíve kíván. Tudja már, mit fog kérni: a hitves tartós szerelmét; ezt már könyv nélkül tudják az istenek. «Álljon fenn késő agg korodig a frigy, és térdeiden majdan egy sereg unoka játszszék!» (V. ö. IV. 5, 15. k.)

Tibullus más személyi viszonyaiból az elegiák keveset árulnak el. Horatius kedvelte ifjabb társát, ki becsülni tudta szatiráit. A negyedik epistola (727. és 731. közt) mint olyant magasztalja, kinek az istenek kegye ritka mértékben jutott osztályrészül: szépség, vagyon s a képesség azt helyesen élvezni, lelki és testi egészség, s tehetőség kimondani azt, a mit érez, kedveltség az emberek közt és dicsőség. Baráti lábon állt, mint Vergilius, a költő Aemilius Macerrel: látja őt a háborúba vonulni és enyelve utána küldi Amort, kinek zászlaját állhatatlanul elhagyta (II. 6.). A nagyokkal szemben megőrizte függetlenségét. Mint Messallának és házának híve, egy ízben ünnepi költeményt (II. 5.) írt pártfogója fiának, *M. Valerius Messalinus*-nak tiszteletére, midőn a mintegy 18 éves ifjat (729/30) fölvettek a tizenötös collegiumba, melynek tiszte a sibyllai könyvek magyarázata volt. Az elegia hymnus hangján van írva, Róma dicsőségére és Apollótól a Sibylla szája által megjósolt sorsára. A fiatal pap felavatására szelíden ironikus színezetű pathossal hívja fel a magasztos istent, hogy teljes díszben jelenjék meg, a mint egykor a

diadalmas Juppiternek, midőn ez biztos volt uralmáról, a pæant énekelte. Hiszen Róma uralkodója is legyőzte a bős hatalmakat s hálából csak nem rég szentelt Apollónak templomot, melyben le vannak téve az örök sors-jóslatok. És ma is áldoznak neki és éneklük dicséretét, mely elválaszthatatlan Róma boldogságától. Hiszen a jóslatok, melyekre a Sibyllát tanítá, sohasem csaltak, bármily homályosak voltak. Így hirdették Aeneasnak Rómát, midőn az égő Tróját elhagyta; mint gyöngé halandó természetesen nem hitt benne, mert a várost, melyet csak Romulus volt alapítandó, nem foghatta meg kezeivel, sőt inkább még a legfalusiasabb idyll uralkodott ott, melynek rajzában a költő szokott kedvtelésével merül el, hogy a mereven ellenébe állított jóslat, mely a leendő és hatalmassá növekvő Rómát látja, annál meglepőbbben hasson. És a mint beteljesült a trójai Sibyllának e nagy látománya, épen úgy valósággá lett a veszedelmes idők minden megjövendölése és jele, de most már túl vannak e válságokon, és Apollo sülyeszsen el most minden baljelt, ajándékozzon mindezekelőtt áldott békés esztendőt, melyben a földműves örvendhessen munkájának és házi boldogságának. A jövő idylli képe, melyet a költő itt leleplez, félreismerhetetlenül megfelel az ősrómai falusiasság ama rajzának. A vidám ünnepi lakomától, melynél az ittas ifjú vétséget követ el leánykája ellen, könnyen megtalálja a költő az átmenetet saját szerelmére, melytől eped. Oly tréfával, mely igen könnyen megfér a költőnek Apollo iránti tiszteletével, elátkozza az íjat és nyilakat, mert Amor is azokat viseli. Egyúttal azonban istenének oltalma alá helyezi magát és inti úrnőjét, Nemesist, kimélje őt, hogy egykor még megérje és ünnepelhesse az ifjú Messalinus diadalát. E jóslattal, mely neki magának, mint isten ihlette dalnoknak nyílik meg, vissza-

tér a művészileg épített költemény főszemélyéhez, valamint a Phœbushoz intézett kéréssel, hogy meghaligassa, az istenhez tér vissza, kinek kegyét és jelenlétét a bevezetésben hívta fel, s kinek magának, mint valami meghitt bajtársnak, még egy enyeltő kívánságot szentel. A szellemesen gondolt elegia mintegy játszik egy nehézkes, uszályos ünnepi köntös redőivel; finom pajzán szeszély vegyül a magasztos dal ünnepélyes hangjaiba, melynek szerkezeti alakja, ha nem is kidolgozott schemában, de mégis bizonyos motivumok felhasználásában kivált az elején és végén a kallimachosi hymnusokra és öntudatlanul ezek mintájára, a régi terpanderi *nomos*-ra emlékeztet.

Messallával, az apával, Tibullus ha nem is bizalmas, de mégis szívélyes lábon állt (*Messalla meus* I. 5, 31. II. 5. 119.). Remélheti, hogy egykor vendégül fogadhatja házában: a pompás születésnapüdvözlés (I. 7.), mely kevéssel a dicső hadvezér diadala (727 szept. 25.) után egyúttal az aquitaniai győzelem évfordulóját, aztán a keleti hadjáratokat és minden hadjáratban való fegyverközösséget ünnepli; a kedélyes «éljen», melyet borozó honfitársaival a babérkoszorúzza vezérre kiált (II. 1, 31. kk.), a derült jóvendülés, mely szerint az öreg tapssal köszönti fiának diadalmas felvonulását s a tömeg benső részvétellel tekint rája (II. 5, 119. kk.), a sírirat, melyben mint amannak hű kísérője akar megneveztetni (I. 3, 56.), mindez meleg személyes viszonyra mutat. Ellenben mily más állást foglal el Messalla hexameteres *panegyricus*-ának (IV. I.) szerzője hőisével szemben! Udvari csúszó pártfogolt ez, ki nem győz elég ízetlen hyperbolát és hasonlatot összehalmozni. Tibullus, mint egy független falusi nemeshez illik, minden tisztelete mellett előkelő önérzetet őriz meg a nagy méltóságviselővel szemben, mindig rövid és méltó

tiszteletének kifejezéseiben; de ez a tényérnyaló dalnok mindjárt a bevezetésben frázisok özönével árasztja el, biztosítva, hogy senki más, mint maga az ünnepelet, legkevesbbé tulajdonképen ő maga, a szerző, képes méltóan magasztalni őt. Hogy feladatának nagyságát jelezze, bebarangolja az egész mindenséget és számtalan verses és prózai dicsszónok versenyéről mesél, kik között ő szeretne győztes maradni. Mivel Messalla tetteinek fölemlítése 723-ig terjed, a költemény nem sokkal későbbben készülhetett. Tibullus akkor művészete magaslatán állt, míg a szerző, Valgiusnak egy tisztelője (180.) valószínűleg még az iskolai padon ült. A triviális tanultság tojánhéjai még hozzá vannak tapadva, míg Tibullus megveti a mythologiai és irodalmi célzások cziczomáját. Messallát Nestorhoz és Ulixeshez hasonlítja, s ámbár épen nem tartozik a dologhoz, lelkiismeretesen, csaknem 30 versben elősorolja a bolyongások és kalandok egész sorát az Odysseából. Rendszeresen kimerítő körülményességgel leír erre minden katonai művészetet, melyekben Messalla utólérhetetlen mester; ha száz éves lesz, akkor is könnyen fog még lóra pattanni. Jövendő tetteinek színhelyeit az egész földkerekségen összekeresi, és a vergiliusi Georgica tanulékony olvasója megragadja az alkalmat, hogy az őt zónáról szóló hosszadalmas kitérésben feltalálja szép ismereteit. Nagyon is világos célzással a remélhető tiszteletdíjra (197. k.), meglehetősen leplezetlenül emlékezik meg a saját képtelenségétől legalább szóban áthatott költő szegényes helyzetéről (181. kk.) és erősíti, hogy nem csak múzsájával, hanem testével, lelkével fáradhatatlanul szolgálni fog a nagy úrnak, sőt a tűzön is kész átmenni érte. Még halála után is, egy második vagy harmadik életben, ha a lélekvándorlásnál fogva végre ismét emberi alakkal cseréli

fel a ló, ökör vagy madár testét, folytatni akarja hősének megkezdett eposát. Szerencsére nem teljesült be a fenyegetés, hanem a gyermekes csinálmány itt véget ér.

Sikerültebb, ámbár szintén meglehetősen iskolai munka a névtelen *elegia Messallához* (catal. 11.), mely ennek aquitaniai diadalát ünnepli vagy inkább elhárítja magától ünneplését. A szerző kiválóan Catullust és Vergiliust utánozza, és különben stílusának játzsi modorával, a versnek syntaktikus, valamint metrikus kezelésével feltűnőleg emlékeztet *Lygdamus*-ra, kitől a harmadik könyv származik a Tibullus főcím alatt összefoglalt elegia-gyűjteményben. E közepszerű költő ugyanazon fordulattal, mint Ovidius, 711-et mondja születési évének (5, 17. k.): mint 12 és 16 éves fiú bizonyára megírhatta már e munkálatokat, ámbár a panegyrista mégis más, koldusszerűbb és egészségtelenebb arcot mutat. *Lygdamus* személyiségét és tulajdonképeni nevét nem igen sikerül közelebről meghatározni. Mint Ovidius kor-, talán iskolatársa is, több technikai szokásban osztozik vele, bizonyos fordulatokban, sőt egyes versekben is, melyeket egyik a másiktól öntudatos ingerkedő visszaemlékezéssel vehetett át, míg mindkettejük különbségét jellemző vonások bizonyítják. Tibullustól kivált a motívumokban többszörösen függ *Lygdamus*, míg a nyelv használata és némi sajátossága a versalkotásban, valamint gondolkozási, kifejezési és tárgyalási módja nagyban véve elég élesen megkülönbözteti amattól. *Neqera* a leány neve, kinek szívét és múzsáját szentelte. Mindjárt a könyv elején elváltan találjuk őket: egykor össze voltak kötve (I. 23, 26. k.), egy harmadik szétszakította őket (2, 1. k.). A költő még mindig szereti a «drágát» (I. 6.) és azzal akarja újra elnyerni kegyét, s a mennyire lehetséges, a régi viszonyt helyreállítani, hogy

a matronalia-ünnepen elegia-könyvecskéjének egy csinos példányát küldi neki. A következő öt elegia szemléltető és kerek képet nyújt a magányos költő lelki állapotairól; de valószínűleg több költeményt foglalt magában az a könyvecske, mint a mennyit most olvasunk. Talán csak válogatva vették föl a tibullusi gyűjteménybe s az aránylag legkorábbiakat a végére tették. Az egyszer szétválasztottak újraegyesülése nem jött létre. Leveretve a válás miatt, a halálra gondol a költő és mint Tibullus, azt kívánja, hogy kedvese gyászolja és temesse el (2, 9. kk.). Mint amaz, megrendeli síriratát (2, 29. k.). Mint Tibullus, megveti a világ minden gazdagságát, leánykájának bírásával szemben (3.). «Oh ragyogó nap, mely egykor visszaadja őt nekem! Vele szívesen leszek szegény; de ha édes visszatéréseért tett fogadalmaim nem nyernek meghallgatást, úgy fogadjon magába az Orcus.» Egy álmatlan éj után reggel felé álma volt: Phœbus megjelent előtte és kijelentette, hogy a szép Neæra másé akar lenni, nem leli kedvét tiszta nászban (4, 57. kk.); de még megindítható, ha a költő nem szűnik meg őt ostromolni. Mondja csak Apollo nevében a leánynak: e nászfrigyét maga a delosi isten igéri neked, szerencsét fog ez neked hozni, szünjél meg más férfit akarni. A megrémült költő azt kívánja, hogy az álom alaptalan legyen; a szeretett nő szívébe, a szelíd anya és szeretetreméltó apa közbenjárásába veti reményét. Súlyosan megbetegszik (5: v. ö. I. 3. IV. 4. 11.), már tizenöt napja fekszik lázban, mialatt Neæra az övéivel egy etrusk fürdőben tartózkodik. Persephone — írja — utolsó órámat jelenti, de mégis miért haljak meg? hiszen büntelen vagyok (6. kk. v.: v. ö. I. 3, 51. k.) és még oly ifjú, lesz idő meglátni az elysiumi mezőket (v. ö. I. 3, 58. kk.), ha aggastyán leszek s a gyermekeknek a régi időkről me-

sélek (23. kk. v.: v. ö. I. 10, 44.). Üdvözeteket küld a távollevőnek, s kéri, imádkozzék gyógyulásáért. Utoljára (6.) hiába várja a leányt a lakománál. Bosszúsán és gyanakodva borban keres vigasztalást. Hatalmas lendülettel magasztalja Bacchus gyógyító erejét; azt kívánja a leánynak, érezze az isten haragját, kit megvet, de kivánságát rögtön visszavonja (27. kk. v.). Nehezére esik kellemes hangulatba jönnie, ide-oda hányódik komor gondolatok és mesterkéltségek között. Inti társait: vegyenek példát tapasztalásából, ne higgyenek semmi nyájaskodásnak és eskünek. És mégis: mily örömet töltene éjt-napot leánykájával! A hűtelen mégis szívéhez van nőve. Vizet kever a borba, hogy lehűtse szenvedélyét, de mivel a kedves még mindig nem jó, ismét erősebben iszik s végül egészen átadja magát a részegítő istennek. A hangulatok fokozatos lefolyása drámai váltakozásban jól ki van fejezve.

Ellentétben Tibullussal, a ki ugyan mindent, mi képzelme előtt lebeg, élénk vonásokkal ruház föl, de az egyes rajzokban bölcs takarékoságot tanúsít, Lygdamus kéjeleg a leírásokban, melyek ékesszóló, de hosszadalmas teljességgel kidolgozva, semmi tennivalót sem hagynak fenn a néző képzelő ereje számára. Így rajzolja a legapróbb részletekig könyvecskéjének választékos kötését (I. 9. kk.), gondosan kifejti, hogyan történjék majd csontjainak eltemetése (2, 15. kk.), nem ismétlések nélkül és meglehetősen szárazon sorolja fel a gazdagság sokféle nagyszerűségét, melyeket megvet (3, 3. kk. 11. kk. 21. k.), körülményesen lerajzolja a különben szépen elbeszélte álomban Phœbus megjelenését, haját, arcát, ruháját, lantját (4, 23. kk.), kimerülésig idézi az irgalmatlan kegyetlenség példáit, melyeket még sem tesz föl kedveséről (4, 85. kk.), és felsorolja a bűnöket, melyektől ártatlannak érzi magát (5, 7. kk.).

Merő ékítmény, nem különös ügyességgel illesztve a többi közé, a Catullusból vett idézet (6, 39. kk.); egy másik hely (4, 65. kk.) szavakat ismétél egy vergiliusi eklogából. Tibullusra emlékeztet a már említetteken kívül a hivatkozás Apollo szolgálatára Admetosnál (4, 67: v. ö. II. 3, 11, kk.). Különben Lygdamus szerkesztése világos és átlátszó s szilárdul összetartó, a mit nem lehet Tibullus minden elegiájáról mondani, legalább a mint most fekszenek előttünk. Ez néha elragadtatja magát az elegiai hangulat szelíd hullámcsapásától: egy ideig ragaszkodik valamely gondolathoz, ha csak mellékesen támadt is, hogy aztán visszatérjen az elhagyott ösvényre; halkán siklik előre; gyakran csak egy szó, melynek tartalmát tovább fonja, határozza meg irányát; szünetelni látszik, de csak egy pillanatra állapodik meg, mintegy hogy meggondolja magát: ugyanazon érzésből, mely kezdetben uralkodott rajta, második, harmadik sugár fakad, míg a vég visszatér a kezdethez vagy valamely életteljes képben fejeződik be. Olyan néha, mint valami dallam vég nélkül, vagy mint valami szabad képzelet, melynek tartama vagy befejezése a játszó kényétől függ. Különösen szépen, szabad és mégis állandó folyással fut le például az első könyv harmadik elegiája, a második könyv első, negyedik, hatodik elegiája, a többiek nagyobb része sem gördít túlságos nehézségeket a nyugodt figyelemmel való kísérés elé.

Bizonyos ellentétben a gondolat-fűzés kecses önkényével áll a forma művészi kikerekítésének hajlama az egyes tagokban és mondatokban. Az elegiai distichon harmonikus hangesését, hol a pentameter mint női elem símul a férfias hexameterhez s néha maga is még két szimmetrikus részre van osztva, sokféle alakzatban változtatja. Egyes vagy kettős distichonok megfelelőleg lépnek

egymás ellenébe, vagy anaphora által hosszabb sorok egy hangzatos, jelentős periodussá csatoltatnak össze. Mint valamely bájos virágláncz füzérében, úgy húzódnak végig a mondat indái, összefonódnak, egymás mellett futnak, változatos játékot nyújtanak a szavak állása, ismétlése, egybehangzása által, a nélkül, hogy megzavarnák a szelíd nyugalom alaphangját, melyet az elegia megkíván. Míg Tibullus e formákon oly mesteri kézzel uralkodik, mely a catullusi stilus keménységeit legyőzte, a játékot mégsem engedi soha játszadozássá fajúlni s mindig meg tudja őrizni a distichon nemes méltóságát; ellenben Lygdamusnak már nagyobb hajlama van az enyelgésre.

Minden római elegia-író közt Tibullus leginkább közeledik a klasszikus kor nagy görög mestereihez, a nélkül, hogy tőlök függne. Mesterkélt utánzás, olvasottsággal vagy tudományossággal való pompázás távol van tőle, kiemelkedett az iskolából. Mint egyszerű és bensőséges természet önálló marad; egészen uralkodik a gondolatok és nézetek nem épen tág körén, a melyben mozog. A nemes nyugalom és biztosság, a művészi mérték, melyet megtart, átragad az olvasó érzésére: a szép, békés természet üde illatát szívjuk be; vidámság, egy kis melancholiával mérsékelve, benső, érzékileg meleg érzelem, de a pajkos kedv egy lehelletével fűszerezve, ezek a tibullusi dalok alap-accordjai.

Nagyon kora halál csakhamar Vergilius után elragadta a szeretetreméltó, finom s még mindig ifjú erejű költőt. Anyja és nővére siratta, Nemesis halottas ágyánál állt: lankadó kézzel fogta őt a költő, és Ovidius joggal gyászoltatja magát az elegiát, egy szép emlékezésben, nagy mesteréért (amor. III. 9.).

Saját elegiáiból Tibullus talán csak az első könyvet adta

ki maga; a másodikat, úgy látszik, csak halála után állították össze. Egyes, nem egészen kétségtelen nyomok azon sejtelmenek nyitnak tért, hogy az ókorban még többet olvastak tőle. Midőn a két tibullusi könyvből összes kiadást rendeztek, egy harmadikban halmozták össze a Messallakör többi költői hagyományát: a Lygdamus-elegiákat, a Messallához írt elegiát, a két Sulpicia-fűzért, végre Tibullus két paralipomenonját a negyedik könyvben, — részben szétszórt lapok ezek, melyek, a nélkül, hogy mindjárt tágabb nyilvánosságba hatoltak volna, eleinte csak baráti körökben váltak recitatiók útján ismertekké vagy másolatokban jártak kézről-kézre.

Más körben, mint Tibullus, mozgott az, ki az elegia babérjáért vetélkedett vele, *Sex. Propertius*.

Tekintélyes, ámbár nem ősnemes (II. 24. 38.) umbriai családból származott; atyai és anyai ágon való rokonai nagy tisztségekre emelkedtek az államban. Asisium magaslátán nemsokára 700. után született, korán elveszté atyját (IV. 1. 121. kk.), később anyját is (II. 20. 15.). A perusiai háború (713. k.) és következményei végzetesekké váltak a család jólétére és boldogságára. Egy anyai rokona, talán nagybátyja, név szerint Gallus, ismeretlen kéztől elesett Perusia előtt (I. 22. 21.), s a jelentékeny javak nagy része a földtulványozás alkalmával Altonius veteránjainak jutott, úgy hogy a fiú számára csak szerény birtok maradt. A közügyektől, valamint a hadi szolgálattól távol tartotta magát. Kizárólag a költészetnek szentelve magát, Rómában (hol az Esquilinuson lakott: III. 23. 24.) fesztelen legényéletet élt hasonló érzelmű barátjainak körében. Mæcenas nagyra becsülte tehetségét: általa nyert alkalmat az Aeneis

dalnokával megismerkedni, kire tisztelettel tekintett föl (II. 34. 61. kk.). Annál feltünőbb, hogy a Tibullussal, vagy Horatiussal, vagy ennek közelebbi barátjaival való érintkezésnek semmi nyoma sem található, de igenis az utóbbinál egy gúnyos oldalpillantás a korabeli elegia-írókra, kik Mimnermussal és Kallimachossal hasonlítottatják magokat össze (Lev. II. 2. 91. kk.). Propertius barátságával dicsekszik a több évvel fiatalabb Ovidius (trist. IV. 10. 46.). Mind a kettővel érintkezett Ponticus, ki egy heroikus stílusú Thebaison dolgozott (I. 7. 9.), és az iambusköltő Bassus (I. 4.). A már említett tragikus Lynceus csak e költői fátyolnév alatt ismeretes előttünk (II. 34.). Az előkelő társasághoz tartozott Tullus, a 721-ki consul unokaöcse; neki ajánlotta Propertius erotikus műzsájának zsengeit, a Cynthia-könyvet: az első és utolsó költeményben szólítja meg. Barátja kéjes villájában a Tiberis mellett (I. 14.) sok pajkos órát borozott át. Meghívását, hogy a tartományokba, Görögországba és Kis-Ázsiába kísérje, visszatárasztotta (I. 6.). Útazáskedvelő barátja még évek során át külföldön maradt és talán Kyzikosból, hol állandó lakhelyet vett, látogatta meg azon országok nevezetességeit (III. 22.). Talán ott viszontlátta egymást a két barát. Szintén a főnemességből való volt Gallus, a korhely ficzkó, ki alkalmilag Propertiusnak tilosába tévedt (I. 5.), s ez tapasztalata felsőbbségével majd inti őt, majd ingerkedve szerencsét kíván neki más sikereihez (I. 10. 13.); egy Hylas nevű fiatal legény, Gallus szolgálatában, alkalmat adott a költőnek, hogy a Hercules kedvencének és elrablásának sokszor feldolgozott mondáját kecsesen enyelgő hangon elbeszélje (I. 20.). Fiatal barátjának, Pætusnak, ki egy üzleti útban hajótörést szenvedett és a tenger hullámaiban találta sírját, epikediont (az anya vigasztalására) szentelt (III. 7.).

A költemény vonatkozásai nem mennek túl a 738-ik éven. Sokkal hosszabb tartamot tulajdonítani életének, nincs semmi okunk; de bizonyára még élt, midőn Ovidius mintegy 740 körül a hazai költők nagy halottjait, köztük Vergiliust és Tibullust, sorra vette egy elegiában (am. I. 15.).

Az alighogy felnőtt ifjat, ki épen akkor tette le a fiúruhát, először *Lycinna* avatta be a szerelem titkaiba, ki talán szolgáló volt az atyai házban s minden teketória nélkül meghallgatta az ifjú urat (III. 15. 3. kk.). Ez a láng nem igen forrón égett s csakhamar elfojtotta a szabados Hostia iránti izzó szenvedély, ki *Cynthia* néven lett halhatatlanná. Csak most ismerte meg Amor zsarnoki hatalmát (I. 1. 1.). Nem csak a leány szépsége, hanem még inkább kelleme és vérmérséklete, szelleme és jelleme (I. 4. 11. kk. v. ö. III. 24.) volt az, a mi egészen rabjává tette. Lantos költőnő volt és jártas Minerva művészeteiben is (I. 2. 27. kk.). Egy esztendeig ostromolja hévvel a kivánt eredmény nélkül (I. 1. 7.); végre győz. Anyjával és testvérével (II. 6. 12.) a hirhedt Suburában lakott a leány: éjjel kötelen lecsúszik ablakából, hogy lenn várakozó kedvesét átölelje (IV. 7. 15. kk.). Egy ideig egészen egymáséi: semmi más nőről nem akar tudni a boldog szerető (I. 4.); *Cynthia*jának szerelme becsesebb neki minden gazdagságnál (I. 14.); előkelő barátjától, Tullustól megtagadja, hogy Görögországba és Kis-Ázsiába kísérje, mert nem tud ellenállni kedvese gyöngéd kéréseinek (I. 6.); egyetlen hivatását az ő szolgálatában találja és egyedül neki van szentelve múzsája (I. 7.); az árnyak honában sem akar tőle elválni (I. 19.). A törvény, melynek a legényeket állásukhoz méltó és törvényes házasságra kellett volna kényszeríteni, mind a kettőt aggódó szomorúsággal tölti el, ámbár úgy találják, hogy Cæsar hatalma sem tudná elválasztani

öket (II. 7.). De elkedvetlenedések és vétkezések egyik oldalon sem maradnak el. Az életvidor költő nem áll ellen tartósan könnyelmű barátjai csábításainak (v. ö. I. 4.); egynek a kedvéért nem akar mindig lemondani mellékes barátjairól. A legpompásabb elegiák egyike elbeszéli (I. 3.), mint lép be egy éjjel félittasan hozzá, fáklyásoktól kísérve. Édes álomba merülve találja, mint az elhagyott Ariadnét, mint egy fáradt bacchansnót, kezeire támasztva fejét. Lassan ágyához lopózik, mert haragjától félve nem meri felköltöni. De szemei megbüvölve csüggnek tekintetén; leoldja homlokáról a koszorút és az ő halántékaira teszi; fölemeli lecsüggő haját, almákat tesz tenyerébe, aggódva lesi lélekzetét, álmában is vetélytársaktól félve. Végre a hold sugaraitól fölébredve, párnájára könyökölve, szemrehányólag megszólal a leány: «visszatérsz végre ágyunkhoz, miután a másik elzárta előled ajtaját? hol maradtál oly sokáig? oh bár töltenél, gonosz, oly éjszakákat, minőket nekem szerezteél. Majd fonással, majd a lanttal igyekeztem elűzni az álmot, néha panaszokkal is, míg az álom szelíd szárnyával meglegyintett és lecsillapította könnyeimet.» Mint tette jóvá bűnét a megkorholt és mint folyt le az éji látogatás, gyöngéden az olvasó képzelmére van bízva.

Cynthia sem oly természet, ki a csendes háziasságban kielégítést találna; másoknak is akar tetszeni a választotton kívül, szívesen mutatja magát nyilvánosan csábító díszben, vékony cos-i ruhában, felékített és syr myrrával kent hajjal (I. 2. v. ö. IV. 8. 52.); szívesen tesz sétakocsizást a népes appiai úton (II. 32. 6., IV. 8. 17.), maga hajtva fogatát és diadalt ülve, vagy Præneste, Tibur, Lanuvium felé (IV. 8.), persze tisztos ürügyek alatt, de Propertius azt gyanítja, hogy éber szemétől akar menekülni (II. 32. 17. k.), mert féltékeny a ház minden látogatójára, még az anyára,

nővérré, barátnőkre, sőt a bölesőbeli csecsemőre is, kit a leány csókol (II. 6.). Azért belenyugszik, ha félreeső falusi magányban, habár, fájdalom, tőle távol időzik, hol nem lát egyebet, mint hegyeket, barmokat és szántóföldeket. Hiszen ott semmi csábító sem fér hozzá; ablakai előtt nem fog éji utczei harc támadni, mint a városban; zavartalanul fog aludni, a nélkül, hogy nevéen szólítnák; semmi játék, semmi templom nem fogja kisértetbe vinni. Ő maga ezalatt a szűz Dianának akar szolgálni, hazájában vadászik, nem ugyan oroszlánra és vadkanra, hanem nyulakra és madarakra, de jusson eszébe a lánynak, hogy néhány nap múlva nála lehet és számadásra vonhatja, mihelyt megmoczczan (II. 19.). A csábító Bajæba is elmegy (I. 11.): a költő aggódó gondja, hűségét illetőleg, kíséri oda és sürgető kérése, hagyja el lehető hamar a veszélyes helyet. Egy prætor ajánlatokat tesz a leánynak, Illyriába, tartományába, akarja vinni. Egy pillanatra hajlandó őt követni és kétségbeesett barátját elhagyni (I. 8 a.). De versei győznek: a leány ellenáll a fényes ígéreteknek; a költő kedvéért, mint mondja, legdrágább neki Róma, királyságot sem akarna nélküle. A boldog költő mennyországban érzi magát: «vannak hát múzsák! ujjong — és Apollo nem késik a szenvedőn segíteni!» Édeleg a gondolatban, hogy most sem éjjel, sem nappal nem kell vetélytárstól félnie, és reméli, hogy így fog maradni (I. 8 b.). De annál parancsolóbbak a leány igényei állhatatossága és engedelmessége iránt: szeszélyektől, fenyegetésektől, heves haragja kitöréseitől sokat kell túrnie (I. 3. 18., 4. 25. k., 5. 8. kk., 7. 5. kk.). Egyszer jó napot akar magának csinálni annyi baj után. Cynthia Lanuviumba kocsizott. A költő, felhasználva szabadságát, két jó szívű leányzót hív meg esquilinusi házába. Éjjeli symposiont tartanak: lesbosi bor, Lygdamustól felszol-

gálva, egy fuvolás, egy castagnette-tánczosnő, egy törpe gondoskodnak a mulattatásról. Isznak, énekelnek, koczkáznak, de a két leány között, kik kitarják bájaikat, nem jól érzi magát a költő, komor előjelek aggasztják, gondolatai Lanuviumban vannak. Egyszerre csikorogni kezd kinn az ajtó, halk zaj hallatszik a bejárásnál, és Cynthia berohan, mint egy furia. A serleg kiesik a meglepett ember kezéből, ajkai elhalaványulnak. A leány szemei villognak, úgy dühöng, a mint csak egy nő képes. Az egyik leánynak összekarmolja az arcát, a másik oda kinn segítségért kiált, az egész utca izgalomba jő, a leányzók szétborzolt hajjal és felbontott ruhában a legközelebbi kocsmába menekülnek. És most visszatér a győztes nő a szegény bűnöshöz, arcul üti, bűnös szemeibe, nyakába harap; Lygdamust, a Ganymedet, ki a szekrény mögé rejtőzött, büntetésül elővonszolja: hiába könyörög kegyelemért, az úr semmit sem tehet érte. Végre ez egy térdrehullást mérészelhet s megkapja a kemény békeföltételeket: nem szabad többé az ögyelgők közt Pompejus porticusában mutatkoznia vagy a harcjátékoknál a forumon; soha sem szabad többé a színházban a legfelső sorokhoz emelnie tekintetét, hol a hetérák ülnek, soha sem szabad megállíttatnia az utczán nyitott gyaloghintóját; Lygdamust mindenekelőtt el kell adnia. Alázatosan engedelmességet fogad a bűnbánó és büszkén kaczag az úrnő; aztán kifüstöli a megszejtelenített helyiséget, a helyeket, melyeket a leányok érintettek, a hűtlen szerető fejét, meghinti a küszöböt, megcserél minden takarót és ruhát, és csak most pecsétlik meg friss ágyon az új békét (IV. 8.).

Végzetessé lesz a tengeri utazás, melyet Propertius egy türelmetlenségi rohamában kezd (I. 17. 16.). Keserű csalódással veszi észre, hogy kedvese hidegen néz a bekövet-

kező válás elé (I. 15.). A vihartól egy vendégszeretetlen parthoz hajtva, megbánja, hogy elfutott a leánytól: átkozott legyen, ki feltalálta a hajózást! mennyivel jobb mégis, kedvese igáját viselni, mint e számkivetést: ha otthon maradt volna, Cynthia egykor gondosan eltemetné (I. 17.: v. ö. 19.). Visszatérve, nem találja őt többé (I. 15 b. 25. kk.); számos éjszakát egyedül élt át (I. 12. 11. kk.). Egy utolsó botlás állandóan száműzi ágyától (III. 16. 9. k.). Hiába igyekszik panaszos dalokkal visszanyerni az eljátszott kegyet. Magányos berekben enged utat fájdalomának, nevét kiáltja, bevési a fák kérgébe, esküszik, hogy Cynthia-ról soha sem mondhat le, ő volt első szerelme, ő lesz az utolsó (I. 18.).

Cynthia tehát az első könyv egyedüli hősnője, mely könyv külön jelent meg s az ő nevét viselte czímül. Azon költemények közül is, melyek nincsenek közvetlenül hozzá intézve, a legtöbb bizonyos vonatkozásban áll az egésznek főtárgyával, melynek elrendezése a helyzetek tarka változatosságában érezteti a hangulatok fel- és aláhullámzását és a szerelmi viszony történetén a fővonásokban az első nagy szakításig áttekintést enged, a nélkül, hogy valamely folytonos fonalon világosan sorra szedné. De bizonyára nem mint bűnbánó panaszdalt a megtörtént szakítás után, hanem mint sürgető ostromlást, mely egy évi eredménytelen lótás-futásnak végét vetni kéri, kell felfogni az elegiát, mely a könyvet megnyitja.

Nehezebb a következő könyvek czélzásait követni, melyekben Cynthia nem épen egyedül uralkodik. Csak a hol határozottan meg van nevezve vagy más kényszerítő körülmények reá utalnak, csak ott van szilárd talaj lábunk alatt. A magasabb és alsóbb rangú különféle alakok közt, kiknek bájai a költő fogékony szívét mélyebben vagy futólagosan

dobogásba hozták, mindig méltóságosan kiemelkedik a fő úrnő imponáló személyisége, mint Diana a nymphák közt: ő egyedül hatott döntőleg életére, reá mutat Horus (IV. 1. 139. kk.), mint sorsának úrnőjére, kinek tetszése szerint fog napot-éjjelt látni; ő az, kit Propertius a második könyv végén is mint valódi kedvesét Catullus Lesbiája és más költők más híres barátnői mellé állít; a hozzá írt dalok azok, melyektől halhatatlan hírt remél. Ott is, a hol más szerelmi lánczoktól átfonva jelen meg, nem veszi őt el szeme elől, féltékenyen kíséri tetteit és viseletét, intő és előzékeny, sőt keserű és csipkedő szavakat is intéz hozzá, mert az ő híre sem legjobb (II. 5.). Saját bűnének valószínűségét a második könyv 29-ik elegiája, a propertiusi költemészet e gyöngye, foglalja magában. Elbeszéli, mint vezették az eltévedtet jó szellemek a helyes útra. Ittasan, szolgálkiséret nélkül bolyong éjjel az utczákon: ekkor egy csapat meztelen fiú lép eléje, fáklyákkal, nyilakkal, bilincsekkel kezeikben. Amor apró poroszlói körül fogják, egyik hetykén kiált: «fogjátok meg, ő az, kit a haragos asszony ránk bízott». Ezzel a fogoly nyakába veti a hurkot, közre fogják, szemrehányásokat tesznek neki, hogy más ajtókat keres föl, holott leánykája óráról-órára várja őt, a méltatlant. Javulást fogad, haza viszik és ez intéssel bocsátják el: «menj most és tanulj meg éjjel otthon maradni». Ezzel végződik a költemény, de közvetlenül (a 23. verstől, mint I. 3. ellendarabja) finom vonatkozással csatlakozik hozzá a másik jelenet bűnbánó rajza, mely a bűnös száműzetését megelőzte. Reggel volt. A későn hazatérőnek kedve jött utána nézni, vajjon Cynthia egyedül pihen-e: valóban egyedül volt ágyában. Milyen szép volt! Elbámult rajta: soha sem jelent meg bájosabban előtte. De keményen rá támadt a könnyelmű rajongóra: mit kémkedik? vajjon azt

hiszi, Cynthia is oly könnyelmű, mint ő? A kínált esókot elútasította és talpra ugrott: «azóta nélkülöztem minden éji örömet».

Egy év múlva végre ismét kegyelembe jutva, először is engedelmesen követi úrnője intését. Levélben Tiburba rendeli, éjféلكor, az Anio melletti villájába: haladéktalanul jöjjön. Választása van a sűrű homályban teendő hosszú út veszélyei és az úrnőnek gyakran és nehezen érzett haragja közt. Bízva Venusban, ki a szerelmeseket védi, elhatározza, hogy eleget tesz a hívásnak: ily esetben még a halál is becsesnek látszik előtte, ha leánykája fogja eltemetni (III. 16.).

Az új frigy, daczára több ingadozásnak és viharnek, hosszú ideig állt fenn, ámbár az első korszak illata részben elpárolgott. Propertiusnak sok elnézést és lemondást kell gyakorolnia, ha állhatatlan párjával ki akar jönni (II. 32.). Kevéssel az actiumi csata után visszatért az a praetor Illyriából, sokkal gazdagabban, s azért ellenállhatatlanabbul, mint azelőtt. Cynthia oda veti magát karjaiba, és a szerény költőnek helyet kell adnia, a keserű érzéssel, hogy egy fonnyadt barbár drágakövekkel vette meg országát. Csak nyírje meg a kapzsi lány derekasan a hülye birkát s aztán küldje ismét Illyriába (II. 16.)! Újabb engesztelődést a hű Lygdamus diplomatai közvetítése hoz létre (III. 6.). Valami czivódás következtében (38. v.) a haragos Propertius ismét más valakihez fordult, de már beleúnt (40. v.) és daczát teljesen legyőzi az úrnő megható izenete, ki magányosan ül otthon, minden ékszerről lemondva, szomorúan fonva a szolgálók között, s gypjával törölve nedves szemeit. Azt véli, valami boszorkánynak kellett a keményszívű férfit megbűvölnie. Ez ekkor visszaküldi a követet azon vallomással, hogy épen úgy szenved ő is, és szabadon bocsátást ígér neki, ha ismét boldoggá teszi. De

a leány kegyetlen szeszélyei mindig újra visszatérnek (III. 21. 7. k.), sőt kedvesét bor mellett mások előtt gúny tárgyává is teszi (25. 1. kk.). A megbántott férfi ekkor elhatározza, hogy az ötéves szolgaságnak (25. 3.) véget vet a távozás hatásos eszközével. Athenbe megy (21. 1.), hogy irodalmat és művészetet tanuljon (21. 25. kk.), és itt valóban lehullnak róla a régtől viselt bilincsek. Csúfosan viszsza vonja, a mit egykor Cynthia szépségéről énekelt (24.) és durva lemondásában (25.) megtorlást kíván mindazon keserű fájdalomért, melyet neki okozott.

E rikító dissonantiával végződik a harmadik könyv: a feloldó, kiengesztelő accord az utolsóban következik (IV. 7). Propertius éjjel magányos ágyán pihen: ekkor megjelen előtte a nem rég eltemetett leány árnya, a mint az életben volt; még csak halkán folyt át arczán a lethei ár. És szemrehányásokat tesz neki: «tudsz aludni, hűtelen? elfeledted szerelmünk boldog napjait?» Panaszkodik, hogy a költő hiányzott beteg ágyánál, temetésén, még virágokat sem szórt máglyájára és csekély áldozattal sem nedvesítette meg. A hű szolgálóknak most más parancsol helyette, ki nem régen még nyilvánosan áruba bocsátotta éjeit és elődjének minden emlékét gyűlölködve üldözi. «De nem haragszom rád, Propertius, ámbár megérdemled: elég sokáig uralkodtam dalaidban.» Esküszik, hogy hű volt hozzá, el akarja hallgatni barátjának számos botlását elysiumi társnői előtt, midőn elbeszélik egymásnak szívbéli történeteiket. Csak öreg dajkáját ne engedje szükségét szenvedni s kedvelt cselédjét ne adja az új úrnő szolgálatába. Minden verset, melyet reá írt, égessen el, ápolja sírját és az Anianál állítson emlékoszlopot rövid felirattal. «Most — fejezi be — hadd birjanak mások; nemsokára egyedül foglak tartani; nálam léssz, ugyanazon veder fogja

hamvainkat rejteni.» Ezzel eltűnt az árny a költő karjaiból. Így a halál békéje átszellemítő fényt vetett vissza az eltűnt változatos napokra.

Nehéz volna költőnknek más névtelen szépekkel való élményeit nyomon követni: ha néhány szálát lehet is egy darabig kísérni, nemsokára mások kereszteznek és bonyolítják össze. Bizonyos közhelyeknek, melyeket az erotikus költészet feldolgozni szeretett, visszatérése arra is jogosít, hogy kételkedjünk; vajjon általában volt-e valami kézzelfogható alap. Egy hónappal a Cynthiával való első nagy szakítás és az első könyv kiadása után, a tétlen költőt, ki minden kísértés ellen biztosnak vélte magát (II. 2. 1. k., 3. 1. k.), új szenvedély ragadta meg egy ragyogó szépség iránt, ki minden fiatal embernek elcsavarta fejét, kellemével és költői tehetségével (II. 1. 5. kk., 3. 17. kk.) elbűvölte. Mintegy hajdani kedvesének ingerlésére, mámoros lelkesedéssel rajzolja az új szerető képességeit, s majd az előbbire emlékezni, majd őt elfeledni látszik. Gyönyörködik az új jelenség herosi magasztosságában, leírja haját, kezét, növését, egészen elveszve tekintetében; és az új Helenának e bájait mégis utána helyezi művészi tehetségeinek. Csak e könyv ötödik elegiája fordul ismét Cynthiához. Elfordult tőle, könnyelműsége a város nyelvére került, lelkére beszél neki. A kelleetlen lemondásnak, mely a vonakodó leánynak felmondja a további költői hódolatot, mert nem tudja azt megbecsülni (II. 11.), csaknem szomszédságában, mint ellendarabja, áll a költő kijelentése, hogy hivatást és kielégítést talál abban, ha Cynthiájának felolvashatja néhány versét és kinyerheti tetszését (13 a), és erre (13 b) a leányhoz intézet végakarata, mint történjék majdan temetése. De idővel a megvetés kipróbált eszközével legyőzi a begyes leányt, és két ujjongó diadalmi dal (14. 15.) beszél

az élvezett örömökről. De rövid kegy után elhidegülés következik. Propertius látja, hogy egy más, előkelő és gazdag költő kiszorította, kinek dagályos versei legyőzték az övéit (17. 24. 23. 32.). Azonfölül rágalmazó versekkel feketíté be őt a dalmok a leány előtt (12. 1.). Megjövendöli neki, hogy a papos Panthusnak, a mint gúnyosan nevezi, szerelmi esküi egy évet sem fognak túlélni, és megvan az az elégtétele, hogy jövendölése beteljesült, mert amaz megnősült, és az elhagyott új imádó után néz körül (21.).

Egy szintén sokat ostromolt, nemes nevű nő, előzéke nyen ment a költő elé kegyével. Hét hónapig voltak egymáséi, a szolgálat, melyet neki szentelt, szelid volt: nem szorult ajándékokra. Ekkor akadály (talán a férj) lépett közójök, és Propertiusnak gyöngéd elegiával kellett megnyugtanni és hűségéről biztosítani a vigasztalan nőt (II. 20.), ki aggódó levelekkel ostromolta. Kissé hidegen, csaknem gúnyosan hangzik az ajánlat, melyet egy másiknak tesz (III. 20 a). Ez is szép, jártas Pallas művészeteiben, egy nagyműveltségű, talán irodalmilag híres ösről fény árad reá és házára. Eddigi szeretője, valószínűleg tiszt, elhajózott, talán Afrikába, s a nyereség reményét eléje helyezte a nő birásának. Hisz ugyan még esküiben, de a kópé költő el akarja venni ezt a hitét és magát ajánlja, mint hű barátot. Nyalka, szerelmes levélke ez, melynek könnyelmű hangja valószínűleg az elfogadó lelkületéhez volt alkalmazva.

Propertius a város fia volt és könnyen gyulékony költői szívvel birt: teljes hullámokkal vitte őt az élet. Az utcán, ögyelegve vagy gyaloghintóban (IV. 8. 78.), a porticusokban, a színházban volt található a tarka tömegben: itt lestek zsákmányra vágó szemei. Hódolt az előkelő hölgynek, valamint a megvásárolható hetérának. A pikáns ingerelte, heves szerető volt, nem szelíd pásztorórákra való, élvezni

sem akart kemény harcz nélkül (III. 8.). Kedvese dühöngő tettelegességeiben szerelmének legbiztosabb jeleit ismeri fel, fájdalom és könnyek nélkül egyik-másik részről, nincs gyönyörűség. Érzett vagy okozott féltékenységnek állandó táplálékkal kell ellátnia az emésztő lángot. Édeleg a szenvedélyes fájdalmak kéjében. Ha belefáradt a kínokba, melyeket a szívbeli szenvedély okozott, vagy a fáradalmakba és veszélyekbe, melyeket a szerelem titkos útain ki kellett állnia, akkor bizony a piaczkényelmes árúczikké magasztalta (II. 23.). Eléggé világos a vallomás, hogy ha kedvére tenne Cynthia, nem volna ismeretes a városban, mint a könnyelműség feje (II. 24.), egy csapat léha költemény közepére állítva, melyek a szerzőt váltakozó lángoktól égve vezetik elő, míg végre az apró Amorok éjjeli őrsege véget vet a szilaj hajszának (II. 29.), és most a könyv végéig ismét egyedül Cynthia uralkodik. De a mily kevésé kell szószerint venni, ha a féltékeny nőt biztosítja (III. 15. 9. k.), hogy utána senki más nem vetett édes igát a nyakára, vagy midőn a leány árnya halála után esküdözik, hogy megtartotta iránta való hűségét (IV. 7. 51. kk.), épen oly kevésé nyújt megbízható alapot finom chronologiai számításokra az élére állított biztosítás (III. 15. 7. k.), hogy csaknem három év óta alig emlékszik, hogy tíz szót váltott volna első lángjával, Lycinnával.

Kifejezésének sajátzerű nyomatékosságával, szó- és mondat-fűzésének szellemes szabadságával, a szerkesztés bizonyos merévségével, mely szándékosan kerüli a kényelmes simaságot, Propertius több gondolkozni valót ad olvasójának, mint a többi elegia-író, de a szellemi munkát annál gazdagabb élvezettel jutalmazza meg. Szeret költemény-párokat és csoportokat, melyekben egy közös alapot mintegy befejezést nyer, egy eszményi egészszé

összefoglalni, mint strophát és antistrophát vagy mint egy trilogiát. És viszont csak úgy jutunk néha világosabb megértésre, ha több darabot, melyek mint egyesek maradtak reánk, külön és mégis csak szellemi száakkal összekötött alkotásokra bontunk fel. Midőn például kedvese megbetegszik, a költő először aggódó gondolatokba esik a betegség okára nézve, mintha tãn valami istenség volna megsértve. Erre, mivel a veszély növekszik, imádság és Juppiternek tett fogadalom következik. Végre hála a gyógyulásért (II. 28 a, b, c). Egy másik triasban, melyet Mæcenas ismételt megszólításából összefüggő egésznek ismerünk fel, azt rajzolja a lelkesült költő, mily kimeríthetetlen tárgyat nyújtanak neki leánykájának bájai: ebben találja életfeladatát (II. 1. 1—46.). Egy középdarabban (47—56.) halálíg hűséget fogad neki, hogy végül (57—78.) a szerelmet mint gyógyíthatatlan betegséget tüntesse föl. Kevés distichon kerekedik ki, mint Catullusnál, önálló gondollattá, egyikben sem élesedik ki epigrammailag valamely kép vagy érzés. Egyszer a költő magánbeszédére (II. 30. 1—12.) dialog következik kedvesével (13. kk. v.). Épen arra készült, hogy utazás által megszabaduljon a szerelem bilincseitől, de az utolsó pillanatban megbánja: megvallja magának, hogy Amor mégis mindenhová elkiséri, és ismét megadja magát neki kegyelemre. Valóban a következőkben ismét együtt van a pár: bor és fuvola mellett ünneplik kiengesztelődésüket. A leány biztatja az ingadozót, vesse meg a filiszterek megrovását, örüljön vele az életnek; újra hatalmat nyer fölötte, és midőn most gyöngéd szemrehányással kérdi, vajjon még mindig gondol-e szökésre, a költő, megittasulva varázsától, fogadja, hogy egyedül az övé akar lenni, megosztani vele az idylli magányt: itt a szent barlangban fogják a múzsák új szerelmi dalokra lelkesíteni.

Az uralkodó részéről, Mæcenas közvetítésével, ismételten (v. ö. II. 1. 17, kk., III. 9.) figyelmeztetést nyer a nagytehetségű és művészi dalnok, hogy nagyobb feladatokra fordítsa erejét: például költeményt kívántak tőle az actiumi háborúról. De Amor nem ad még neki szabadságot. Tettvágy nélkül szemléli kedvese karjaiban a világ folyását. Sok szerencsét! kiált a bátrakhoz, kik (732) a parthus háborúra készülnek. Maga elé rajzolja, mint fogja leánykája oldalán a hazatérők diadalmenetét nézni és irigység nélkül ujjongni a zsákmány terhelte győztesek felé. Az ő feladata ezalatt, «kemény harczokat» vívni úrnőjével (III. 4. 5.). Az erotikus elegia ápolásában ismeri fel hivatását és erejét; nem ismer magasabb becsvágyat, mint híres elődjeihez, az ataxi Varróhoz, Catullushoz, Calvushoz, Gallushoz csatlakozni (II. 34. nem sokkal 728 után). A tisztelt Vergiliusra hagyja, hogy Homerral és Hesioddal versenyezzen: mint saját mintáját költészete erotikus korszakában Philetast magasztalja.

Többször valóban úgy látszik, mintha neki indulna, hogy a haza szolgálatában magasabb tárgyakhoz szárnyaljon. «Ideje — vallja meg (II. 10. 729. nyara előtt) — más dalokkal hágni a Heliconra», és Augustus győzelmeit vagy legalább hatalmának elismerését az Euphratesnél, Indiában, Arabiában, megénekelni. «Habár erőm gyöngé is, dicsérni fogják merészségemet.» De néhány vers után, melyek mint részletfizetés hangzanak, a jövő számára teszi félre e feladatot és e fukar tömjén-adománynál marad. Később azzal a gondolattal foglalkozik, hogy megénekelje az albai királyokat (III. 3. 3.), a mit már Vergilius is szándékolta volna az Aeneis előtt, vagy hogy Kallimachos példájára leírja Róma emlékeit és régiségeit. Sokat ígérő szavakkal nyitja meg az elegiák harmadik könyvét. Nem

akarja ugyan fegyvertényekkel zaklatni lantját, de új nemű művet vél járatlan ösvényen lehozni a múzsák hegyéről. Kallimachost és Philetast kéri, vezessék be ligetökbe, avassák be művészetök titkaiba. De ezúttal is a szándéknál marad.

Egyelőre, így szól a mindjárt következő elegiában (a 39. verstől), térjünk vissza a szerelmi dal megszokott ösvényére; és a késő hír helyett, melyet az előbb ígért magának halála után, most meg van elégedve a tetszéssel, melyet a leányok találnak verseiben, és boldognak magasztalja köztük azt, kit halhatatlanná tesz dicsérete. És e visszasesés a szokott dallamba azonnal szentesítést és helyeslést nyer isteni szájból (III. 3.). Propertius azt álmodta, hogy a Heliconon a kastaliai forrásból ivott, melyből Ennius, az Annales költője oltotta szomját, és húrjain felhangzottak az albai királyok tettei: ekkor előlépett Phœbos és rendre utasította. «Ki parancsolta neked, hogy a hősi költészethez nyúlj? Itt nem remélhetsz dicsőséget, Propertius. Könyved legyen a leány kezében, ha egyedül van és a férfit várja.» És a falusi barlangba utasítja, hol dobok függnek a falakon, hol Silenos agyag-képe és Pan nádsípjai láthatók, hol galambok a múzsák forrásába mártják csőrüket, és az új nővérek sokféleképen foglalkoznak: az egyik borostyánt szed a thyrsus számára, a másik lant mellett énekel, a harmadik rózsákat fon bokrétába. Egyikök, Kalliope, megerősíti előtte Phœbos szavát: ne ereszkedjék csaták leírásába, hanem maradjon meg szerelmikalandjainál. És végül vízzel nedvesíti meg arcát Philetas forrásából. Mæcenással szemben a bölcsek önkorlátozás példájára hivatkozik, melyet ez maga ád. Ha persze ő elől akarna haladni, maga is kész lenne gigási harcokat, parthus és polgárháborúkat megénekelni. De a triast azzal a megnyugtató bizonyossággal

fejezi be, Mæcenas megengedi neki a dicsőséget, hogy elveihez csatlakozik (III. 9.).

Különböző időkben azonban mégis tett engedményeket a közérdeknek. Leírja (II. 31.), persze azon ürügy alatt, hogy elkésését mentse kedvese előtt, a pompás porticust a palatinusi könyvtárnál, melyet épen akkor (726 október) nyitottak meg: a nagyszerűségek bámulása tartóztatta fel. Cynthia iránti gyöngeségét azzal igazolja, hogy az asszonyok dæmoni erejére hivatkozik. Medeát, Penthesileát, Omphalét, Semiramist, mint példákat hozza fel, és utójára azt, ki valamennyinél rosszabb, Kleopatrát, ki magát Rómát fenyegette bilincseivel, ha Cæsar, Apollo oltalma alatt, ártalmatlanná nem tette volna (III. 11.). Az actiumi győzelem világtörténeti jelentőségét és Augustus hervadhatatlan érdemét még inkább emeli a színek élénksége, melyekkel a keleti borzalmak elhárított szégyenét rajzolja. Ugyanazon hangok ezek, melyeket a horatiusi dalokban (Epod. 9, Od. I. 37.) találtunk. Propertius közvetlenül ehhez csatolta, mint főlemelő ellendarabot, a római hitves mintaképét a Postumushoz írt búcsúkölteményben, ki Augustus sasait a parthus háborúba követte (III. 12.). A kegyetlen, ki otthon hagyja gondok közt nejét, nyugodt szívvel mehet újtára, mert Gallája visszatérése napján épen oly benső és változatlan szeretettel fog nyakán csüggni, mint egykor Penelope Ulixesén. A gazdag reményű Claudius Marcellus kora halálának (731. végén) egy gyászelegia van szentelve (III. 18.), mely az ioniai halottsiratás jól ismert fájdalmas accordjait pendíti meg. Az itáliai haza iránti szeretetének abban a költeményben ad kifejezést, melyet Tullus barátjához intéz, ki már évek óta Kyzikosban időzik és Ázsia nagyszerűségeiben édeleg (III. 22.), persze nem oly melegen és szívrehatóan fejezi ki,

mint Vergilius a *Georgica* azon epizódjában, mely nyilván előtte lebegett. Itt is ellenébe állítja az ország békés műveltségét a görög talaj borzalmainak és szörnyeinek (csakhogy mesterségesen feldiszipve mythologiai példákkal), itt is büszkén magasztalja a lakók derekasságát és dicső történetöket.

Végre közelebb lépett a jelentékeny feladathoz, melyet maga elé tűzött, hogy Róma szent helyiségeit a hozzájuk fűzött legendákkal és ünnepekkel, egy laza elegia-koszorúban, Kallimachos *Aitia*-inak módjára, megénekelje. A legjobban látszik lenni (IV. 1.). Mint idegenek kalauza láttatja a tanulni vágyó vendéggel lélekben, mi volt itt Aeneas megérkezése előtt, hol most a hatalmas Róma áll. Vergilius Aeneisére való félreismerhetetlen célzásokkal magasztalja a sorsot, mely Trója menekülő házi isteneinek a Tiberis mellett való letelepedését rendelte, és most hangzatos szavakkal hirdeti, hogy Rómát akarja leírni, habár hangja, fájdalom, nem elég hatalmas. Hazája, Umbria, büszke lehet fiára, a római Kallimachosra (64. v.). De ekkor (71. v.) Horus, ki olvasni tud a csillagokban, furcsa hivatalos buzgósággal lép eléje, és korholja balga vállalkozását. Kereken kijelenti, hogy a múzsák és Apollo ellene vannak. Miután körülményesen bebizonyította próféta tehetőségét, többek között azzal, hogy közléseket tett a költő életkörülményeiről, Apollo parancsára és jóslatára emlékezteti, midőn megtiltotta az ifjúnak a beszédet a «bolond forum»-on: elegiákat írjon, mintául a többieknek; minden diadalmi pálmát, melyeket fáradságosan szerzett, tönkre fog tenni egy leány, ki uralkodik fölötte. Talán épen ez az elegia a legutolsó hasonló társai közt, és megmagyarázza a megkezdett munka félbehagyását, mely munka úgy sem vitte többre egyes, a negyedik könyvben

szétszórt mutatványoknál. Annak igazolására, miért nem jutott többhöz, a költeményt, mely egyszersmind a munka tervezetét is feltünteti (*sacra diesque canam et cognomina prisca locorum*, 69), a könyv elejére állította, és e mellett alkalmat vett, a mi különben a végszóban szokott történni, hogy némi felvilágosítást adjon személyéről. Ha nem fogott volna el idő előtt a költő lélekzete, a római ősidő és római hit gazdag emlékét állította volna fel. A mi létre jött, az is mutatja, mily hálás és sokféle volt az anyag, és hogy a szerző nem mulasztotta el a szükséges régészeti tanulmányokat. Így a sokoldalú Vertumnus nyíltszívűen tréfás hangon rajzolja természetének sokféle oldalát és adományait. A tusciai földről Rómába vonúlva, örvend az élénk forumon álló szobrának (IV. 2.). A Hercules alapította *ara maxima* legendáját (9), talán Varro után, pajkos magyarázattal köti össze, miért vannak a nők kizárva Hercules szolgálatából. A heros azonosítása is a sabin Sancussal tudós forrásból (Aelius Stilóból) van merítve. Különben feltolakodik az Aeneis Cacus-epizódjával való összehasonlítás is; de az egybehangzások alig mennek túl azon, a mi magától értődik, a mit maga az anyag nyújtott. Költői bájú az alkudozás a szomjas hős és a női csapat közt, mely elzárt magányban a Bona deát ünnepli. Ellenben, daczára a pathetikus bevezetésnek, kissé szárazon folyik le a tudósítás Juppiter Feretriusról, és Romulus, Cossus és Marcellus spolia opimájáról, melyet már Ennius ünnepelt (10). Különösen a harmadik győzelmet, a Virдумarus fölöttit, intézi el meglehetősen vékonyan, holott épen itt nyújtott gazdag anyagot a kidolgozásra Nævius praetextája. De ily tisztos írásbeli forrásokkal nehezen törődött Propertius. Annál pompásabb az elegia Apollo palatinusi templomára (6). Itt a dalnok, mint az

isten papja, szentelt áldozatot mutat be, midőn egyszerűsmind uralkodójának is hódol. Hiszen e templomot hálából szentelték Apollónak Actiumnál nyújtott segítségéért. Így a legjobb alkalom nyílt itt, hogy a világtörténeti diadalt és Phœbus csodás beavatkozását, a mint Vergilius is ábrázoltatta a paizson, az Aeneis nyolczadik könyvében, nagyszerű vonásokkal rajzolja. És Julius Cæsar tetszéssel néz le csillagából hozzá méltó fiára, az egyiptomi nő azonban Nilusa felé fut: semmi más nem marad számára, mint a halál szabadsága. Azután végül jön a felhívás az ünnepi ujjongásra, a mint az ötéves actiumi játékokkal össze volt kötve. Majd falernumi bor mellett megemlékszik a sigambrusok fölötti legújabb győzelemről (Lollius veresége után 738?) és a parthusok ellen nyert keleti sikerekről stb., és csak a fölkelő nap sugarai vetnek véget az éjjeli ivásnak. Legkényelmesebb volt a költő számára a Tarpeia története (4), hol az erotikus elem, a leány szerelmi panasza, képezi a magvat. A távolba van irányozva, az ellenség táborába és Scylla beszédére emlékeztet a Cirisben: a görög költeményből, mely e mondat tárgyalja, sok mindent meríthetett.

De mennyivel melegebb és megnyerőbb azon derék római nő levele férjéhez, ki csakhamar esküvője után ismét harcra indult a parthusok ellen! (IV. 3). Az elhagyott, kinek könnyei a lapra hullnak, panaszokkal kezdi csalódott reménye miatt. Már a negyedik hadi köntöst szövi a távollévő férj számára, mert negyedszer ment háborúba. Mondja meg neki, nyomja-e karjait a pánczél, feldörzsöli-e a dárdá hozzá nem szokott kezeit? Ha csak nyaka nem visel nyomokat valamely szeretőjének fogaitól! Hallotta, hogy megsoványodott: reményli, a neje után való epedéstől. Ha megjönnek a keserű éjszakák, megcsókolom — írja —

fegyvereidet, nem találok nyugalmat ágyamon, vágyódom a madarak reggeli éneke után. A térképen tanulmányozza, hol folyik az Araxes, mily hosszú a sivatag útja, melyen átsiet a parthus paripa, különösen, melyik szél a legkedvezőbb, hogy a drágának hajóját visszahozza honába. Boldogok az amazonok! «Bár római nőknek is nyitva állna a tábor: mily szívesen kísérnék téged!» A ház sivatag és néma, az úr helyét a vánkoson az ölebecske foglalja el; testvére és öreg dajkája egyetlen társasága hosszú téli estéken a magányos nőnek. Nincs többé vidáman lakmározó családi kör a megkoszorúzott Larok előtt! Minden törekvése arra irányul, hogy meglágyítsa az isteneket, hogy drága férje szívesen, és minél előbb, és hozzá híven visszatérjen. A kecses és érzelmes levél az első költői szerelmes levél, melylyel a római költészetben találkozunk. Ebben a nemben is előre munkálkodtak az alexandriai költők epyllionjai, és mivel ezek szerették értékesíteni a valódi élet megfigyeléseit, azért Propertius épen költeményeinek előföltételeire nézve talált nálok használható vonásokat.

A házassági kötelékek hajdani megvetőjének (II. 7.) későbbi éveiben megnyílt az érzéke a nemes és benső családi élet iránt. Ezt bizonyítja a hasonlíthatatlan költemény Cornelia halálára (IV. 11.), az elegiák királya, mely gyűjteményünk befejezését képezi és valóban megkoronázza, talán legutolsó műve is a költőnek. Scriboniának, 714. óta Augustus nejének és egy már elhalt consularisnak nemes leánya, legalább tizenhatsz év boldog házasság után, családja fájdalmára, mintegy 32 éves korában meghalt. Atyja és mostoha anyja, testvére P. Cornelius Scipio, ki épen ez évben (738) consul volt, férje, a consularis Aemilius Lepidus Paullus, két fia, L. Aemilius Paullus és

M. Aemilius Lepidus s egy leánya gyászolják őt. Fájdalomba merülten áll az özvegy gyermekeivel sírja mellett: a máglya leégett és a hamu lesülyedt; az elhagyott férj zokogó kiáltásai követik. Ekkor megjelenik előtte az elhúnyt árnya és szelid hangon inti, hagyjon fel a hiába-való kérésekkel. A míg megemlékszik visszavonhatatlan végzetéről, jogának öntudatával (és pedig a hátramaradot-tak vigasztalására) fog a boldogok virányaira bevonulni. Mint Aeacus bírói széke előtt, hová hivatva gondolja magát, úgy viszi ügyét, nem feledve azonban, hogy az övéi-hez beszél. Így a saját ajkáról folyó egyszerű emlék- és dicsbeszéd fölemelő emlékezéssé lesz a gyászolók számára, mely megindító búcsúszavakban és gyöngéd intésekben ér véget. Biztos lévén szeplőtlen életének jutalmáról, szívesen csatlakozik nemes őseihez. Az egyetlen bánat, melyet anyjának okozott, kora halála volt; de a család jövőjéről három gyermek születésével gondoskodott és soha sem kellett életében gyászruhát öltenie: az egész csapat eljött temetésére. Büszkén és örömmel pillant a ház jövődő oszlopaira és törzsének reményére, egy pár fiára és leányára. E drága zálogok iránt töltse be most az apa az anya helyét is, csókolja meg az anya nevében is a zokogókat; rejtse el előlük fájalmát: szállja meg ez éjjel, ha róla álmodik. Ha titkosan beszél képe előtt, szóljon úgy hozzá, mintha választ várna. De ha új házasságra szánná el magát, ne tegyék nehezzé életét gyermekei, helyeseljék lépését, nyájasan fogadják mostoha anyjokat, ne nagyon dicsérjék az elhúnyt anyát s ne hasonlítsák össze az újjal. Ha pedig nőtlen marad atyjok, akkor ápolják híven, hogy vidám aggkort érjen körükben: s a mit tőle elvontak években az istenek, tegyék azt az övéhez.

Aggkorára, midőn Venus szolgálata elmúlik, Propertius

egyszer korábbi éveiben (III. 5. 23. kk. 732. körül) czélba vette, hogy a természet és a philosophia (epikureus szellemenben) tanulmányozására szenteli magát; de mily komolyan vette e tervét, melyet, csakhogy szélesebb kidolgozásban, utána mond nagyrabecsült Vergiliusának (Georg. II. 475. kk.), nem lehet kimutatni.

Propertius erotikus elegiáit szorgalmasan olvasták a római hölgyek, kivált a Cynthia-könyv volt keresett czikk a forum könyves boltjaiban (II. 27. 1. k.). Számos baráti szakértő nőnek maga a szerző adta elő mûzsájának termékeit s megindította velök szívöket. Ha oka volt, kedvezőtlen bírálók miatt panaszkodni (III. 1. 21), biztosan kárpótolta olvasónőinek részvéte. Szakértésök magas fogalmat nyújt e *doctae puellae* műveltségi fokáról, mert föltételezi, hogy jól ismerték az alexandriai költészetet, a szokottnál jártasabbak voltak a görög mondákban és a görög művészetben is. A mit fentebb a hellenisztikus szerelmi elegia tárgyáról és modoráról az anthologia és későbbi erotikusok segítségével áttekinthetőleg összeállítottunk, sokszoros alkalmazást talál Propertiusnál, ki nyíltan és ismételten mestereinek vallja Philetast és Kallimachost. Ugyanazon korból és iskolából való más görög költők, mint Leonidas, Meleagros, Hermesianax stb. gondolatainak és képeinek visszhangjai még most is többszörösen kimutathatók. Hasonlíthatatlanúl tanultabb lévén Tibullusnál, Propertius sokkal bővebben felhasználja a mythologiai készüléket, homályosabb czélzásokban és keresettebb példákban is. A forró érzékiséget, melyet költeményei lehelnek, a válogatottabb műveltségnek ez eleme nem hûti le, hanem megnemesíti. A költői mûvek élénk kicserélése mellett, mely akkoriban Róma szűkebb és tágabb köreiben életben volt, természetes, hogy egyik kartársnak egyik-másik szava

megragadt a másiknak fülében. Így Propertiusnál is, kivált a hol az anyag vagy eszmekör hasonlósága kihívta, itt-ott, ha nem is gyakran, nyilvánvaló emlékezéseket találunk Vergiliusra, Tibullusra, még Horatiusra is, míg más hasonlóságokat inkább a költői nyelv és ábrázolásmód közös kincsének rovására kell tenni.

Az elegia a distichonon, egy epodikus képzésen épül fel. A daktylikus hexameterre ugyanannak első harmadfél üteme következik, melyek a him cæsurával fejeződnek be, kétszeresen állítva fel, úgy hogy e sor hanyatló rhythmusa két fokban folyva le, a gondolat befejezésével egyúttal a fülre is oly hanghullám benyomását teszi, mely erélyes áramlat után szelíden visszafolyik és mintegy önmagába felszívódik. A mennyiben pedig e motivum egyforma szakokban ismétlődik, és a gondolat képekben, hasonlatokban, más fordulatokban tovább szövődik, nagyobb csoportok képződnek, melyeknek néha más, ugyanoly terjedelmű és párhuzamos vagy ellentétes tartalmú csoportok felelnek meg. A gondolatok szelíden mozgalmas hullámcsapása ez, mely megengedi magának, hogy a korábban érintett dologra visszatérjen, túlterjeszkedjék s néha a kiszabott meder partjain keresztül is kibuggyanjon.

A hexameter kezelésében Propertius egészben véve Vergiliushoz csatlakozott, a Cynthia-könyvben különösen a Georgicához. Verse, a spondeusok nagyobb száma következtében, súlyosabb, mint Tibullusé. A szóhelyezés művészete a pentameterben, a két utolsó könyvben jelentékenyen előhaladt: a pentameternek rendszeren kéttagú szavakkal való befejezése, úgyszintén a hangzó-ugratásoknak gondosabb kezelése tünteti ki az utolsó könyvet. Természetének merev bensőségét a költő különösen stilusának sajtászerűsége által is elárulja. Ez gondolatteljesen

tömör, a szókötők használatában, a mondatok alkotásában néha önfejűen merev: saját, maga természetű nyelvét beszéli, mely jelentős és nemes, szemléltető is, de nehéz és néha homályos.

Kérdés marad, vajjon oda jutott-e a költő, hogy költői hagyatékának egész tömegét maga rendezze és adja ki. Bizonyos, hogy az ifjú költő külön hozta nyilvánosságra az első könyvet. Még Martialis idejében is mint saturnaliai adományt ajándékoztatták tekereseit. A (hagyomány szerint) második könyvnek jelentős befejezése azon helynek éles hangsúlyozása által, melyet a szerző mint elegikus költő a maga számára igénybe vesz, a harmadik könyvnek ünnepélyes megnyitása a nagy alexandriai mesterekhez való fordulattal s ugyanennek végén a Cynthiának szóló határozott felmondás, végre az egyes darabok fölépítése az utolsó könyvben, — ez elrendezés a megfontolt célszerűségre nézve semmi kivánni valót sem hagy hátra. Feltűnő a második könyv aránytalan terjedelme, kivált ha megfontoljuk némely részek hézagos állapotát. Csalékonyaknak látszanak ellenben más jelek, melyek azon föltevésre vezettek, hogy a tizedik elegiával eredetileg egy harmadik könyv kezdődött és e szerint öt könyvet kellene számolni. De a hagyományban semmi más nyom nem kedvez e hypothesisnek: sőt inkább minden ó-kori idézés megegyezik a szokott könyvszámmal, és egyetlen egy töredék sem létezik a meglevő szövegen kívül: oly nagy veszteséget, minőt az elsonkított második könyv kitöltésére föl kellene venni, nem lehet hihetővé tenni. Gondolható volna azonban, hogy a költő halála után hátrahagyott, régebb munkákból, kezdetekből és oda dobott papirszeletekből is bővített kiadást rendeztek, és épen ily félretett maradványok fölvétele következtében nőtt oly nagyra a má-

sodik könyv. Hogy Propertius költeményei sokak emlékezetében éltek, bizonyítják Pompeji falai, hol belőlök vett distichonok, természetesen valamely szerető kezétől felírva, találtattak (III. 16. 13. k., IV. 5. 47. k.). Trajanus alatt Passennus Paulus, talán adoptio útján utódja, elegiákat költött propertiusi stilusban. Ismeretes voltának vagy tudós tanulmányozásának későbbi nyomai persze csekélyek.

Sokkal tovább nyúlt és tartósabb volt a most már megérett művészet pazarul ellátott örökösének hatása.

NEGYEDIK FEJEZET.

OVIDIUS.

A déli Apenninek közt, kilencz mérföldre Rómától kelet felé, Sulmo paelignus városkában 711/43-ban márczius 20-án született *P. Ovidius Naso*, mint második fia egy tekintélyes családnak, mely több nemzedék óta a lovagi rendhez tartozott. Épen egy évvel öregebb bátyjával közösen, kora ifjúságától fogva, kitünő nevelésben részesült Rómában. Míg amaz az ékesszólásra mutatott tehetséget, a fiatal Publius már mint gyermek ellenállhatatlanul vonzódott a költészet felé. Atyja óvja őt a kenyeret nem adó művésztől, ő maga engedelmes akar lenni és a prózai stilben kísérti meg gyakorolni magát, de a mit ír és a szónoki iskolában beszél, önkénytelenül verssé lesz. Hallgatója volt a híres rhetornak, Arellius Fuscusnak, ki mester volt a suasoriák szerkesztésében, és Ovidius is legszívesebben ezt a fajt gyakorolta, kivált erkölcsi problémákat, melyeknek fejtegetésében általános emberi szempontok foglalkoztatták a kedélyt és képzelmet, míg az élesebb bizonyítás, a mint a controversiákban megkivánták, épen oly kényelmetlen volt neki, mint a szigorú elrendezés.

Akkoriban jó szavalónak tartották, szeretetreméltó kellem és simaság tüntette ki, de beszéde oly benyomást tett, mintha költemény volna feloldott versekben. Irányára nézve jellemző az egyetlen thema, melynek tárgyalásáról az öregebb Seneca (Controv. II. 2.) vonzó rajzából van tudomásunk. Olyan képtelen fajta vitás eset volt az, minők a rhetor-iskolákban nagyon is szokásosak voltak. Férj és feleség megesküdtek, hogy ha az egyikkel valami baj történik, a másik meg fog halni. A férj elutazott és a távolból azt az izenetet küldte nejéhez, hogy meghalt. A nő egy mélységbe ugrik, de meggyógyul. Most azt kívánja atyja, hogy hagyja el férjét; a nő vonakodik; az atya eltaszítja leányát. Az ifjú rhetor-növendék természetesen az utóbbit védi atyja ellen a férj szerepében. Felhozza többek közt, hogy a szerelemnek inkább lehet véget vetni, mint mértéket szabni: itt nem lehet mindent gondosan mérlegelni. Így szeretnek az aggastyánok. A mit a szerelmesek egymásnak esküsznek, ahhoz az isteneknek sincs közük, annál kevésbé az atyának. Legyen ez büszke arra, hogy leánya az önfeláldozó nők sorába lépett és hogy oly olcsón jut e hírnévhez. A játszi élez, mely annyira sajátja a költőnek, már e gyermekes gyakorlatban is mutatkozik, mely azonban Seneca ítélete szerint sokkal szellemesebben ütött ki, mint ugyanezen thema tárgyalása tanítója által. Ettől megtanulhatta az előadás fényét és gazdagságát, melyet ez különösen a leírásoknál egész a túlságig kifejtett; ő nevelte Vergilius tiszteletében, kinek fényes helyeire szeretett a mester beszédeiben hivatkozni. Csodálattal hallgatta az ifjú Ovidius a hispaniai Porcius Latro szavaltait is, melyekből sok találó gondolat még a költő érett alkotásaiba is fölvételt talált.

További tanulmányok czéljából, valószínűleg római

iskolázásának befejezése után, meglátogatta Athent (Trist. I. 2. 77.). Azon időben lehetett az is, hogy Macer barátjának vezetése alatt (bátyja épen akkor halt meg, huszadik évének betöltése után) beutazta Ázsia ragyogó városait, Iliont is (Fasti VI. 423.), továbbá Siciliát, melynek természeti csodái annyira lebilincseltek, hogy több hónapon át ott időzött (Pont. Lev. II. 10. 21. kk.).

A durva hadi szolgálat alól kivonta magát a kissé elkényeztetett ifjú, csak játékból viselt fegyvert (Trist. IV. 1. 71. kk.). De többször részesült abban a szerencsében, hogy az évi lovagszemle alkalmával a császár elé vezethette lovát. A polgári pályán sem vitte többre alárendelt hivataloknál. Kora ifjúságában már egy, természetének és irányának nem épen rokonszenves rendőri hivatalt viselt (mint *triumvir capitalis*), aztán egy bírói collegium tagja lett (*Xvir litibus iudicandis*), mint egyes bíró is, magánügyekben, szerzett elismerést és bizalmat. Magasabb hivatalokra, melyek a senatusba vitték volna be, sem testileg, sem lelkileg nem tartotta magát képesnek, és a külső becsvágy távol volt tőle. Rossznyelvű megrovások ellen, melyek restséget vetettek szemére, védi magát (Am. I. 15.). Törekvése halhatatlan hírnévre irányul: mint a görögök és rómaik legnagyobb költői, az egész földkerekségen akar olvastatni és még halála után is élni. Tehát a magánélet rég óhajtott nyugalmába vonult vissza, hogy egészen munkáinak s barátjaival való élénk érintkezésnek szentelje magát. Minden költőben istent látott lelkesült szeme: a régieknek áhítatos tisztelettel hódolt, az újabbak közt ő volt a fényesen fölemelkedő csillag. A költő-királyt, Vergiliust, ki kerülte a nyugtalan Rómát, persze csak futólag látta, és a korán elhunyt Tibullushoz sem fért közelebb. De az akkor 24 éves ifjú szép emléket állított az elegia

mesterének a halálára írt gyászdalban (III. 9.), mely saját szavainak gyöngéd visszhangjaival halhatatlanságot ígér Deliajának és Nemesisének, s a szeretetreméltó költő árnyát az Elysiumban Calvus, Catullus és Gallus mellé helyezi. Különben is szívesen említi és czélzásokkal emlékeztet reá. Horatiust hallotta, a mint nyilvánosan adott elő lyrai költeményeket. Szoros barátságban állt vele Propertius, ki gyakran felolvasta előtte szerelmi költeményeit; és a sokkal öregebb Aemilius Macernek is, az inkább tudós, mint mulattató költemények szerzőjének, gyakran buzgó hallgatója volt. Talán Tibullus közvetítésével megnyerte M. Valerius Messalla Corvinus jóakarátát, és megismerkedett két kevésbbé érdemes fiával, Messalinussal és M. Aurelius Cottával. Atyjok buzdította először az ifjú Ovidiust, a mint ez később dicsekszik (Pont. Lev. II. 3. 75. kk.), hogy nyilvánosságra hozza költeményeit. Hálás emlékezettel gyászdalt írt hát a nemes férfiú temetésére (Kr. u. 8. év nyarán), azon czélből, hogy a forumon énekeljék (Pont. Lev. I. 7. 27. kk.).

Atyja szorosan tartotta az életvidor, de jó természetű fiút. Valószínűleg, hogy idején megzabolázza gyulékony szívét, nagyon korán, «csaknem gyermekkorában» nőt adott neki, de ez sem javára nem vált, sem méltó nem volt hozzá, úgy hogy csakhamar elváltak. Második házassága sem volt állandó, ámbár nejének semmit sem lehetett szemére vetni. Csak a harmadik házasságban talált valódi kielégítést és tartós házi boldogságot. Neje fiatal özvegy volt a Fabiusok ősnemes családjából (Pont. Lev. I. 2. 137. kk.), kit Augustus nagynénje nevelt föl, s barátságban élt a nemes Marciával, Fabius Maximus nejével és Augustus unokatestvérével. Első házasságából egy leánya volt, ki később (Kr. u. 14-ben) Germanicus akkori quæstorához, az ifjú P. Suil-

lius Rufushoz ment nőül. Ovidius édes leánya, egyetlen gyermeke, két unokával ajándékozta meg, de szintén két atyától. Második férjét Fidus Corneliusnak hívták: senator volt, de csak az tette ismeretessé, hogy gyermekes érzékenységet tanúsított egy rossz élcz miatt, melyet egy tárgyalásnál szemébe vágtak. Fabia kitünő neje volt a költőnek, szelíd és odaadó, s életének virágában állt. Leginkább általa ismerkedett meg Ovidius az uralkodó ház és más előkelő családok tagjaival. Így pártfogói közé számíthatta a 743/11-ik év consulát, Paullus Fabius Maximust, Marcia férjét, ki egész homályos végéig (767) Augustus meghittjeihez tartozott. Ovidius rendes asztali vendégei közé tartozott s menyegzőjére egy hymenæust költött (Pont. Lev. I. 2. 129. kk). Megnevezendők továbbá: a két testvér, C. Pomponius Græcinus, ki 769-ben consul suffectus lett, és L. Pomponius Flaccus, Tiberius kitartó ivótársa, ki 770-ben consul volt és kétszer vezényelt Mœsiában. Az ifjú Sext. Pompejusnak, a nagy Cneus unokájának háza is nyitva állt a költő előtt. Legbensőbb fiatalkori barátjaihoz tartozott Atticus. Tréfásan és komolyan sokszor érintkeztek egymással; sétákon és kirándulásokon, a porticusokban és színházakban együtt látták őket, az órák csak úgy repültek beszélgetéseik közben. Gyakran olvasott fel neki Ovidius valami új költeményt, meghallgatta ítéletét s tanácsára javításokat tett. Sokan a lovag Curtius Atticusra gondoltak, a választottak egyikére, kiknek szabad volt Tiberius császárt kísérniök, midőn (Kr. u. 26-ban) Campaniába visszavonúlt, és valóban nincs is döntő ok e föltevés ellen. Ezenkívül azonban az egykorú társak nagy köre vette körül a melegszívű és közlékeny ifjat: az epikusok, Ponticus, az ifjabb Macer, Carus, Tuticanus, Albino-vanus Pedo, Cornelius Severus; az iambikus Bassus, ki

Propertiussal is (I. 4.) érintkezett, a lyrikus Rufus, Sabinus és a hogy még hívták mind e másodrangú thyrsus-lóbálók. Egy költő is volt köztük, a szép Perilla: Ovidius különös vezetése alatt tette első kísérleteit. Különösen hallgatták, dicsérték, bírálták, javították egymást: élénk, bizalmas eszmecserében teltek el a nap és sok éjszaka órái.

Szokatlanul korán lett az ifjú Ovidius ismerős a városban, szerelmi költeményei által. Alig vágták le egyszerű kétszer szakállát, húszas éveinek elején már nyilvánosan adta elő zsengeit, és több röplő lap, melyeket barátjai terjesztettek, már előre megfeszíthette a hallgatók várakozását. Természetesen Tibullus és Propertius szerelmi elegiája volt, melyben először tett kísérletet. *Corinná*-nak nevezte, szintén költött névvel, a választottat, kinek hódolatát bemutatatta. Nemsokára róla beszéltek az egész városban; kutatták, kit ért e név alatt; sok szép nő jelentkezett e dicsőségért, de a fátyolt még tíz évvel később sem lebentették föl. A titok biztosan meg volt őrizve, mert Corinna egyáltalában nem volt húsból és vérből álló halandó, mint Lesbia, vagy Delia, vagy Cynthia, hanem képzelt alak, melyben a költő ezen vagy azon minta szerint általános és conventionalis vonásokat egyesített. Mert bármily kicsapongónak mutatja magát a fiatal szerelmes, mégis ha összehasonlítjuk ábrázolásait görög és római elődjeinek ismert mintáival, azt találjuk, hogy inkább könyvek után, mint az életből rajzolt, és hitelt kell adni azon állításának, hogy csak versei pajkosak, élete tisztességes, a legnagyobb rész hazugság (Trist. II. 345. kk.). Így hát Corinnának sincs története, csak statista ő erotikus képek, jelenetek, esetek számára, minőket a szerelmi elegia fentebb említett schematismusa nyújt. Itt van egy kéjesen kiszínezett pásztoróra egy nyári dél félhomályában félig zárt ablakok

mögött: a férfi pihenő ágyon hever, a nő belép, könnyű tunikában, mint egy Semiramis vagy Lais. A férfi széttépi a vékony ruhát, leleplezi a nő szépségét, melyet elragadtatva leír és egymás karjaiba roskadnak (I. 5.). A nő különben ért a művészethez, hogy az engedés és megtagadás okos változatosságával táplálja a vágyat (II. 19. 9. kk.). A szolgálatkész szobalánynak levelet ad át kedvese számára és útasítja, mit kell tennie: add neki a táblácskát, ha szabad lesz, de gondoskodjál, hogy rögtön olvassa el tartalmát; figyeld meg szemét és homlokát olvasás közben, mondd neki, hogy kimerítően írjon, sűrű sorokban, még a lap szélén is, vagy legszívesebben venném ez egy szót: «jőjj!» Akkor Venus templomának szentelem a táblákat. (I. 11.). De tagadó válasz jön: kedvese ma nem fogadhatja. Mégis valóban van valami az előjelekben: nem hiába ütötte lábujját a küszöbbe a szobalány távozásakor. A boldogtalan diptychont méltatlankodó retorikával átkozza el (I. 12.). Szerelmes magánbeszédében úgy találja, hogy Corinnának, daczára szépségének, nem kell miatta szégyelnie magát: verseiben van gazdagsága. «Sok leány akar általam híres lenni; egyet ismerek, ki sokat adna érte, ha Corinna lehetne; de egyedül téged akarlak megénekelni.» (II. 17.) A leány papagájának gyászzelegiát szentel (II. 6.), persze az ékesszólásnak egész más szerelvényével, mint Catullus naiv dalocskája Lesbia madarára, s épen azért csak ironikusan hat. Gyászoljon vele minden madár, a fülemile is, mely elég sokáig siratta Itysét, és mindenekelőtt a vele szoros barátságban álló gerlicze: a mi Pylades Orestesnek, az volt ő az elhúnyt papagájnak! Úgy látszik, hogy Corinna egész madárházat tartott. Az epikédion iskolai technikájához képest, a siralom, a halottra mondott játszi dicsbeszéd után, általános elmélkedésbe

megy át a mulandóságról, mely épen a legjobbat éri, hogy aztán megemlékezék a beszédes állat halálos órájáról és megható búcsúszavairól (*Corinna, vale!*) Az Elysiumban a költő különös díszhelyet tud hű madarak számára: itt fogadják be a papagáj lelkét is; csontjait pedig földje síremlék megható felirattal. Corinna maga életveszélyesen beteg (II. 13.). Isishez és Ilithyához, a szülések istennőjéhez, ki ellen gonoszúl vétkezett, kegyelemért könyörög. És ehhez csatlakozva egy nagyon is megérdemlett dorgáló prédikációt mond (II. 14.) a hozzá hasonló természetellenes anyákhoz. Corinna tengeren akar átkelni: ennek egy propemptikon felel meg (II. 11.). Mint rendszeren, elátkozza Argót, mely először fogott a természetellenes merényletbe; leírja a tenger borzalmait, óva inti a vakmerő nőt: későn fog a segítő Dioscurokhoz fohászkodni és boldognak magasztalja azt, ki szárazföldön van; biztosabb a vánkoston feküdni, könyveket olvasni, a thrák lantton játszani. De ha minden kérelem hiábavaló, szerencsés utat és hazatérést kíván neki. Meleg színekkel rajzolja a viszontlátás örömét. «Bár én lennék az első, ki az ismert hajót megpillantja a partról, és mondanám: ez hozza isteneinket. Vállaimra veszek és számtalan esőket rablok tőled. Áldozati állatot vágatok, letelepszünk a parton, minden homokdomb asztalul szolgál. Aztán gazdagon ömlő bor mellett elbeszéled, mint volt közel a hajó az elsüllyedéshez, te pedig hozzám térve vissza, mint nem féltél sem éjszakától, sem szelektől. Mindent igaznak fogok tartani, ha költött lesz is. Csak jönne minél előbb ez a nap!» Mindjárt a következő elegia ujjongó diadalmi dal (II. 12.). A kit annyi ellenség őriz, a férj, a felügyelő, az ajtó, most keblén pihen. Ezt a győzelmet vér nélkül, falak és árkok nélkül nyerte, melylyel nem mérkőzhetik

az Atridák győzelme. És senki mással nem osztja meg a dicsőséget: ő volt a vezér és katona, mindenben minden. Hányszor volt már a nő háború oka! Most őt is táborba küldte Cupido. De a boldogság nem tart sokáig. Alig nevezhette az övének kedvesét és örvendhetett egyedüli bírásának: most már fél, hogy sok mással kell rajta osztoznia (III. 12.). Azt véli, versei tették a leányt ismertté és vetélytársakat csalogattak hozzá. Így saját kerítője lett. «Bár mást énekeltem volna meg, Tróját, Thebát, Cæsar tetteit, nem egyedül Corinnát! Bár ne sikerültek volna a versek! De miért is hittek nekik az emberek? Hiszen a költők annyit hazudtak eleitől fogva.» Persze ő maga ad okot féltékenységre kedvesének (II. 7.). Élesen figyel ez reá, ha a színházban a felső sorokhoz emeli szemét, ha egy nő néz reá, ha dicsérőleg vagy megrovólag beszél valamelyikről. Panaszkodik az örökös szemrehányások miatt és álszentelkedőleg esküszik, hogy alaptalan a gyanú, mintha szobalányával tartana: soha sem fogja szolgálóval adni össze magát! De a következő szerelmes levél (II. 8.) a barna, nyájas Cypassishoz, megdöbbenve kérdi, mint jöhetett napfényre gyöngéd titkuk. Gúnyolódik tisztességes biztosításai, esküi felett, melyeket a szelek a tengerbe vihetnek. Ajándékozzon ma egy órát neki: ha nem, úgy mindent elárul az úrnőnek.

E Corinna-dalok egyikében sem csendül meg igazi szívhang: ügyesen és kecsesen készültek, de chablon szerint és iskolai izök van. Ha a szerelmi elegiák többi készletét vizsgáljuk, melyek amazokkal az *Amores* cím alatt vannak egyesítve, azt a benyomást nyerjük, mintha erotikus közhelyeknek csaknem teljes gyűjteménye, Amor encyclopædiája vagy palæstrája volna, melyben a művészi tanulmánynak, élcznek és képzelemnek több része van, mint a

kedélynek. Fogékony kezdőknek a szerelmi dolgokban, lelkökből akar írni, úgy hogy sokan kérdezhessék: hogyan tudta ezt meg tőlem? (II. 1. 1. kk.).

Egész rendszeresen kezdődik a tanfolyam, egy prolog után (I. 1.), melyben a költő megbizást nyer Amortól, a szerelmes hangulat első tünetével, az éjjeli nyugtalansággal: elhatározza, engedelmeskedni a kéréllhetetlen isten parancsának, és diadalmenetéhez, melyet pompásan leír, csatlakozni (2). Csakhamar zsákmányúl ejté az ártatlan ifjat egy szép nő. Könyörög, szeresse őt vagy legalább szerettesse magát és maradjon erre méltó. Nem olyan ő, a ki egyik lánytól a másikhoz megy: egyhez halálig hű akar maradni, ő adjon neki anyagot költeményeire, melyek mind a kettőt híressé fogják tenni (3). De már a következő költeményben kitanult csábitónak mutatja magát (4). Utasításokat ad egy férjes nőnek, mint értesse meg magát az asztalnál, férje jelenlétében, vele, az udvarlóval, lába, pillantásai, borba rajzolt írásvonások, az újjak beszéde által. Más bizalmasságokra is megtanítja, hogyan távolítsa el, altassa el férjét, hogyan férközzék még hazatérőben is barátjának oldalához. Arczátlan gúnynyal szólít fel a vakmerő egy megcsalt férjet, hogy jobban őrizze kincsét (II. 19.), hogy kívánatosabb legyen, mert csak a megtagadott dolog ingerel, színtelen szerelem undort gerjeszt, mint az édes étel. Adjon neki alkalmat csalárd támadásokra. Oly férfiúról, ki saját nejének kerítője, semmit sem akar tudni. A Corinnával való viszony már a múlthoz tartozik (9. kk. v.).

Ennek ellendarabja a gúnyos felszólítás a szigorú férjhez, hogy sokaktól kívánt nejének több szabadságot engedjen (III. 4.). Micsoda becse van a félelemből származó külső tisztaságnak, ha a gondolatok bujálkodnak? Saját

lelkiismerete, ne az ör óvja a nőt. Kinek szabad vétkeznie, kevesebbet vétkezik: tiltott dolog után megyünk. Különben műveletlenség, megbotránkozni a nő ballépésein. Miért vett szép nőt el? Barátjaival bánják úgy, mint a sajátjaival: e mellett vidám életet fog vinni. Egy szép nő örét, egy eunuchot utasít, hogy adja oda magát elnéző frigyesnek (II. 2. 3.). A bebocsátásért való kérelem (*παράκλησιθρον*) hiába igyekszik meghatni egy keményszívű portást (I. 6.). Aurorát szidja, hogy az alvót elüzi kedvesének oldala mellől (I. 13.). A könnyelmű ficzkó dicsekszik határtalan tágszívűségével (II. 4.), és hogy egyszerre kettőt tud szeretni (II. 10.), naplójára bíz egy megalázó vereséget (III. 7.); panaszkodik, hogy Cupido szakadatlanul üldözi, de mégsem szeretné, ha máskép volna (II. 9.). Katonának érzi magát Amor szolgálatában és alaposan kidolgozza e képet (I. 9.). Egy vén kerítőnő tanításai a gondjára bízott leányhoz, melyeket a költő titokban kihallgat (I. 8.). A leány minden intés daczára megfestette haját s ezáltal elvesztette: szidja, aztán vigasztalja (I. 14.). A kapzsi nőnek, ki kegyéért ajándékokat kíván, helyre igazítja fejét (I. 10.). Keserű panasz, hogy egy nem rég meggazdagodott tisztnek előnyt ad (III. 8.). Kisérő versek egy gyűrű számára (II. 15.). Vágy a távollevő szerető után (II. 16., III. 6.). Bocsánatkérés a haragban történt bántalmazás miatt (I. 7.). A leány hűtlenségét előre megjövendöli egy álom, melyet az augur megfejt (III. 5.). A leány megtörte esküjét (III. 3.). A költő áldozata lett saját aljas útasításainak: asztalnál, mialatt aludni látszott, megfigyelte a parázna párt, de ismét kiengesztelődött (II. 5.). Leszámolás a bűnös nővel, kitől mégsem tud elválni (III. 11.). Végre szabadságlevél mindenre, ha csak az illem legszükségesebb látszatát megóvják (III. 14.). Ez

erkölcsi csóddal végződik a gyűjtemény, mely tanulságosabb az általános erkölestörténelemre, mint Ovidius életpályájára és elveire nézve.

Nem kevés esetben ki lehet mutatni, hogy elődjeinek, névszerint Propertiusnak, vagy a görög költészetnek, mint közös forrásnak motivumait átvette és többnyire szélesebben tárgyalta vagy variálta. Propertius látogatásának Cynthiánál (I. 3.) Corinna látogatása Ovidiusnál az ellendarabja. Mind a két hölgy féltékeny és haragos lelkű, de ama nagyszerű fenytetés helyett (Prop. IV. 8.) Ovidiusnál (II. 7.) képmutató igazolást olvasunk, és mégis arra a mintára támaszkodik. A Corinnához írt propemptikon mellett hasonló áll, mely Cynthiához szól. A szomjas banya oktatásaiban (I. 8.) a komédia sok darabban és közvetetlenül, egész az egyes részletekig, megelőzte Propertiust (IV. 5.). Míg ez leánykáját a szépítő szerek használatáról lebeszélte (I. 9.), Ovidiusnál bekövetkezett az engedetlenség káros hatása: sírva, arcát jobbjával eltakarva, tartja ölében elveszett ékességét. Az arany és a kapzsiság uralma, elleni panaszokkal tele van a komédia, valamint az elegia (Tibull. II. 3. 35. kk., 4. 13. kk. Prop. II. 16., III. 13.). Propertius is elbizottan dicsekszik kimeríthetetlen erejével és hogy sokan tetszenek neki (II. 22 : v. ö. Tibull. I. 4. 11. kk.). Ugyanazon tárgyat dolgozza ki, csak hogy vékonyabban, egy görög epigramm (Pal. Anthol. V. 232.); és mások (V. 47., XI. 30.) azt tanítják, hogy a tehetetlenség hirhedt vallomása is, melyet az ovidiusi elegia előtt (III. 7.) már tibullusi iambusok (Priop. 72.) tesznek, régibb mintákból van átvéve. A legfőbb élvezet utáni győzelmi és ujjongó dalok (v. ö. Prop. II. 15.) soha sem hiányozhatnak az erotikus lyrából. Mint a görög epigrammokban (Pal. Anthol. V. 3. 172.) a hajnali csillagot, mint az éji örömek megzavaróját átkozzák el, úgy fordúl

Ovidius haragja is Aurora ellen (I. 13.). Azon tételben, hogy a tiltott gyümölcs a szerelemben is leginkább csábít (III. 4. 25. k., II. 19. 3. 25. kk.), két hellenisztikus epigramm van kiélezve, Kallimachosé (33) és az epikureus Philodemosé (Pal. Anthol. XII. 173.), ki Piso consulnak oly jó társaságot nyújtott Cicero idejében. Mint Tibullusnak (I. 6. 9. k.), úgy Ovidiusnak is tapasztalnia kell (II. 5., III. 11.), és joggal fél (II. 18, 20. 19, 34.), hogy hűtlen szeretője ellene fordítja saját rossz tanításait. Míg amaz a buta férjnek tanácsolja, hogy egy harmadik ellen résen álljon s így maga szabad tért nyer (I. 6. 15. kk.), Ovidius elbizakodottságból saját üzelmeire hívja fel a figyelmet, hogy a hódítás ne legyen neki nagyon könnyű. Még a Macerhez szóló költeményben is (II. 18.), melyben a szerző saját költői munkáit szembe állítja barátjáéival, Propertius (I. 7.) adta úgy a motivumot, mint a keretet, úgy a bevezetés formáját, mint a végfordulatot, csak hogy Ovidius a kedves bilincseket, melyekbe bele van keveredve, leánykájával tartott édes szerelmi csevegéssel teszi szemlélhetővé.

Leleményt és átélt dolgot tehát legkevesébbé lehet az ifjú versművész erotikus tanulmánylapjain keresni. Míg elődei élő képeket és mélyen érzett hangulatokat juttatnak kifejezésre, Ovidius abban tetszik magának, hogy adott helyzeteket és motivumokat zsákmányol ki pezsgő retorikájának kabinet-képei számára. Így Atticus barátjához beszélve, ezt a tételt: *militat omnis amor* (I. 9.), úgy dolgozza ki, persze fényesen, mint valami iskolai előadásban. Szeretőknek, mint katonáknak, fiataloknak kell lenniök: «undok a fegyveres agg, undok az ősz szerető». Mind a ketten éji őrseget végeznek, a csupasz földön táboroznak, az egyik az úrnő, másik a vezér ajtaja előtt. Mind a ketten meneteket állnak ki, parancsszónak engedelmeskednek,

nem félnek széltől és rossz időtől, kikémelelik ellenségeiket, kapukat ostromolnak és foglalnak el, megrohanásokra használják az ellenség álmát, rászedik az öröket. Venus és Mars bizonytalanok és változók, nem adnak semmi nyugalmat. Igen kedves fordulatú a vád Aurora, mint az általános békezavaró ellen (I. 13.). A földmivest és a bikákat, az iskolás fiúkat, hajósokat, útasokat, katonákat, bírákat és feleket, szolgálókat kiragadja nyugalmukból. «Hányszor kívántam, hogy a szél törné el egy tengelyedet vagy döntené le egy lovadat! Látszik, hogy a vén Tithonus a férjed; ha kedvenczedet, Cephalust tartanád karjaidban, nem sietnél úgy.» És a csinos epikus befejezés: «így szídtam: meg kellett hallania, mert elpirúlt, de a nap azért nem jött fel lassabban, mint rendesen». Tökéletes vádbeszédet tart maga ellen a töredelmes bűnös, kedvese előtt, kit megütött: némán, könnyezve, halványan, mint márvány, reszketve, mint nyárfalevél, állt a leány előtte (I. 7.). Egy ízben maga a tárgy, a szerető utáni vágy (II. 16.), kíván és eszközöl ki melegebb helyszínezést. Ovidius nyári időben szülő városában, Sulmóban van, melynek bájos környékét, a tiszta hullámoktól átszelt mezőket, a buja gabonaföldeket és réteket, a szőlőket és olajültetvényeket azért rajzolja, hogy e jóllakott táj ellentétét szívének vágyával szemben retorikailag kiemelje. Mert még az égben sem akarna lenni «lángja» nélkül. Átkozottak, kik a földkerekséget hosszú utakra vágják szét: legalább úgy rendezték volna, hogy a lányok állandó kísérői legyenek az ifjakknak. Kiszínezi, mily gyönyörűséggel menne át kedvesével az Alpeseken, vándorolna át sivatagokat, túrne tengeri viharokat, míg nélküle az üde, zöld Sulmo Scythiának tűnik föl előtte. Ha szereti őt, fogasson be és a hegyeken át kocsizzon hozzá.

Költői suasoriák a könnyelmű megszólítások a férjekhez, az örökhöz. A felháborodott panasz a czudar korszak ellen, melyben a szegényektől minden tisztelet meg van tagadva s még a szerelmet is pénzen veszik (III. 8.), a szatirához közeleg. Fájdalom, a pajkos kellem, mely a költőnek olyan jól illik s melynek a bensőség hiányáért is kárpótlást kell nyújtania, néha buja játékká fajul el: irigyli a gyűrűt, melyet kedvesének ajándékoz (II. 15.), maga elé képzei a boldogságot, ha mint ilyen a fürdőbe is elkísérhetné, s ízléstelenül egész a szörnyűségig kiszínezi ennek következményeit. A haragot is megtöri vágyódása: épen tetten kapta a bűnös nőt. De szépsége lefegyverezi dühét, s alázatosan könyörög csókokért, a minőket épen az előbb ajándékozott szeme láttára egy harmadiknak (II. 5.). Soha sem veszi komolyan erkölcsi felháborodását. Ki hihet még az istenekben, kiált fel fájdalmasan, ha a nők hamis esküi büntetlenül maradnak (III. 3.)! De rögtön megvallja, ha ő maga isten volna, ő sem csinálná jobban, sőt a leányok hamis esküit megerősítné a magáéival. Alighogy, látszólag fáradtan a sok keserű csalódástól és megalázástól, a hűtlen elé tartotta bűnlajstromát (III. 11.), alig hogy elröppent ajkairól a felmondás: újra föltámad keblében a harcz, szépsége győz, csak az a választása van, hogy önként vagy akarata ellen szeressen, és megadja magát sorsának.

Az ovidiusi elegia léha egy hölgyecske. A szerzőnek magának úgy tűnik fel, mint bájos alak, szerelmes kifejezéssel arczában, illatos hajjal, a legvékonyabb ruhában, myrtus-ággal kezében. Még a kis természeti hiba is, hogy egyik lába, a hexameter, hosszabb, mint a másik, a pentameter, emeli báját (III. 1. 7. kk.). A forma világossága és folyékonysága, a kényelmes csevegő hang, a nyelv behizelgő édessége sok helyen, kellett, hogy kedveltekké tegye e

canzonettákat a léha ifjúság előtt. A kapushoz szóló kérelem (I. 6.) épenséggel az énekelt dal alakját veszi fel, egészen megfelelően a helyzetnek. Éjfél rég elmúlt; borozásból jöve az ábrándos legény, koszorúval forró halántékain, fáklyával kezében, állást foglalt a leány küszöbe előtt. Vég nélkül könyörög, hogy a keményszívű rabszolgát meglágyítsa, meg akarja indítani, megragadja a háladatosságnál fogva, lecsillapítja a fegyveres megtámadástól való félelmét. Mennél előbbre halad az idő, annál nagyobb lesz a dalnok vágya. Így az elegia fő részében öt nagyobb, négy-négy distichonos fejezetet egy refrain (*tempora noctis eunt: excute poste seram*) végez, míg az első két ugyanily terjedelmű fejezetben még hiányzik a türelmetlenség e kiáltása. És végül is, midőn még az erőszakkal való fenyegetés sem segít, a hajnalszuggal fölkel és a kakas kukorékol, felhagy ez egyforma tagolással a visszatérő verssel együtt. E strophavéget, melyet a bukolikus költészet mint népies elemet kedvel és Catullus Sappho, valamint a hellenisztikus költők példájára menyegzői dalaiban és a Párka-dalban alkalmazott, itt találjuk először az elegiában.

Különös érdekléssel vesszük észre ez ifjúkori költeményekben a későbbi művek vagy irányok kezdeteit és előhírnökeit. Így az elbájoló multság a szép circusi szomszédnővel (III. 2.) a «szerelmi művészet» magvait foglalja magában, és hogy a szerző már akkor foglalkozott e tárggyal, ki is tünteti alkalmilag (II. 18. 19. k.). Az apró szolgálatok és udvariasságok, melyeket ott ajánl, itt alkalmazásba jönnek (III. 2. 19 k., 63 k.). Az istenek ragyogó felvonulása, melylyel a színjáték megnyílik, a négyes fogatok vágatása, mindez alkalmat ad a törekvő és ügyes kérőnek, hogy saját győzelmét hizelgő beszédekkel előmozdítsa, míg az értő szemek mosolyogva megadást intenek feléje.

Kétszer gyakorolta a költő az elbeszélés művészetét egy mythus beszövése által. Útban van kedveséhez (III. 6.), de a téli hótól megdagadt hegyi folyam gátat vet útjába: semmi híd, semmi csónak nem viszi át a túlsó partra. Perseus szárnyait, Triptolemus szekerét kívánja magának. Aztán kéri a folyót, legyen szíves hozzá. Hiszen van elég példa oly folyókról, melyek magok is szerelmesek voltak. Ezek hosszú sorát számlálja el egyes distichonokban, végül a kecses epizódot, mint vigasztalta az Anio a partján bolyongó Iliát, és végül ágyába vette. Ezalatt azonban a gonosz folyó még jobban megdagadt, és hiába halmozta el őt a türelmetlen vándor furcsa szidalmakkal. Máskor (III. 10.) a költő a nyári Ceres-ünnep szigorú erkölcsi miatt panaszkodik, mely a nőknek megtartóztatást rendel, és bebizonyítja a komoly istennő történetéből, hogy az ő szíve sem hozzáférhetetlen a szerelemnek, a mennyiben a mézes hónapokról beszél, melyeket egykor Cretában Jasiussal élvezett.

A Fasti előhírnöke a Faleriiben tartott Juno-ünnep élénk leírása (III. 13.). Ovidius két első nevének egyike oda való volt: midőn ezzel egyszer látogatást tett szülőföldén, leírta a szertartásokat és különösen az ünnepi menetet. Az alapítás mondájára végül tett utalás aetiologikus tanulmányokat árul el.

Valóban már többféle terv foglalkoztatta egyszerre a tehetséges kezdőt. A gigás-harcz egy eposát félbeszakította, mióta barátnőjének begyessége egészen a szerelmi elegiák számára foglalta le gondolatait (II. 1.). Épen oly kevésbé lett valami Octavianus tetteinek rajzolásából (II. 18. 11. Trist. II. 335. kk. Pont. Lev. III. 3, 31.). Egy tragédia már messzire haladt, de Amor nevetett és diadalmaskodott a kothurnusos dalnokon (II. 18. 13, kk.). Egykor, beszéli

(III. 1.), midőn hangulatos erdei magányban elmélkedve bolyongott, megjelent előtte a két vetélytársnő, Elegia és Tragœdia. Ez komoly szemrehányásokat tesz neki, hogy idejét és erejét lányoknak való játszi dalokban fecsérli el, hogy bor mellett és minden utczán könnyelműségéről beszélnek és újjal mutatnak a szemérmetlen szerelmi költőre: nagyobbra született ő, ideje, hogy a római tragédia híressé legyen általa. De az Elegia érvényesíti régi jogait. Ő volt, ki először költötte föl költői szellemének magvait, az ő érdeme, hogy a Tragœdia most igényt emel reá. Ettől a költő még egy időre szabadságot kér és nyer, hogy egyelőre zavartalanul szentelhesse magát az elegiai múzsának, mely persze nem csupán az *Amores*-re szorítkozik.

Az *Amores* első gyűjteménye, mely nem lehetett befejezve a sigamberek legyőzése előtt (739/15, I. 14. 49. miatt), öt könyvből állt: a második, három könyvre szorított kiadásban kimaradt számos költemény a legkényesebbek közül. Ez az, mely az utókorra jutott. Oly kedveltek voltak e könnyűvérű költemények, hogy, mint Vergilius eklogáit, a színpadon énekelték táncz-kiséret mellett. Augustus is jelen volt ily előadásokon (Trist. II. 519. k.), és még később is irták a száműzött költőnek, hogy nagyszámú tömeg tetészést tapsol nekik (V. 7. 25. kk.).

A míg Ovidius az erotikus elegia e gondolatkörében élt, egyebek közt a heroikus szerelmi levél rokonfaja is foglalkoztatta (Am. II. 18. 20.), melyet, ha nem is talált fel, bizonyára először képezett ki tágabb terjedelemben. A szerelmi levél motivumát már Euripides felhasználta a Hippolytosban. és hogy a hellenisztikus művésztől nem volt idegen, mutatják kép-művek, valamint egyes nyomok az

irodalomban, habár későbbi időből. A rómaiak közt Propertius lépett föl először Arethusának Lycotashoz írt, fentebb megbeszélt szép epistolájával (IV. 3.): csakhogy ez az eset nem a mythushoz, hanem a jelenkorhoz tartozik, és ehhez képest gondolatmenet és stilus is a valódi életből van véve. Még közvetlenebb a hang a levélváltásban Sulpicia és Cerinthus közt Tibullusnál. Új alkotás volt Ovidius részéről a római irodalomban, a mint dicsekszik is (Szerelmi műv. III. 346.): a mythikus múltból való tárgyak és személyek választása. A görög és római rhetor-iskolákban (nyilván legelőbb is a tragédiához való csatlakozásban) beszédeket gyakoroltak valamely meghatározott heroikus személy szerepében, adott föltevés mellett (úgyszólván lélekképzések, ἠθοποιΐαι), például ilyen volt Andromache beszéde Hektor holttesténél, Hekabée Trója eleste után, Niobée gyermekeinek elvesztése után, Achillesé Patroklos eleste után, az öreg Peleusé, miután hírt vett Achilles haláláról, Heraklesé, midőn Eurystheus megbízásait átveszi stb. Ugyanitt a levélstilt a művészet szabályai szerint a legkülönfélébb formákban és különböző czélok szerint dolgozták ki: vigasztaló, intő, dicsérő, korholó, fenyegető és szidalmazó, tanácsadó, kérő, kérdező és felelő, vádló és védő, szerencsekivánó és hálátadó stb. leveleket fogalmaztak. Természetesen férfi és női levélírókat és levélvevőket, mindenféle hivatásokat és állásokat különböztettek meg. Erotikus leveleket írt például a rhetor Lesbos Augustus alatt. Nagyon lehetséges e szerint, hogy Ovidius már mint tanuló kísérletet tett oly feladatokban és tárgyakban, minőket a *heroikus levelek* (*heroides*) gyűjteményében dolgozott fel, hogy visszatért reájok és korábbi vázlatait az újabbak mellett a nyilvánosság számára kidolgozta. Az iskola befolyása és álláspontja többszörösen érvényesül e

gyakorlatokban, először is a feladatok bizonyos egyformaságában. A magányos hitvesek, Penelope és Laodamia a távollevő férjek után vágyódnak; Briseis ismét vissza szeretne térni Achilleséhez; Hermiona azt akarja, hogy régibb férje Orestes követelje vissza a rabló Pyrrustól. Leggyakrabban az elhagyottak vagy magokat elhagyottnak vélők kétségbeesett szemrehányásokat tesznek a hűtlen szeretőnek (Phyllis, Oenone, Ariadne, Hypsipyle, Dido, Deianira, Medea). Különfajúak Canace ömlengései testvéréhez, Macareushoz, Hypermestráéi vőlegényéhez, Lynceushoz, Phædra szerelmi vallomása Hippolytushoz. Persze, hogy a levelek mint juthatnak el a címzetthez, néha nehezen érthető. Az nem épen hihetetlen, hogy Penelope, mint maga mondja (61. k.), minden idegennek, ki Ithakába jő és ismét elútazik, találomra férjéhez szóló levelet ad át. De ki adja át a levelet, melyet az elhagyott Ariadne a puszta naxosi szigeten írt? Egészen elfeledi, hogy Theseus messze van, ha végül nem csak kezeit nyújtja ki utána, hanem haját is, «mely még megvan» (még nincs kitépve) megmutatja neki. Ha e zökkenőt nem vesszük számba, és a beszédet elmondottnak gondoljuk, akkor a szenvedélyes érzés, a festői rajz és a kétségbeesett ékesszólás ereje nem fogja eltéveszteni megragadó hatását a fogékony olvasóra. Hypsipyle ellenben, a ki Jasonnak szemrehányásokat tesz, hogy nem írt neki kolchisi sikereiről, szokatlan gondossággal indokolja, mint kapott hírt hűtlenségéről, hogy a hírnek lelkületére tett benyomását rajzolja. Egy thessaliali kalmár jött hozzá, kiből kérdésekkel kicsalta a gonosz igazságot. De nevetségesen hangzik azon állítása, hogy majdnem két nemrég született ikrét küldte követségül Jasonhoz, csak hogy mostoha anyjok, Medea, álnokságától fél. Nagyon is pathetikusnak tűnik fel, hogy mialatt Dido

ír, Aeneas kardja ölében hever, és könnyei arczán át a kardra ömölnek. Még csodálatosabban rajzolja állapotát Canace: jobb keze a tollat tartja, a másik a kardot, melylyel magát meg kell és meg akarja ölni; ölében fekszik a levél-papiros.

Az iskola közhelyei ismétlődnek többekben e költemények közül. Nemcsak a bevezető distichon foglalta magában, a mi természetes volt, meglehetősen egyforma fordulatokkal az író és a levélvevő nevét. Egyszernél többször ömlik a bús író könnye a lapra és foltokat okoz. Szemrehányások hidegség, keménység, hálátlanság, szőszegés miatt ismétlődnek. Megemlékeznek korábbi idők kölcsönös szerelméről, tanúsított jótéteményekről; kiszínezik az utolsó búcsú vagy a hirtelen elválás körülményeit. Az elhagyott leírja, mint tekintett magas szikláról a távozó után a messze tengeren, míg utolsó nyoma is elenyészett, vagy mint lesi hiába naponként megújuló feszültséggel a távollévőnek visszatértét; a vágy mily kínjait szenvedni kívált éjjel magányos ágyán, mily álmok látogatják meg. Megbánja az órát, melyben a méltatlannak oda adta magát, keserű kifejezést ad a valódi vagy csak vélt vetélytársnő elleni féltékenységének, összehasonlítja magát vele, elátkozza őt és a hűtelent, kimutatja kedvesének, hogy méltó hozzá, hozományára hivatkozik, kérdezi, mit tett, hogy eljátszotta szerelmét, irgalomért eseng hozzá, öngyilkossággal fenyegetőzik, halni kíván vagy legalább kész meghalni, és megrendeli sírjátát.

Különféle hangok, kemény és lágy, haragos, sőt megvető szemrehányások és alázatos kérések néha merev szokésekkal vannak összekeverve, a mint a szenvedélyesen felindult női szívben előre szoktak tolamakodni. Különben is, mint Seneca tanúsítja, szigorú elrendezés soha sem volt

Ovidius tulajdonsága. Hogy különben a kétségbeesetten harczóloknak igényei és kívánságai nem maradnak mindig a józan megfontolás korlátai közt, azt legkevésbé lehet kárhozatni. Kielezett ellentétek, meglepő fénypontok és efféle izgató szereik az okoskodó elmének igazi gyümölcsei a rhetor-iskolának. E mellett azonban több naiv vonás is található. Igazán ovidiusi Penelope aggodalma (I. 77. kk.), hogy férje utójára is egy idegen nőbe szeretett és ennek elbeszéli, mily műveletlen (*rustica*) oda haza a felesége, a ki semmi máshoz nem ért, mint a fonáshoz; és épen úgy végül az előkészítő közlés, hogy a hazatérő öreg asszonyt fog benne találni, a kit ifjúsága virágában hagyott el. Briseis azt kívánja, hogy a görögök Achilleshez küldjék: csókjai és könnyei előbb fogják kiengesztelni, mint egy Phœnix, Ulixes és Ajax hosszú beszédei.

Forró érzékiség van összekötve a megindításra törekvéssel, és a kedélyes apró festés színeit gazdagon felrakja e célból. Oenone eszébe juttatja Parisnak, mint éltek együtt gyermekéveik óta a hegyek közt a nyájakkal; mint pihentek egymás mellett egy fa lombsátora alatt a gyepeken, és téli éjszakákon mint osztották meg alacsony kunyhóban a szalma-ágyat, mint mutatta meg ő, a nympa, az ifjú vadásznak a vad rejtekét, mint feszítette ki a hálókat, vezette a kutyákat, és Paris mint karczolta az ő nevét a bikkék kérégebe. Szépen és az élet után rajzolja Ariadne, hogy harmatos reggelen fölébredve, még félálomban mint nyújtotta ki tapogatva kezét Theseus felé, kit oldalánál gondolt, mint túrta hiába át meg át a párnákat, míg a rémület egészen fölébresztette és elárvult ágyáról felriasztotta. És így a többi is mind. Kicsinyes ellenben, midőn Hypermetra elbeszéli, hogy háromszor emelte föl a kardot Lynceus nyakára és háromszor hanyatlott le karja: mialatt álmában feléje

nyúlt karjaival, kezével csaknem az éles vasba kapott. És a szerző akarata ellen a komikumba esik a családi jelenet, melyet Hermiona homályos emlékezésből ír le Orestesének. Midőn anyját, Helenát, elszöktették, nagyapja, nővére, fivérei és anyja sírtak, ő maga, akkor kis leány, kurta haját tépte és kiáltott: «Anyám, nélkülem, nélkülem mégysz el?» Megragadóbbak a következő panaszok, hogyan érezte magát mint gyermek árvának; távollevő szüleinek nem gügyögött még életében hizelgő szavakat; anyjának első éveiben, nem nyúlt nyaka felé kis karjaival, nem ült ölében; és midőn Helena aztán hazatért, saját anyja kérdezte, kicsoda az ő leánya.

Nagyobb részt még ki lehet mutatni a mintákat, melyek szerint az ifjú költő dolgozott, és az egyesekben figyelemmel lehet követni, mily szorosan tartotta magát hozzájuk. Természetesen az *Odyssea* Helena levelére, az *Ilias* (első és kilencedik ének) *Briseis* levelére szolgáltatta a szükségeseket: még *Meleager* példája is (3. 92. kk.) *Phoenix*nek *Achilles* előtti beszédjéből (IX. 529. kk.) van átvéve. Csak egy pár apróbb vonást talált fel: a hírnökök, kik *Briseis*t elvitték, csodálkozó pillantásokat váltottak *Achilles* hideg nyugalma miatt; *Patroclus* fülébe súgta, hogy nemsokára vissza fog térni. Legátlátszóbb *Dido* levelében az *Aeneis* negyedik könyvéhez való viszony. *Didónak* és *Aeneasnak* *Vergiliustól* az elbeszélésbe szőtt kisebb és nagyobb beszédeit *Ovidius* gondosan egybeállította, a többi tényleges anyagot az első könyvből vette hozzája. A szép epizódhoz *Catullusnak* *Peleus* és *Thetis* menyegzőjéről szóló költeményében, meglehetősen szorosan csatlakozik *Ariadne* panaszja: csakhogy a szegénynek borzasztó ébredése és kétségbeesett viselete szélesebben van kiszínezve.

A görög tragédia szorgalmas tanulmányozásáról, melyel a költő akkoriban foglalkozott, egynél több tesz bizonyosságot e heroidák közül. Sophokles Trachisi női szolgáltak alapúl *Deianira* leveléhez, de persze a szerző durván elidomtalanította a szerény jellem finom vonásait, midőn elfeledtet vele minden tiszteletet a hatalmas férj iránt és formaszzerű Kukli-prédikációt tartat férjének házassági ballépéseiről, különösen pedig Omphalénál végzett szolgálatára árasztatja vele a maró gúny egész teljességét. Ehetyke hangulat vége felé ugyan az ellenkezőbe csap át. Mert a mint javában benn van szemrehányásaiban, megjő a hír a Nessos-köntös vészes hatásáról. A büntető prédikáció most magánbeszéddé és önváddá lesz, a levél átmegegy a gyász-elegia hangjába és stíljébe, symmetrikusan felosztott strophákban (4, 6, 6, 6, 4) refrainnel (146. 152. 158. 164.), mely a bűnbánó nő önkéntes halálával végződik, — egyetlen és nem épen ízléses példája a lyrai elem és epistola ily vegyítésének. Sokkal jobban, mint különben, kizsákmányolja a levélben a mythologiai szertárt is. Főleg az új barátnő, Jole iránti féltékenysége az, mely oda viszi, hogy állhatatlan férjének szeme elé állítsa szerelmeskedéseinek egész bűnlajstromát; és midőn végre Omphalénál teljesített méltatlan cselédszolgálatára, egyik utolsó kalandjára kerül a szó, itt a női ruhában fonó hős ellentéte személyiségével az, mely arra ingerli, hogy multjának nagy tetteit metsző gúnynyal, mindig új ellentétekben, olykor az első részből vett ismétlésekkel, szembe állítsa ama képpel.

Hermione levele Pacuvius hasonló nevű tragédiájának (I. köt.) föltevéséin alapúl, mely valószínűleg Sophokles után készült. Világosan emlékeztet a görög szomorújáték azon alap gondolatára, midőn Hermione kérdi, családi vég-

zet-e, hogy a Tantalus nemzetségéből való anyáknak rablás zsákmányává kell lenniök (63. kk. v.)?

Phædrá-nak, mostoha fia, Hippolytos iránti boldogtalan szerelmét Euripides vitte a színpadra. Első kidolgozása megsértette a hallgatók erkölcsi érzékét, inkább az ábrázolt szenvedély arczátlansága, mint maga a szenvedély által. Egészen rabúl esve Eros hatalmának, az örült nő szélnek bocsátotta dajkája minden intését, a gyöngéd érzés és óvatosság minden megfontolását, s az ifjúnak szemébe merte megvallani gyöngeségét, ez azonban szégyenében eltakarta fejét s elútasította a kisértőt, kinek bosszúját aztán éreznie kellett. Seneca *Phædrájából*, mely részben Euripides első Hippolytosa után készült, látható, hogy *Phædra* az ifjúval szemben sofistikus beszédben azzal igyekezett szépíteni a távollevő férj iránti hűtlenségét, hogy ennek korábbi bűneire (*Ariadne* elleni árulására stb.) hivatkozott. A realiztikus költőnek ily merényletei ellen kellett irányozva lennie *Sophokles Phædrájának*, a mint a közönség nemtetszése magát a költőt is meséjének lényeges átalakítására bírta a második Hippolytosban. Csodálatra méltó finomsággal van itt rajzolva a boldogtalan asszony harcza a démon ellen, mely mégis legyőzi. A dajka elesítitja jobb lényének hangját és közvetíti a végzetes szerelmi ajánlatot. Mind a két mintából s talán még egy alexandriaiból vette át Ovidius költeményének egyes vonásait és gondolatait. Már az alap-motivum, az írásbeli szerelmi vallomás készítése, a levél küldése, azon későbbi forrásból származik, melyet képes ábrázolások világosítanak meg. Megmagyarázza, miért ír. Háromszor is próbált beszélni, de nyelve megakadt: a mit kimondani szégyel, Amor megírnia parancsolta (ez is alexandriai vonás). Először érzi igáját, minél későbben, annál súlyosab-

ban. Neki, a szeretett ifjúnak, áldozza fel először szeplőtlen hírét, de olyannak, ki méltó rá, kit maga Juppiter elé helyezne. Neki adta oda magát gondolataiban (mint a második Hippolytosban), vadásatról és szekérversenyről, erdőről és természetről álmodik, Bacchus vagy Cybele chorusában, Faunok és Dryadok társaságában barangol: így mondják neki, midőn örültségi rohama elmúlt, mert különben hallgatásba rejti lángját. Hiába, Venus hatalmába jutott családja: Europa, Pasiphaë, Ariadne után ő a negyedik áldozat. Az alexandriai erotika módjára megemlékszik az első találkozásról Eleusisban és lerajzolja a képet, mint állt előtte a tiszta ifjú szigorú arczával és rendetlen hajával, és meghódította szívét. Minden tetszik neki, a mi rajta van, csak keménységével hagyjon fel Diana mellett változatosságul és üdülésül Venusnak is adja meg az illő tiszteletet, mint Cephalus, Adonis, Hippomenes. Egy Aurora, Venus, Atalanta boldogságát szeretné élvezni, oldala mellett lenn sziklahasadékokban a vadkan-vadászaton. Felhívja, menjen vele Troezenbe (mert ez idő szerint mindketten Athénben vannak, mint Euripides első Hippolytosában). Használják fel Theseus távollétét, ki Pirithousánál időzik az alvilágban. Hiszen mindkettejüknek eléje helyezi barátját, s különben is eljátszotta az ő, valamint fia szeretetét: testvérét agyon ütötte, nővérét elhagyta, Hippolytos anyját megölte, fia jogait megsértette saját gyermekeinek elismerése által, kiket bár soha se szült volna! A mostoha anya és mostoha fiú közötti szerelem legfőbb Saturnus korában volt megbotránkoztató. Juppiter rég megszüntette példájával a kegyelet ama régi előítéleteit, csak az a frigy szilárd, melyet Venus köt. Hiszen épen e rokoni viszony könnyíti meg szerelmök szépítését. Csak semmi további vonakodás! És levélben most

a legvégsőig száll alá, mit az euripidesi Phædra az első kidolgozásban valóban véghez vitt, mert minden szemérmét levetett magáról. Daczára Minosnak, atyjának, daczára nagyatyjának, a ragyogó napistennek, a szeretett ifjú lábainál hever és irgalomért könyörög. Honi szigetét, Krétát, ajánlja fel neki hozományul: csak mégsem lesz kegyetlenebb, mint a bika, mely meghallgatta az anyját. Venus nevében, kinek megadta magát, esedezik hozzá; Diana kegyére, a Satyrokra és a hegyi Pánokra, a nymphákra kéri, kik a szomjazót megitatják; és végre mindenre — hadd lágyítsák meg könnyei.

Valóban úgy látszik, hogy a római utánczó az első euripidesi Phædra egész elvetett ékesszólását kimerítette és hogy az elveszett jelenet helyreállítására nincs bővebb forrás, mint az ovidiusi levél. Persze egyúttal ez a saját korának erkölceit és nézeteit s rhetorikai finomultságát is kidomborítja.

Míg a gyűjtemény első levelei határozottan a suasoriák jellegét viselik, mások részint vádak, részint ömlengések, melyeknek nincs más czéjok, mint megkönnyebbülés és közlés. A rábeszélések helyét itt túlnyomólag rajz és elbeszélés foglalja el, melyek a megszólított lelkiismeretét éle-sítik vagy csak részvétét ébresztik fel, vagy végre, mint az elmélkedésben az átélt dolgot idézik a lélek elé. Utolsó reménytelen kísérlet a már elvesztett férj visszanyerésére *Medea* levele, kétszeresen érdekes reánk nézve, mint előtanulmány a tragédiára, melyet a szerző már elméjében forgatott. Míg az egész megelőző történet, a Jasonnal való első találkozástól, mely a kolchisi bűvésznő szívében meggyújtá a végzetes lángot, a szerelmes pár szökéséig, rhodusi Apollonius eposából van véve.; a jelen föltevéséinél már beleavatkozik a drámaíró leleménye.

Mialatt még szerelmi elegiákba és heroida-levelekbe volt mélyedve, *tragédia* tervével foglalkozott. A görög tragédiáknak, melyeken ama levelek épültek, beható tanulmánya eszébe kellett, hogy juttassa a forma-érzékű költőnek a gondolatot, hogy maga is kísérletet tegyen e műfajban. De ismételt kezdemények daczára mindig újra elejtette a megkezdett munkát. Csak midőn befejezte az Amores gyűjteményét, látszik, hogy komolyan a tragédia befejezésére adja magát; mikor lett azonban készen vele, került-e és mikor előadásra, azt nem tudjuk. Medea szakítása Jasonnal már anyagot adott neki a tizenkettedik heroidára. Semmi sem valószínűbb, mint, hogy nem csak a hősnő jellemzése, hanem tényleges föltevések, motivumok, gondolatok is, a mint akkor épen lelkében éltek, közösek voltak a levéllel és a későbbi drámával. Ovidius soha sem átallotta magát ismételni. Ehhez járúl Seneca tragédiájának megegyezése az ovidiusi elegia lényeges vonásaival, és bizonyára valószínű, hogy amaz kiválóan elődjének drámájára támaszkodott.

Tragédiájában Ovidius még az euripidesi mértéken is fölül fokozta Medea szenvedélyét. Sajat vallomása szerint, úgy dühöng, mint egy bacchansnő. «Ide-oda ragadtatom, mint az istentől eltelt nő», vallja meg egy anapæstusi sorban; és egészen megfelelően rajzolja a dajka Senecánál (302. kk.) viseletét: a mint a Mænad barangol a Pindus ormán vagy Nysa hegygerincein, úgy futkos szilaj mozgással ide-oda, arczán viselve az őrjöngő düh jeleit. Az ovidiusi epistola fölteszi (a mi az írásbeli érintkezés indokolására szolgál), hogy Jason már száműzte házából a kolchisi nőt, mielőtt ez még tudott volna valamit a czélba vett második házasságról. De elvihette magával két fiát és szerelemmel csügg férjén. Ekkor egyszerre a Hymenæus

hangjai csendülnek meg fülében, fuvola-dallamokat hall, fáklyafényt lát, közelebb és közelebb jönnek a Hymenkiáltások; a szolgák zavarban vannak, lopva sírnak, senki sem meri felvilágosítani az úrnőt, míg végre kisebbik fia, ki kinn állt az ajtó előtt, bejő és jelenti anyjának, hogy Jason az, ki a nászmenetet vezet. Ekkor széttépi ruháját, mellét veri, alig képes tartóztatni magát, hogy ki ne rohanjon s kezet ne emeljen a hűtelenre, ki az övé. Ez egész lefolyás fölötté drámai s nagyon jól nyithatta meg a tragédiát. Seneca is felhasználta, de elrontotta. Mert nála Medea kezdettől fogva értesülve van a közel álló nászról: mindjárt a prologban bosszú-tervekben kéjeleg. Midőn aztán a korintheta nők kara Jason nászdalával bevonul, a megbántott nő dühkitörése többé semmi hatást sem tesz. A Jason és Medea közötti elkerülhetetlen magyarázatban is bizonyára sok dolog emlékeztetett a levélíró kéréseire és szemrehányásaira. Hogy a hálátlant jótéteményeire emlékeztette s megsemmisítő bosszúval fenyegette, elárulja a második a két fenmaradt vers közül: «megmenteni tudtam; kérde: tudok-e megsemmisíteni?» E rhetori gnoma első feléből ki lehet találni, hogy ezt a sikerült megmentésnek megelőző előadása készítette elő. Bár e részlet az epistolában bővebben lehetett is kidolgozva, csak megfelelne Ovidius saajátszerúségének, ha Medea a drámában is az Aesonida hajdani bajait, esengő kéréseit és ígéreteit, saját lelki harczeit és áldozatát behatóan rajzolta volna. Az első találkozás benyomásáról, a végzetes szerelemről, mely akkor megragadta, még megfelelőbben emlékeztetett meg egy monologban vagy a dajkával való párbeszédben. Bizonyára nem hiányoztak Ovidius drámájából a térdeplő kérések sem, melyekhez Medea Seneca drámájában, valamint a levélben alászáll. Ha végül itt a végén jelzi, hogy

talán meg fogja bánni a szörnyű tettet, melyre haragja ragadja, kérdeni lehet, vajjon a színpadon a végrehajtott bosszú után valóban ily hangulatba esett-e, a mi persze elvenne valamit a jellem démoni nagyságából.

Ovidius ez egyetlen tragédiája a legnagyobb elismerésre talált. Ez mutatja, mondja Quintilianus, mennyit tehetett volna e költő, ha elhatározza magát, hogy geniusának parancsoljon, a helyett, hogy engedjen neki. Még Tacitus kortársai is elragadtatva olvasták e darabot, épen úgy, mint Varius Thyestesét.

Apollonius adhatott serkentést a Medeára féltékeny *Hypsipylé*-nek Jasonhoz intézett levelére is, mert az argonauták fogadása és tartózkodása Lesbosban, valamint különösen a Thoas-leány búcsúja Jasontól, ott az első könyvben (607—914) kimerítően el van beszélve. Valamely mythographikus kézi könyvből lehetett véve némely különös vonás, mint a kétévi tartózkodás Lemnosban és az ikrek utólagos születése.

Laodamia gyöngéd levelére ellenben ismét Euripides egy tragédiája (Protesileos) szolgáltatta a leglényegesebb vonásokat. A férjtől való megrázó búcsút, az ifjú nő ájulását, hozzátartozóinak fáradozásait, hogy ismét életre hozzák, az elválás miatti megújult és tartós fájdalmát Ovidius a görög eredeti prologja után rajzolhatta. Világosan föl lehet ismerni a következőkben a barátnők első kardalát, kik a megszorodottat rábeszélik, hogy ifjúságához és állásához képest ékesítse fel magát, és ennek ellenvetései, valamint a «Dysparis» és Menelaus igazán tragikus megátkozása igen könnyen lehetnek egy Kommosból átvéve. A rémes álom, melyről *Laodamia* Ovidiusnál beszél, mely reggel arra bírja, hogy az oltároknál áldozzon, egyszersmind a fenyegető jóslat megemlézése, a szeretett

hős túlbuzgalma miatti gond, a távozásakor történt előjelekre való emlékezés, a boldog trójai nőkről való gondolat, kik férjeiket naponként látják visszatérni a harczból, mind ez adhatott Euripidesnek egy vagy több beszédre anyagot, melyek előkészítették a balhírt. Végre a viaszkép sem hiányzik, melyet a gyöngéd nő a távoli férj helyett átölel és megszólít.

Félreismerhetetlen továbbá a drámai forrás a *Canace* levelében. A testvérek természetellenes szerelmi viszonya és tragikus vége a híres euripidesi tragédiában, «Aidos»-ban találta meg egyszer mindenkorra költői kifejezését, és Ovidius bizonyára nem vonta meg magától e kietlen munka izgató élvezetét. A levél, melyben a halálnak szentelt nővér búcsút vesz fivéréből, lényegileg elbeszélés, melyből azonban egyes jelenetek és szerepek, maga a kar is, plasztikus szemléltetéssel önmaguktól kiválnak. Lelkében még egyszer átfutja az átélt dolgokat az első, kezdetben önmagának is rejtelmes szívbeli mozdulatoktól a katasztrópháig. Az euripidesi mellékmotívumnak, Macareus eljegyzésének, melyet az atya épen a napokban szándékozott megkötni, magához a szerelmi történethez semmi köze sincs, és a levél szerzője kár nélkül félre tehetette. Ellenben szívesen tudnók meg, hol és mily helyzetben kell gondolnunk Macareust, mert a hozzá intézett kimerítő elbeszélés alig jogosult azon föltevés nélkül, hogy a leírt események, a gyermek fölfedezésétől fogva, ismeretlenek maradtak előtte.

Hypermetra búcsúlevele is vőlegényéhez, kinek, atyjának akarata ellen, megkimélte életét, legalább részben drámai alapon épülhet, mert Aeschylus egy trilogiában tárgyalta a Danaos-leányok sorsát és nem lehetetlen, hogy Ovidius ezt ismerte. A Danaida-csoportozat felállítását aty-

jokkal a középen, a 726-ban fölszentelt palatinusi Apollo-templom oszlopcsarnokában, különben a mythus bizonyos népszerűségére enged következtetést, és Horatius is feldolgozta románczczá. Sőt némely jelentékeny fordulata közös is az ovidiusi költeménnyel, különösen, hogy a nemes szűz itt, mint Horatiusnál, erkölcsi kötelességnek tünteti fel (pietas) megmentő tettét, hogy kész a halálra és végül Lynceusnak lelkére köti síriratát. Ez megint hellenisztikus mintára mutat. Drámai a véres nászjéj kezdete: így ábrázolhatta ezt Aeschylus trilogiájának középső darabjában (*Θαλαμποι*): a menyasszonyok bevonulása az argiv király Pelasgus palotájába fáklyafény mellett, tömjénillat és Hymenæus-kiáltások, aztán a koszorúzott Aegyptus-fiak Komosa, kik borosan, társaiktól körülzajongva, nászi szobáikba lépnek, hogy halálos ágyukba feküdjenek. Az éj kietlen csendjében léphetett ki Aeschylusnál Hypermestra a házból, ingadozva, vajjon engedjen-e atyja kegyetlen parancsának vagy nem? E lelki harcz, Ovidiustól magánbeszédbe (53—66. v.) foglalva, melyben az engedelmesség és a női szelidség két hangja közvetlenül egymás ellen támad, közvetlenül a tragédiából lehetett átvéve. A végső darab kezdete Lynceus szökésének fölfedezése Danaus által és az engedetlen leány bebörtönözése (79—84. v.) lehetett. Valóban aeschylusi azonban elmélkedése, hogy mind ez átok Junónak Io elleni féltékeny haragjából származik, mert ez utalás már a trilogia első darabjában, a *Könyörgőkben*, ismételten felhangzik, és Ovidius magától bizonyára nem jutott volna ily indokolásra. Hogy oly módon, mely a levél többi hangulatának és az író helyzetének semmikép sem felel meg, szélesen kidolgozza és az átalakulási történet játszói megvilágításában tetszelegjen magának, éppen a metamorphosisok iránti érdeklődésének

tulajdonítható, mely már akkor fölébredt. Látjuk, mint győzi le még az ifjú költőt anyaga.

Ugyanezen fajhoz tartozik a thrák királyleány *Phyllis* megható története is, ki miután rövid ideig élvezte a szerelem boldogságát Demophonnal, Theseus fiával, ennek késlekedő visszatérése miatti bánatában önmagát megölte s aztán fává változott, mely később, midőn kedvese mégis megjött, ölelése alatt leveleket hajtott. Tuscus, Ovidius barátja, egy a maga korában nevezetes költeményben tárgyalta e mondát, talán Kallimachosra támaszkodva, kinél szintén előfordult. Mind a két előd befolyásolhatta *Phyllis* epedő levelét: mily erősen igénybe vette Ovidius képzelmét ez alak, elárulja ennek feltűnően gyakori megemlézése az erotikus tankölteményekben.

Közel feküdt, feleleteket készíteni ily levélbeli beszédekre. E gondolatot *Sabinus*, Ovidius barátja, hajtotta végre, talán egyenlő lépést tartva az egyes levelekkel, mindenesetre közvetlenül az első gyűjteménybe való betekintés után; mert maga Ovidius jelenti (Am. II. 18. 27. kk.), hogy ama válaszok «nagyon gyorsan» érkeztek meg, és pedig Ulixestől Penelopéhoz, Hippolytustól Phædrához, Aeneastól Didóhoz, Demophontól Phyllishez, Jasontól Hypipyléhez, Phaontól Sapphóhoz. Ugyanazon elegiában (20, kk. v.), melyben elsorolja, mely költői munkák foglalkoztatják vagy készültek el épen akkor, Ovidius a «szerelem művészetén» és a tragédián (mindkettő keletkezében) kívül megnevezi Penelope (1), Phyllis (2) leveleit, a Parishoz (kétséggkívül 5), Macareushoz (11), Jasonhoz (6, vagy 12), Theseushoz (10), Hippolytushoz (4) szóló leveleket, Didóét (7) és Sapphóét. Bizonyára nem volt szükséges, hogy ezen a helyen éppenséggel minden e fajbeli költeményt, melyeket általában készített vagy még maga

elé tűzött, felsoroljon, és éppen oly kevésbé volt szükséges, hogy befejezett gyűjteményök már a közönség előtt feküd-
jék, midőn (Szerelmi művészet III. 345. k.) az új lelemény-
nyel dicsekedett és e levelek egyikének vagy másikának
előadását a művelt társalgásra ajánlotta. Mégis hiányzik
a határozottan meg nem nevezetteknél a teljes hitelesség.
De a lelemény és stil technikája egészben véve oly egysé-
ges a többi eddig megbeszélt költeményben is, hogy né-
mely kisebb egyenetlenség, névszerint egészen elszigetelt
szabálytalanságok a versek képzésében, legföljebb arra a
következtetésre jogosítanak, hogy nem mindnyájan ugyan-
azon időben, mintegy egyfolytában, készülhettek. Talán
maga Ovidius kevésbé sikerülteknek tartotta Briseis,
Hermione, Deianira (3. 8. 9.) leveleit, talán Laodamia és
Hypermetra levelei (13. 14.) csak később járultak hozzá-
juk. Így például Briseis abban leli kedvét levelének beve-
zetésében, hogy a hexameter szavait a pentameterben
ismétli és pedig három egymásra következő distichonban
(5—10.). Az epanalepsis e figurája, mely egyszer használva,
naivul hangzik, ily túlzás által bárgyúvá lesz: de Ovidius
soha sem vetkőzött le bizonyos vonzalmat ily játékok iránt.

Midőn a szerelmi költeményekben a rövid jegyzéket
közölte heroina-leveleiről, mindenesetre még nem írta meg
ama *kettős leveleket*, melyek a hagyományos gyűjte-
mény végét képezik (Paris és Helena 16. 17., Leander és
Hero 18. 19., Acontius és Cydippa 20. 21.). Különben
nem sorolta volna fel azonnal a válaszleveleket, melyeket
Sabinus barátja több ott megemlített epistolára készített
(1. 4. 7. 2. 6. 15.), a nélkül, hogy saját műveiről is meg ne
emlékeznek. Már külsőleg is megkülönbözteti ezeket az
eddig megbeszéltektől a sokkal nagyobb terjedelem.

Természetesen sokkal fontosabb a jelleg különbsége.

A magánbeszédéből és megszólításokból párbeszédék lettek, melyek mind a két oldaláról megvilágítják a tárgyat. *Paris*, mint vendég Menelaus házában, ennek elútazása után heves kérőlevelet (ez már nem az első) intéz Helenához. A világban jártas, győzelemhez szokott kéjencznek, igazi császár-korbeli Romulus-unokának túlszárnyaló léhasága az, mely e csábító, önhitt nyelven beszél. Mindjárt abból a föltevésből indul ki, hogy tulajdonképen semmi szóra sincs többé szükség közöttük. A szerelmi lángot, mely szemeiből sugárzik, már magával hozta, és czéltudatos útjának sikeréről Venus kezeskedett. Mint kipróbált szakértő, bámuló bizonytságot tesz szépségéről, melyet meglesett a palaestrában, és azonnal kijelenti, hogy határozott kitartásával szemben minden ellenállás hiábavaló. Nem hiában útasította vissza két istennő ajánlatát. Büszkén utal őseire, de nagyobb súlyt helyez Ilion gazdag pompájára: mily szemeket fog itt meresztetni a fukar Sparta leánya, ki pedig méltó a leggazdagabb ékességre! Menelaussal meg tud mérközni. Lerajzolja, mily kínokat szenvedett az asztalnál, midőn a pórias férj a szép asszonynyal enyelgett, és emlékezteti, hogy bor mellett, könnyű mámort színelve, mint mondott ő Helena arczába elburkolt, csak neki érthető szerelmi vallomásokat, mily elragadtatással látta fehér keblét, mint szedte csókjait a kis Hermione ajkairól, és a mi több ilyen raffinált szerelmi jelek még vannak ezen kívül. Mindegyre sürgetőbb, hizelgőbb lesz, egy éjszakáért könnyörög. Oly szépség, mint ő, Juppiter és Leda leánya, csak nem lesz oly naiv, hogy a házasságtöréstől féljen? Gúnyosan hivatkozik a teljhatalomra, melyet Menelaus maga adott neki elútazása által. Hisz a ravasz ember elbúcsúzaskor határozottan ajánlotta nejének a vendéget (v. ö. Szerelmi műv. II. 359. kk.). Hiszi-e, hogy a filkó valóban

tudja őt becsülni? «Ha nem akarunk oly ostobák lenni, mint ő, úgy egyenesen kényszerítve vagyunk, felhasználni az alkalmat: hisz ő maga vezet téged karjaimba. Miért töltjük az éjszakát külön, magányos ágyon? egyesüljünk, akkor az éj világosabb, mint a dél.» Késznek nyilatkozik, ha akarja, hogy elszökteti, mint már egykor Theseus: a hajóhad helyben van, és fénynyel tartsa bevonulását Trójába. Esetleges háború miatt ne aggódjék: magasztalja Ázsia hatalmát, már ifjúságában bebizonyított saját bátorságát és nyíllövő művészetét, de különösen Hektor becsét, ki számtalan harcossal fölér. Dicsekvő bizalommal és bizonyos leereszkedő kegygyel végződik a lélektanilag kitűnően átgondolt levél.

Nem kevésbé lélektani mestermű *Helena* válasza. Épen így válaszolhatott volna azon időben egy római kaczer nő egy mœchus ajánlataira. Pontról pontra Paris leveléhez csatlakozik. Erényes felháborodással kezdi a hálátlan idegen vakmerő föltevésai miatt. Daczára viselete bizonyos szabadságának, mégis sokat tart hírére; Theseus, ki egykor elszöktette, csak néhány csókot rabolt el tőle, nem becsületét. És ha anyjára, Ledára hivatkozik, azért ő még nem Juppiter. De hogy egyáltalában tárgyalásokba bocsátkozik, már elárulja a megadásra való hajlandóságát. Félig eléje megy, félig ismét visszavonúl. Megvallja, ha valami elcsábíthatná, az az udvarló személye volna, nem ajándékai. Már levelének vétele előtt meg volt nyerve számára: alattomos jeleit az asztalnál jól megértette. Sőt egyenesen bizonyosságot tesz, hogy szép és csábító, de a vele élvezhető boldogságról lemond kötelességérzetből: róla vegye a lemondás példáját. Kár, hogy nem ismerte meg korábban, midőn még szabad volt: most kimélje meg. Hitetlennek tetteti magát állításával szemben, hogy Venus

ígérte őt neki, de mégis kijelenti, hogy a választás hizelgő rá nézve: hiszen vasból kellene lennie, ha nem szeretné őt. Csak még nagyon tapasztalatlan s nem tanulta férjét megcsalni; fél az emberek beszédétől s kéri, ne vétessen észre magán semmit (azért nem szükséges visszavonúlnia). A Menelaus elleni gúnyba is belemegy: alig tarthatta vissza nevetését búcsú-szavainál. Csak még a fölfedezéstől való félelem és a vágy közt ingadozik; nem tudja magát elhatározni: bár tudná őt Paris kényszeríteni! az erőszaknak engedne. De kételkedik hűségében s háború esetén bátorságában is. Egyelőre a levélváltás folytatását indítványozza, két szobaleányának közvetítésével.

Az *Acontius* és *Cydippe* közötti levelezés szerzője szorosán követte Kallimachos «Kydippe» című elbeszélő költeményét, mely valószínűleg egyik része volt az *Αἴτια* nagy munkájának. A görög költemény fenmaradt töredékeinek Aristænetus vonásról vonásra innen merített prózai epistolájával való finom egybevetése által sikerült meglehetősen helyreállítani a kecses szerelmi novella tartalmát. Ezen alapúl a római levél helyzete. Az ifjú Acontius kérései a szeretett nő betegágyához vannak intézve, melyre csodás módon mindannyiszor reá kerül, valahányszor menyegzőt készül ünnepelni előbbi vőlegényével. Diana, kire gyanútlanul megesküdött, hogy Acontius neje lesz, nem engedi meg az eskü megszegését. Furfangos és önhitt kérőnek mutatkozik ez a levélíró is: az előnyöket, melyeket csele nyújtott, szerencsésen ki tudja zsákmányolni, a nélkül azonban, hogy nagyon közel lépjen a leány gyöngéd érzéséhez. Csaknem úgy, mint Paris, Amor pajzsa mögé húzódik, és mint ez, el van határozva, hogy zsákmányát, akármily módon, hatalmába keríti. Behatólag, nem kéjvágy nélkül, rajzolja szépségét. Egyelőre csak azt

a kegyet kéri, hogy büntetésül idézze maga elé, kész elfogadni ütések és bilincsek, és reményli, hogy alázatos megadásával megindítja szívét. Aggódva bolyong háza körül s kérdi a cselédséget, mint aludt a beteg és van-e étvágya. A boldog vőlegényt, kinek szabad ágyánál ülnie és magának mindenféle bizalmasságokat megengednie, hevesen irigyli. Előjogára hivatkozik, Diana haragjával fenyegetőzik, ki eddig megelégedett az intésekkel, ajánlja, hogy mondjon el mindent szüleinek, s azt sem felejtí el, hogy jó családból való születtnek, vagyonosnak és erkölcsileg feddhetetlennek bizonyítsa magát. A csodálatos végzet emlékéül a menyegzőn arany almát akar a delosi templomban megfelelő felirattal fölszentelni.

Cydippe sem titkolhatja el, bármily idegenkedőnek látszik, hogy visszonozza az állhatatos kérő hajlamát; de elrejti szívét azon félelem mögé, hogy hevesebb ellenállással még inkább felingerli a szigorú istennő haragját, ki, fájdalom, a férfi részén áll. Titokban ír, mialatt hű dajkája őrt áll az ajtó előtt, hogy senki meg ne lepje: ha valaki jó, keblébe rejti a lapot, hogy később folytassa a munkát. Panaszkodik, hogy szépsége bajba döntötte: mint a hajó, melyet a szél a sík tengerre hajtott s aztán ismét visszavetett a partra, úgy szenved ártatlanul a két ellenség küzdelme közepett. Bár soha se vagy ne azon időben került volna Delosba! És most asszony módra kiterjeszkedik az út emlékére, türelmetlenségére, hogy célhoz érjen, mint ékesítette magát a megérkezés után másnap reggel, és mialatt anyja áldozott, mint szemlélte meg dajkájával Delos látnivalóit, és aztán a templomban mint gurult hozzá az alma a végzetes esküvel, melynek olvasásával le kellett kötnie magát, — mindez kétségkívül az apró részletekig rajzoló Kallimachos-féle epyllionból van véve. Csak

a csalárd kényszer miatt panaszkodik, melyet rajta tettek: szelid rábeszélés ellen kevesebb ellenvetése lett volna. Kérje Acontius legalább saját érdekében Dianát, hogy kímélje meg életét az ártatlannak, hagyja megint meggyógyulni. Behatólag és nyomatékkal erősíti, hogy völegényének beteg ágya mellett semmi illetlen szabadságot nem enged, sőt világosan megérteti vele, hogy hozzá való érzelmei megváltoztak. Acontius azon kérését, hogy meglátogathassa, csak látszólag útasítja vissza. Már a távolból elég mélyen megsebezte, nevének megfelelőleg. Soha sem fog ráismerni (úgy megváltoztatta a betegség) és talán maga fogja kívánni, hogy Diana oldja fel ígéretétől. Persze a delphii orákulum is a szószegésre utalt, midőn gyógyulásának módját kérdezte tőle. Így minden isten támogatja Acontium, és ezért ő is rabul adja magát. Mindent megvallott anyjának: a többi Acontiumtól függ.

Az elegia legnagyobb része (az első tizenhárom vers kivételével) csak kevés XV. századbeli késői kéziratban van meg, az utolsó fele (144—250. v.) meg éppen csak egyetlen egy flórencziben, és pedig, a mint látszik, egy XVI. századbeli kéztől utólag beillesztve. Maximus Planudes is, ki egy értékes kézirat szerint (legkésőbb a XIII. századból) a heroidák görög metaphrasisát készítette, csak e levél 13. verséig viszi azt. Ennek daczára a tartalom, összefüggés és stíl elfogulatlan szemlélőjének semmi kétsége sem lehet, hogy e rosszul hitelesített részek fő állományukban (egyes interpolatiókat leszámítva) a kezdethez tartoznak s vele egy befejezett egésznek képeznek, és hogy épen úgy, mint Acontius megelőző levele, az ókor jó idejéből oly szerzőtől származnak, ki még olvasta Kallimachos Kydippéjét. Elveszte nyilván azon körülménynek tulajdonítandó, hogy ez az utolsó levél egy őskéziratban valamely kötet végét ké-

pezte, melynek utolsó lapjai elhanyagolás következtében elvesztek.

Elveszett hellenisztikus epyllionon kell alapúlnia *Leander és Hero* levélváltásának is, mert tényleges vonásokat foglal magában, melyek Musæus sokkal későbbi költeményében is előjönnek és csak közös görög forrásból származhattak. «Hero tornyához» Sestosnál egy helyi monda fűződött, mely anyagot nyújtott egy ætiologikus elbeszélésre: Vergilius is megemlékezik egy ízben a megható szerelmi történetről (Georg. IV. 258. kk.). Két tiszta hangulatú gyermeki lélek, melyeknek a tengeri vihartól rájuk kényszerített elválás alkalmat ad epedő levelekre: egy merész hajós, ki egyedül mer átmenni Sestosba, viszi át a leveleket; szívesen szállna csónakába az ifjú is, ha nem nézett volna oda egész Abydos a partról. Hetedik éje már, hogy a tenger úgy zajlik. Álmatlanul ült egy szirten és nézett át a világosságra, melyet látni vélt. Háromszor vetkezett le és kísérlette meg az úszást, de hiába. Most azzal kárpótolja magát, hogy élénken visszaemlékezik első gyönyörteljes látogatásának minden körülményére. Az elbeszélés, melyet itt beszél, a legnemesebb szépségű. Megkezdődött az éj, midőn elhagyta a házat. Ruhájával minden félelmet is levetkezett. A hold reszkető fénye vezette az úszót, ezüst fénye napvilágot terjesztett el a víz fölött. Mély csend volt mindenütt, csak a hullámok moraja hallatszott és a jégmadarak panaszos hangjai. A fény, melyet messziről megpillant, új erőt ad neki: minél közelebb ér, annál könnyebb lesz útja. Most mint nézőt látja úrnőjét: tetszeni igyekszik neki úszás közben. Csak nehezen akadályozza meg a lányt dajkája, hogy eléje ne menjen a tengerbe, de a víz így is megnedvesíti lábát. Ölelkezés, csókok jönnek most, a leány oda nyújtja vállairól ruháját, szárítja haját. A többit tudja

az ég és a torony és az útmutató fény. Reggel könnyek közt, gyöngéden búcsúznak el, a dajka sürgeti őket: a meddig lehetséges, visszatekint kedvese után. Hazatértekor hajótörtötnek érzi magát. Most visszatérnek az elválás miatti panaszok: oly közel van és mégis elérhetetlen. De ha még tovább tart, mégis meg fogja kísérleni a halálveszedelmet: hadd vesse ki oda át holttestét a tenger és sirassa meg kedvese. De inkább imádkozzék, hogy szünjék meg a vihar, csak addig, míg nála van. Azután bilincselje le oda át, szívesen marad ott és óvatosan elhalasztja a visszatérést. Mihelyt lehet, át fog menni: tartsa csak készen a világosságot.

Hero válasza oly kifejezést ad bájos türelmetlenségének, mely csaknem kihívja Leandert utolsó végzetes kísérletére. Élénken rajzolja lelki állapotát és nyugtalan viseletét. Ha megjő az éj, a toronyra állítja a világosságot és fonással esalja az órákat. Csak Leander nevét hordja az egész idő alatt szájában, kérdi a dajkát, hiszi-e, hogy most elhagyta a házat, leveti ruháit, megkeni magát. És amaz mindenre bólint, mert alszik. Kinéznek utána, csüggedő hangon imádkoznak érte; minden zajra azt hiszik, hogy jő. Végre álom száll szemére: róla álmodik, úgy véli, úszni látja őt, vállain érzi nedves karjait stb. De öröme rövid: álmával ő is eltűnik. Egy futólagos szemrehányást és gyanút nem fojthat el: az idő már volt rosszabb is; Leander óvatosabbnak tűnik föl előtte, mint máskor; talán csak nem hidegült meg szerelme, talán csak nem tolta félre más valaki őt, az egyszerű thrák leányt. De önmagának mondja, hogy nincs oka ily aggodalomra. A lámpa, melynél ír, serczeg, a mi jó jel, a dajka bort csepegtet bele, mondja: holnap többen leszünk, és iszik. Keljen csak útra bátran: Venus segíteni fogja. Szeretne fele útra eléje úszni. Félénkségének

rejtett rosszalása és a gyöngéd aggódás közt ingadozik ide s oda egész végig.

Igaz, hogy e levelek rövidebbek és néha egyszerűbbek lehetnének. Nem hiányzanak ismétlések és tudományosan mythologiai epizódok, melyek megzavarják a hatást, Leander Boreast, Hero még kimerítőbben Neptunust emlékezteti szerelmi kalandjaikra, hogy szelídebb hangulatba hozza. Leander kissé körülményesen beszél a csillagokról, melyek a hajósnak utat mutatnak, míg az ő pályáján biztosabban fénylik egy más világosság. De a Musæussal való összehasonlításból látjuk, hogy még ez inkább zavaró rhetori fejtegetések magvai is megvoltak az eredeti költeményben, úgy hogy az újabb kéztől származó betoldások gondolatát el kell útasítani. Az sem lehet véletlen, hogy Leander kissé keresett élcezzel megígéri, hogy egyszerre hajó, hajós és útas akar lenni, és Musæus (25. v.) ugyanezen kifejezésben foglalja egybe a merész úszó tettét. Hogy a levélírók nem fáradnak el, hullámozó hangulataiknak mindig új, néha mesterséges fordulatokat adni, az már e rhetorikus költemények módjából következik, melyeknek művészete jórészt épen ily játssi világosságok gazdag leleményében, bája nem kis részben olyan csillogásban és sziporkázásban áll, melyet a finoman csiszolt kristály számos lapja sugároz. Mindig egyike volt Ovidius gyöngeségeinek, hogy szellemes ötleteinek nem tudott ellenállni, enyelgő múzsájának gazdag játékát nem tudta korlátok közt tartani. Hogy e kettős levelek úgy összes tervezetökben, valamint modoruk és stíljök részleteiben ovidiusi bélyeget viselnek, eléggé be van bizonyítva. De a versképzés bizonyos hanyagságai csak a költő késői és legkésőbbi munkáiban találnak némi hitelesítést.

Sappho egy levelét is magára vállalja Ovidius az Amores

elegiájában, és bizonyítja, hogy Sabinus választ készített reá. A helyzet, a címzett és az általános tartalom kétségtelenül ugyanazok voltak, mint a meglevő elegiában. A lesbosi költőnő kijelenti szerelmét Phaonnak, ki Siciliában tartózkodik; tudtára adja, hogy egy najád azt tanácsolta neki, keressen gyógyulást fájdalmára a leucadiai szikláról való leugrás által, melynek következménye az lenne, hogy szenvedélye átszállna vonakodó kedvesének keblébe; eléje tünteti azonban, hogy sokkal helyesebb volna, ha önként visszatérne Lesbosba és őt boldoggá tenné. A szerző, ki Sappho személyes viszonyait jól ismeri és költeményeiben, valamint az elidomtalanító pletykákban is, melyek a komédiának köszönhetők, járatos volt, éles, de igen hátrányos, sőt közönséges jellemzést nyújtott a költőnőről. Férfias egyenességet, mely kerülgetések nélkül áll elő a szóval, el lehet ugyan nézni Sappho jellemének; de az író nem csak minden női tartózkodást elvet magától, hanem szárazon tolaikodó és durva hízelgésekkel ostromolja áldozatát. Apollo és Bacchus mellé állítja és épen-séggel szemérmetlen módon emlékezteti az élvezetekre, melyeket már nyújtott neki. Hogy megindítsa, boldogtalan családi viszonyairól beszél neki, elvetemült fivérééről, levertségéről, szívének sebezhetőségéről, és túlságos gyöngédséggel esedezik az ifjúhoz, ki már nem gyermek és még nem fiatal ember, térjen vissza keblére, nem hogy szeresse, hanem hogy szerettesse magát. A hagyományos minta szerint lerajzolja, mint érezte magát (igazi búcsúzás nélküli) elútasásának váratlan hírére, kéjes álmokról beszél, melyekben megjelen előtte; mint barangolja be aztán reggel a barlangokat és az erdőt, mint keresi fel a helyeket, hol együtt hevert vele a fűben. Végül segítségül hívja egész rossz hírű múzsa-iskoláját, a lesbosi nők és szűzek csapatát:

tegyék, hogy Phaon visszatérjen, csak akkor fog dalnoknőjük is ismét hozzájuk illeni. Phaon azonban jőjjön, Venus-tól és Cupidótól vezetve, vagy legalább írjon, hogy tudja, mit kelljen tennie, s végső esetben a leucadiai vizekhez mehessen.

Ez az elegia is hellenisztikus költeményen látszik alapulni, mely a lesbosi népmondát dolgozta fel egy helyi legendával az actiumi Venus-templomnak a lesbosi Phaontól történt alapításáról. A római szerző túlhajtott módon utánozza Ovidius bizonyos játszadozásait, s egy Lucanus-féle kifejezés átvételével elárulja, hogy nem lehet Ovidius. Azonfölül a levél nincs meg a jó, irányadó, hanem csak a legújabb kéziratok némelyikében, majd végül, majd kezdetül. Csak egy XIII. századbéli párisi kézirat, melyben a Heroidák egyes versei kivonatolva vannak, nyújt a Sappho-levélből is ily kivonatokat, és pedig a 14. és 16. epistola közt: e szemelvény azonban a IX. vagy X. század egy őscodexéből látszik származni. E szerint nem lehet kételkedni a Sappho-levélnek ókori származásában, de épolykevésé abban, hogy csak az igazi ovidiusinak elveszte után készült és került be a gyűjteménybe.

Valóban kevésé valószínű, hogy a vénülő, megtört költő, ki a száműzetésben bűnbánólag vezekelt erotikus műzsájának ifjúkori bűneiért és oly szívesen elfeledtette volna azokat, még egyszer épen költői pályájának kezdetéhez tért volna vissza és újra épen nem plátói érzésű szerelmes leveleket írt volna. Hiszen megkezdett nagy művének befejezése feküdt szíven, és ama korszak leveleiben egyáltalában szóval sem emlékezik, hol többi munkáját fel is említi, elfeledett iskolai gyakorlatairól. A régibb «heroides» cím is elárulja, hogy az igazi gyűjtemény csak női kéztől való leveleket foglalt magában. Arra azonban

nincs ok, hogy a kettős leveleket két szerző közt oszszuk fel. Így csak az a lehetőség marad fenn, hogy egy, Ovidiusnak kivált későbbi modorában jártas utánzó még jókor készítette azokat, és hogy Ovidius halála után a Heroidákkal a közös epistolæ név alatt nagyobb tömeggé egyesültek.

Érdekesebb Róma akkori női társadalmára, mint a költészet történetére nézve, hogy oly költő, mint Ovidius, ifjúkori feltörekvésének korszakában arra adta magát, hogy elegiai distichonokban tankölteményt írjon a *női szépítő szerek*ről, bizonyára görög minta után: de ezt nem lehet megjelölni. A szerző, ki szerelmi művészetének egyik helyén (III. 205.) reá hivatkozik, valószínűleg tréfásan kis könyvecskének nevezi azt, mely a reá fordított gond tekintetében jelentékeny munkának tűnik föl előtte. Csak a kezdet maradt fenn (100 vers), és ez is meg van szakítva hézagok által. Kecses bevezetést ad, mely abból indul ki, hogy a nyers anyag nemesítő ápolása az életben, valamint a természetben szükséges, hogy kivált a megfinomodott jelenkorban, midőn még a férfiak is annyit adnak külsejökre, a nőknek mindent föl kell használniok, amazok tettségének megnyerésére. Bűvös szereket és erős mérgeket elútasít s mint egyedül tartós ékességet a jellem tisztaságát magasztalja. Ekkor azonban a jártas szerző nagyon a tárgyhoz való és nagyon gondosan körülírt receptekre tér át: mint kell a bőr símaságát az éjjeli alvás alatt ápolni, mint kell a foltokat megszüntetni. Bámuljuk a komolyságot és kimerítőséget, melylyel efféle szabályokat előad, és nem csodálkozunk, hogy a leírónak elfogyott a türelme.

A tanköltemény iránti hajlam az élet, élvezetek és kedvtelések finomulásával emelkedett. Az előkelő világ művé-

szet szerint akart enni és inni, lovagolni és vadászni, halat és madarat fogni, gyümölcsöt és virágot tenyészteni, játszani és szeretni; és ezeket a művészeteket is irodalmi ábrázolás által akarta elismertetni, mintegy megnemesíttetni. Száraz kézi könyvek helyett, melyek a konyha és pincze, a sport és női szoba titkait tanították, kevésbé okulásul, mint inkább emlékeztetőül és mulatságul, nem annyira alapos, mint inkább választékos leírásokat olvastak versekben, melyek könnyen bevésődtek az emlékezetbe, s a mondából és költészetből vett mellékletekkel kellett kecsesen ékesítve lenniök. Efféle úgynevezett verses *Artes* voltak többek közt a koczka-, deszka-, lapda-, abroncsjátékról, az úszásról és az arczfestékről, a lakomákról, az ivó edények készítéséről és az erre szükséges agyagról (Trist. II. 471. kk.).

A szerelem is játék az erotikus költők felfogása szerint, és pedig a legérdekesebb. Benne, legalább elméletében, mesternek érezte magát Ovidius. Miután elegiáiban ilyennek bizonyult, engedett a kísértésnek, hogy ez élettel és lélekkel legteljesebb művészet egészét tanításban foglalja össze, még pedig, mint ama költeményeket, elegiai, azaz a szenvedély ábrázolására egyszer megalkotott formában. A női szépítő szerekről szóló költemény erre szolgáló előtanulmány-féle volt. Közvetlenül arra keletkezett a *«Szerelmi művészet»* három könyve.

Nem messze a kezdettől (I. 171. kk.) a fényes naumachiára emlékeztet, melyet Augustus «épen most» (2. Kr. e.) rendezett a Mars Ultor templomának fölszentelésekor, és megemlékszik a parthus hadjárat készülleteiről, melynek vezéréül az ifjú Caius Cæsar, Augustus fia, van kiszemelve; ez huszadik születésnapja után (1. Kr. e.) ment Syriába. E két időpont közé esik tehát az első könyv megírása.

Nem Phoebusnak, nem a múzsáknak, erősíti a szerző, köszöni ihletéseit, hanem a tapasztalásnak. Valóban itt-ott határozottan hivatkozik ön élményeire: de mégis jó része bölcseségének könyvekből van összehordva. Nem ritkán ügyesen dolgozta fel a komédia közhelyeit, melyek az elegiában, az epigrammban, a szatirában, sőt Lucretiusnál is előfordulnak. Így a női fogások, melyek szerint a szeretőt kizsákmányolni, tőle ajándékokat kicsalni lehet, a bizalmaskodások és titkos szerelmi jelek bor mellett, a tanítás a hizelgésekről, a szépítő euphemismusokról, az esküdözésekről és hamis eskükről, a kitartásról, az engedékenységről és türelemről, a megvárakoztatás művészetéről, a czivódásról és kiengesztelődésről, a cselédséggel és a vetélytárssal való bánásmódról. A ki például összehasonlítja Ovidius tankölteményével a kerítőnő utasításait Propertiusnál (IV. 5.), ki tanítványának épen a menanderi Thaist ajánlja mintául, vagy Priapus szabályait Tibullusnál (I. 4.), észre fogja venni, hogy mind a háromnak közös forrásból kellett merítnie, csakhogy többé-kevésbé bővebben. A szerelemről és szerelmi érintkezésről szóló, a komédiából vett szemelvényekkel ékesített iratokban épen oly kevéssé volt hiány a görögök léha irodalmában, mint a népies-philosophiai irodalomban. Ilynemű vezérfonalaknak köszönhetette Ovidius nem csak tanépületének csontvázat, hanem sok nyers anyagot is (például a hetæra-könyvekből vett nyalánkságokat a második és harmadik könyv végén), melyeket munkájának kecses formájába beleöntött.

Valóban Thais az, kinek szelleme e munkában uralkodik (Orvosszerek 385. kk.). Egyedül a könnyelmű hölgyekkel akar foglalkozni, kik mint szabadosok, fesztelen életet visznek s egy kézből a másikba kerülnek. Nyomatékkal tiltakozik a szerző mindjárt kezdetben (I. 31. kk.)

és azután is (II. 599. kk., III. 611. kk. : v. ö. Trist. II. 245. kk.) az ellen, hogy polgári házasságbeli matronákra vonatkoztatassák tanait: csak a szabad szerelem megengedett fogásairól legyen szó, mely nincs törvényes korlátok közé szorítva. De éppen ez a talaj, melyre áll, enged szabad tért a legkönnyelműbb elveknek. Nem annyira a szerelem, mint inkább a csábítás művészetét adja elő, s ha nem is a törvényes férj az, a kit megcsalnak, mégis arról van szó, hogy rászedjék a kényelmetlen «férfit», a ki birtokban van, és a cél nem tartós erkölcsi életviszony alapítása, hanem az érzéki élvezet határozatlan időre, míg az egyik vagy a másik félnek tetszik. Leplezetlen realismussal a nemi kéjt nyilvánítja az éltető elvnek : a világ keletkezése óta uralkodik minden teremtményen, meggyógyít minden fájdalmat és kiengesztel minden haragot (II. 467. kk.). A házasság neki, mint a menanderi komédiának, fliszterszerű unalom állapota (III. 585. k.); a feleség hozománya czivakodásból áll (II. 153.). Kegy és odaadás a házassági kötelességben neki üres élvezet ; a serleg legyen túlhabzó, a férfi és nő egyaránt olvadjon el ittas gyönyörben (II. 683. k.). Túlizgatott izlése még többre is becsüli Venus túlérett művésznőit a tapasztalatlan ujonzoknál, mint a régi bort az új mustnál (II. 693. kk.); míg más okból veteránt ajánl barátul a hölgynek, mert ez hú marad hozzá, higadt és türelmes lesz (III. 565. kk.).

A női nem méltóságáról és érzületéről természetesen alacsony véleménye van. Tanítványainak bátorságot ad azon állítással, hogy minden nőt meg lehet kapni (I. 269. k.): ha a férfiak egyszer összebeszelnének, hogy minden ostrommal felhagynak, a nők tennék meg az első lépést. Mindnyájan tetszeni akarnak : mindegyik szeretetreméltónak tartja magát és azért szívesen hisz a férfi hizelgésé-

nek és esküdözésének (I. 613. kk.). A női szenvedély természetellenes eltévelyedéseit, féltékenységek démoni őrjöngését mythosi példák hosszú sorával világítja meg (I. 283. kk.). Mivel egytől-egyig hűtlenek és csalárdok, meg van engedve, saját hálójokban fogni meg őket, hasonlót hasonlóval viszonzni. Csak gyöngé elégtétel, ha a harmadik könyv bevezetésében több erényes hitvest is (Penelopét, Laodamiát, Alkestist, Euadnét) magasztal és megjegyzi, hogy Virtus maga is nő. Különben a férfiakkal sem áll jobban a dolog (I. 739. kk.). A barátság üres név, elveszett mese. Mindenki vágyának kielégítésére gondol, annál szívesebben látják az élvezetet, ha mások rovására nyerik. Saját testvérünkre sem bízhatjuk kedvesünket. A hűség erkölcsi kötelezettségéről azonban általában nincs szó a szerelem e «játékában». Csak az a kérdés, hogy a fölfedezést elkerüljék (II. 389. kk.), legrosszabb esetben az ártatlant játsszák, a megbántottat leghatásosabban kiengezteljék. Még a vetélytárs leálarcozása is ízléstelen: effélet át kell engedni a férjnek (II. 595.).

Hogy egészen zavarba ne jöjjünk a szerző erkölcsi érzékére nézve, meg kell gondolnunk, hogy a régiek messzire elkülönítették egymástól az élet kötelességeit és mulatságait, és hogy a művészet törvényeihez tartozott, a tréfás költészetben, melyhez az erotikust is számították, szabadon eresztetni a könnyelmű érzület és fesztelen érzékiség hangját, és az a föltevés uralkodott, hogy a képzelem fajtalan képeinek pezsgő pajzánságából semmi hátrányos következtetést sem lehet vonni alkotójuk jellemére és elveire. A költészetet és életet két szigorúan elkülönített területnek tekintették. De az ily szétválasztás legkevésbé volt kivihető oly tanoknál, melyeket a tapasztalás meggyőző arckifejezésével mint közvetlenül a napi élet

megfigyeléséből merített oktatásokat adtak elő gyakorlati vezetés céljából. A romlottság (nequitia) tankönyvének, mely megkapó, kiméretlen realismussal, bódító bájjal, föltötte mulattatóan és szellemesen volt írva, édes, mélyreható méreg hatását kellett az ifjú olvasókra és olvasónőkre gyakorolnia. Ha a higgadt műszemlélet álláspontjára helyezkedünk, úgy persze csodálnunk kell a lélektani pillantás finomságát és élességét, mely ily tömeg találó és igaz vonást gyűjtött össze, és az ecset mesterei voltát, mely a megszólamló élénkséget adta nekik. Igazi római színezés ömlik el az egészen. Napjainak «arany Rómájában» mozog a költő ábrázolása, a jelenkor római ifjúsága áll szeme előtt, annak a számára ír, annak erkölceit és nézeteit tételezi föl. Szerencsét kíván magának, hogy épen azon időben született: a világváros elfinomult műveltsége egészen ínye szerint van. Igy tanítványaitól külsőleg is csinosaságot és előkelőséget kíván, melynek azonban nem szabad férfiatlan cziczomává fajulnia (III. 101. kk.). A nőknek nem kell ugyan drága ékszerekkel túlhalmozniok magokat, de föl kell használniok az öltözködés minden művészetét, hogy ha nem is szépek, legalább kifogástalanul tiszták legyenek, s a természet hiányait lehetőleg kijavítsák vagy elrejtsek. Még a nevetés és sírás, a beszéd, a járás kellemét is tanulni kell (III. 281. kk.).

Mindjárt ama helyek és alkalmak leírása, hol a szép nők gazdag választéka található, bevezet a római élet kellő közepébe. Bejárjuk a nyilvános sétányokat, a forumokat, különösen bő vadászatot találunk a színházakban, circusban, a gladiatorok arenájában. Mint hangya-menetek vagy méh-rajok tolongnak a leányok a nyilvános játékokhoz, még pedig legjobb ruhájokban: «látni jönnek és magukat láttatni» (I. 99.). Helyet foglalunk az ülés-

sorokban, szorosán egy bájos szomszédnő oldalához símulva. Könnyen lehet beszélgetést kezdeni. Kérdezősködünk a versenyző lovak gazdái után, állást foglalunk mellettök, tapsolunk, ha a felvonuló ünnepélyes menetben Venus képét viszik át előttünk. Leverjük a porszemeket, melyek a hölgy ölébe hulltak, vagy nem is hulltak; ruháját, ha a földön húzza, szándékosan és nem cél nélkül fölemeljük, rendre útasítjuk a mögötte ülőt, ha gyöngéd hátának kényelmetlen lesz térdével, megigazítjuk az ülő-párnát, legyezzük a nőt, kis lába alá toljuk a zsámolyt. Valamely diadalmenet alkalmat ad szíves magyarázatokra s kíváncsi kérdésekre való válaszokra, habár magunk sem vagyunk egészen tisztában (I. 139. kk.: v. ö. Am. III. 2.). Látjuk a kitartó ostromlót az utcán a választott gyaloghintója mellett végig suhanni, a porticusban megelőzni lépteit, aztán ismét követni, majd sietve, majd lassan, a színházban messziről jeleket adni neki szemmel és kézzel (I. 487. kk.). Bepillantunk a hölgy öltöző-szobájába, látjuk, hogy a türelmetlen nő fésülés közben szegény szobalányán tölti haragját, meglepjük a kopasz nőt, ki siettében megfordítva tette föl a germán hajból készült szőke parókát (III. 237. kk.). De ha hozzáférhető hangulatban van, a megvesztegetett szobalány fölhasználja az alkalmat, hogy a tüzet szítsa. Egy részvevő szót ejt el úrnője előtt, kit férjének hűtlensége bánt, megérdemlett megtorlásról beszél és e mellett kidicséri az új imádót (I. 351. kk.). Nem ünnepeken, midőn a szív fennen dobog, hanem csendes elmélkedő napokon, midőn beállít az unalom vagy valami határozatlan vágy élvezet vagy izgatás után, kell az első közeledést megkísérleni (I. 437. kk.). Legtanácsosabb az írásbeli ostrom, tele hizelgésekkel és ígéretekkel: semmibe sem kerülnek s tovább tartanak,

mint az ajándékok. Szépen, bár ismert minták után, tudja a költő elbeszélni, milyen a női művészet a szerető kizsákmányolásában. Valami kalmár jó és kitarja árúit: a nő kér téged, nézd meg ezeket, hogy ízlésedet próbára tegye, s csókokkal és kérésekkel oda visz, hogy végy valamit: épen szüksége van reá, olyan jutányos, sok éven át meg lesz vele elégedve. A hányszor tetszik neki, annyiszor ünnepli születése napját, vagy könnyek közt hazudik, hogy elvesztette fülbevalóját. A kölesön vett dolgot soha sem adja vissza, s még köszönetet sem kapsz érte (I. 421. kk.).

Jellemző, hogy Ovidius mindkét nemű tanítványaitól finomabb szellemi műveltséget kíván (II. 111. kk.). A fiatal ember tudjon mind a két nyelven, gondolja meg, hogy Ulixes nem lévén szép, beszédének varázsával bilincselte le Kalypsót. A levelek, melyeket váltanak, legyenek jó stilben írva, szavalás nélkül, egyszerűen, ízlésesen, csevegő hangon. A költemények jó előadást kívánnak (II. 283. k.), a kontár poéta jól teszi, ha irományait a maga számára tartja (II. 508.). A nőktől zenét kíván és olvasottságot a divatos görög és római költőkben, minők Kallimachos, Philetas, Anakreon, Sappho, Menander, Propertius, Gallus, Tibullus (még az ataxi Varrót és Vergilius Aeneisét is megnevezi, magát sem felejt el Ovidius, de Horatiusról nincs szó); továbbá virtuozitást vár tőlük a tánczban és mindennemű játékban (III. 311. kk.).

A költő maga, mivel különösen finom műveltségű olvasók számára ír, abban találja kedvét a «Szerelmi művészet»-ben, valamint függelékében, a «Szerelem elleni szerkekben», hogy hanyagul játszi módon példákat és mutatóványokat fűz a költészet és művészet kincseiből mondatai közé, mint könnyedén odavetett vignettek. A monda alakjai élve állnak előtte a szinpadon, a festők és szobrá-

szok műhelyeiben és saját képzelmét is szabadon bocsátja, hogy a költészet vonásait bővebben kidolgozza, isteneket és hősöket a valóság profán világításába állítson. Ha óv attól, hogy a női szépséget csalékony gyertyavilágnál ítéljük meg, Parisra hivatkozik, ki fényes nappal szabad ég alatt vizsgálta meg az istennőket és ítélte Venusnak az almát (I. 247. k.). Ulixes és Kalypso beszélgetéséről többet tud mondani, mint Homer: mint rajzolt amaz a szép nymphának a tengerparton, hogy a Rhesussal való kalandot megmagyarázza, helyvázlatot a fővénybe, míg egy tengeri hullám mindent elmosott. És ezekre a hullámokra akarod magadat bízni, szólt a nympaha, melyek oly hatalmas neveket, mint láthatod, épen most nyeltek el? (II. 123. kk.)

Szívesen látott tárgy volt a pajkos elbeszélő számára Mars és Venus szerelmeskedése és a szerelmes párnak pelengérré állítása Vulcanus által (II. 561. kk.). Az Odyssea ismert elbeszéléséhez (8. 266. kk.) azt a komédia-szerű vonást fűzi, hogy Venus szeretőjével kicsúfolta férjének, a kovácsnak, kezeit és lábait és kecsesen utánozta sánta járását. Pártját fogja a szép bűnös nőnek, kérdőre vonja a napistent, az árulót, hogy nem inkább az istennőtől engedte magát megvesztegetni, és rosszalja Vulcanus eljárását: később ez maga is megbánja, mert az egyszerű rajtakapott pár azóta csak annál szemtelenebbül folytatta. Általában a könnyelmű ember meglehetősen szabadon bánik Homerral. Circe beszéde, melylyel Ulixestől elbúcsúzik (Orvosszer. 261. kk.), részint Calypsótól, részint Didótól van kölcsönözve. Épen oly szabadon van kidolgozva a Briseisért való viszály (Orvossz. 467. kk.). Agamemnon azon esküjének, hogy ezt nem érintette (Orvossz. 777. kk.), a szerző egyszerűen nem hisz. Lean-

derről tudja, hogy gyakran, ha nem érzett is valami különös vágyat Herója után, csupán bátorságának bebizonyítására átúszott a tengeren (II. 249. kk.). Humorral emlékszik meg a férfiaságról, melyet az ifjú Achilles Skyrosban a női ruhában bebizonyított, és mily szívesen fogadták hódolatát a királykisasszonyok (I. 679. kk.).

Gúnyosan, kéjes hangon dolgozza ki a költő Pasiphaë visszataszító mythusát (I. 289. kk.): úgy lászik, már Gallus elbeszélte egyik elegiájában hellenisztikus minta szerint (v. ö. Verg. Ekl. VI. 47.), és ilyenhez illenek a kicsinyes vonások, melyekkel Ovidius felruházza. Erotikus átalakulási mondák, melyekre nemsokára visszatérendő volt, kezdettől fogva közel feküdtek hozzá a homerosi és tragikus tárgyak mellett: míg Byblast, Myrrhát, Scyllát itt csak megemlíti, Procris megható történetét intésül a féltékenyek számára már kimerítően elbeszéli (III. 686. kk.: v. ö. Metam. VII. 755. kk.). Mintegy a szerelmi panasz kiegészítéséül, melyet Phyllis a fentebb említett levélben Demophonjához intéz, a költő később (Orvossz. 591. k.) bánatát és szomorú végét rajzolja. Általában még előtte lebegnek a Heroidák alakjai és motívumai (II. 353. kk.): Penelope, Laodamia, Oenone, Ariadne, Phædra, az együgyű Menelaus, ki elútazásakor vendégül hátrahagyja neje csábítóját.

Az unalmas szomorúság mintaképei voltak, bizonyára a színpadról, az életvidám szerzőnek Tecmessa és Andromache (III. 517. kk.): nem tudja elképzelni, hogy amaz valaha «kincsem»-nek szólította szigorú urát vagy hogy efféle nyájaskodásokat merészelt volna. Képbeli típusokat követ, ha Andromachét mint a túlságos nagyság példáját hozza fel (II. 643. kk.), ha tudja, hogy Briseisnek fehér bőrszíne miatt fekete, az afrikai Andromedának ellenben fehér ruha állt legjobban (III. 189. kk.), ha Laodamiára és

Ioléra, mint bizonyos hajviseletek mintáira hivatkozik (III. 138. 155. k.). Emlékeztet Apelles Venusára, a myronira, ki épen kiszállva a fürdőből, haját szárítja (III. 401. k. 219. 224.). Fölötte szemléltető Bacchus epizódja, ki kíséretével Naxosba jő, hogy Ariadnét nőül vegye (I. 527. kk.). Festményt vélünk látni, hasonlót ahhoz, melyet Catullus (64) oly teljes színekkel dolgozott ki, de mégis sajtószzerű: a bacchusok és satyrok csoportjában látjuk a részeg Silenszamarán, melyet előre dűledezve hajt ostorával, míg a fiatal pajkos csapat kigúnyolja az öreget; látjuk Bacchus-tigris-fogatú arany szekerét: az isten leszállt róla és karjaiban tartja a szörnyen megrémült Ariadnét, ki hiában igyekezett elfutni. Az ellendarab egy nemét nyújtja a sabin nők elrablása, mely mint messzevilágító példája a hódításoknak, melyekre a nyilvános játékok eleitől fogva alkalmat adtak, mindjárt kezdetül áll (I. 101. kk.). Pajkos gyönyörrel rajzolja az elrabolt nők zavarát, és a durva harczosoknak, kik karjaikban viszik a vonakodó zsákmányt, arczátlan vigasztalást ad szájokba. Ki e pajkos epizódot összehasonlíhatta Ennius tisztos leírásával az Annales első könyvében, bizonyára hasonló különbséget érezhetett a két költő között, minőt Ovidius akart mutatni. Romulus kora és a jelen között, midőn a mostani és az akkori circust szem elé állította.

A három feladat közül, melyet a bevezetés szerint (I. 35. kk.) a fiatal embernek egymásután meg kell oldani, a két első, t. i. szerelme tárgyát megtalálni és a választottat megnyerni, képezi az első könyv tartalmát; a harmadik, hogyan kell a birtokot megtartani, a második könyvet tölti be. Legelőször talán csak e két könyv volt szándékában: sőt a második könyv végén (733. v.) egyenesen így szól: «a munka be van végezve». A szerző jutalmát köve-

teli a hálás ifjúságtól, pálmát, myrtuskoszorút, dicsőséget, és a hányszor valakinek sikerül, a nyújtott fegyverekkel legyőzni egy amazont, írja fel a zsákmányra: «Naso volt tanítóm». Ekkor az utolsó distichonban még egyszer rákezd: «ime, a leányok útasításokat kérnek tőlem: veletek foglalkozom a legközelebbi könyvben». És így a harmadik könyv megfordítja a dárdát és az asszonyokat tanítja, mint bánjanak a férfiakkal. Mint valami függeléket jelzi ezt már a végén a másodiknak megfelelő felhívás a leányokhoz, hogy ugyanazt a feliratot szenteljék tanítójuknak. Első részében mintegy kiegészítése ez a szépítő szerekről szóló költeménynek, melyre egyenesen hivatkozik is (205. kk.); mert beható szabályok vannak benne az öltözködés minden művészetéről, hajrendezésről, testi ápolásról, ruházatról és azon módokról, melyekkel a megjelenés bizonyos hiányait kijavítani vagy elrejteni lehet. Különben e könyv tanai még kevésbé tisztességesek, mint a megelőzők, a mennyiben a szerző aljas kerítővé lesz és egyenesen arra tör, hogy a még ártatlan lelkeket megmérgezze. Nem állapodik meg a tetszés ártatlan művészeténél, mely bizonyára kevesek előtt volt titok. Miután erre nézve kimerítőleg kiterjeszkedett, következnek a gonosz szabályok (467. kk.), melyeket nem nehéz házas viszonyokra átvinni, mint kell az új szerető ostromát a réginek háta mögött fogadni és mint kell folytatni az újonnan kötött titkos frigyet. Felháborodással útasítja vissza a kísérletet, egy szabados ~~▼~~öt őrizni, és a csalást, mint jogosult védelmet ajánlja (625. kk.). A hölgyeket a hadvezérrel hasonlítja össze, ki minden tisztnek ki tudja jelölni képessége szerint a helyes állomást: úgy tudják amazok is mindegyik imádókat különös tehetségeik szerint hasznukra fordítani (525. kk.).

Több pont, mely már az első két könyvben, kivált a másodikban elég behatólag volt tárgyalva, itt más oldalról tekintve, változott alakban ismét visszatér. Még egyszer ajánlja a szépeknek, hogy a nyilvános sétányokat és helyiségeket (részben persze másokat, mint az első könyvben) látogassák. A kikent-kifent piperkőzőket itt, mint ott, visszaútasítja, kétszer beszél a levelek stíljéről, kétszer a versek és költők értékéről, mind a kétszer ajánlja, hogy a másíknak tüzét hidegséggel, mehtagadással, czivódással s az erre következő kiengesztelődéssel szítsák, mind a kétszer mérlegeli a szeretők különböző életkorait a kellemségek szerint, melyeket mindegyik nyújt; a szeretőt óvja barátjaitól, mint lehető vetélytársaktól, a leányt barátnőitől; mind a két részt inti, hogy a lakománál óvakodjanak a részegségtől, és a második, valamint a harmadik könyv az élvezés művészetének kéjes titkaival végződik.

Nem csoda, hogy az ovidiusi szellemnek e legpikánsabb gyümölcsét minden egy húron pendülő lélek elragadtatással fogadta. A kedvesen gördülő, síma és hajlékony versek, az ezüst tisztaságú, édesen csevegő nyelv a hang finom fokozataival, a pajkos kedv, mely a sikamlós tárgygyal úgy játszik, mint a szökőkút, mely csillogó üveggolyót emel föl és le, — mindez valódi drága köve a léhaságnak, melynek élvezetével a könnyelmű ifjúság megittasulni szeretne. Magát a szerzőt megittasította a kétséges dicsőség. Vergiliushoz hasonlította magát: épen annyit köszön neki az elegia, mint annak az epos (Orvossz. 395. k.). A komolyabbak persze megbotránkoztak e «tréfás» múzsában és korholták arczátlanságát (361. k.). Ő azonban a kritikát egy Zoilus rágalmazó irigységének nyilvánította s még inkább emelkedett önérzetében (389. kk.). Palinodia

legalább nem volt, melyet legközelebb az olvasók elé tárt a «*Szerelem orvosszereiben*», habár a kéjelmetlenség és bizonytalan lelkiismeret némi érzése volt is az, mi e munkára serkentette. Azért csak is kisebbik részében sikerült. Ugyanaz a modor ez, csak hogy már kitaposva, néha felesleges, a bárgyúság árnyalatával. Segíteni akar a boldogtalanokon és megcsaltakon, kik a kártékony, reménytelen szenvedélytől elpusztúlnak, meg akarja akadályozni, hogy kétségbeesésükben fölakaszszák vagy leszúrnák magokat, meg akarja nekik mutatni a módot, hogyan szabaduljanak meg betegségeiktől. A szerelem maradjon játék: ha véres komolysággá lesz, Amornak nincs többé semmi köze hozzá. Ettől magától adatott magának teljhatalmat munkájához. Meg is jelent neki álmában, hogy egy különösen üdvös gyógyszert adjon tudtára (559. kk.). Máskor meg éppen Phoebusra hivatkozik, hogy a szerző tanácsait megerősítse (704. kk.), a mint már a «*Szerelmi művészetben*» mint látnok lépett föl különös kinyilatkoztatásra teljes díszben (II. 493. kk.). Ily ünnepélyes bevezetés ellentéte a profán tanokkal szemben, melyeknek ezáltal szentesítést kell nyerniök, emeli a tréfás hangulatot.

Az «*Orvosszerek*» is részben érett tapasztaláson és örökölt bölcseségen alapúlnak. Éppen oly találóan, mint kitűnően van például kidolgozva mindjárt az elején (135. kk.) a henyéségtől, mint a szerelmi betegség legveszélyesebb forrásától való óvás. Catullus hasonló önvallomása híres sapphói ódájának végén, bizonyítja, hogy itt az erotika egy közhelye van alapúl véve, melyet a komédia is régen felhasznált. Ehhez tanácsok vannak fűzve, miként foglalkozhatik a szenvedő: mint ügyvéd a törvényszék előtt, mint katona a parthus háborúban, mely éppen folyamatban

van, mint gazda (kinek munkái és idylli örömei vergiliusi és tibullusi színekkel kecesesen vannak rajzolva), utazásokkal. Az emberi szív helyes ismeretével emlékszik meg a költő az önámításokról és ürügyekről, melyekkel ily betegek halogatásukat vagy kora visszatérésüket szépíteni szeretik, és a következményekről, melyek ebből támadnak. A mint kitartással és következetességgel nyerik meg a szeretett nőt, úgy lehet ugyanez eszközökkel hideg úton megszabadulni tőle (491. kk.). Képzeljünk magunk elé mindent, a mi az embert nyomasztja és aggasztja, hogy a gondolatokat eltérítsük (559. kk.), és épen ezt rendeli maga Amor is ünnepélyes módon. Kerüljük a magányt, keressünk társas érintkezést, tartsunk oldalunkon egy benső barátot, de ne érintkezzünk szerelmesekkel, mert ezek ragályosak. Minden, még véletlen találkozást is a hajdani kedvessel természetesen kerülni kell: újból felszakítja ez a sebet. Hozzá tartozóinak, családjának is térj ki útjokból: nehogy tudakozódjál régi barátnőd hogyléte felől, ne bocsátkozzál fejtegetésekbe se a szakítás okaira nézve. A nem rég szeretett nőt gyűlölni otrombaság, ellenség gyanánt lépni eléje csúf és egyszersmind veszélyes. Sokszor hozott ismét össze egymással a perelés elvált párokat. Egy életből vett törvényszéki jelenet szemléltetővé teszi a veszélyt (663. kk.). A férfi panaszosként áll a bíró előtt, a hölgy, ki határidőre van idézve, kilép gyaloghintójából. Férje elnémúl, fegyvertelenül hull karjaiba és legyőzöttnek nyilvánítja magát. Minden bátorságunkat össze kell szedni, ha véletlenül összejövünk a régi kedvessel. Őrizkedjünk újra olvasni leveleit, hanem vessük a tűzbe, távolítsuk el képeit, kerüljük az emlékezés minden helyét, mint valódi zátonyokat. A színház látogatását kerülni kell; zene és táncz, szerelmes párok ábrázolása

felizgatja az érzéseket. Teljes a gyógyulás, ha a felgyógyult képes elmenni a szeretett nő küszöbe előtt s vetélytársát üdvözölni, sőt megcsókolni.

Csaknem nevetségesek ellenben más tanácsok (299. kk.). Nem csak a szeretett nő jellemhibáit és bűneit kell élénken szemünk elé állítani, hanem testi hibáit is magunk elé kell hazudnunk, és ez eszközt maga a szerző is, mint mondja, sikerrel használta. Mily erősen ki volt képezve e területen is a topika, mutatja több ilyen közhely ismétlése. A «Szerelmi művészet» harmadik könyvének bevezetésében (35. kk.) a költő egy sereg hősnőt nevez meg, kiket elhagytak kedveseik: boldogtalanságuk oka épen a szerelemben való járatlanságuk volt. Az «Orvosszerekben» (35. kk.) ismét azzal dicsekszik egy distichon-lánczolatban, hogy egy csomó tragikus szerelmi végzet meg sem történt volna, ha a boldogtalanoknak módjukban lett volna tanácsait használni. Ugyanazon költőknek olvasását, melyet a «Szerelmi művészetben» a hölgyektől kívánt (III. 329. kk.), itt nem tanácsolja a szerelmi beteg férfinak (759.). Bizonyos életrendi szabályok itt (795. kk.), mint ott (II. 415. kk.) előfordulnak. Az ismert euphemismusoknak, melyeket a «Szerelmi művészet» második könyvében ajánl, ellendarabját képezik a gonosz elidomtalánítások, melyekben a betegnek gyakorolnia kell magát: a karcsút vegye soványnak, az ügyest szemtelennek stb. (323. kk.). Adjon rá alkalmat, hogy a nő hiányait mutassa: ha rossz fogai vannak, ingerelje nevetésre, ha nincs hangja, énekeltesse meg. Rohanja meg korán reggel bejelentetlenül öltözködésénél, tégelyei mellett (ismét ellendarabja a Szerelmi művészet ellenkező intésének). Mindig mélyebbsúlyed a tanácsadó. Oda lyukad ki, hogy a szerelmes, ki meg akar gyógyulni, minden, még a legcsúfosabb módon.

is arra törekedjék, hogy a szeretett nőtől erkölcsileg és physikailag elmenjen a kedve, sőt megundorodjék (399. kk. 539. kk.).

Legfőbb ideje volt, hogy a tehetséges költő felhagyjon e kéjes játékokkal és komolyabb munkák felé forduljon. Propertius, a mint láttuk, Kallimachos példájára egy fűzér ætiologikus elegiába kezdett, melyek a Róma bizonyos helyiségeihez kötött legendákat beszéltek el s melyeknek meg kellett volna újítaniok a hazai öskornak Augustustól oly szívesen ápoltt emlékezetét. Miután a naptár kijavítása a dictator Julius Cæsar által (708.) és Augustus kiegészítő rendeletei (746.) ismét szilárd alapot adtak a római évszámításnak, újra föléledt a közérdeklődés is a határozott emléknaphoz kötött különböző szokások és ünnepek jelentése és eredete iránt. E reformot közvetlenül előkészítőleg és alapvetőleg Varro kutatásai előzték meg (707.), melyek ennek a római régiségekről írt terjedelmes művében voltak letéve, és azon határozott czélból, hogy az államvallás hanyatlását megakadályozzák, épen az isteni tisztelet különféle formáinak és alkalmainak alapját kutatták. Ez azért Cæsarnak, mint pontifexnek volt ajánlva. A közsükségletnek eleget tettek a kötáblák, melyekbe az év egyes napjai nevekkel és naptári jegyekkel s a legszükségesebb tájékozó hozzáadásokkal be voltak vésve. Efféle *fasti* a fővárosban és a latin municipiumokban, melyeknek lakói élénk közlekedésben voltak Rómával, nyilvánosan ki voltak állítva. Különösen gondosan voltak kidolgozva és gazdagon ellátva történeti jegyzetekkel a még igen tekintélyes maradványokban (a négy első hónapról és deczemberről) fentartott *fasti*, melyeket a császári herczegiskola vezetője, a kitünő philolog Verrius Flaccus

egy márványfalon, szülővárosa Præneste forumának szomszédságában, vésetett be. El van fogadva, hogy e munka fő lényegében a 752—763-ki évtized alatt lett teljessé, míg a későbbi hozzáadások egész Tiberius uralkodása idejébe elnyúlnak, midőn Verrius öreg korában meghalt. Önálló kutatás eredménye volt ez, mely előbb egyes részleteiben a szerző grammatikai-régészeti műveiben volt megokolva, talán kényelmes kézikönyvben is egybefoglalva.

Ilyenféle munka, akár Verrius vagy az Ovidiussal szoros barátságban álló könyvtárnok Hyginus, akár más valaki írta légyen, szolgálhatott vezérfonalul a költőnek, midőn mintegy 755 körül abba fogott, hogy költői kommentárt írjon a római naptárhoz, még pedig Kallimachos és Propertius mintájára elegiai distichonokban. Természetesen nem a tudományos problémák ingerelték, az áhítatosság előmozdítása sem feküdt nagyon a szíven; de a jelenkori népeletből való képeknek és a nemzeti őskor legendáinak bősége csábító tárgyat nyújtott az ábrázolónak és elbeszélőnek. A központnak ugyan hiányoznia kellett ilyféle munkából, mely körül a tömeg művészileg csoportosult volna. Kerek egységes szerkezet helyett egyes darabok hosszú sora jött létre, melyek benső összefüggés nélkül csak külsőleg voltak összekapcsolandók. De a költői leczke-előadásnak e formája kedvelt volt és híres görög mintákon alapúlt. A hang és tartalom változatossága, melyet a derült és sötét napok, vidám és komoly emlékezések tarka anyaga magával hozott, és az alkalom az elbeszélés és leírás művészetének apró minták tarka sorában való kipróbálására, kárpótlást nyújtott a hiányért. Kellemesen akartak mulatni és az elkényeztetett nyelvet finoman készült nyalánságokban gyönyörködtetni, melyeket apró falatokban lehetett élvezni. A mint a vignettek kísérik a szöveget, majd

kimerítőleg, majd jelezve, majd közelfekvő dolgokra czélozva vagy kitérve, úgy kíséri itt a költői szöveg váltakozó, hangban és stilben különböző, majd futólag odavetett, majd szélesen rajzolt képek sorozatában a naptár száraz adatait. A szerző nem vonakodik egészen ismert történeteket is újra elbeszélni, kivált ha vagy hazafias vagy erotikus tartalmúak.

A munka, természeténél fogva, nagy olvasó körre volt számítva, a mint az évkör mindenkinek érdekeit magába foglalja: innen van az ábrázolás népies, részben naiv hangja. De mindenek fölött lebeg Rómának és uralkodó házának méltósága. A magasztos *Maiestas*, *Honos* és *Reverentia* leánya, mint *Polyhymnia* bizonyítja (V. 11. kk.) rendet és magasabb dolgok iránti tiszteletet először az istenek, azután az emberek közé vitt be, és a jelenlegi kormány az engedelmes polgárra nézve a legfőbb minta.

A jelentékeny munka Augustusnak volt ajánlva (*Trist.* II. 551.). Rövid megszólításban (*Fast.* II. 15—18.) a fejedelem jóakaró figyelmébe ajánlja, kinek dicsőség-czímei fel vannak benne jegyezve. *Gazdagon* ki is használta a hódolásra való alkalmakat, melyeket naptárának emléknapjai nyújtottak. Mennyire szíven feküdt az uralkodó ház dicsőítése, mutatja a nyomatékos beszéd *Venus sarjadékához* a negyedik könyv bevezetésében (19. kk.), és a különben kevésbé vonzó felállítás a családfának a trójai ősidőktől kezdve a latin és albai királyok során keresztül. Itt, valamint a következőkben (63. kk.), a hol az Italiába érkezett görög és trójai bevándorlók és jövevények tudós felsorolásába merül, bizonyára jó szolgálatot nyújthattak neki tanítójának *Hyginusnak* följegyzései, ki *Alexander Polyhistor*tól sokfélekép függve maga is írt a «trójai családokról». Minden alkalmat megragad, hogy a juliusi család

iránti odaadásának legteljesebb kifejezést adjon. Nem csak Julius Cæsar naptár-reformját magában véve magasztalja, hanem ezen istennek leereszkedését is ily feladathoz: «előbb meg akarta ismerni a neki ígért eget, nem akart mint idegen térni be ismeretlen házba» (III. 155. kk.). Halála napján Vesta megragadja a szót, kijelentve, hogy papját kiragadta gyilkosainak kezeiből s csak árnyát hagyta hátra. Ünnepli apotheosisát és a boszút, melyet örököse az összeesküvőkön végrehajtott (III. 697. kk.). Az utóbbinak tiszteleti napjai közül (februártól fogva) egyet sem felejt el, még a szerencsés viadalt sem, melyet az ifjú Octavianus (711/43.) Mutina közelében vívott (IV. 627. k.), és kevéssel ezután az imperatori czím elfogadását (IV. 673. kk.). Az istenekre méltó Augustus melléknév fénye előtt mind elhalványulnak a többiek (I. 588. kk.). A «haza atyját» (752 február 5-e óta) Romulussal hasonlítja össze, és a földkerekség diadalmas uralkodóját, kinek szelíd keze alatt a törvények virágoznak és a házasság szentsége ismét helyre van állítva, magasan fölül emeli a város erőszakos alapítóján (II. 119. kk.). Még egyszer dicsőíti Cæsar megboszulóját, Mars Ultor templomának fölszentelési napján (752 május 12.) (V. 547. kk.) és Crassus parthus vereségének kiengesztelését is a hadi jelvények kiszolgáltatása által, kétszer jegyzi fel az uralkodó dicsőítésére (V. 579. kk., VI. 465. kk.). Jutalmul az istenházak fentartásáért, melyet Augustus magára vállalt, annyi évet ajándékozzanak neki az égiek, a mennyit nekik biztosított áhítatos gondoskodásával (II. 59. kk.). Mint pontifex maximus (742/12 óta) méltó utódja Aeneasnak és ivadéka Vestának, kinek tüzet őrzi (III. 419. kk.). A *porticus Livia* felállítása (747.) egy örökölt óriási palota helyén, alkalmat ad arra, hogy Augustust mint a polgári érzület mintáját tüntesse föl

(VI. 639. kk.). Végre megemlékezik nemes rokonairól is (VI. 822. kk.).

Épen ezzel a munkával vélt a költő, miután ifjúkora könnyelmű erotikájáról lemondott, a haza iránti kötelességének eleget tenni, nem kevésbbé, mint ha fegyvert viselne és a háborúba vonulna (II. 3. kk.); és hogy ő volt az első, a ki ily feladatra vállalkozott, mint a «római év rendezője», jól ki lehet venni a fennen hangzó megszólításból, melylyel Juno őt megtiszteli (VI. 21.). Más formában, mint Ennius elavult Annalesei, s újabb ízlés szerint készítve, a *Fasti*-nak emlékkönyvet kellett nyújtaniok a római nemzet számára, melynek laza lapjain élő képeket találjon följegyezve gyermeki és ifjú korából. Nem az epikus dalnok széles hangsúlyával és lelkiismeretes teljességével, hanem a mulattató elbeszélő könnyedebb hangján, ki az ismertebb dolgokat csak vázolja, másokat ellenben tetszése szerint újonnan és szívesebben kifest, ama régi tiszteletreméltó történeteket Euander, Aeneas, Romulus és a következő királyok korából, némelyeket még későbbi időből is, előadja, félbeszakítja, majd itt, majd ott, egy darabra hátra vagy előre nyúlva, néha ismételve is. Így például a Lupercus-papok szokását, hogy meztelenül futnak körül, Romulus és Remus ifjúkori kalandjából származtatja, kik a gymnastikus játékoknál hírt vettek, hogy rablók támadták meg nyájukat, és meztelenül, a mint voltak, siettek utánok (II. 359. kk.). Mindjárt erre, hogy a Lupercal barlang nevét megmagyarázza, hátrafelé nyúl a költő az ikrek kitevéséhez és a nőstény farkastól való táplálásukhoz (383. kk.). Itt a szolgák részvevő beszéde, kik nehéz szívvel hajtják végre a kegyetlen parancsot, legsajátabb hozzátétele. Még ugyanazon könyvben (475. kk.) a Quirinalia ünnepén Romulus Quirinusnak az istenek közé való eme-

léséről beszél. Mindjárt a Martius hónap kezdetén (III. 9. kk.) Silvianak Marstól való meglepetése (idyllien kidolgozott jelenet) még egyszer a Mars-fiak születésére, kitévésére, megmentésére, ifjúkori történetére és emelkedésére vezet, míg a nevelő szülők érdemei decemberre maradnak. Az alapítási történet azonban ismét visszatér a város születése napján áprilisban (IV. 801. kk.), de itt inkább az előtérbe lép az érzelő elem, Remus halála, testvérének gyásza és a nevelő szülők részvétele a temetésen; és ehhez fűződik később (V. 451. kk.) az árny panasza, melynek következménye lett volna a Remus-ünnep (Remuria — Lemuria) alapítása. A matronalia a kiengesztelődésre emlékeztetnek (III. 205. kk.), melyet az elrablott sabin nők egykor létre tudtak hozni férjeik és atyáik közt. Szemléltetőleg, persze nem egy kis enyegés nélkül, van rajzolva, mint vetik magokat a harczolók közé, a Junotemplomban Hersilia elnöksége alatt tartott tanácskozás után, keblökön csecsemőkkel, kik nagyatyjaik felé nyújtják kis karjaikat; mint esnek ki aztán az ellenfelek kezéből a fegyverek, mint nyújtják egymásnak kezeiket és mint viszik az öregek pajzsaikon unokáikat. A királyfutás (Regifugium) napjának magyarázata Gabii esellel történt bevételével kezdődik és kimerítően elbeszéli, szoros kapcsolatban Liviussal vagy forrásával, Tarquinius bűnét (II. 685. kk.). Önállóan van kidolgozva Lucretia nemes alakja, különösen az esti jelenetben, midőn az ifjú nő gyöngéden megemlékezve távollevő férjéről, a rokkánál ül szolgálóival, aztán később az éji támadásnál és végül a rokonaival való utolsó tárgyalásnál. Mint Livius kivonatát lehet Servius Tullius letételét és Tullia bűnét is olvasni (VI. 585. kk.). A mint a királyság bukása, úgy a Salii eredetéről szóló előadás is (III. 263. kk.) teljes epylliont képez, hangulatosan indulva

ki az ariciai Diana rejtélyes berkétől és tavától, hol Egeria nympa tanyázott, kinek befolyása megszelídítette Numa és kora erkölceit, s kinek okos tanácsa által sikerült magát Juppitert is lecsalni az égből és haragját kiengesztelni. Az ügyesség, melylyel a jól felkészült király az emberáldozatok kegyetlen kívánsága elől kitérni és az isten szavainak élet elhajlítani tudja, egyenesen furcsán hat. A hősköltemény stíljében, csakhogy szorosán összetömörítve beszél el a Fabiusok pusztulását a Cremeránál (II. 195. kk.), ismét egybehangzólag a kis vonásokban is Liviussal. Ellenben parodiának tűnik fel az az isteni tanács (VI. 349. kk.), melylyel a gall háború egy vidám anekdotája van felczifrázva. Az ostromlottak cselét, melynél fogva a Capitoliumról kenyereket dobtak az ellenségre s így elvették reményöket a kiéheztetésre nézve, Jupiter küldötte jósalom sugalta a vezéreknék.

Mint Ennius és Vergilius pótlékait és változatait lehet olvasni e történetek és leírások nagy részét a római és Róma-előtti hőskorból. Hercules harca Cacussal (I. 543. kk.) alig több, mint kivonat az Aeneis pompás epizódjából (VIII. 185. kk.), mert a csekélyebb eltéréseknek sincs más látható céljok, mint a rövidítés. Dido katastrophájához fűződik egyenesen az Anna testvérének további sorsáról szóló legenda (III. 545. kk.): különféle bolyongások után Aeneas fölfedezi őt latin földön és barátságosan fogadja; de félve Lavinia féltékenységétől, éjjel kiugrik az ablakból és a Numicius hullámaira bizza magát. Sőt a költő saját ifjúkori munkájára, Didónak Aeneashoz intézett levelére emlékeztet (Her. 7. 195. k.), midőn ennek utolsó distichonját, a királynő siriratát, ismétli, a nélkül, hogy ezt elbeszélésének célja különben bármiképen indokolná.

A költő természete sokkal inkább érvényesül, ha pajkos

legendákat kell elbeszélnie és vidám népszokásokat rajzolni: például a kecses szószátyár Lara történetét (II. 583. kk.), ki Juppiter szerelmi titkait kifecsegi s ezért nyelvével lakol, de még az alvilági úton megbűvöli Mercurius szívét, úgy hogy Larok anyjává teszi; vagy a fürgé vadász nő Carra balesetét, ki oly ügyesen tudott az incselkedők háta mögött elosonni, míg Janussal, ki hátul is látott, megjárta (VI. 105. kk.); vagy Anna Perenna durva tréfáját (III. 675. kk.), vagy a füttyölők kivonulását és az ittas banda visszavezetését Tiburból Rómába (VI. 657. kk.). Különös kedvét találta Priapus és Lotis nymphea szerelmi történetében, mely megmagyarázza a szamár-áldozatot (I. 391. kk.); mert még egyszer elbeszéli más szavakkal (VI. 319. kk.), hogy a szamár-diszítést a sütők ünnepén megmagyarázza, csak hogy ott Bacchust, itt Cybelét ünnepli, ott az ünnepi kedvet gazdagabban színezi, itt az egészséget inkább kidolgozza; sőt azt sem tagadja meg magától a hasonló katastropha daczára, hogy még részletesebb festéssel Faunus sikertelen támadását az Omphalének öltözött Hercules ellen (III. 305. kk.).

Kedves képek sorozatában vonul el a római népelet a néző előtt: mindjárt az év kezdetén a pompás ünnepi menet a Capitoliumra az új consulok vezetése mellett (I. 75. kk.); februárban a halottak ünnepe (Feralia), midőn egy vén boszorkány az alvilági hallgatag istennőnek (Taccita) leányok körében bemutatja hókusz-pókuszait, hogy a rossz nyelveket megkösse, s az áldozati bor maradékával leiszsza magát (II. 571. kk.); a kedélyes családi nap (Caristia), midőn a kedves rokonok egyetértőleg együtt lakomáznak, isznak egymásra és a császárt is éltetik (II. 617. kk.); márcziusban Anna Perenna emlékűnnepé, midőn a nép rögtönzött sátrak és lugasok alatt a gyepen tanyáz és iszik.

A hány pohár bort tud az ember inni, annyi évig fog még élni: «némely férfi Nestorrá, némely nő Sibyllává itta magát». Színházi dalokat énekelnek, mimikus tánczokat lejtenek, és ha a tántorgó csapat este hazatér, látványul szolgál az embereknek; a ki velök találkozik, boldogoknak nevezi őket (III. 523. kk.). Továbbá a Lupercaliak satyr-szerű szokása (II. 267. kk.), a Cybele-papok tomboló felvonulása a Megalesiákon (IV. 179. kk.), a Floraliák kicsapongása (V. 331. kk.), a Fors Fortuna vidám ünnepe a koszorúzott gondolákon való csónakázással és lakomával (VI. 773. kk.). Minden foglalkozásról megemlékezik az év egyik vagy másik napján, habár szatirikus módon is, mint a Mercur-templom felavatási napján (V. 681. kk.) a kalmár, ki az istentől bocsánatot kér minden elkövetett és jövőendő hamis esküért és örvendetes sikert minden csalása számára.

A földműves munkái, reményei és gondjai a béke áldásaira térítik a költő gondolatait (I. 657. kk., IV. 407. kk.): oly hangokat pendít meg itt, melyek Vergilius és Tibullus sajátjai. De Ovidius nem rajong, mint ez, az elődök ártatlanságaért és egyszerűségéért. Büszke gyönyörűségére szolgál az előkelő nagyvárosinak, a régi paraszt Rómát mocsaraival és szalmafedeleivel kiszínezni (péld. VI. 401. kk.), a szerény ponyvát, melyen Romulus és népe enyhén, csak fájdalom, mielőtt feleséget kaptak, magánosan aludtak (III. 183. kk.); az emberek szegényes növényi élelmét, mielőtt Ceres megtanította a szántásra (IV. 395. kk.); a későbbi időt is, midőn a disznót még megbecsülték és a gazdagok asztala sem halat és osztrigát, sem darvat és pávát nem ismert (VI. 173. kk.). De épen nem vágyódik ez ártatlan állapotokra. Gyermekkori éveiből azonban és szülőföldének ismételt meglátogatósaiból maradandó

benyomásokat szerzett a falusi életről, falusi erkölcsökről és nézetekről. Saját szemléletéből csinosan tudja leírni a paraszt házi asszony szorgalmas tevékenységét (IV. 695. kk.), hosszú imádságot mond elő a babonás pásztornak, könyörgést a tudatos vagy öntudatlan bűnökért s áldásért a nyáj számára minden lehető vonatkozásban (IV. 747. kk.), körülményes szabályokat is nyújt, mint valami szakértő, az engesztelő szertartások számára (731. kk.); sőt még azzal is dicsekszik, hogy a Palilia-ünnep áhitatos szokásait maga is gyakran és lelkiismeretesen végrehajtotta (723. kk.).

Terjedelmes feladatának tudományos kérdésein alkalomilag egy-egy tréfával vagy kecses szökéssel ugrik át. Ha Romulus a hónapok számát tízre tette, úgy bizonyára jobban értett a fegyverekhez, mint a csillagokhoz (I. 27. kk.); és még egyszer ugyanezen pontról: az ősök nem tartották meg az égi jeleket, de annál erősebben tartották hadi jeleiket, melyeknek szalmakötegeit nem kevésbé tisztelték, mint a jelenlegiek sasaikat (III. 113. kk.). Egészen persze nem mindig tud lemondani mindenféle régészeti és csillagászati fejtegetésről: egész sor ténynyel bizonyítja, hogy az év eredetileg márcziussal kezdődött (III. 135. kk.); kimutatja, hogy Latium más törzsei is Marsról neveztek el egy hónapot (III. 87. kk.).

A mint Kallimachos Aitiáiban a Pieridáktól kért utasítást, úgy római követője is szívesen ad magasabb szentesítést és hitelességet közléseinek valamely istenségre való hivatkozás által, legszívesebben arra, kinek tisztelete épen szóban van: így a legjobb forrásból merített. Mindjárt kezdetben (I. 89.) Janus ad hosszabb beszédben magyarázatot. Leírja saját átalakulását a Chaos gömb-alakjából, s mint az ég küszöb-örét ismerteti meg magát. Az

tán hosszú sora következik a kérdéseknek és feleleteknek annak okáról, miért kezdődik az év télen és nem tavaszkor, és újév napjának szokásairól. Az a kérdés, miért ajándékozzák meg egymást nem csak édességekkel, hanem egy pénzdarabbal is, szatirikus ömlengésre hangolja a kedélyes öreg urat a jelenlegi korszak fölött, midőn a pénz édesebb mindennél, s összehasonlítja a régi elégedett Rómát a jelenkor mohóságával és élvezetvágyával, a hol csak pénz szerez tiszteletet és kegyet. Az As bélyegét, mely előlapján a Janus-főt, hátlapján egy hajó-orrot visel, annak emlékéből magyarázza, hogy a menekülő Saturnus latin földön kötött ki; és e mellett ismét fölmerül emlékezetében az ártatlan kor képe, midőn még a Janiculuson uralkodott, és ebből kiindulva elbeszéli, mint üzte vissza egykor a Capitoliumtól Tatius sabin királyt, hirtelen eléje állítva egy kénes forrást. Márczius hónap bevezetése fohászkodás Marshoz. Beszédesebben, mint rendesen, tud Romulus atyja a matronaliákról tudósítani (III. 167. kk.). Aprilis kezdetén védő istennőjével, Venussal való bizalmas beszélgetésben, új bátorságot merít a költő munkájának befejezésére; és maga Cybele Erato múzsát választja Venus előtt rokonszenves nevének kedvéért, hogy a Megalesiák szokásait illető kérdéseire részint rövidebben, részint kimerítő elbeszéléssel (Saturnus rászédetéséről Juppiter születésekor, Attisról, a nagy istenanya utólézéséről) feleljen (IV. 191. kk.). Igen bő választ ad Flora is (V. 185. kk.). Mialatt beszél, rózsákat lehel, és ha bólint, virágok hullnak hajából. A bájos nymppha minden retorika nélkül cseveg: rövid mondatok, sőt szavak, egymás mellé állítva, részben dialogszerűleg, drámai élénkséggel. Szemérmes rövidséggel jelzi, mint tette nejévé Zephyrus, annál beszédesebben mondja el azonban, mily jó dolga.

van, mily szép a kertje, melyet hozományul kapott, dicsekszik, hogy ő alkotta először a virágok sokféleségét, hogy egyikök által Junót férj nélkül anyává tette, s hogy az ő atyátlan fiának, Marsnak, köszöni helyét Rómában. Mercuriustól, mint lélekvezetőtől, kinek hallani kellett a Remus-árny égi panaszát, akar a költő a Lemuria alapításáról értesülni (V. 449. kk.), Minervától a kisebb Quinquatrus-ünnep keletkezéséről (VI. 649. kk.), Carmentától Euander idejéről (I. 467. kk. 620.), Egeriától a Salius testvérület alapításáról (III. 261. kk.). A Thybris kiemelkedik folyamágycsatornából s bizonyítja, hogy Hercules hozta be azt a szokást, melynél fogva kákabábokat dobnak a folyóba (V. 635. kk.). Valamely történeti tényről a történet műzsája, Clio, kezeskedik (VI. 801. kk.). Két ízben azonban még az égiek bölcsesége sem képes a kételkedőt felvilágosítani, mert egymás közt sem egyeznek meg. Vitatkozásra kerül a dolog, melynek azonban eldöntetlenül kell maradnia. Május hó nevének eredetéről három múzsa, Polyhymnia, Urania, Calliope, mindegyik más-más nézetet ad elő, mind a kilenczen szavaznak s mind a három mellett egyenlő szavazat van, Ovidius pedig tartózkodik a döntéstől (V. 7. kk.). Junius nevére gondolkozva, a csendes berekben járkál, midőn látománya van: Juno, valamint Hebe, bebizonyítani igyekszik e hónap iránti igényét, amiaz (mint az Aeneisben) gögös, ingerült hangon, ez félénken és szerényen könnyörögve (mint Venus); a harmadik indítványt Concordia teszi, a nélkül, hogy kivihetné, mert a szíves költő ismét lemond az ítéletről, hogy egyik istennőt se bántsa meg (VI. 9. kk.).

Költőileg és emberileg vonzóbban hat, ha elmondja, hogyan és mily alkalommal nyert halandó szájból okulást. A megalesiai játékoknál a nézők között ül, méltóságához

képest az orchestrában, ekkor szomszédja, hajdani katonai tribun, figyelmezteti, hogy ma van a thapsusi csata évfordulója, a hol maga is harczolt Cæsar alatt (IV. 377. kk.). A Robigalia napján (ápril 25.), Nomentumból Rómába térve vissza, véletlenül fehérruhás csapattal találkozik a Flamennel élén, mely a rostély-istennő berkébe vonult, hogy ott áldozzon neki. Hozzájok csatlakozik, meghallgatja a pap imáját, melyet közöl, és még a kutya-áldozat okáról is oktatást szerez (IV. 905. kk.). Vesta ünnepén a *nova viá*-n megy haza: ekkor egy matronát lát mezítláb jönni az úton. Egy öreg asszony észreveszi csodálkozását, üléssel kínálja meg és reszkető fejjel megmagyarázza neki a tisztos szokást (VI. 395. kk.). A Sulmóba vezető úton egy vendéglátó barátjától felvilágosítást nyert a róka-hajsza eredetéről a Cerealia-ünnepen (IV. 683. kk.). Midőn szeretett leányát férjhez akarja adni, a Flamen Dialis neje mondja meg neki a megfelelő napot (VI. 219. kk.).

Valóban, mennyit szedhetett föl itt-ott alkalmilag vagy újíthatott fel régi emlékezésből, a mi mellett néhány tévedés és helytelenség is becsúszott (péld. 871. kk. VI. 568.)! A Palladiumnak az égő Vesta-templomból Metellus által történt megmentését, saját értesítése szerint, már mint fiú tanulta meg (VI. 417. kk.). Mig a száraz jegyzeteket, melyek a naptárban nélkülözhetetlenek, lehető röviden intézi el, tárgyának minden oldalról teljességet, életet és változatosságot igyekszik adni kitérések és elbeszélések által is, melyek nem tartoznak szigorúan véve a dologra. Így a régi csataünnepből (Agonalia) alkalmat vesz, az állat-áldozatok képét beszöni, melyeket a vértelen adományok szelidebb korszaka előzőtt volna meg. Kimutatja, mily hiba által jutott részül az oltárnak a disznó, bak, kecske, mint kellett az ökör hullájának méhek létrehozatalára

szolgáltnia Aristæusnak stb. (I. 317. kk.). A földrajzi képzelemnek azzal hizeleg, hogy például körülményesen följegyez minden állomást, melyen Cybele képe a Pessinustól Ostiába vezető tengeri úton átment (IV. 277. kk.). Csupa elbeszélő kedvből a Ceres-ünnepről szóló fejezethez teljes epylliont csatol Proserpina elrablásáról (IV. 417. kk.), még pedig azzal a vallomással, hogy legtöbbje ismeretes, neki kevés új mondani valója van. Valóban a nagy vonásokban a régi Demeter-hymnushoz csatlakozik, de főczélja az apróságok és részletek kidolgozása, a leányok virágszedése, az anya aggódó és kétségbeesett kiáltásai és keresése, czéltalan vándorlásai, vendégszerető fogadtatása Eleusisban a kedélyes öreg Céleusnál és beteg fiának meggyógyítása, végre utolsó panasza Juppiter előtt. Mindennek azonban semmi köze sem volt a római ünnephez. A Liberaliánál nem szívesen tagadja meg magától az alkalmat az isten csodálatos történetének kizsákmányolására (III. 713. kk.). A méz fölfedezésére szorítkozik (725. kk.), hogy legalább azt a vidám tréfát ne szalaszssa el, a mint az öreg Silenusnak, mialatt az odvas fa édes nedvében nyalakodik, egy méhraj összeszurkálja kopasz koponyáját és tomporrú arczát, úgy hogy szamarának patkói alá esik és a satyrok, még az isten maga is, kinevetik siralmas állapotában.

Nemcsak a polgári év napjait és jelentésüket akarta Ovidius megénekelni, hanem az égi csillagok följöttét és lementét is (I. 2. 295. k., IV. 12.). A lelkesült tisztelettel, melylyel a régiek a csillagászati tudománynak, mint földfeletti hivatásnak adóznak, boldogoknak magasztalja azon szellemeket, melyeknek megadatott, hogy a szemlélet e tiszta magaslataira emelkedjenek (I. 297. kk.). Hogy ő maga e területen szigorú tudományos munkákban csak

távolról is részt vett volna, arra gondolni sem lehet. A költő képzelmet a csillagképek és mythikus történeteik foglalkoztatják. A csillagokra nézve a Cæsar-féle naptáron kívül egy sokaktól, például Columellától is használt parasztnaptár is rendelkezésére állt, mely Eudoxos görög naptára szerint összeállítva, bizonyára a reatei Varro gazdasági naptárának (ephemeris) is alapul szolgált. A mythusok pedig, melyek a csillagképek keletkezését magyarázták, Eratosthenes klasszikus munkájában (*καταστερισμοί*) voltak találhatók, melyet római mythos-gyűjtők is sokat olvastak és latin átdolgozásban az általános használatra hozzáférhetővé tettek. Különben Ovidius a hellenisztikus költészet és saját élénk mese-ismeretéből merített. Egészben véve nem sok és nagyon ismert történet az, melyet alkalmilag a csillagképekről elbeszél, többnyire románcz-szerű rövidséggel, distichononként haladva előre: Arion (II. 83. kk.), Kallisto (II. 155. kk.), Phrixus és Helle (III. 849. kk.); a Dioscurok harcza vetélytársaikkal Leucippus leányai miatt (V. 697. kk.). Már a vidám mesét is elbeszélte Aristoteles a hollóról, melynek vizet kell vinnie Apollo számára és hazudik neki (II. 247. kk.). Hogy Ariadne szerelmi panasza, ki Bacchustól, tehát másodszor elhagyottnak véli magát (III. 459. kk.), hellenisztikus mintán alapúl, melyben a régi motivum újra fel volt véve, mutatja egy megfelelő részlet Nonnusnál (Dion. 48. 530. kk.). Az igazi böetiai parasztnöndában Orion születéséről (V. 495. kk.), melyet a földolokban Euphorion után beszél el, a falusi vendégszeretetet rajza Kallimachos Hekatéjára emlékeztet, míg a bűn ábrázolása, melylyel Orion Diana haragját magára vonta, eltérőleg a két hellenisztikus költőtől, Hesiodhoz csatlakozik. Meghatólag rajzolja Achilles fájdalmát megsebesült tanítója, Chiron miatt

(V. 381. kk.), a mint kezeit simogatja, csókolja és eseng: «élj, kérlek, drága atyám, ne hagyj el engem». Úgy látszik, valami kép lebegett a költő szeme előtt, midőn Európa alakját és viseletét a bika hátán leírja (V. 605. kk.). Különben egyszerűen a csillagzat fölkelését és lementését jegyzi fel, de a kifejezésnek vidám sokféleségével, szemléltetőségével és kecsességével, a reggel vagy éj vagy időszakok oly körülírásával, mely még e sovány jegyzeteket sem engedi száraznak vagy conventionalisan esztergályozottnak feltűnni. «Ha az éj elmúlt és az ég pirítani kezd, és a madarak, harmattól érintve, csicseregnek, és az éji vándor leteszi félig elégett fáklyáját és a paraszt rendes munkájára megy, akkor kezdik a Pleiadok atyjok (Atlas) vállát megkönnyíteni» (a mennyiben eltűnnek az égről: IV. 165. kk.). Egy részeg szemléli az égi jegyeket, de nem jut eszébe, mit jelentenek (VI. 785. kk.).

A mozgásokban magukban hozzá értő csillagászok meglehetősen sok és súlyos hibát bizonyítottak a költőre. Nem ügyelt a látszólagos és valódi föl- és lemenet különbségére, és ugyanannak a csillagnak több föl- és lemenetet tulajdonít; különböző forrásokat követve, ugyanazon jelenséget egyszerűen többször jegyzi fel; föl- és lemenetet, reggelt és estét összecserélt egymással; egyetlen egy csillag helyére az egész csillagképet tette, hogy hozzá csatolja mythusát; sőt ily czélból egy csillagot (a vízi kigyót) egyetlen egy éjjel kelet föl, holott két hónapnál több kell neki erre.

Ilyenmő és összeállítású munka nem volt arra való, hogy egyszerre teljesen kész legyen. Egymás után, szilárd terv nélkül is, majd ezt, majd azt a darabot dolgozhatta ki és illeszthette helyére (péld. IV. 348, a Kr. u. 3-ban elégett Cybele templom helyreállítása után): a tagok benső összefüggése ki volt zárva, és a külsőre sem törekszik. Sőt

a naptár természete épen magával hozta, hogy egymással összefüggő eseményeket néha szét kellett szakítania, ha különböző időkre osztotta szét. A költőnek félbe kellett hagynia elbeszélését és későbbi dátumra utalnia (III. 57. 199., V. 147.). Ismétlések nem maradhattak el, mivel bizonyos közhelyekre, például a tavasz leírására (I. 149. kk. III. 235. kk., IV. 87. kk., 126. kk.) többször kínálkozott alkalom. Oly költőnek, mint Ovidius, tehetségét nem tölthette be ily darab-munka: lassanként vissza kellett vonulnia a nagy költemény előtt, mely természetének sokkal jobban megfelelt. Azért az év első hat hónapján, melyek mindegyikének egy könyv volt szentelve, soha sem ment túl, és még ez a felerész sem volt teljesen befejezve, midőn a Kr. u. 8-ik év katastrophája reá zúdult.

Midőn Ovidius még szerelmi elegiáinak körében volt fogva, már képzelme előtt lebegtek olyanoknak alakjai, kiknek átalakulásáról szól a monda. A hol verseinek Corinnára gyakorolt csábító hatásáról panaszkodik és arra hivatkozik, hogy a költők nem méltók hitelre, kiválóan ily nemű meséket hoz fel például (III. 12. 21. kk., 31. kk.). Erotikus korszakának befejeztével aztán a Fasti mellett, római tartózkodásának utolsó évtizedében arra a nagy feladatra szentelte magát, hogy e mythusok egész, csaknem kimeríthetetlen tömegét összefüggő hexameteres költeményben, a *Metamorphosisok* 15 könyvében, elbeszélőleg foglalja egybe.

Hogy a régiek mily benső érzéssel birtak a természet iránt, annak egyik legcsattanósabb bizonyítéka az ősrégi és mélyen a népszellemben gyökerező felfogás, hogy emberi lélek és érzés él az egész természetben és annak minden teremtményében, hogy közös lehelet vonul át a minden-

ségen és a teremtés ura rokon lényektől van körülvéve. Mindennemű állatok és növények, források és folyók, hegyek és kövek, még a völgyek testetlen visszhangja is — mind csupa emberek, kiknek velök született alakja a végtet vagy bűn következtében, engesztelésül vagy megváltásul ilyen alakba ment át, mely jelképileg, sarkasztikus vagy fájdalmas kifejezéssel, múltjokat, lényöket, utolsó érzelmeket idézi vissza. Mert abban áll ez átalakult teremtmények megható varázsa, hogy bensejök változatlan marad, de érzelmeiknek csak tökéletlen kifejezése sikerülhet nekik. A választottak a csillagok közé jutnak. Szétszórva fordul elő az átmenet egy nemből a másikba, emberek keletkezése állatokból vagy kövekből, élettelen testek megéledése, mint a hajóké, melyek tengeri nymphákká válnak. A természet tele van rejtélyesen működő varázserőkkel; mérges növényeknek és nedveknek is megvan történetök, de csak egyes dæmoni lények ismerik azokat, s bírnak hatalommal fölöttük, a mint csak egyeseknek van képességök önkényesen különféle alakok fölvételére. Ebben az istenekkel osztoznak, kik időnként, ha a halandókhöz leszállnak, incognitójokat állati vagy emberi alak fölvételével óvják meg. Így költ a nép naiv képzelme a jellemző természeti tünemények elmélkedő vagy élczes szemléletéből vagy arra törekedve, hogy egyes tényeket, szokásokat, a nemzeti élet és hit összefüggéseit megmagyarázza, tarka álarczos játékot, melyet az istenek iróniája hozott volna létre.

Hesiodos óta gyakoriak az átalakulási mondák a görög költőknél: epikusok, tragikusok, későbbi elegikusok többet dolgoztak ki a legszebbek közül. Olyanoknak, melyek hátrahagyott helyhez voltak kötve vagy valami szokást magyaráztak meg, hely volt biztosítva Kallimachos Aitiájában.

Az alexandriaiak tudós törekvése, melynél fogva az áthagyományozott tudás vagy hit egész szakait összeszedték és a könyvekből, valamint a nép, a papok szájából vagy máshonnan összehordozott tömeget költői alakba öntötték, gyűjteményes költeményeket is hozott létre az átalakulási mondák kincstárából. Így a csillag-mondáknak (*καταστερισμοί*) Eratosthenes külön költeménye, a madaraknak bizonyos Boios Ornithogoniája volt szentelve, mely utóbbi talán mintául szolgált Aemilius Macernek hasonló nevű költeményére. Minden előbbit fölülmúlt, legalább teljességével, Kr. e. a második században a pergamoni tudós, kolophonai Nikander. Hexameteres, öt könyvnyi költeményéből, az *Ἑρπυλοόμενα*-ból, legalább egyes elbeszélések prózai kivonatai maradtak fenn a Kr. u. második századból. Nicæai Parthenios is, Gallus és Vergilius már előbb említett költői tanácsadója, ki jól ismerte a régibb forrásokat, írt *Μεταμορφώσεις*-t, valószínűleg szintén hexameterekben, melyek a római előtt nem maradhattak ismeretlenek. Néha valamely elszigetelt megjegyzés nem sejtett összefüggést árul el, mint például a farkasgyökér (*aconitum*) keletkezését Cerberus nyálából (*Metam.* VII. 406. kk.) épen úgy elbeszélte Euphorion is (*Fr.* 28.). Ovidius, ki a görög, valamint a hellenisztikus költészetben szorgalmasan körül nézett s kit kitünő emlékező tehetsége támogatott, e forrásművek mellett kétségkívül kényelmes kivonatokat és kézikönyveket is használt, melyek nem nyújtottak többet a csupasz anyagnál. A részletek szabad kidolgozásában és a különböző versírók összevetésében, mélyebb mondatörténeti tanulmányok nélkül, saját veleszületett mesemondó képességét követte. Római költők is nyújtottak neki egyet-mást, a mit szokása szerint majd kivonatban, majd kidolgozva vagy átalakítva értékesített.

Ovidius saját munkája kétségkívül az egésznek elrendezése és tervszerű fölépítése. Neki úgyszólván az összes világ és annak történeti fejlődése a metamorphosis műve: azért előadása fő vonásaiban némiképen történeti menetet vesz föl. A Chaosból való teremtéssel kezd és Cæsar apotheosisával végzi. Tág keretben látszik kitárulni a világfolyás képe, legalább a mythikus korban, nagyban és egészben bizonyos időrend szerint, laza összefüggésben, de mégis a legkülönbébb csoportosításban, a merev schematicismus minden nyoma nélkül. Miután a világ megteremtett, létre jő az emberi nem, mely először az aranykorból az ezüstre, érczre, vasra süllyed alá, míg mindenkinek harcza mindenki ellen, a gigásoké is Juppiter ellen kigyulad. Miután a pusztító ár minden halandót elnyelt, egy emberpár, Deukalion és Pyrrha, kivételével, új emberi nem keletkezik a «föld csontjaiból», a naptól melegített iszaptól mindennemű állatok fejlődnek ki, szörnyetegek is, mint Python sárkány, melyet Apollo elejt. Eddig teljesen megegyezik a fejlődés menete az előadással, melyet Vergilius hatodik eklogája a Silen szájába ad.

Az istenek szerelme a halandók iránt okozza ezek közt az első átalakulásokat: Daphne, Io, Callisto, Europa stb. az áldozatok (I. és II. könyv). Kadmos, kinek elrablott hűgát föl kell találnia, Thebæet alapítja, és ehhez thebæi történetek fűződnek Bacchusról, Tiresiasról, Pentheusról (III). E sorozatot folytatja és Perseussal, Kadmos unokájával fejezi be (IV). Phineussal való harcának szerencsés vége után Minerva elválik tőle, hogy a múzsákhoz menjen, kik különféle elbeszélésekkel mulattatják (V). Az alapjokúl szolgáló motivumok egyikét, az emberi elbizakodottság büntetését további példákkal magyarázza (VI). A Boreasfiak, mint Argonauták közvetítik az átmenetet Medea bü-

vészetére és bűneire. Vele Athenbe jutunk Aegeushoz, halljuk Theseus hősi harczeit és a Minossal viselt háborút Kretában (VII); ezt Megara ostromához kísérjük, innét visszatérünk vele Kretába és Theseushoz. Az utóbbi tovább vezet Kalydonba és Acheloushoz (VIII), Deianira szerencsétlen kérőjéhez. Így Herculesnél vagyunk (IX). Ide csatlakozik Orpheus saját sorsával és egy füzér dallal (X). A Mænadok által történt halála átvezet Bacchushoz és Midas királyhoz, ki Apollótól számárfüleket kapott. Az utóbbi Trójába megy. Trójai történetek, nagy ugrásokban és epizódokkal félbeszakítva, a tizenharmadik könyvig nyúlnak, aztán Aeneas útjai és harczi következnek, Indigessé való emelése, Alba alapítása és története, Romulus, Numa, és végre Cæsar halála után a világorialom meg-alapítása nagy fia által.

Mint hatalmas oszlopok, melyek a könnyű boltozatot viselik, emelkednek ki a tömegeből a világító alakok: Kadmos, Perseus, Medea, Theseus, Hercules, Orpheus stb. Részben nagy monda-tanyákat képviselnek, mint Thebæt, Athent, Kretát, és vándorlásaik által különböző helyiségeket kötnek össze. Istenek is, mint Juppiter, Apollo, Minerva, Bacchus, Ceres, állnak nagyobb részletek központjában, de alkalmilag azokon kívül is föllépnek. Az egyes könyvek nincsenek éles felosztások által elkülönítve egymástól, hanem átmennek egymásba, úgy hogy a következőnek színhelye, hőse, főmotivuma gyakran már az előbbinek vége felé be van vezetve. Mintegy szakadatlan folyam-ban ömlik tova a költő túlgazdag éneke.

Különös művészetet követelt a feladat, hogy e széles keretbe fesztelen átmenetek és kapcsolatok által ügyesen beilleszsze a történetek bőségét, s mind e nagy és apró képek számára megtakarítsa a megfelelő helyet a roppant

szövetben. Itt a költő a gondolatok összefűzésében mozgékonyt és a motívumokban leleményességet tanúsított, habár nem sikerült is mindenütt egyforma könnyűséggel tovább szőnie a fonalat. Persze nem mindig veszi nagyon szorosán a mythikus események időrendjét és más föltevéseket: alkalmilag kénye szerint tolja el és változtatja, ha elrendezéséhez úgy illik (például Peleus történetében XI. 221. kk.), de mégis a nélkül, hogy magán az anyagon erőszakot tegyen.

A legkényelmesebb hidat szolgáltatják mindenek előtt a személyek rokonsága, barátsága, egyforma kora. Iótól Phaëthonhoz jutunk, a mennyiben fiát, Epaphust, ennek ifjúkori társává teszi, és amaz alkalmi szóváltásban kétségbe vonja társának a napistentől való származását (I. 750. kk.). Phaëthon rokona Cynus: a boldogtalan ifjú miatti részvevő panaszaiban hattyúvá lesz (II. 367. kk.). Kadmos első bánata Thebæben, unokája, Aktæon sorsa miatt van (III. 138. kk.); ellenben a nagy szülők vigasztalására szolgál unokájok, Perseus, dicsősége, miután kigyókká változtak (IV. 604. kk.). Tereusról, Pandion vejéről, a költő ennek utódjára Erechtheusra és leányára Oriithyiára tér át, s ennek elrablásától a Boreádok által később az Argonautákra és Medeára (VI. 675. kk.). Különben is néha közvetítőleg közbe lépnek chronologiai motívumok. A Pytho megsemmisítése után Apollo diadal-jelül tölgykoszorút tesz föl, mert még nem volt borostyán: ezt csak Daphnének első kedvesének átalakulása hozta létre (I. 452. kk.). A kapcsolatnak e motívuma hellenisztikus, a mint be lehet bizonyítani Euphorion egy töredékéből (Fr. 47.). Mint egyidőbeli van összetéve a megölt Argus szemeinek a páva farkába való áthelyezése és a fehér holló átváltozása feketévé (II. 533. kk.). Meglehető erő-

szakosan vezeti be Tiresiaszt. Juppiter és Juno tréfából vitatkoznak, vajjon a szerelmi élvezet a férfira vagy a nőre nézve nagyobb-e (III. 316. kk.): bírál Tiresiaszt választják, ki egyszer két évre maga is nővé lett. Mint bölcseségének első mutatványát elbeszéli a költő Narcissus történetét, kit a jós egykor óva intett (339. kk.), aztán Pentheusra tér, az egyetlenre, ki nem ismerte el őt, és Bacchusra.

Nagyobb gyűlések alkalmat nyújtanak az összekapcsolásra. A fák között, melyek Orpheusnak árnyékot jönnek nyújtani, van a cyprus is, azelőtt szép fiú (X. 106. kk.). Gyakran hiányzik valaki s megmagyarázzák távollétét. Így a thessaliai folyók mint honfitársak Peneioshoz jönnek, hogy részvétöket fejezzék ki neki leánya, Daphne, sorsa miatt (I. 568. kk.); csak Inachus hiányzik, mert leányát Iót, gyászolja (583. kk.). és most ennek története következik Egyiptomban történt megváltásáig. A szomszéd államok királyai közül, kik részvevőleg meglátogatják Amphiont, Niobe bús férjét, egyedül az atheni Pandion hiányzik, mert épen azt a háborút viselte, melyben Tereus, Procne jövendő férje, volt szövetségese (VI. 412. kk.). Priamusnak Aesacus miatti gyászünnepén hiányzik Paris ki később a nagy háborút okozta (XII. 4.), melyre a költő azonnal áttér.

Útazáson, útközben sokfélélt lát és tapasztal az ember. Juppiter a napszekér elégeése után körutat tesz a világ-épület körül, hogy lássa, nem szenvedett-e kárt valahol. Ekkor látja Arkádiában Kallistót (II. 401. kk.). Mercur Pylosban ellopta Apollótól barmait, tova repül s mialatt Athen fölött lebeg, meglátja Minerva ünnepén a szép Hersét, leszáll a három nővér palotájába, kövé változtatja Aglaurost, ki nem engedi belépni, s azután megbízást

kap Jupitertől, hogy a lopott bikákat a hegyekről a partra hajtsa, hol Europa játszik, kit Jupiter bika alakjában elrabol (II. 685. kk., 708. kk., 834. kk.). Seriphosból, hol Perseus segítségére volt, a Helikonra megy Minerva, hogy ott megszemlélje az újon alkotott Hippokrenét és megerősíteni hallja keletkezésének okát (V. 250. kk.). Ez utazásoknál különben keveset törődik a költő a földrajzi helyességgel. Theseus az aetoliai Kalydonból kelet felé akar Athenbe menni, de útközben feltartóztatja a nyugaton levő folyamiisten Achelous és pihenésre hívja (VIII. 547. kk.). Sárkányszekeréről Medea sok csodát lát menekülése alatt (VII. 350. kk.): rövid czélzásokkal egy tömeg mondat szorít itt össze; mint az epikus csataképekben a kidolgozott epizódok mellett a hosszú névsorok emelik a tömegesség benyomását. Aeneas is sok helyen időzik kísérőivel, és a költő abbeli buzgalmában, hogy az Iliasból, Odysseából, Aeneisből lehető sok anyagot rakjon hajójára, alkalmilag nagyon körülményesen készül neki, hogy utat törjön magának. Így Aeneas Euboeában Ulixes egy öreg társára akad, ez (Macareus) a trójainak kísérői közt felismeri régi bajtársát, Achæmenidest, kit egykor egyedül hagyott vissza Polyphemos és a ki hálásan mondja el szerencsés megszabadítását Aeneas által (a mint már az Aeneis harmadik könyvében olvasható volt). Ezért viszont Macareus elbeszéli (az Odyssea fonalán), mit élt meg tovább Ulixes mellett. Ily kerülő úton a költő lassanként Circe bűvészetéhez jut (XIV. 247. kk.), melynek előadása úgyis feladatának keretébe esik.

E történetekből, melyeket alkalmilag egyik vagy másik személy előad, többen aetiologikus jellegűek. Mercurius, ki Jupitertől megbízást kapott, hogy Argust, Io száz szemű örét, eltegye az útból, hozzá csatlakozik mint kecskepász-

tor s elfárasztja a fuvola-játékkal, és midőn a nem rég fel-
talált syrinx eredetéről kérdezősködik tőle, elbeszéli neki
a hasonló nevű nympháról és imádójáról, Panról, szóló
mondát (I. 698. kk.). Erre Argus elalszik, és így a költő
alkalmat talál, hogy az istennek a középén félbeszakadt
elbeszélését magától egészítse ki. Andromeda megszabadí-
tása után, Perseus a lakománál megmagyarázza Cepheus-
nak, hogyan jutott a Gorgo-főhöz (IV. 770. kk.). Cepha-
lusnak egy szép vadász-kopjája fölgerjeszti Phocus figyelmét.
Kérdésére elbeszéli a tulajdonos, hogy nejétől kapta és
hogy Prokrissal való különben boldog házasságát a szeren-
csétlen gyanú egyszer megzavarta, máskor szétszakította
(VII. 675. kk.). Numa Croton látogatása alkalmával egy
idősebb polgár szájából megtudja a város alapításának
történetét (XV. 9. kk.). Épen úgy világosítja fel Cephalust,
mint vendéget, barátja Aeacus, mint keletkeztek a myrmi-
donok (VII. 490. kk.).

Másokat alkalmilag bizonyítékul vagy intésül vagy mint
példát és mellékdarabot ad elő. Juppiter maga beszéli el az
istenek tanácsában, hogy az emberi nem elleni haragját
indokolja, a vad Lycus támadását személye ellen és a
merénylőnek farkassá való átalakulását (I. 196. kk.).
Acœtes kihallgatva Pentheustól, hogy urának istenségét
bebizonyítsa, elbeszéli Bacchus kalandját a tyrrheni hajó-
sokkal és ezeknek delphinekké való változását (III. 582. kk.).
Ráismerünk a hellenisztikus módszerre, mert Nonnusnál
(Dion. 45. 105. kk.) ugyanazon keret fordul ismét elő,
csak hogy Tiresias viszi a szót. Intésül Vertumnus is el-
beszéli a rátartó Pomonának Iphis és Anaxarete történetét
(XIV. 698. kk.). Vigasztalásul és annak megmutatására,
hogy a sors másokat sem kimél, Virbius elmondja a jaj-
gató özvegynek, Egeriának, mint járt egykor ő is úgy, mint

Hippolytus (XV. 492. kk.). Scyllának, ki hogy kitérjen sok kérőjének útjából, kedélyes látogatást tesz a tengeri nympháknál, Galatea fészülködés közben elbeszéli Polyphemussal való élményeit (XIII. 740. kk.).

A mint történni szokott, valamely szomorú sors a részvevők körében fölébreszti az emlékezést hasonló esetek egész sorára, ha nem is mindig ugyanazon fajúak, sem a hangulatnak nem felelnek meg. Niobe büntetése Hybriséért (VI. 146. kk.) minden kedélyt megrendített és emelte a Latona iránti tiszteletet. Ekkor valakinek a lyciai parasztok jutnak eszébe, kik durva elbizottságuk miatt békákká változtak (313. kk.), másnak Marsyas jut eszébe (382. kk.). Különben már az ötödik könyvben (296. kk.) megkezdődtek a megbüntetett elbizottság példái s csak változatosságul szakították félbe más történetek.

Mulattatásul és időtöltésül hosszabb látogatás alkalmával, mint az ünnepi lakománál, kedves vendégeknek sokat beszélnek el, a mire épen szó kerül. Minerva a Helikonon van a múzsáknál és boldogoknak magasztalja őket. Ekkor így válaszol e tiszteletreméltó és jótevő szűzek egyike, Urania: «igen, ha csak mi leányok biztosságban lehetnénk a támadások ellen!» és elbeszéli Pyreneus álnokságát (V. 274. kk.). Ezalatt madárhangok, emberi hanghoz hasonlóan, hallatszanak: Pieros kilencz leánya ez, kik szarkákká változtak, mert versenyre hívták a múzsákat. Urania azonban nem elégszik meg a magyarázattal, hanem az egész verseny-éneklést előadja az istennőnek, egyik Pierida énekét Typhoëusról és a gigásokról (319. kk.) és, ámbár ez a monda a Fastiba is be van szöve (IV. 417. kk.), Kalliope hosszú költeményét Proserpina elrablásáról, kibővítve még egy sor beszótt átalakulási mondával (341. kk.): többek között elbeszéli ebben Arethusa Ceresnek, kívánságára,

szenvedése történetét (573. kk.). Minerva pedig elég udvarias, hogy a közlékeny múzsát türelmesen kihallgassa (333. kk.). Aeacus vendégei, ellenkező szelektől feltartóztatva, mindenféle történetekkel, melyeket elbeszélnek egymásnak, töltik idejüket (VII. 661. kk.). Igen sokat tud elbeszélni Achelous, kinél Theseust feltartóztatják Kalydonból való visszatérésekor (VIII. 547. kk.). Végül ráviszi ez őt harczára, melyet Herculessel vívott Deianiráért (IX. 1. kk.): ekkor a költő veszi fel a szót, hogy Nessusról és a hős szenvedéseiről beszéljen egészen apotheosisáig (98. kk.). A megtört anya, Alkmene, pedig kiönti szívének menye, Iole előtt és elbeszéli neki fiának nehéz születését (273. kk.), ez viszont testvéréről, Dryopéről beszél (326. kk.). Achilles elejtette Cynust: a győzelmi lakománál a beszédes Nestor, ki már Homerosnál is oly szívesen kitárja emlékezéseinek kincstárát, egész tömeg történetet beszél el (XII. 169. kk.), egyiket a másikba szöve, ezek közt a legkimerítőbben a Lapithák és centaurok harczát, sőt még emlékeztetik, hogy Herculesről megfeledkezett, s ekkor keserűen emlékszik meg testvéreinek, kivált Periclymenusnak kiirtójáról. A három Minyas-leány is, kik a Bacchus-ünneptől távol maradnak, női munka mellett mesékkal rövidítik idejüket (IV. 36. kk.). Hogy jó sokat adjon elő, a költő két nővérrel nagyobb számú meséből, melyeknek tartalmát csak futólag mondja el, egy-egy történetet választat ki, a Pyramus és Thisbéről szólót, mert ez kevésbé ismeretes (és valóban csak itt fordul elő), és a Salmacis nympháról szólót; a középső pedig a napistennek mindenféle szerelmi kalandjairól tud beszélni.

Ünnepeken az ünnepelt dicséretét hymnusokban éneklük, például Bacchusét, miután Thebæben elismerték (IV. 11. kk.), Theseusét, kinek Medea mérgétől való szerencsés

megmentését Aegeus magasztalja (VII. 433. kk.). Ellenben teljes magányban, csak hallgatózó fáktól és állatoktól körülvéve, kezd Orpheus egy hosszú dalba (X. 148. kk.), csupa szerelmi történetekbe, és az Adonisról szóló dalba még Venus egy elbeszélése van beillesztve, ki a vad állatok ellen óvja kedvenczét és ez alkalommal Atalantáról és Hippomenesről beszél neki, kik oroszlán-párrá változtak (560. kk.).

Múdarabok leírásánál is mondákat ad elő. A szöveg művészetében való verseny, melyre Arachne kihívja Minervát, alkalmat ad arra, hogy a mindkettőtől készített szőnyegeket válogatott átalakulási történetekkel (VI. 70. kk.) lássa el. Minerva a középső kép körül, mely az isteneknek Attika bírásáért való vitáját ábrázolja, a négy sarokban (intésül) példákat rendez el, melyek arról szólnak, hogyan bűnhődtek a halandók, kik valamely istenség ellen támadtak föl. Arachne gúnyos szándékkal egy csapat történetet halmoz össze, melyekben az istenek szerelmi czélből futólag átalakultak. Egy szép kráter, melyet Aeneas Anius királytól vendégajándékul kap, reliefben Thebæ városát tünteti fel hét kapujával, Orion leányainak önkéntes halálát és átalakulását (XIII. 681. kk.). Egy márványkép megmagyarázására Circe egyik szolgálója Macareusnak mesét mondott el, melyet ez Achæmenidessel közöl (XIV. 310. kk.).

Végre bizonyos maradékokat mellékesen ad elő, hol épen egy kis hely kínálkozik, hacsak valamely hasonlatban is, például Virbius csodálkozott Egeria forrássá változásán, valamint a tyrrheni földműves, midőn Tages kiemelkedett a rögből, vagy Romulus, midőn dárdáját fává látta átváltozni, vagy Cipus, midőn a vízben meglátta fején a szarvakat (XV. 552. kk.).

Az epizód műeszköze, mely már a homeri költemények

hagyományos szerkesztésében meglehetősen bő alkalmazást talált, ott lényegileg úgy hat, mint kép a képben: a fő elbeszélésnek háttérrel, a jelennek távlatot ad, és a hallgatónak változatosságot nyújt, hogy szelleme más képzeleten egy ideig enyhülhessen. A hellenisztikus epyllionban, a mint láttuk, bizonyos részek beszövése a művészi perspectiva törvényének szolgált. A hol azonban nem egységes mythust kellett előadni, hanem egyes történetek hosszú sorát, ott a költő, ha csak nem akarta egyszerűen mint gyöngyöket zsinórra fűzni vagy iskolamester módjára és erőszakosan egyforma rubrikákba osztályozni, ökonomiai okokból kénytelen volt, többféle keretet és csoportosítást keresni, hogy a bő anyagot elhelyezze és minden egyes darabot megfelelő világításba állítson. Már az elbeszélő tartalmú, hesiodosi gyűjteményes költemények nehezen nélkülözhatték e szerkesztési módot, és hasonló fajta hellenisztikus munkákban Ovidiusnak gazdag minta-választéka volt. Ha néhány ilyen epizód túlságos terjedelmével vagy erőltetett behozatalalával a szerző szorultságát árulta el, annál üdítőbben hatottak az átélt dolgok elbeszélései a részvevők ajkáról, mert itt a közvetetlen érzés hangjait lehetett megzendíteni.

Nem ugyan minden története a munkának, de mégis a legtöbb, egyenlő élelben végződik, az átalakulásban. Kettő volt ebben szükséges: először az egyhangúságot lehetőleg kerülni, másodsor a lefolyást szemlélhetőleg és így hihetőleg ábrázolni. Ezt azzal éri el, hogy az átalakulásokat a létesülés pillanatában írja le, úgy hogy látni lehet, mint lepetnek meg általok, a kiket érintenek. Fölemeltem karjaimat, beszéli a varjú, Koroneus leánya (II. 580. kk.), ekkor könnyű tollaktól feketélettek; hátra akartam dobni vállaimról a köntöst, de itt szárny volt s már mély

gyökeret vert a bőrben; megkísérlém, kezeimmel verni meztelen mellemet (fájdalomból), de sem kezem nem volt, sem meztelen mellem; futni akartam, de nem tartotta, mint máskor, lábaimat a homok, hanem magasan a levegőbe emelkedtem. Okyrrhœ, ki kanczává változik, jóslata közepett megakad, fűre kap étvágyat, ösztönt érez magában a mezőn ugrálni, hangja nyerítésbe megy át, újjai összenőnek, arca és nyaka megnyúl, ruha-uszálya farkká lesz, lebegő haja sörénynyé (II. 657. kk.).

Míg Vergilius (Aen. IX. 120. k.) Aeneas hajóinak nymphákká változását négy sorral intézi el, Ovidius leírja (XIV. 546. kk.), mint lesznek a hajó tatjai fejekké és arczokká, az evezők ujjakká és lábszárakká, a gerendák hátgerinczczé, a vitorlák hajjává, a bordák karokká. Cyane nymphát a vízben szétfolyni látjuk (V. 425. kk.), Niobé szótlan fájdalomban megdermedni (VI. 303. kk.): szellő nem lengeti haját, vére eltűnik arczából, szeme mozdulatlanul áll, nyelve száraz ínjével jéggé lesz, ereiben nem folyik többé vér, nyaka, karja, lába nem mozdul, bensejében is kővé vált, de zokog. Tág teremben megkövülten látjuk Perseus ellenségeit (szám szerint kétszázat) és megbüvölten a harc dühének pillanatnyi kifejezésével (V. 177. kk.). Még kigyóvá való változása alatt beszél Kadmus a nejéhez (IV. 582. kk.), de hangja sziszegésbe megy át. Még nyalja a szintén átalakult Harmonia arczát, s egymásba fonódva siklanak el. Már mint lotus-szár (csak arca maradt még meg) tart búcsúbeszédet Dryope (IX. 371. kk.).

Néha abban leli kedvét a költő elméssége, hogy az átváltozott alaknak az előbbivel való ellentétét jó drasztikusan kiemeli. Io, mint tehén, úgy szeretné karjait kéroleg öréhez, Argushoz emelni, panaszhangokat akar hallatni és

elrémül saját bögsétől. Fut szarvai elöl, melyeket megpillant a vízben; a nymphák, játszó társai, még atyja, Inachus sem ismerik meg többé. Utánok fut, engedi simogatni magát, megnyalja atyja kezét, ki fűvet nyújt neki, sír és végre patájával írja a homokba átalakulása szomorú tudósítását (I. 634. kk.).

A hol az átalakulás az előbbi lénynek némileg megfelel, ezt természetesen szívesen kiemeli. Így egészen természetes a békákhoz való átmenet a durva parasztoktól, kik szitkozódva állnak a tenger partján és otromba toporzékolással felkavarják az iszapot (VI. 313. kk.). A fecsegő Echónak az a gyermekes szokása volt, hogy a másiknak utolsó szavait beszélgetés közben ismételte. Már mielőtt barlangjába visszavonul is, testét elveszti, már mialatt az erdő rejtekéből Narcissusra kiált, már akkor ő a visszhang (III. 379. kk.). Megható és kecses, midőn a megvetett leány még a catastropha után is mintegy saját lelkéből vissza kiáltja az elhaló ifjú utolsó sóhaját és búcsúzó köszöntéseit (499. kk.).

Nagyon is tarka volt a történetek sokfélesége, a jellemek és helyzetek, motivumok és hangulatok, tájképek és helyiségek változatossága, mert az egész világ, a víz mélysége és a lég magaslata is, színhelyeket szolgáltat. Oly nagy a bőség, hogy a költő egyes csoportokat közös köteléssel fűz össze, de aztán viszont kedvét leli az ellentétekben. Így Pyramus és Thisbe véres végére Mars és Venusnak az Odysseából jól ismert szerelmi fogsága következik (IV. 167. kk.), melylyel előkészíti a napisten erotikus kalandjait. Orpheus borzasztó halála után (XI. 1. kk.) Midas balgaságait olvassuk (85. kk.).

Az erotikus mondák tárgyalásában ismét ráismerünk a szerelmi művészet mesterére, és néha mulatságára szolgál,

hogyan az Olymp dicsőült urait mint a jelenkor fiait vezeti elő. Apollo, ki Daphne kegyét keresi (I. 452. kk.), hasonlít az augustusi korszak fiatal rómaiához, ki valamely porticusban fölfedezett egy szép leányt és meg akarja nyerni. A furfangos nagyvárosi az, ki a rendetlenül hullámzó haj láttára csodálkozva felkiált: «hátha még fodrozva volna!» Mint Propertius egyik elegiájában, a látható részek szépségéről az eltakartakra következtet. Mialatt légnél könnyebben fut előle, kergetés közben elég lehellete van, hogy szerelmi vallomást tegyen neki és mint valami levélben vagy éji dalban behatóan kifejtse előtte előkelő állását és érdemeit. E modern alakkal ríktó ellentétben áll a félénk erdei leány ártatlansága, ki bizalmasan beszélgetve atyjával (bizonyára hellenisztikus minta után), nyakán csüggve kedves pirulással ígéretet vesz tőle, hogy soha sem adja őt férjhez. A mint aztán le van írva futtában (527. kk.), szél ellenében, mely megmezteleníti tagjait s lebegő ruháját és haját hátrafelé hajtja, sarkában, mint nyúl után a vadászeb, az isten, kinek lehellete már nyakát érinti, úgy hogy kimerülten és elsápadva az utolsó segítségért könyörög atyjához, — képet vélünk látni, melyet a korszak valamely művésze alkotott.

Bájos ellendarabja a Daphne-mesének Arethusa története (V. 572. kk.): sokkal közvetlenebbül hat, mert a nympa maga beszéli el női kellemmel és ártatlansággal, mint száll üdítő fürdőbe a déli nap hevében, elfáradva a vadászattól, a csendes tiszta patakban, de úszás közben, a mint a habok mélyéből rákiáltanak, ijedten a partra siet, és a mint van, meztelenül, mezőkön és hegyeken keresztül fut üldözője elől, kinek hosszú árnyékát már este megpillantja a lábai előtt, míg Diana védő felhőbe burkolja, és végre a föld alatt utat nyit a reszkető gyermeknek.

Igen üdítőleg hatnak a tizennegyedik könyvben, hol részint az Aeneist, részint az Odysseát veri vékony szálakká, némely népies mondák, melyek italiai talajon termettek. A boszorkány Loreleiről szóló dalra emlékeztet a romantikus mese a szép lovagias Picus királyról, kit Circe vadászaton megpillant az erdőben (XIV. 320. kk.). Beleszeret, elcsalja társaitól a sűrűbe, köröskörül mindent sűrű ködbe burkol és ajánlatokat tesz neki, de az visszaútasítja, mert híven szereti nympháját, Canenset, ki kedvesének harkálylyá való változása után fájdalmában testetlenné lesz, úgy hogy csak mint dallamos hang él tovább. A humor árnyalata van ellenben abban, a hogy a sokalakú Vertumnus a vonakodó szép kertésznő, Pomona, szerelmét akarja megnyerni (XIV. 609. kk.). Nagyon kecsesen beszél el, mint él ez egyedül gyümölcsfái ápolásának, szerelmi vágy nélkül, elzárva kertjét minden férfilátogatótól és kéroától, Satyroktól és Pánoktól, Silvanustól és Priapustól, és Vertumnus, ki valamennyinél jobban epedett utána, mint arató, kaszáló, pásztor, vinczellér, mint katona vagy halász mindig hiába keresett bebocsátást, míg végre öreg asszony alakjában sikerült bejutnia. Ekkor egy szőlővenyigétől átfont szilfáról alkalmat vett, hogy a vonakodó leánynyal szemlélhetőleg megértesse a házas frigy előnyeit és burkolt, de meleg szavakkal önmagát, Vertumnust ajánlja neki. De sem e beszéd, sem Anaxarete és Iphis intő példája nem tesz benyomást a szüzre, míg az isten saját alakjában, ragyogón, mint a felhőkből kitörő nap, jelen meg előtte és legyőzi.

Az alexandriaiak hajlama a kecses, elmés vagy kedélyes apró festésre egészen ínyére volt a mi költőnknek. Valódi gyöngy e nemben Philemon és Baucis idyllje (VIII. 610. kk.). A szerény háztájnak szemléltető, hollandi modorban ki-

dolgozott rajza (az ingadozó háromlábú asztallal, melyen egy alája tolt cseréppel segítnek) és a vendégszerető fogadás leírása, melyet a jó öregek az ismeretlen isteneknek készítenek, semmit sem veszít hatásából, ha elismerjük is, hogy a költőnek alexandriai mintája volt (Kallimachos Hekaléja). És bizonyára szándékosan van úgy, hogy a történet épen Theseusnak tetszik legjobban (717.), a ki hasonló fogadtatásra talált e vendégszerető öregeknél. Egy előkelő római nő kiszolgálására gondolunk, ha olvassuk, hogyan készül Diana a fürdőbe (III. 165. kk.): egyik nymphájának átadja vadászkészletét, a másik a lepel felé nyújtja karjait, melyet az istennő levet; ketten czipőjét húzzák le lábáról, egy különösen ügyes nymppha csomóba köti felbontott haját; más öt vizet merít és öblös edényekből úrnőjére önti. Ellendarabja, egészen az élet után, a fürdő és úszó Hermaphroditus (IV. 340. kk.). Csaknem úgy, mint valami komédiai jelenetben, viseli magát a féltékeny Juno és Ióval rajtakapott férje (I. 600. kk.). A gyanakodó nő előtt gyanús a tájon elterjedő köd; gyanakodni kezd, hogy a vén bűnös megint a tilosban jár, hiába keresi az égben és leszáll a földre. A férj észrevette megérkezését és még elég gyorsan tehénné változtatta új kedvesét, de erős kihallgatás alá veszik, melyből csak nehezen tud hazugságok által kilábolni. Új zavarba hozza szigorú nejének kívánsága, hogy a szép tehenet neki ajándékozza: nehéz szívvel kell beleegyeznie, nehogy bevallja bűnét. S midőn később a szép Kallistót a mély erdei csendben meglepi (II. 422. kk.), még akkor sem feledte el azt a házassági jelenetet, de a csábító gyönyör fölér a jó madárnál az esetleges kellemetlenséggel.

Ovidius istenei és hősei korának gyermekei. Mercurius, midőn fölülről beleszeret a szép Hersébe és az ætherből

hozzá leszállni készül, előbb gondosan toilettet csinál: le-simítja haját és chlamysát, megtisztogatja botját és saruit (II. 732. kk.). Hiszen Athenbe megy, még pedig Pallas ün-nepére. A hiú és elpuhult nymphea, Salmacis, ki csak szép-ségében gyönyörködik, egy római puella mintájára alkotottnak látszik; mint igazi hetæra jár az ártatlan Herma-phroditus nyomában (IV. 310. kk.).

Az elbeszélés gyönyörében kéjelgő költőnek azonban épen nem volt elég magában véve az átalakulási mondák anyaga. Szükségét érezte annak, hogy tovább nyúljon és mindennemű mythusokból annyit rakjon művébe, a meny-nyit csak lehetett. Így egészben véve egyetemes monda-könyvvé alakul ez, egyes részei pedig a keret kitágítása által terjedelmes, gazdag tartalmú dolgozatokká. A görög tragédiában tett tanulmányaiból hatalmas benyomások éltek lelkében, melyek nógatták, hogy kifejezze. Drámai ere, a mint látszik, kimerült a Medeával, de csodálatos tehetsége, melynél fogva emberi lelki állapotokat drámai élénk-ségű elbeszélésben és dialektikus beszédben adott elő, ki-elégítést kívánt. Maga Medea alakja sem engedte még nyugodni: még egyszer föl kellett lépnie a Metamorphosisokban (VII. 1. kk.). Kiválóan a bűvésznő lép fel itt, ki fogásait és csínjeit Kolchisban, Jolkosban, Athenben szerepelteti. Míg Ovidius minden külsőséget, még a Jasonnal való első találkozást is, mint ismertet tétélez föl és röviden végez velök, hősnőjével azonnal nagyon drámai monologban adat kifejezést az idegen elleni küzködő érzelmeinek. A beszéd a lélektani motivumok kifejtésében szokott művészettel van kidolgozva: megelőzte ebben rhoüsi Apollonius (III. 771. kk.), de a kidolgozás egyes részletekben egészen önálló. Ettől származik a jellemző vonás (86. kk.), hogy Medea elmerülve a szép idegen szem-

léletébe, nem veheti le róla szemét és sokáig szótlanul áll előtte. Az ataxi Varro latin kidolgozását is használhatta itt-ott Ovidius. Az éjjeli csend szép rajza, mialatt Medea Hekatéhoz imádkozik (VII. 180. kk.), talán versenyez az Argonautica egy híres részletével (Fr. 7.: v. ö. Apollon. III. 744. kk.), habár más is a helyzet. Pelias lemészárlása (VII. 294. kk.), valamint a Theseus elleni gyilkos merénylet (404. kk.) Euripides tárgyai voltak (Pelias leányai, Aegeus). Ezután beszéli el Hekuba végsorsát a Polymestoron vett boszúval (XIII. 398. kk.), Andromeda megszabadítását (IV. 752. kk.), Pentheus lázadását és büntetését (III. 511. kk.), részben Phaëthon történetét is (I. 747. kk., II. 1. kk.). Sophokles nyújtotta a lényeges vonásokat Tereushoz (VI. 412. kk.), ugyanennek trachisi női Hercules halálához (IX. 134. kk.), Niobéhoz (VI. 146. kk.) úgy Aeschylus, mint Sophokles. Némelyeket ezen tárgyak közül azonban hellenisztikus elbeszélők is kidolgoztak, így Niobe balsorsát Euphorion; szintén ezt bizonyítják a Phaëthon okozta világ-égés, valamint jellemző részletek Nonnosnál és más, hasonló forrásból származó ábrázolások. Mint Ovidius saját hozzáadását ismerjük fel Tereus történetében a nővérek álnok meghívását, az atya megható búcsúját. Fölötte drámailag hat Myrrha boldogtalan tévedése (X. 298. kk.): az ember lélekzete eláll olvasás közben. Miután Cinna Smyrnájában homályos tudományosság felhőjébe burkolta a kietlen tárgyat, a szívismerő Ovidius a női szenvedély fojtó tüzét juttatta kifejezésre.

A mint általában személyeit szívesebben beszélteti magukban vagy egymás közt engedi vitázni, tanácskozni, csevegni, a helyett, hogy róluk beszéljen, úgy kivált ott, hol a monda súlypontja a lélektani momentumon nyugszik, kimerítő beszédekben mondatja el az ellenkező vagy

elhatározó érzelmeket és gondolatokat. A rhetorikus vonás, mely eleitől fogva sajátja volt az eposnak, Ovidius elbeszélési módjában igen erősen ki van fejezve. Scylla történetében (VIII. 44. kk.), melyet Parthenios és a Ciris ismeretlen szerzője, talán Gallus is tárgyalt, a tényálladék előadása a legszükségesebbre szorítkozik s csaknem egészen a boldogtalan áruló nőre van hagyva a szó. Így a Byblis mondájában is, melyet görög költők, mint Apollonius, Nicander, Parthenius különböző változatokban beszéltek el, a részletek különbözők a költőre nézve: egyedül a leány lelki állapota érdeklí, kit beteges szerelem ragadott meg fivére iránt. Miután nyomon követte szenvedélyének lassanként való növekedését (IX. 454. kk.), egy monologban ellene küzdeti a leányt; mivel a szerelem győzött, ennek bevallását levélre bízta (521. kk.), mely a heroidák stíljében van írva, és a kapott visszaútasítás után ismételt beszédben (585. kk.) fontolja meg sorsát. Drámai természetűek Myrrha monológjai is (X. 320. kk.), a leány Iphiséi a Janthéval való közeli menyegző előtt (IX. 726. kk.), Atalantáé a Hippomenessel való versenyfutás előtt, a kit szeret, a nélkül, hogy megvallaná magának (X. 611. kk.), Althæáé, kinek szívében a fia iránti szeretet a testvéreivel való szeretettel küzködik (VIII. 481. kk.: már előbb rajzolta a költő e hullámzó harcot, 462. kk.), Alcyone sejtelmes búcsúbeszéde férjéhez (XI. 421. kk.), csupa finoman kidolgozott mintái az Euripides után iskolázott rhetorikának.

Más beszédekben az idyll és szerelmi elegia hangja csendül meg. A dal, melyet Polyphemus Galateának énekel (ez emlékezetből mondja el Scyllának: XIII. 788. kk.), a theokritosinak bővített szabad utánzása (11.), groteszk parodiája a *παρακλαυσιθουρα*-nak, gondolatmenetben és kifeje-

zésben. Keserű élczzel tele beszéddel vesz búcsút Iphis keményszívű kedvesétől, mielőtt Anaxarete küszöbén felakasztja magát (XIV. 718. kk.). Hogy itt hasonlóképen nem csak az alapmotívum, hanem bizonyos tipikus gondolatok is a hellenisztikus költészetből vannak átvéve, bizonyítja a boldogtalan szeretőről szóló költemény a theokritosi gyűjteményben (23.). Eredeti Narcissus szerelmi panasza saját megközelíthetetlen személyéhez (III. 441. kk.), mely a mindig eléje jövő és mindig ismét elfutó árnyék ellentétében kéjeleg.

Szónoklati dísz-darab gyanánt, mely egyenesen a költő rhetor-iskolai gyakorlataihoz csatlakozik, lép fel a nagy vita Ajax és Ulixes közt Achilles fegyverei fölött (XIII. 1. kk.). Arktinos és Lesches epikus költeményeiben, Aeschylus és Theodektes, Pacuvius és Accius tragédiáiban, egy Antisthenes sophistikus iskolai beszédeiben; egy Porcius Latro declamatióiban stb. alaposan ki volt dolgozva a «vítás kérdésnek» e fölötté kedvelt themája, s a buzgó rhetoritanitványnak, Ovidiusnak, kétségkívül már korán eszébe jutott. Be van bizonyítva, hogy Latrójának gondolatait épen Ajaxnak egy erre vonatkozó beszédéből használta fel. A római tragédia viszhangját biztossággal ki lehet venni a töredékek összehasonlításából. Általános volt, névszerint Antisthenesnél is, a felfogás, hogy Ajax Ulixest mint cselszöveget és csábítót tüntette föl, kinek ereje beszédekben és gyáva cselekedetben áll, nem becsületes harczban, míg Ulixes Ajax nehézkességét és otromba együgyűségét csúfolja. Ugyanazon ellentétet domborította ki Ovidius elmésségének egész élével, a mint az egyiknek beszédében heves, daczos önérzetet, a másikéban a kiszámított művészet simulékonyosságát és a dialektika diadalmas élet juttatja kifejezésre. Mind a két beszédben a tények, szemrehányások

és érdemek anyaga az Iliasból és a hozzá csatlakozó monda-kincséből van gondosan összehordva, úgy hogy az elbeszélés nagy ugrását a tizenkettedik könyv végén utólag némileg kiegyenlíti. Ulixes színlelt megindulással (úgy tesz, mintha könnyeket törölné ki szeméből) és gúnyos szerénységgel kezdi, de mesterileg tudja a legfényesebb világításba állítani tetteit: csupán az által, hogy a fiatal Achillesnek Skyrosban kezébe nyomta fegyvereit, ő volt a szerzője minden hőstettének. Mindenesetre ovidiusi a gúnyos támadás Ajax műveletlensége ellen: hiszen nem is érti a művészi képeket a paizon (288. kk.). Űgyesen tudja az ellenfél érdemeit, látszólagos elismerés mellett, csekély mértékre szállítani és a maga elleni vádakat megerőtleníteni. Így igéri, hogy Philoktetest még kiengeszteli, hacsak nem akarják ezt a buta Ajaxra bízni. De mielőtt ennek egy okos ötlete lesz a danausok javára, előbb fog a Simois visszafelé folyni, az Ida lombtalanul állni és Achaja Trójának segítséget ígérni (320. kk.). A virág keletkezése Ajax véréből (ki, mint Arktinusnál és Aeschylusnál, mindjárt az ítélet után kardjába dől), néhány sorban (393. kk.) van hozzáfüggesztve.

Az átalakulás maga gyakran mint halk befejezés lép háttérbe a messziről kezdődő, nagy stilben, gazdag színekkel kidolgozott elbeszélés elől. A költő itt széles ecsettel dolgozik, nem csak a lehető legjobban igyekszik kihasználni elődjeit, hanem felül is akarja múlni. Ily fénypontok: Phaëthon szilaj hajtása és lebukása (II. 340. kk.), Kadmus harczy jelenetei a sárkánynyal (III. 28. kk.), Perseus harcza Phineussal és híveivel (V. 1. kk.), a kalydoni vadászat (VIII. 271. kk.), Atalanta versenyfutása (X. 575. kk.), a döghalál, mely Aeginát megnéptelenítette (VII. 523. kk.), Ceyx hajótörése (XI. 474. kk.).

A centaurok és Lapithák nagy csataképenél (XII. 210. kk.) a költő képzelmenek az annyi sok csatajeleneten kívül, melyek a költőknél Homerostól Vergiliusig előfordulnak s melyek egyes motivumokat is szolgáltatottak számára, különösen a képbeli ábrázolások szemlélése is segítségére volt. Az anyag kimerítő költői tárgyalásáról, a mint már a rövid leírás Herakles paizsán (178. kk.) föltételezi, még hír sem maradt fenn. Annál becsesebb az ovidiusi epizód. A vad harc kezdete, lehetne mondani, az élet után van rajzolva. Egy ittas centaurus szemtelenül hozzányúl a Lapithamenyasszonyhoz, más társai hasonlót tesznek utána. Egy józannak, Theseusnak, büntető szava ennek ökolcsapást juttat arczába, mire egy kráter dobása a válasz, és most kitör az általános verekedés. Fegyverek után kiabálnak és megragadják, a mi kezök ügyébe kerül: poharak és üstök repülnek, ez egy gyertyatartót dob, az égő oltárt, üszköt' karót, kő-küszöböt, szarvas-agancsot, végre a fákat ragadják meg s felgyújtják az Othrys és Pelios erdeit. A csoportozatok, állások, sebesülések gazdag választékában a rikítónak és borzalmasnak van előnye, a mint a természet e vad fiaihoz illet. Legiszonyúbb a vége ama centaurusnak, a két véres ökörszarvval, melyeket fegyver gyanánt használ. Egy kardvágás fölmetszi hasát: előre roskad, saját beleire tapos és beléjük bonyolódik (380. kk.). Egy másik lefut a hegy lejtőjén, egy kőrifára esik, összetöri súlyával és törzsét testébe üti (337. kk.). A harmadik, kinek tüdejében van az ellenséges lándzsa hegye, még egyszer föl-emelkedik és ellenfelét, ki a csattogó ütésekkel sisakkal és paizssal igyekszik elhárítani, lólábaival a földre tiporja (373. kk.). Ott egy Lapitha hátára ugrik egy centaurusnak, oldalába szoritja térdeit, üstökénél fogva hátra rántja arczát és megdolgozza görcsös bunkójával (345. kk.). A meg-

sebezhetetlen Lapitháról, Cæneusról, hatástalanul pattan vissza minden dobás és csapás : nem lehet máskép hozzá férni, mint hogy egy erdőnyi fatörzs alá temetik, honnan mint könnyű szárnyú madár a levegőbe emelkedik (475. kk.). Bizonyos humor van ama centaurus képében is, ki medvebőrön kinyújtózva, poharát még kezében tartva, kialuszsza mámorát s kit egy dárda a Styxhez küld, hogy ott ismét dorbézoljon (316. kk.). De igazán ovidiusi a szép Cyllarus az épen most serkedő arany szakállal és arany sörénnyel ; tagjai, a meddig emberi alakja terjed, oly szépek, a mint híres műdarabokon látható, nemkülönben a ló részei, az ülésre hivatkozó hát, a magas mell, egész teste szurokfelete, csak farka és alsó czombja fehér. És e kecses, sokaktól kívánt ifjú oly társnőt választott, ki méltó hozzá és sokat ad a választékosságra. Haja mindig simára van fésülve és virágokkal ékesítve, rozmarinnal, ibolyával, rózsával vagy liliommal. Napjában kétszer fürdik, csak válogatott állatbőrökkel s olyanokkal, melyek jól állnak neki, fedí vállát és oldalát. És ezek ketten a harcban is összetartanak. De egy dárda Cyllarus szívébe repül, kedvese felfogja az elhaló tagokat, fejéhez szorítja fejét s visszatar-tani igyekszik elszálló léleketét. Miután meghalt, kedvese kihúzza sebéből a fegyvert, beledől s a halálban is átölelve tartja a szeretett férfit (393. kk.).

Nemes érzéssel van rajzolva, mint szenved halált Orpheus az őrjöngő Mænadok kezei közt (XI. 1. kk.). Phanakles megénekelte őt egy még fenmaradt elegiában, de Ovidius előadását jobban áthatja a költő borzongó részvéte a természetellenes gonosztett miatt, melyet az ihlett költőn, saját művészetének nagymesterén, elkövetnek. Eleinte tehetetlenek az ellene irányzott lövegek : legyőzette dalának és lantjának zengzetétől, a reá dobott kő mintegy könyö-

rögve lábához esik. Csak a sípok és dobok zaja, és a szilaj csapat kiáltása teszi hatástalanná a varázst. Az egész természet, állatok, kövek, erdők, folyók siratják őt. De a meggyilkolt árnya újra feltalálja az alvilágban Eurydicéjét, s most egyesülten élhetnek ott, aggodalom nélkül visszatekinthet ezentúl Orpheus Eurydicéjére.

Mint a nagy stílű epikus költő, Ovidius is, allegorikai alakokat vezet be, melyeknek teljes erejű alakításában kedvét leli képzelme. Az ellenállást, melyet Aglauros Mercurius iránt tanusít, midőn megkéri Hersét, arra a motívumra vezeti vissza, hogy nővérét nem kedveli, és e gyűlöletes jellemvonást a bosszúálló Minerva biztatására az *Invidia dæmona* oltotta beléje. Oly kimerítőleg, hogy különös tapasztalatra lehet következtetni, festi a költő szabad leleményből ez ellenszenves lény lakását, életmódját, külsejét és működését (II. 760. kk.). Az éhség, mely Erychthont megtámadja, női szörnyeteg, mely Scythiában a Caucasuson lakik (VIII. 790. kk.). Juno Irist az álomhoz küldi, hogy Alcyonénak álmában hírt vigyen férje haláláról (XI. 592. kk.). Itt is először lakását írja le, messze a cimmerieknél mélyen a hegyben rejtőző barlang, elzárva a nap minden sugarától, ködpárától körülfogva. Mély esend: a kakas nem kukoríkol, kutyák és libák hangja nem hallatszik, még ág sem mozdul. Halk morajjal ömlik a Lethe forrása alatt a sziklákból. Mák és más altató nedvű növények nőnek a barlang bejáratánál. Ajtó nincs, nehogy sarka nyikorogjon, és nincs kapus a házban. A fekete barlang közepén magas ágy van készítve, pelyhes, egyszínű, sötét takaróval. Itt fekszik az Alvás, renyhén elnyújtózva, számtalan álommal maga körül. A mint Iris belép hozzá, alig tudja szemét felnyitni: újra meg újra mellére süllyed

az álla. Végre fölébred, könyökére dől és kivánságát kérdi. Ezer fia közt Morpheus a legügyesebb, az emberek alakját, mozdulatait, hangját utánozni, a másik mindenféle állatokat tud ábrázolni, a harmadik (Phantasus) élettelen lények alakját tudja fölvenni. Morpheus Alcyonénak megjelenik hajótörött férjének alakjában. Egészen másképp, mint Vergilius (Aen. IV. 173. kk.), fogja fel Ovidius a Fama alakját (XII. 39. kk.), kevésbé nagyszerűen, finomabban. Lakásának a magas várban számtalan bejárása és nyílása van, sem éjjel, sem nappal nincs elzárva. Ő maga csengő érczből van, mindent, a mit hall, visszhangoztat. Nem ismer semmi nyugalmat, semmi hallgatást; de hangja nem kiáltás, hanem halk mormolás, a tenger távoli moraja vagy elhaló mennydörgés.

Többször utaltunk már arra, hogy a költőnek képbeli műremekek lebegtek szeme előtt: sőt szeret is határozottan erre emlékeztetni. A sziklához lánczolt Andromedát, mondják, (IV. 674.) márványműnek lehetne tartani, ha enyhe szellő nem lengetné haját és meleg könnyek nem hullnának szeméből. Adonis olyan volt szemre, mint a hogy a meztelen szerelem-isteneket festik (X. 516.). Narcissus el nem fordított tekintettel bámulja képmását a vízben, mint valami parosi márvány-szobrot (III. 419.). Mindenki ismeri Niobét, ki utolsó gyermekét ruhájával igyekszik oltalmazni (VI. 298. k.), vagy Európát az isteni bikán, félenken nézve vissza az elhagyott partra, jobbával a szarvat fogva, baljával az állat hátára támaszkodva, ruhája a légvonattól felduzzasztva (II. 873. kk.: v. ö. VI. 103. k.), vagy Apollót, mint citharcedust (XI. 166. kk.). Úgy látszik, festményből van átvéve a nympháival a fürdőben meglepett Diana csoportozata (III. 177. kk.); az istennő, leányaitól körülfogva, kik testökkel fedik, ő maga min-

denkin fölülelmedve egy fejjel, biborpiertól elárasztva, oldalt hajolva és elfordított arczezal.

Általában ha az olvasó, ki e 15 könyvet körülbelül 13000 verssel átolvasta, kimerítette e túlgazdag mese kincset, úgy érzi, mintha egy labirinthszerű képcsarnokot járt volna be. A szem elkáprázik a szintengertől, mely elárasztotta, az alakok roppant tömege chaossá olvad össze, egyik munka megöli a másikat, az emlékezet csak a legkiválóbbak közül tud néhányat megtartani: mély lankadtság érzésével végződik a túlságos élvezet. A költő is elbágyadt kissé az utolsó könyvekben. Többször megelégszik a Homertől, Vergiliustól, Enniustól már kidolgozott mondák egyszerű jelzésével: olyan, mintha hajója sekély vízben, lapos part mentén haladna, csak itt-ott merül fel ismét egy-egy kedves helyecske. Az utolsó könyvben meg épen tanító előadásba megy át az elbeszélés (XV. 75. kk.), mely mintegy a tudományos kulcsot szolgáltatja minden eddig előadott csodához.

Pythagoras az, ki a lélekvándorlásról szóló tana szerint maga is egy beszélő példa a metamorphosisra, a földi dolgok átalakuló képességének bizonyítékát adja elő. Numa király meglátogatta őt Crotonban és tanítványa lett; bölcsességétől eltelve kormányozta aztán Rómát. Ovidius magát a philosophust beszélteti: ezek, még nem teljesen befejezett elrendezésben, az új pythagoræus iskola tanai. Rómában a költő hallhatta az alexandriai Sotion előadásait, ki Sextius tanítványa (szül. 684/70.) és az ifjabb Seneca tanítója volt (18—20. Kr. u.). A természeti csodákra nézve, melyeket például és nem mindig czélszerűleg hoz fel, úgy látszik, részint egykori rhetor-iskolai tanuló társának, a pythagoræus Papius Fabianusnak természetrajzi műveit, részint barátjának Hyginusnak a

méhtenyésztésről szóló iratát használta. Varrónál is talált némi használhatót. A fejtegetés formájában Lucretius lebeg előtte mintául. Aggódás nélkül adja a samosi világ-bölcs szájába Empedokles és névszerint Heraklitos gondolatait, hogy terjedelmes előadása számára a földi létesülés és elmúlás formáiról, a min minden fejlődés nyugszik, támaszpontot nyerjen, mely megfelelő következtetésre vezesse. Mert az egykor virágzó, most elpusztult vagy lesüllyedt városoktól könnyű az átmenet Rómára és ennek ragyogó, jósmondatoktól biztosított világuralmára s ennek meg-alapítójára, Julius nagy utódjára (447). A különös nyom-matékat, mely a húsevés pythagorasi tilalmát indokolja és parancsolja, talán eléggé igazolja a természet azon fel-fogása, mely tulajdonképen minden átalakulási monda-nak alapját képezi: hiszen az állatok a mi boldogtalan testvéreink. De épen Sextius és Sotion képviselték e tilalmat római hallgatóik előtt buzgalommal és ugyanazon érvekkel, melyeket Ovidiusnál olvasunk, és követőkre találtak, kik különös elégtétellel találhatták fel ismét hitvallásukat kortársuk költeményében.

Minél közelebb jut ez a jelenkorhoz, annál ünnepélyesebb, sőt hivatalosabb lesz a hangja. Első és egyetlen ízben hívja fel a múzsákat (XV. 622. kk.), midőn Aesculapius istennek kigyó-alakban a római Tiberis-szigetre való csodálatos bevonulásáról van szó (291. Kr. e.). Itt minden átmenet és minden kapocs hiányzik, az elbeszélés hangja méltóságos: névszerint a tengeri út leírásában, melyet a római követek a kigyó-istennel hazafelé tettek, imponálnia kell a helyek felsorolásának, melyeknél elhajóztak (épen mint a Fastiban IV. 277. kk. az állomások, melyeket a Cybele-kép tart); mert ily földrajzi lajstromok a magas stílhez tartoznak. Az olvasó együtt teszi meg az utat s

fogalmat nyer a tanúk tömegéről, kik a csodát látták, és a nyomokról, melyeket hátrahagyhatott. És végre az elbeszélés hosszúra nyúlt folyama, mely a Chaosból fakadt, Augustus viláгурalmába szakad be, mely alatt a föld kerekége boldognak érzi magát. Az utolsó átalakulás fogadott atyjának, Julius Cæsarnak apotheosisa, kinek lelke a csillagokhoz szállt fel; harsogó riadó ez, melynél hatásosabban és nagyszerűbben nem lehetett befejezni a csodálatos események hosszú menetét. Csak ne volna az uralkodó iránti hódolat oly vastagon rajzolva a hazug retorika ecsetével, mely az esztelenségbe csap át! Julius Cæsar minden hadi és béke-tényeinél nagyobb az az érdem, hogy ily fiút — nemzett! és ez a fiú, ha nem akarja is elismerni, nagyobb, mint az atyja, úgy fölülmúlja, mint Agamemnon Atreust, Theseus Aegeust, Achilles Peleust, Juppiter Saturnust. Kedvéért kellett Cæsart istenné emelni. Azért az udvaroncز költő ez esetből, melyet egyszer már tárgyalt a Fastiban, nagy olympi állam-actiót csinál ismert minta szerint. Venust, ki ősunokájának meggyilkolása előtt és után minden istennek gyermekes panaszokkal alkalmatlankodik, Juppiter a mennyei levéltárhoz útasítja, hol elpusztíthatatlan ércztáblákra, melyeket maga olvasott, az ő nemzetségének sorsa is föl van jegyezve. Cæsar napjai már beteltek, de fiának, bosszulójának van szánva a büszke diadalmi sorozat Mutinától Actiumig, és továbbá a szárazföld és tenger meghódítása messze tájon, s miután a világnak békét adott, a jog és erkölcs helyreállítása törvények és példa által, a család megszentelése és dynastiájának megalapítása. A jóslat alakjába foglalt, tömör dicsbeszéd ez az uralkodóra, kinek oltalmára Róma legszentebb ősissteneit és a capitoliumi Juppitert felhívja.

Egybehangzólag ez utolsó rész magas hangjával, a költő

végül (XV. 871. kk.) magának is elenyészhetetlen hírt ígér. A csillagok fölött fog neve repülni, a meddig a római hatalom ér, olvasni fogja a nép, és minden időn át fog élni. Ez a költőnek büszke beszéde, ki hatalmas nemzetet érez maga mögött és öntudatával bír annak, hogy szellemi javainak elmúlhatatlan kincsét egy becses darabbal gazdagította. De úgy látszik, e befejezést, névszerint az erős szót, hogy még Juppiter haragja sem lesz képes e hírt megsemmisíteni, csak később, a száműzetésben írta és Juppiter alatt a földi mennydörgőt, Augustust értette.

A nagy munka másolatai már kezökben voltak barátjainak, de még nem adta át a nyilvánosságnak, mert az utolsó simítás és a befejezés hiányzott (Trist. II. 63. 555., III. 14, 19.), midőn az épen alkotása magaslatán álló költőt a megsemmisítő csapás érte, mely erejét megtörte. Azt állítja, hogy első kétségbeesésében a tűzbe dobta saját példányát (Trist. I. 1. 118., 7. 15. k.) és a kiadásért való felelősséget barátjaira hárítja. Ismételten hangsúlyozza, hogy nem volt oly helyzetben, melyben költeményét, a mint akarta volna, kisimítsa; világosan kéri az olvasót, hogy az elárvult munkát, melyet mégis szelleme valódi képmásának ismer el, elnézőleg fogadja és bocsássa meg esetleges hibáit a formában, mert azokat, ha lehetséges lett volna, kijavította volna.

Ötven évet élt Ovidius becsületben. Mind a két szüleje nem rég halt meg magas életkorban, előbb kilenczvenéves atyja, forrón megsiratva fiától, majd az anyja is. Kényelmes viszonyok közt, boldog családi életben s tekintélyes barátok nagy körétől övezve örvendhetett emelkedő dicsőségének az ünnepelt költő. Ekkor egy hirtelen villám szétrom-

bolta életboldogságát és műzsájának legjobb erejét. Már régebben fölgerjesztette a «Szerelmi művészet» Augustus némtetszését (Trist. II. 1. 7. k., 77. k.): egyes helyeket fölolvastak előtte, és rosszalólag nyilatkozott a szerzőről és erkölceiről. Ovidiusnak, valamint társainak és elődjeinek egész erotikus költészete fölötte elvetendőnek, sőt veszélyesnek kellett hogy tűnjék fel azon törvények alkotója előtt, melyeknek «az ősök szigorú erkölceit» kellett visszahozniok. A paráználkodásról (de adulteriis) szóló 737/17-ki juliusi törvény eltiltotta a házasságot a szabadszülöttek és kerítönök vagy kéjleányok közt; szigorú büntetéseket szabott a házasságtörésre és fajtalanságra, melyeket Augustus egyes esetekben, melyek saját családjában fordultak elő, még megsúlyosított, a mennyiben a férfiak és nők közötti nemi kihágásokat, mint vallás elleni bűnt és felségsértést büntette. Leányának, Juliának, Tiberius harmadik, rá erőszakolt nejének arczátlan kicsapongásai, melyek atyja előtt csak 752-ben (julus elseje és október elseje közt) lettek egész terjedelmökben ismeretesek, oly nagy fokban fölgerjesztették haragját, hogy a senátusnak jelentést tett róluk, többeket előkelő szeretői közül különféle szigetekre, s magát a bűnös nőt Pandataria szigetére a nápolyi öbölbe küldte számkivetésbe. A népnek érdekében tett könyörgései és tüntetései öt év múlva is csak annyit eszközölhettek ki, hogy a szárazföldön, Rhegiumban jelölt ki neki tartózkodási helyet, hol 16 évig maradt egész haláláig (14. Kr. u.).

Ugyanazon évben, melyben Augustusnak meg kellett érnie házának e szégyenét, rendezte a fényes naumachiát, melyről Ovidius még megemlékezik «Szerelmi művészet»-ében. E költemény kiadása tehát jóformán egybeeshetett ama családi botránnyal. Kilencz évvel ké-

sőbb (8. Kr. u.) a császár unokájára, Juliára, L. Aemilius Paulus (consul Kr. u. 1.) nejeére rásütötték a házasságtörést D. Silanussal és szintén egy szigetre száműzték az apuliai part közelében, hol húsz éven át maradt egész haláláig, míg szeretője önkéntes távozással vonta el magát az előbb baráti indulatú uralkodó haragja elől: csak Tiberius alatt merészelt (Kr. u. 20.), testvérének magas tekintélyétől támogatva, visszatérni, de akkor is kizárva maradt az udvartól és minden magas állásból.

Épen e végzetes évben (761), késő ősszel történt, hogy Ovidiust egy szigorú szavakban fogalmazott császári edictum Tomiba száműzte. Világos tudósításunk nincs e kemény büntetés okáról és alkalmáról. Minden más forrás teljesen néma. Csak az, a kit érintett, beszél az elfárasztásig sokszor balsorsa okáról, de mindig rejtélyesen czélzó, homályos kifejezésekkel. Az eseményről, melyet bűnéül tulajdonítanak, hallgatnia kell, nehogy megújítsa Cæsar fájdalmait, (Trist. II. 208. kk., Pont. Lev. I. 16. 21. kk.); nem szabad védnie magát, nehogy még jobban ártson magának (Trist. I. 1. 21. kk.). A «sértett fejedelem haragja» sújtotta őt (Trist. IV. 10. 98.). Nem ésekély vád az (Trist. II. 122.), mégsem tett semmit, a mit valamely törvény tiltana (Pont. Lev. II. 9. 71.). Nem volt szándékos véték (nem *scelus*: Trist. IV. 10. 90.), hanem tévedés (*error*: Trist. I. 2. 98. kk., 3. 37., II. 109. III. 3, 75.), mely magával ragadta, ostobaság (*simplicitas*: Trist. I. 5. 42.; *stultitia*: III. 6. 35.): csak oktalannak és csüggedőnek (*non sapiens . . . timidusque*: Pont. Lev. II. 2. 17. v. ö. Trist. IV. 4. 39.) lehet joggal mondani. Hibázott, de nem törekedett azért jutalomra (Trist. III. 6. 64.). Ha egy régi barátjának, kivel különben mindent közölt, elmondta volna titkát, ennek tanácsa megmenthette volna (Trist.

III. 6. 11. kk.). A nélkül, hogy tudná, tanúja lett szeme egy bűnnek (Trist. III. 5. 49. k.: v. ö. II. 103. kk.), véletlenül megismert egy halálos bajt (Trist. III. 6. 28.). A nagy urakkal való érintkezés végzetes lett reá nézve (Trist. III. 4.). Nyíltan bevallja bűnének másik részét, a «Szerelmi művészet» költeményét, melyet kárhoztat. Ezzel már rég magára vonta Cæsar nemtetszését (Trist. II. 7. k.); e három könyv megölte saját atyját (Trist. I. 1. 111. kk.). Azzal vádolják, hogy ez által a paráznság tanítója lett (Trist. II. 211. k., 345. k.) és ezzel kigúnyolta a juliusi törvényt (Pont. Lev. III. 3. 57.).

Alapjában véve nem nehéz e leplezett vallomásokból kihámozni a tényleges magvat, mely a kortársak előtt nagyon is ismeretes volt (Trist. IV. 10. 99. k.). Ovidius bizonyára tanúja volt egy bűnös találkozásnak Julia és Silanus közt, ez utóbbival baráti viszonyban kellett állnia, s a nélkül, hogy sejtené, miről van szó, alkalmat szereznie a találkozásra. Midőn a bűnösöket tetten érték, közelökben (talán a költő lakásán) a «Szerelmi művészet» egy példányát találták. E körülmények elegendők voltak arra, hogy fölgerjesszék a császár legnagyobb haragját. Ovidiusban látta a csábítót, neki tulajdonította az erkölcsi bűnrészességet nem csak ez egyes esetért, hanem a római társadalom általános erkölcstelenségeért is, s azért régóta izzó haragjának egész súlyát érezte vele, midőn törvényének áthágójára ugyanazt a büntetést szabta, mint unokájára. Nem a senatus vagy a bírák ítélete volt, hanem közvetlen cabinet-parancs (Trist. II. 131. kk.), mely a sújtott embernek azt az egyetlen vigasztalást hagyta, hogy a kiutasításnál (relegatio) maradt, és megkimélte a számkivetéstől (exilium), mely polgári halálát vonta volna maga után. Így birtokában maradt polgári jogának és

vagyonának (Trist. IV. 9. 11., V. 2. 56.). De költeményeit eltávolították a császári könyvtárakból (Trist. III. 1. 65. kk., Pont. Lev. I. 1. 5. kk.); úgy látszik, a «Szerelem művészeté»-nek még magán-birása is el volt tiltva (Trist. III. 14, 5. k. Pont. Lev. I. 1, 12.). Távolság volt Rómától, midőn lesújtott a csapás, és senki sem mert szót tenni érte (Pont. Lev. II. 7. 52. kk.). A fenyegető zivatar első híre. Elba szigetén kapta, barátjának, Maximus Cottának kérésére vonakodva gyónta meg a gonosz esetet és tőle is éles kárhoztatást kellett hallania (Pont. Lev. II. 3. 83. kk., 61. kk.). Rómában, a jó barátok csapatát, mely eddig körülvette, szétszóródva találta (Trist. I. 9. 17. kk.). Csak «kettő vagy három» maradt hű az eltiprotthoz, köztük Atticus (Pont. Lev. II. 4. 7., talán Trist. V. 4.) és Celsus (valószínűleg a horatiusi epistolákból ismert Albinovanus Celsus). Ez visszatartotta a kétségbeesettet attól, hogy kezet emeljen magára, és befolyásos pártfogók, mint Maximus Cotta, közbenjárására utalta. Hűségéért való háláját Ovidius egész életén át megőrizte szívében és végül is a szeretett barát halálára írt, meleg érzésű gyász-elegiában (Pont. Lev. I. 9.) fejezte ki.

Tél kezdete volt, midőn a boldogtalannak nem csak hazájától, hanem családjától is el kellett válnia, mert neje Rómában maradt. Leánya, mit sem tudva apja sorsáról, Libyában időzött (Trist. I. 3. 19.). Egy megragadó elegia, melyet néhány héttel később útközben költött (Trist. I. 3.) leírja a szomorú éjszakát, melyben búcsút kellett vennie. Sem ideje, sem eszmélete nem volt, hogy a hosszú útra kellőleg előkészüljön. Egyik-másik barátja jelen volt, neje zokogva tartotta karjaiban a síró férjet; a ház minden zuga, mint temetéskor, könnyekkel volt tele. Mindig újra meg újra adta az utolsó csókot, míg a hajnali csillag ragyogva

fölkelt. Jajkiáltás hallatszik, a nő újra kívánja, mint már előbb, hogy a számkivetésbe követhesse férjét, s midőn ez átlépett a küszöbön, ájultan összeroskad.

«Bús elegiáinak» (Tristia) első könyve szemléltető tudósítást nyújt élményeiről és hangulatáról az utazási hónap alatt. Deczemberben az adriai tengeren volt (11, 3). Viharok hajótöréssel fenyegették (2), a joniai tengerbe vetették s az illyriai partról visszaúzték az italiai partra (4). A korinthetai földszoroson szekéren hajtott át. A kenchreai öbölben egy jó gyorsvitorlás, evezősökkel ellátott hajót szerzett, mely az aegaei tengeren át Iliumba, aztán az imbrosi kikötőbe és Samothrakéba vitte. Innen a hajót (valószínűleg a nagyobb málhával) a Hellesponton, Propontison, Bosporuson át, a Pontus nyugati parjának hosszában Tomiba indította, míg maga egy másikkal Tempyrába ment át a thrák parton (11), hogy innen (bizonyára csak a kedvezőbb évszakban) gyalog tegye meg (10) a hosszú utat (368 milia). Az idő viszontagságai, a barátságtalan út, a rablók fenyegető támadásai (I. 44., III. 2. 25., IV. 1. 21. k.) nehézzé és életveszélyessé tették az utazást. Szenvedései, úgymond (5. 45. kk.), végtelenek és minden hitet fölülmúlnak. Mégis minden várakozáson fölül jól elbirta teste a fáradalmakat (III. 2. 13. k., IV. 10. 103. kk.). Pártfogója, Sext. Pompejus (consul Kr. u. 14.), ki akkor talán Moesiában mint legatus viselt parancsnokságot, gondoskodott biztosságáról, több könnyebbítést szerzett neki és ellátta pénzzel (Pont. Lev. 5. 33. kk.).

Minden bajon és viszontagságon keresztül hű kísérője maradt a múzsa. Részint a hajón (2. 4. 11.), részint a valamivel hosszabb tartózkodási helyeken, péld. Samothrakében (10) keletkeztek a Tristia első könyvének elegiái, melyeknek nejjével és otthoni barátjaival legalább levél-

ben kell ápolniok az érintkezést, s részvétet és szószólást nyerniök és a későbbi megkegyelmezésre vagy legalább a büntetés enyhítésére a talajt előkészíteniök. Így az egyiknek hálát mond, ki meleg rábeszélésével először ragadta ki a kétségbeesésből, s kéri a kettőt vagy hármat, ki hű maradt hozzá, hogy ne riasztassa el magát a Cæsar haragjától való félelem által (5. v. ö. 9.). Egy hidegszívű fiatalkori barátjának, ki még Isten hozzád-ot sem mondott neki, keserű szemrehányásokat tesz (8). Nejét megdicséri (6), hogy egy zsákmányszomjas embernek, ki vagyonára áhitozott, bátran szemébe nézett és derék barátok segítségével eltette az útból. Hogy egy ismerősét se állítsa pelengerre, a száműzöttnek le kellett mondania arról, hogy az egyes elfogadókat nyilvánosan nevökön szólítsa (III. 46. 65. kk.), és e névtelenséget a gyűjtemény következő négy könyvében is megtartja; a célzásokból azonban, összehasonlítva a második gyűjtemény neves leveleivel, több személyiséget biztosan föl lehet ismerni.

Kevéssel a thrák út megkezdése előtt, Samothrakéból vagy Tempyrából Rómába küldte az első könyvet Ovidius, bevezető elegiával (1), a könyvhöz magához intézett kísérő levél alakjában. Dísz nélkül, mint a száműzöthöz illik, menjen útjára és köszöntse hazáját. Óvatosan és szerényen lépjen föl. Ha talál valakit, ki a szerzöt sajnálja s magában szelídebb büntetést kíván neki, az legyen áldva. Ha rosszalják a költeményeket s úgy találják, hogy nem méltók szerzőjökre, gondolják meg a körülményeket, melyek közt készültek: még egy Homert is cserben hagyna lángesze ily helyzetben. «Ha el akar valaki téged (a könyvet) dobni, mert tőlem jösz, utald őt a címre és mondd neki: nem vagyok a szerelem tanítója. Cæsar házába, honnan a villám fejemre sújtott, inkább ne is menj: félek az istenek-

től; elég, ha a középosztály olvas téged. Különben járj el a körülmények szerint: ha jó hangulatban van s valaki egy jó szóval vezet be hozzá, lépj közelebb, csak ne ingered fel újra. Ha házam belsejébe jutsz, ott sorban felállítva fogod találni testvéreidet» (a Szerelmi művészet három könyvét), «félreeső helyen, homályban. A Metamorphosisoknak mondd meg, hogy az én arczom is átalakult, sírás által.»

Végre, talán tavasszal, elérte szomorú czélját. Tomi (ma Küsztenlse), egykor a kalmárkodó miletosiak gyarmata, akkoriban római erősség volt Moesia tartomány legszélso keletén, a Pontus Euxinus nyugati partján (a mai Dobrudsában), félig görög, félig geta népességgel, melyben a barbár elem uralkodott a görögön (III. 9. 1., V. 7. 11. k.). Az első, a mit a boldogtalan költő innen kibocsátott, kegyelmi kérvény volt Augustushoz, egy csaknem 600 verset magában foglaló, gondosan kidolgozott elegia alakjában, mely egymaga megtölti a Tristia második könyvét. A császár gyakran tanúsított szelidségéhez fordul, esküszik, hogy mindig odaadó híve volt, s költeményeinek, a Metamorphosisok befejezetlen művének is számos helyére hivatkozik (63.), melyek neki hódolnak, hivatkozik eddig feddhetetlen életpályájára is. Megindító rhetorikával kéri, hogy, mivel életét úgyls meghagyta, legalább enyhébb és közelebb helyet jelöljön ki lakásául, hol biztosabban és nyugodtabban élhetne. Itt a birodalom legvégső határára van száműzve, eilenségek között, s fél, hogy ezek kezébe esik. Mivel számkivetésének két oka közül (carmen et error) az egyiket, a tényleges esetet, el kell hallgatnia, annál kimeritőbben foglal kozik hirhedt költeményének védelmével. Határozottan kimondta volt, hogy nem ír tisztességes nők számára. A buja képzelmet még Ennius

Annalisai vagy az Aeneis, sőt az istenekre való gondolat is ingerelhetik. Egyenes ellentétben korábbi fillentéseivel kijelenti a bűnbánó bűnös, hogy nem lehetett tanítója oly dolgoknak, melyekhez maga sem ért; erotikus tréfáinak nagy része merő költés; könyvből nem szabad a szerző erkölcesire következtetni. Fölötte érdekes módon hozza föl a bűntársak egész sorát, Anakreontól Vergiliusig, és későbbi műveire, a tragédiára, a Fastira és a Metamorphosisokra hivatkozik annak bizonyosságául, hogy ama gyermekjátékok után komolyabb feladatokra szentelte magát.

Kérelmének rögtöni meghallgatására bizonyára nehezen számolt a költő. Nem várva meg az eredményt, tovább is küldözte hazájába megindító panaszait, melyeknek egyhangúságát könnyű kárhoztatni. Meg lehet azt érteni, ha a magányos ember helyzetébe képzeljük magunkat, s ennek múltjával való ellentétét magunk elé állítjuk és megfontoljuk, hogy alapjában véve jelenlegi életének rajza és vágyódása a haza után, oly levegő után, melyben legalább szellemileg lehetne lélekzenie, mégis csak az egyetlen tárgy volt, melyről övéinek haza írhatott. Világfi létére, ki kényelmesen gondtalan életre született (III. 2. 9. V.), kit elkényeztetett Italia szelíd éghajlata és a felséges természet, mely képzelmének kimeríthetetlen képeket nyújtott, ki a biztosított jólét minden kényelme, a leggazdagabb, legserkentőbb érintkezés által minden idegszálával a szép Rómán csüggött, most egy sivatag pusztá közepén látta magát, mezők és fák nélkül, hol sem szőlő, sem alma nem termett, földjei szegényesen vagy sehogy sem voltak művelve, hol nem nőtt más, mint keserű ürömfű, mert mindig kellett félni a barbár csordák rabló betöréseitől, melyek az Istroszon átözönlöttek (III. 10. 4. k., 66. kk., V. 26.,

7. k., 10. 23. k., Pont. Lev. I. 3. 49. kk., 7. 9. kk., III. 1. 11. kk., 8. 15.). Pelignumi jószágára gondolt és a bájos keretekre, melyeket saját kezével oly szeretőleg ápolt. E sivatagban is szívesen vezetné az ekét, juhokat és kecskéket legeltetne, de a város fala és az ellenség között nem volt arra tér (Pont. Lev. I. 8. 39. kk.). Kellemes kirándulások helyett unalmas élet az elzárt város-kapú és az örökkel megrakott falak mögött (III. 14. 41. kk., V. 7. 13. kk.). Az utczák tele vannak sarmatákkal és getákkal, lóháton, tegezzel, íjjal és nyilakkal fegyverezve, oldalukon a fenyegető törrel, zordon arczczal, nyíratlan szakállal és hajjal. Alig látszottak neki embereknek ez alakok, inkább farkasoknak: nem tisztelnek semmi törvényt, a jog meghajlik a kard előtt. Gyakran véres harcok támadnak a piac közepén (V. 7. 45. kk., 10. 31. kk., Pont. Lev. I. 2. 15. kk.). Majd megismerte a tél borzalmait, a jeget és havat, melyet sem a nap, sem az eső nem olvaszt meg, az éjszaki szeleket, melyek tornyokat ledöntenek, háztetőket elvisznek. Látta a nadrágviselő benlakókat bundába és csuklyába burkolva, zúzmarás hajjal és szakállal, látta a bort megfagyni a hordóban, a széles Duna folyót kemény kéreggel fődve, mely lovakat bírt el és a sarmaták ökörfogatú szekereit. És e jéghídon át jön az ellenség gyors paripán, pusztítva és rabolva, rémületül a benlakóknak, kik vagyonukat elhagyva menekülnek. Marhát és szekeret, s abból, mije a szegény parasztnak még van, annyit hurezolnak el a rablók, a mennyit birnak, a kunyhókat leégetik; a foglyokat hátukra kötött kezekkel viszik el, másokat elejtetik a mérgezett nyilak (III. 10.). Váratlanul jön az ellenséges csorda, mint a repülő madár, gyakran a város utczáin, zárt kapuk mögött szedik össze halálos nyilaikat (V. 10. 19. kk.). Ő maga is kénytelen volt sisakot, kardot és paj-

zsot ölteni, ha a toronyór jelt adott. Jaj annak, a kit ilyenkor kinn a mezőn lep meg az ellenség (IV. 1. 73. kk.).

Első benyomását a rendeltetése helyére való megérkezésekor a boldogtalannak egy elmélkedése (III. 2.) tükrözi vissza. Mikor már mögötte voltak az út fáradalmi és veszélyei és megpihenhetett, akkor lett csak egészen világos előtte sorsának kegyetlen változása: Róma és háza és minden, a mit elvesztett, élénken tűnt fel szeme előtt. Nem tudott mást tenni, mint sírni, és semmit sem kívánt epe-dőbben, mint a mielőbbi halált. Beteg lett (bizonyosan váltólázban), mert a zordon éghajlatot, a mocsaras levegőt nem bírta el, és nem szokhatott a rossz vízhez (mocsár és tengeri só vegyítve). Mennyire nélkülözötte kényelmes háztáját! Orvos, barát nem állt vigasztalólag ágyánál, még gyomrának megfelelő élelmet sem kaphatott (III. 3., Pont. Lev. II. 7. 74., III. 1. 17. k.). Megérkezése óta álmatlanságban szenvedett, elsóványodott, bágyadtnak és hervadtnak érezte magát testben és lélekben (III. 8. 23. kk.). Beteg ágyáról idegen kéz által irat nejének (III. 3.). Minden gondolata hazájában van, mindenek előtt nejénél: róla beszél éjjel-nappal, lázas képzelgéseiben is. «Ha oly közel volt végem, miért nem engedtetek hazámban meghalni, ti istenek! Most siratatlanul idegen földön kell meghalnom, nem búcsúzva el szeretteimtől, az utolsó tisztesség nélkül.» De neje ne nagyon búsúljon utána, örüljön megváltásán. Bárcsak lelke is semmisülne meg testével, nehogy sarmata árnyak közt találjon honolni. Kívánja, hogy legalább hamvát vigyék haza kis edényben és a kapu előtt az országúton temessék el. Megrendeli síriratát, de büszke önérettel utal műveire, melyek szerzőjöknek, ámbár ártalmára voltak, nevet és hosszú tartósságot biztosítanak.

Hosszú tél után (a nap-éjgyen körül) tavasz lesz

(III. 12.). Fiúk és leányok most ibolyát szednek a réten, a fecske dalol és a vetések csiráznak. A hol szőlő és fa nő, ott duzzad a nedű, de a geta parton nincs szőlő, nincs fa. Rómában vidám ünnepek és játékok vannak: ah! négy-szeresen, sőt számtalanszor boldog, kinek a várost élveznie lehet! A szegény száműzött a tavaszt a hó és jég olvadásán veszi észre. Ha a hajózás újra megkezdődik, szorgosan ki akarja kérdezni a megérkező hajósokat: persze, ritkán jó valaki Italiából e révben szegény partra. A ki Cæsarnak a lázadó Germanián vívott diadaláról tud neki beszélni, azt vendégszeretőleg akarja ellátni. «Ah bár nekem is csak vendégtartózkodás volna szánva a skythiai földön!» Ugyanazon időben, márczius 20-án, éri meg első születésnapját az idegen földön (III. 13.). Ünnepről nem lehet szó. Egyetlen kívánsága, hogy születésének *geniusa* ne térjen vissza többé e helyre. Bacchus ünnepén, a Liberalián (márcz. 17.), emlékezteti az istent, mint ünnepelte többször vidáman e napot bor mellett barátjaival. Bár éreznék hiányát körükben és mondanák ki hangosan! (V. 3.) Nejeének születésnapjára szokott szerencsekívánatait küldi (V. 5.): ez egyetlen ízben az év folytán akar fehér ruhát öltetni, gypoltárt emelni, a tűzhelyet koszorúkkal ékesíteni. Az áldozat füstje, mintha megértené, nyugatra Italia felé húzódik. Ő az ő Penelopéja: bár engednék hozzá való szeretetből az istenek, hogy Ulixese egykor hazatérjen.

Az idő nem hozott neki vigasztalást. Kétszer visszatért már az ősz, tehát a harmadik év, eltávolítása után, és még mindig oly boldogtalannak érezte magát, mint kezdetben, sőt még nagyobb fokban, mert már jól ismerte sorsát és nem volt meg az az ellenállási ereje, mint akkor (IV. 6.). Haja szürkülni kezd, érzi az idő közeledtét, midőn szerető házi ápolásra lenne szüksége, midőn övéinek kedélyes kö-

rében a házi tűzhelynél vagy apái jószágán költői munkáiba szeretne elmélyedni: de tőle meg van tagadva a rév, az aggkor nyugalma (IV. 8.). Triptolemus szekerét, Medea sárkányfogatóját, Perseus szárnyait kívánja magának, hogy hazáját és hű barátainak, nejének kedves arcát viszontláthassa (III. 8.). Ha éjjel megpillantja az égen a medvescillagzatot, mely az ő háza fölött is ragyogott Rómában, akkor betérnek gondolatai nejéhez, kinek hűségében nem kételkedik (IV. 3.). Mily kedvben lehet? «Jobb volna neked, ha halálomat kellene gyászolnod. Jaj nekem, ha szégyelned kell magadat miattam, neked, a száműzött nejének! Hol van az idő, midőn büszke voltál reám?» De épen férje boldogtalansága nyújt alkalmat nejének, hogy kitűnőségét megmutassa és fényes példát adjon (leleplezett felhívás, hogy megkegyelmezését szorgalmazza). E gyűjtemény szép végkölteményében is (V. 14.) fájdalmas ironiával mondja, hogy minden boldogtalanság mellett mégis férje által híres és ezért sokan irigylik, a nélkül, hogy föl kellene magát áldoznia: csak szeretetet és hűséget kívánnak tőle. Szeretné, ha maga fordulna kéréseivel a császárhoz, de ő nem mer s férje panaszkodik e miatt (V. 2 a), s most újra esengő kérvényt állít össze a császárhoz, hogy megengedtéssék neki, más helyen nagyobb biztosságban — lenni nyomorultnak (V. 2 b).

Bensőséggel mond köszönetet a szeretetért és részvétért, melyet egyik-másik barátjától az utóbbi nehéz időben Rómában tapasztalt, a segítségért és védelemért, mely eltávolítása után részére jutott (III. 4. 5., IV. 5., V. 4. 9.). Az a legfőbb célja, hogy fentartsa összeköttetését a hazával. Persze alkalmat is talál panaszkodni, hogy az egyik, kibe eddig különös bizalmat helyezett, cserben akarja hagyni (V. 6.). Egy hanyag barátját, ki az elválás óta nem írt neki,

figyelmezteti a harmadik évben (IV. 4.). Szép növendékének, Perillának, bizalmas üdvözetet küld (III. 7.): ne lankadjon törekvésében, mert a szellemi kincsek az egyedüliek, melyek megmaradnak. Neki sem maradt egyebe, mint szelleme és híre; e fölött nincs Cæsarnak hatalma: «a míg a diadalmas Róma hét halmáról végig tekint a föld kerekéségén, olvasni fognak engem». A költőt tehát még nem hagyta el büszke önérzete. A negyedik könyv utolsó elegiájában (10.) mint saját életrajzírója lép föl. Köszönetet mond a múzsának, hogy már életében nagy nevet adott neki, hogy a legnagyobb költők mellé állítják és a kedvetlen bírálat nem meri megtámadni műveit. Nejét is vigasztalja, a ki panaszkodott, hogy valaki száműzött nejének szidalmazta őt (V. 11.): még nem merült el a hajója.

A mennyire lehetett, figyelemmel kísérte száműzetéséből a közeseményeket, és hogy hazafias érzületét bizonyítsa, meg is előzte az eseményeket és örvendező várakozással ünnepelte. Midőn Varus veresége után Tiberius Germanicussal újra előnyomult Germaniában (Kr. u. 10. nyarán), a diadalnak, melyet lelkében előre látott, egy, Augustus fülének szánt költeményt szentelt (IV. 2.). Festői leírásban vonul el előtte lelkében a büszke menet, mintha a nézők közt állna és megjegyzéseiket hallaná a részletekről. Persze ennek a hódolatnak is az a panasz a vége, hogy mindezt csak a távolból és későn fogja hallani s nem láthatja saját szemével.

Néha még kísérletet tett régi mesemondó művészetében. Új lakhelyének, Tominak, görög neve kedvet ad neki, hogy megmagyarázására elbeszélje a mondát, hogyan darabolta szét a kis Absyrtust Medea (III. 9.). A taurisi Chersonnesus közelsége, hol Diana oltárán embervér folyik, Orestesre és

Pyladesre s szerencsés megmenekülésökre vezeti. Bár vinnék őt is haza kedvező szelek, miután az istenség kiengeisztelődött (IV. 4.)! És még egyszer (Pont. Lev. III. 2.) elmondhatja e történetet egy taurisi öreg skythával egy társas együttlét alkalmával Tomiban, kimerítőleg (Euripides után) és elbűvölő őszinteséggel, hogy otthoni barátjainak az önzetlen odaadás példáját kösse lelkökre.

Ily virágok persze ritkák. Egészben véve egyhangúaknak és unalmasoknak találták panaszos dalait. Ő maga lefegyverzi a bírálatot (IV. 1.) a megelőző vallomással, hogy nem dicsőséget, hanem enyhülést keres az elegiákban. Hiszen a fegyencz is énekel kemény munkája mellett, a szolga, ki a hajót víz ellenében vontatja, az evezős, a fáradt pásztor és a fonó szolgáló. Persze azt kívánja, bár soha se kezdett volna a múzsákkal, de most már nem nélkülözheti őket. A ki mulattató és pajkos költeményeket kíván, az ne olvassa a Tristiát. Miért panaszkodik annyit? Mert sokat szenved, és az egyetlen enyhülést a múzsa nyújtja számára. «Adj vissza nőmnek és hazámnak, úgy ismét vidám leszek, de csak azt fogom dalolni, a mit Ő helyesel. De, mondják, legalább hallgatva viselhetnéd balsorsodat. Hiszen még Phalaris is megengedte áldozatainak a bikában a jajgatást. A költemények rosszak, elismerem, de ki kényszerít, hogy elolvassd? A sauromaták számára még elég jók: azért küldöm hozzátok, hogy valamikép érintkezésben maradjak veletek» (V. 1.).

Mindenesetre legszomorúbb volt, hogy maga is észrevette szellemi hanyatlását. Könyv nem volt kapható, thrák és skytha hangok ömöltek fülébe, a kevés görög maradványt elrontották a geta hangzatok, és senki sem volt, ki a költő verseit, ha fel akarta volna neki olvasni, megértette volna, ki csak a legközönségesebb dolgokban is latinul fe-

jezhetette volna ki magát. Így ő maga volt kénytelen, sarmatául és getául tanulni, s rémülettel vette észre, hogy mindinkább elveszti az anyanyelve fölötti biztos uralmat (III. 14. 32. kk., IV. 1. 89. kk., V. 7. 51. kk., 12. 53. kk., v. ö. Pont. Lev. I. 5., IV. 2.). Egész egyedül önmagára volt utalva. Néha már a szavakat sem találja. Gyakran erőt vesz rajta a kétségbeesés s a tűzbe dobja verseit. Egy barátja azt tanácsolta neki, hogy költői munkákba merüljön. De honnan vegye a hangulatot? Azt is érzi, hogy tehetsége lassanként kiapad. Ha a leírtat átolvassa, szégyenli magát, és még sem akar semmit sem javítani, mert irtózik a fáradtságtól. Minek is? Hiszen még eddig egy munkája sem használt neki. Csak tovább ír, mert úgy szokta meg, mert ivásban és koczka-játékban nem leli kedvét. Keserű ironiával kijelenti, hogy megelégszik azzal a dicsőséggel, hogy a geták közt a legjobb költő; itt van számára Róma; a színtérrel, melyet a nagy istenek neki rendeltek, meg van elégedve műzsája. Mit is segítne rajta a messze távolból jövő tetszés?

A személyes elkeseredés ez időben mégis oly sajátzerű költői kifakadást idézett elő, mely legalább azt bizonyítja, hogy a boldogtalan szerző még nem vesztette el a mythologiai és rhetorikai fegyverzet, a nyelv és a verselés fölötti bámulatos uralmát. Egy irgalmatlan üldözője, talán ugyanaz, ki a «Szerelmi művészet» sikamlós helyeinek felolvasásával először gyújtotta lánggra Augustus haragját (Trist. II. 77.) és tovább szította, mindjárt Ovidius elűtazása után gyalázatos eselszövényt kezdett azon czélből, hogy saját előnyére teljesen és mindenkorra tönkre tegye a távollevőt. Midőn a katastropha kitört, már akkor kellett volna segílyt hoznia. E helyett zsákmányt akar szerezni a tűzvészből. Zaklatja az elhagyott hitvest, arra czéloz, hogy

a száműzöttet megfoszsa vagyonától és megvonja tőle aggkorára az ellátást. Mint nyilvános szónok a piacon mérges nyelvvel kiabál a költő erkölcesi ellen (Trist. I. 6.). Úgy látszik tehát, hogy célja volt utólag formasierű vádat emelni, a büntetést súlyosbitani, a kiutasítást valódi számkivetéssé változtatni, mely esetben az elkobzott vagyon egy része a feladónak jutott volna díjúl. A Tristia több elegiája van e kaján ellenség ellen irányozva. Ovidius a gonoszlelkű embernek, ki lábbal tiporja az üres árnyékot, Perillus sorsát kívánja, ki a tőle feltalált kínzást először volt kénytelen kipróbálni (III. 11.). Megtorlással fenyegeti (IV. 9.), ha tovább folytatja gyűlöletes munkáját. Még rendelkezik a múzsa fegyvereivel és hangja addig hallatszik, a meddig a föld kereksege ér, szárazon és tengeren át: a kit bevádol, az meg van bélyegezve mindörökre. Figyelmezteti (V. 8.) Fortuna forgandó kerekére és Nemesisre, ki megbünteti a kevélységet: a lap megfordulhat, a száműzött visszatérhet, az ellenség számkivetésbe mehet.

Fenyegetését Ovidius a híres elegiában, *Ibis*-ben váltotta be, melyet 55-ik életévének befejezése előtt kellett írnia, mert a bevezetésben kijelenti, hogy a tíz lustrum alatt, mely mögötte fekszik, múzsáját soha sem használta fegyverül. Ugyanily czímű, csekélyebb terjedelmű költeményt, valószínűleg szintén distichonokban, intézett egykor Kallimachos tanítványa, Apollonius ellen, kivel a költői művészet alapelvei fölött halálos ellenségeskedésbe jött. Az utóbbi szerzője volt egy költeménynek, Naukratis, görög gyarmat alapításáról Alsó-Egyiptomban, s ezért hálából e város lakói nagyra becsülhették, talán a polgárjoggal is megajándékozták: mert így lehet legegyszerűbben megmagyarázni, hogy alkalmilag naukratisinak nevezik. Mivel pedig ugyanott a tisztátlan madár, Ibis, Theuth istennek

volt szentelve s vele együtt tiszteletben részesült, Kallimachos ama gúnykölteményben ellenfelét, az újdonsült «naukratisit» valószínűleg Ibissel hasonlította össze. Fájdalom, semmi sem maradt fenn belőle. Csak azt tudjuk, hogy a szerző ellenségének elátkozásait «homályos történetekbe», azaz példák felhőjébe burkolta, minden lehető balesetet kívánt áldozatának, mely valaha halandót, akár a mythusban, akár a valóságban ért. Bővített, művészileg kidolgozott átídomítása volt ez a népiesátkozó formuláknak, melyek ólomtáblákra jegyezve még megvannak, mint a sötét boszú kitörései gyűlölt személyiségek ellen.

A kallimachosi költemény mintájára, mely, mint előbb láttuk (I. köt.), épen nem állt egyedül a görög irodalomban, Ovidius átadta ellenfelét minden bajnak, melyet emberi képzelem és emlékezés gondolhat. Épen nem fordítás: különben a szerző beszéd-folyamának közepette nem kívánhatta volna ellenségének többek közt ama «kis könyvecske» tartalmát is (447. k. v.). A hasonlóság a sajátyszerűen sötét színezésben van, a mint a varázsmondatokban szokott lenni, a tudós czélzások formájába öltöztetett hyperbolák nyomasztó tömegében, mely mintegy eltemeti a boldogtalant. Születése napján és újévkor olvassa fel neki valaki e szörnyű litániát. A jelenet úgy van gondolva, mint valami áldozat: a költő mint pap ténykedik, gyászoló tömeg van jelen, hallgatva, sötét ruhába burkolva; az oltárnál áll az áldozat, kötelékekbe fonva. Hatalmas periodussal hívja fel tanúkul az isteneket, a természet és az alvilág minden hatalmát és az átok foganatosítását kéri tőlök, s valódi papi óvatossággal mindjárt kezdetben megállapítja, hogy azokat a büntetéseket is, melyek határozottan nincsenek megjelölve, szenvedje az áldozat, és semmit se segítsen rajta, hogy neve nincs határozottan kimondva: az bünhödjék,

kire az imádkozó gondol. Legelőször kiközösíti: mindenkitől, az egész természettől is eltaszítva, nyomorultan, segítség és pihenés nélkül bolyongjon, és sokáig hiába kívánja magának a halált. Kedvező előjelek az átkok beteljesülését ígérk. Elmúlhatatlan gyűlöletet fogad, meg nem szűnő kínokat életben és halálban kíván a bosszuló áldozatának, mely már vészes születés óta el van kárhozva. A Párkák akkor megjósolták, hogy dálnok fog jönni, ki sorsát hirdeti neki. Most már itt van és csak most (250) kezdődik a «történetek» csaknem végtelen sora, melyeknek mindegyike szabály szerint egy-egy distichonba van szorosán befoglalva. Kábító zápora ez a borzalmaknak és szörnyűségeknek, a test és lélek szenvedéseinek, mely mintegy forgószéltől hajtva a gyűlölt emberre zuhog, szilárd rend nélkül. Néha hasonló eseteket mintegy csomagokba gyűjt, de aztán ismét önkényesen össze-visszahány mindenfélét; előbbi képek újra visszatérnek: megszakítás és szünet nélkül rohan a dühöngő hegyi folyam a völgy felé. Utolsó kívánsága: sarmata és geta nyilak közt élj és halj meg e tájon. Mindez azonban csak egy kis foglaló, nehogy a jó barát arról panaszkodhassék, mintha nem gondolnának reá. Jövőre még több olvasni valót fog kapni valódi nevével és az igazi harczi rhythmusban, az iambusban.

Hiába igyekszünk az Ibis személyiségét kikutatni: hiányoznak erre a szükséges támpontok. Nem sokat ér, ha azt mondják róla, hogy tisztátlan anyja Afrika nyugati partján az alliai csata boldogtalan napján (jul. 18.) szülte (219. kk.). Még azt sem lehet megmondani, vajjon a költemény még a szerző életében jelent-e meg Rómában? Nem emlékszik meg többé róla, és azt nem várhatta, hogy ezzel megszabadulásának reményeit javítja, ellenségét lefegyverzi és a legfelső helyen rokonszenvet talál. Sőt ha fenyegetését,

a név megemlítését, be akarta volna váltani, a törvénnyel jött volna összeütközésbe. A válogatott tudományosság teljessége, mely a példákban le van téve, bizonyítja, a mi különben magától érthető, hogy a költő számkivetésében sem volt elhagyva a könyvektől. Kallimachosán kívül többek közt egyik-másik kézikönyve is nála lehetett, melyben a példák, a mint a költői háztartásban nélkülözhetetlenek voltak, egynemű csoportok szerint voltak összeállítva.

A *Tristia* öt könyve a Kr. u. 12. év tavaszáig terjed és mindegyikét egyenként küldte a szerző Rómába, mindegyiket (a másodikon kívül, mely csak az Augustushoz szóló egy költeményt tartalmazza) bevezető elegiával látta el, melyben a szerző utasításokat ad a távozó könyvnek, hogyan lépjen fel Rómában (I.), vagy a könyv beszél és a nézőnek ajánlja magát (III.), vagy a szerző saját személyében kér elnézést (IV. V.). A végköltemények is célzatosan állnak helyökön: a visszatekintés az első könyv tartalmára, hátrahagyott műveinek ajánlása az irodalmi pártfogónak (III. 14.), a nagy önéletrajz (IV. 10.), és nevének a dicsőséggel való vigasztalása (V. 14.). Azt a célt, hogy a büntetés enyhítését kieszközöljék, nem érték el. Hiszen a császár haragja még saját rokonai ellen is kérlelhetetlen volt, kik az erkölcsi törvényeket megsértették. És ki mert volna a régi sebekhez nyúlni? Mégis úgy látszik, hogy idővel kissé enyhült a hangulat, úgy hogy veszélytelen volt a számüzöttel való érintkezést bevallani és költői leveleket kapni tőle.

Ezért a második gyűjteményben, a *Pontusi Levelek*-ben, a levélvevők nevei csaknem általában meg vannak nevezve. Maga a szerző azt akarja, hogy küldeményeit a személyes tisztelet és szeretet bizonyítékainak tekintsék és világosan mentegetőzik, ha valamelyikre csak későn kerül a sor. Csak

kevesen nincsenek megnevezve. Egy túlságosan aggódó csak így akarta (III. 6.); egy hálátlan, egyik legrégebbi fiataalkori barátja és a költő egykori tisztelője, többé nem akarja ismerni, sőt kigúnyolja (IV. 3.). Egy sort sem írt a száműzöttnek, talán ugyanaz, kinek hidegsége és tartózkodása ellen Ovidius már a Tristiában (I. 8., IV. 7.) panaszkodott. A három első pontusi könyv levelei először egyenként jutottak elfogadójukhoz és aztán önkényes, mindenestre nem időszaki rendben, gyűjteménybe foglalta a törvényszéki ügyvéd Brutus és átadta a nyilvánosságnak. Hozzá vannak tehát intézve a megszólítások a kezdetén (I. 1.) és végén (III. 9.), melyeknek a költemények számára az olvasónál, Augustusnál is, szíves fogadtatást kellett szerezniök. A Kr. u. 13. év teléig terjednek, a negyedik könyv levelei 16. nyaráig.

Első sorban állnak a költőnél előkelő, befolyásos személyiségek, részben sokkal ifjabb emberek, kiknek családjával a jó időkben viszonyban állt. Bölcsőjüktől ismerte a nagy Messalla, elhunyt pártfogója két fiát, kik mindketten nagy hívei voltak Tiberiusnak (I. 7., II. 2., talán Trist. IV. 5.): Messalinust, az atyai ékesszólás örökösét, kit Tibullus ünnepelt és M. Aurelius Cotta Maximust (consul 20. Kr. u. I. 5. 9., II. 3. 8., III. 2., 5., 8., valószínűleg Trist. IV. 4. is). Ez kéjes, léha világfi volt, a ki az asztal élveiben való leleményességgel és gonosz élczekkel nevet szerzett magának. Mivel versekben is kísérletet tett, melyeket barátjai előtt is felolvasott, bizonyára inkább vonzódott Ovidiushoz, mint bátyja. Részvevő levelet írt neki, beszédet is küldött hozzá, melyet Rómában a centumviral-törvényszék előtt tartott. Ovidius hizeleg írói hiúságának, nagyon sajnálja, hogy nem hallhatta saját szájából mesterművét (III. 5.). Hajója egyetlen horgonyának nevezi, mely megmaradt

neki: csaknem minden pillanatban maga előtt látja, beszél vele; annál borzasztóbb a bukás, ha a mennyből a Styx-hez, a valósághoz tér vissza. Ha valóban semmi megváltás sincs számára, legalább mondja meg neki őszintén (III. 2.). Más ízben Maximus Cotta ezüst pénzt küldött neki Augustus, Tiberius és Livia fejével. Az epedő költő a képek szemléletébe merül: úgy érzi, mintha ismét Rómában volna. De úgy látszik, hogy szigorúan, fenyegetőleg néznek rá: forró áldáskivánatokkal a császári házra, könyörög kegyelemért. Mindig nyakán akarja viselni a pénzdarabot, mint a védő istenek képét. És már szelidebben tűnnek föl előtte a vonások, meghallgatást ígérve (II. 8.). Sokatmondó, búskomoly viszonzása volt az ajándéknak, melyet pártfogójának más, kellemesebb termékek hiányában Tomi vidékéről küldött: egy skytha új a hirhedt mérges nyílakkal (III. 8.).

Sokkal ifjabbak voltak Ovidiusnál a testvérek, C. Pomponius Græcinus (I. 6., II. 6., IV. 9.) és L. Pomponius Flaccus is. Az előbbi még ártatlan ifjú volt, midőn tagadta, hogy két leányt egyszerre lehet szeretni és az Amores szerzője (II. 10.) az ellenkezőről akarta meggyőzni. Midőn ezt a balsors érte, Græcinus távol volt Rómától. Az ifjabb testvérnek, Flaccusnak, Tiberius, miután egy éjen és két napon át dorbézolt vele egyfolytában, bizalmas kéziratban a kellemes, mindig jó kedvű társalkodó dicséretét adta, s mint ilyent ismerte meg bizonyára Ovidius is a fiatal embert. Talán legtöbbit remélt a költő Paulus Fabius Maximus hatásos közbenjárásától: neki kell a császárt felvilágosítania Tomi helyzetéről. Lehetetlen, hogy a szelid Augustus azt, kinek odaajándékozta életét, ily nyomornak akarja prédául dobni (I. 2.). Tiberiusnak Pannonia fölötti rég hirdetett diadala, melyet végre a Kr. u. 13-ik év január 16-án ünnepeltek, kedvező alkalmat látszott nyújtani nyo-

mós közbenjárásra. Álmában kinyilatkoztatja Amor Ovidiusnak, hogy az általános öröm a dicsőség napján szelidségre fogja hangolni Cæsart és megkegyelmezést hoz neki (III. 3.). Költőileg felöltötzetett felhívás ez Fabius Maximushoz, hogy ez alkalommal derekasan lásson munkához. De a jövendölés nem teljesült be. A költőnek tehát magának kellett fölvenni a szót. Szerencsekivánatot intézett az ünnepen először az ifjú Cæsar Germanicushoz (II. 1.), ki néhány dalmát hegyi erősség bevételénél a Kr. u. 9-ik év nyarán első sarkantyúját szolgálta meg. Míg a fényes diadalt, a mint a szivélyes Fama tudtára adta, nagy vonásokban csodálva szemléli, Drusus fiának hasonló dicsőséges ünnepet jósol, melyet a maga idején szintén meg akar énekelni, ha addig nem vet véget életének egy skytha nyíl vagy geta kard. Tiberiusnak, különös kívánságra vagy barátjainak tanácsára hivatalos költeményt (liber) szentelt a pannoniai diadalról, ez azonban nem maradt fenn. De nem érezte jól magát mellette: a félénk kísérő levél (III. 4.), melylyel a megrendelő Rufinusnak átküldi, joggal hangsúlyozza, mily hálátlan feladat, oly ünnepet írni le, melyet csak hallomásból ismer. Ehhez járul nyomott hangulata, az elkerülhetetlen halasztás, miután mások az üde virágot tépték le, a hatalmas anyag, melylyel nem birkózik meg az elegia. Ő maga sem volt különösen megelégedve munkájával (II. 5, 27 kk.); mintegy az érzett hiányok kiegyeztetésére új diadalt jósol a legközelebbi jövőre, tudniillik a «szószegő» Germanián. A várt jutalom ezúttal is elmaradt. Vigasztaló levelek, a milyent egyszer Rufinus írt hozzá, szabályszerűen ékesítve az állhatatosság épületes példáival, melyet más száműzöttek tanúsítottak, keveset segíthettek a szegényen. A haza iránti szeretet erősebb volt benne, mint minden okoskodás (I. 3.). Persze több

büszkeséget és méltóságot lehetne kívánni neki. Bűnbánó töredelme férfiatlan, alázatos hódolatai és esengő kérései a koldus cliensek hangjáig sülyednek, túlzásai gyanút költenek érzületének őszintesége iránt. Szabadulás utáni nyugtalan vágya keserűvé teszi. Nejének szemrehányásokat tesz, hogy sorsában semmi enyhülést sem tud kieszközölni (III. 1.). Módot kellene találnia, ha nem csak akarná, hanem szenvedélyesen kívánná is. Tartozik ezzel állásának, mint a híres költő neje és a dicséretnek, melyet ez róla énekelt, a háznak is, melyből származik és a nemes Marcianak. Nem kíván tőle hőstettet, csak Cæsar nejét indítsa meg könnyekkel, egy térdreborulással. Pontosán betanítja, hogyan beszéljen és hogyan viselje magát, hogyan válaszsza ki a jó órát és mit kérjen. A nélkül, hogy épen beteg volna, szemmel láthatólag öregszik: ránczok szántják fel viaszhalvány arczát, álma és étvágya rossz és az ifjú erő eltűnik a gond állandó terhe alatt (I. 4., 10.). Lelke csak komor gondolatok számára hozzáférhető; Fortuna, az ingadozó, csak abban állhatatos, hogy őt megrontsa (II. 7., 15. kk.). A halált kívánja magának, de elrémül a gondolattól, hogy egy bisoni paripa patkója tapossa szét sírját (I. 2., 107. kk.). A Pontusi Levelek is újra meg újra hozzák e sötét rajzokat a földről és lakóiról, az élet bizonytalanságáról az ellenségek közepett. Álmok kínozzák, hogy sarmata nyilak elől fut vagy fogságba hurezolják. Ily hangulatban kénytelennek érezte magát, hizelgő levéllel (II. 9., talán 12-ben Kr. u.) az ifjú Cotys király oltalma alá helyezni magát, kinek atyja halála után Thracia délkeleti részét jelölte ki uralkodásra Augustus. Tehetséges, szeretetre méltó fejedelem volt, barátja a költészetnek, maga is kísérletet tett görög versekkel, melyek Ovidiusnak tudomására jutottak, úgy hogy ez mint kollégát szólíthatta meg. Végre

csüggedni kezdett. Többé nem akar terhére lenni otthon övéinek egyhangú, de hiábavaló kéréseivel. Jobb egyszerre a hullámok alá merülni, mint tehetetlen harcban küzdeni az ár ellen (III. 7., v. ö. 9.).

Fabius Maximus is meghalt (14. Kr. u.), mielőtt ígérését betölthette, és még ugyanazon évben, aug. 19-én, Augustus követte őt, ki már kezdett szelidebb lenni, legalább úgy hitte az epedő költő (IV. 6., 15. V.). Most az volt a kérdés, hogy utódját és a trónhoz legközelebb álló herceget, Germanicust nyerje meg. Ovidius apotheosist írt a «menny új lakójáról», melyet Rómában elő kellett volna adni (IV. 6., 17. k.). Sőt geta nyelven is írt (ottani tartózkodásának hatodik telén, 14. Kr. u.) egy dicskölteményt Tiberiusra és házára; felolvasta a benszülöttek egy gyülekezetében és gondoskodott arról is, hogy Germanicus megtudja, mint ítélték ezek róla: ily jó alattvalót vissza kell adni hazájának (IV. 13.). Talán e műve iránti elismerésből történt, hogy a tomiiak koszorúval tisztelték meg. Általában sem ezek a félbarbárok nem voltak oly durvák és műveletlenek, sem ő nem volt oly büszke és hozzáférhetetlen, hogy idővel bizonyos kedélyes érintkezésbe ne lépett volna velök s meg ne találta volna a szellemét és szeretetreméltó jellemét megillető hajlamot és tiszteletet. Ha nem hallották is szívesen hazájok örökös gyalázásait, mégis díszokmányokat ajánlottak fel neki, adómentességet engedtek és a szomszéd városok is kitüntetésekkel halmozták el a híres idegent (IV. 9., 97. kk. 14., 15. k.).

Tiberiusnál s még inkább Germanicusnál kegyben állt Sext. Pompeius, ki iránt Ovidius nem csak szárazföldi utazásának már említett megkönnyítéseért, hanem további pénzsegélyekért is, melyeket, úgy látszik, még Tomiban is kapott, ismételten legbensőbb hálára kötelezettnek jelen-

tette ki magát (IV. 1., 4., 5., 15., Trist. is V. 9.). A Pompeiusok ez utolsó sarjadékának szeretetreméltóságát rajongó kifejezésekkel dicsőíti az anekdota-gyűjtő Valerius Maximus is, ki a proconsul (talán 27-ben) Ázsiába kísérhette. Csak a negyedik könyv levelei közt lép föl a neve, mert megjött az idő, midőn szolgálataira különös súlyt fektettek. Ovidius szerencsét kíván neki a jövő évben (14. Kr. u.) reá váró consulatushoz, melyről Fama hírt hozott neki, és előre látja lelkében, mily fényesen fog lefolyni a hivatalba lépés napja. Részletesen leírja a bekövetkező ünnepélyeséget és végül sajnálja, hogy nem lehet jelen. Megkönnyültnek fogja magát érezni, ha egy napon azt hallhatja, hogy Pompeius hogyléte után tudakozódott (IV. 4.). És télen ismét a messze útra küldi verseit, hogy a már ténykedő consul üdvözöljék és szerzőjük kiolthatatlan hálájáról biztosítsák (IV. 5.). *Salutatio* volt ez a távolból, minőt a nagy úr atriumában teljesített volna hódoló tisztelője, ha Rómában lett volna. Mert egyenesen birtoka egy darabjának nyilvánítja magát (IV. 45.).

Hasonló módon, csakhogy még melegebben és sürgetőbben üdvözli a fent nevezett Græcinust, kit a Kr. u. 16-ik év második felére *consul suffectus*-nak neveztek ki. Az ünnepi elegia (IV. 9.) arra van szánva, hogy a hivatalba lépés reggelén kezébe jusson. A szerző abban a kívánságban leli kedvét, hogy a néptömeg között legyen, mely az új consul kíséрни fogja az utcán: szívesen összenyomatná magát érte. Egyenesen fölkéri, hogy a császárhoz intézendő köszönő beszédében érte is tegyen egy jó szót. Azután pedig mint utódját ünnepli öcscsét, a 17-ik év kijelölt *consul ordinariusát*. Mivel ez praetúrája (valamint később még egyszer consulatusa) után Moesiában volt mint legatus, bizonyosságára hivatkozik, hogy minden igaz, a mit Tomiról

mondott és hogy ottani magaviselete feddhetetlen. Sőt biztosítja, hogy házában Augustus szentélyét állította fel. Képe mellett két oldalt Tiberius és mint az istenültnék papnöje, Livia áll, két unokája is. Minden reggel tömjént és imát nyújt neki, születése napját játékokkal ünnepli, a mennyire szerény módja megengedi. Mivel leírásainak igazságában kételkedtek (IV. 10, 35.), minden alkalmat megragadott, hogy új tanút nyerjen számukra. Azért midőn Augustus halála után Tiberius egy fejedelmi vérből való fiatal embert, Vestalist, küldött a Pontushoz a két hűbéres fejedelem, Cotys és cselszövő nagybátyja közötti viszályok kiegyenlítésére, Ovidius nem mulasztá el őt üdvözölni, az Alpesek bátor fiának katonai érdemeit kiemelni és arra kérni, hogy ha Rómában esetleg jelentést tenne, leírásainak hűségét megerősítse (IV. 7.).

Ily magas rangviselők mellett részben már a megelőző években sem feledkezett meg másokról, kik iránt a költő lekötelezettnek vagy ragaszkodónak érezte magát, vagy kiknek tartós jóakarata adott valamit. Hálát kellett mondania neje anyai nagybátyjának, Rufusnak (II. 11.), egy nagyrabecsült fundi-i földbirtokosnak, ki unokahugán tanácsosal és tettel segített. Szívből jövő részvétet tanúsított a költő Carus is, Germanicus fiainak nevelője, s már egy előbbi elegia (Trist. III. 5.), melyben igen átlátszó czélzás van nevére, szíves hálát és segély-kérelmet fejezett ki, melyet most ismételt (IV. 13.). Cassius Salanus (II. 5.), szónok és Germanicus tanítója az ékesszólásban, dicsérte a Tristiát és részvevőleg nyilatkozott a szerzőről. A rhetoriskolából barátja volt a költőnek a maga idejében hires declamator Junius Gallio, kit barátjának, az öregebb Senecának leírásaiból ismerünk. Ovidiust tudósította neje haláláról s jellemző lelkületére nézve, hogy ez azt feleli, mielőtt

részvétlevele megérkezhetnék, az idő már megvigasztalhatta az özvegyet, sőt talán már új házasság boldogítja akkor (IV. 11.). Tiberius utolsó idejében (32. Kr. u.) Gallio egy ügyetlen indítványa következtében kegyvesztett lett és elvesztette senatusi ülését. Még más fiatalkori- és iskola-társaihoz, részben kiváló költőkhöz írt leveleket, ilyenek: Macer, hajdani útitársa, Ovidius nejének távoli rokona (II. 10.), Cornelius Severus, állandó levelezője (IV. 2.), Albinovanus Pedo, kit arra int, hogy a hűségben hősét, Theseust vegye mintául (IV. 10.), Tuticanus, kitünő, gyermekkora óta testvérileg szeretett társa, ki az ő belátó megjegyzéseivel több javítást eszközölt az ovidiusi verseken. (IV. 12., 14.). A régi idők vidám kellemének egy szikrája tör ki a játssi kísérletekben, hogy barátjának merev nevét a versbe illeszsze, és az ezzel indokolt mentségben, hogy oly sokáig kellett ennek a szeretet jelére várnia (IV. 12.). Nincs a búskomoly humor árnyalata nélkül az összehasonlítás sem saját sorsa és Ulixes bolyongásai közt az Albinovanushoz írt elegiában. Úgy találja, hogy neki minden tekintetben rosszabb dolga van. Hat éven át bírni a szép Calypsót mégsem volt olyan rossz, a szirének dalát hallgatni sem volt fáradságos. Élete egy részét adná azért, ha lotost ehetnék s ennek következtében elfeledhetné hazáját.

Mint a lenyugvó nap fénye tör ki még egyszer fájdalmasan a nagy költő jogos önérzete az utolsó elegiában (IV. 16.), a büszke válaszban gonosz irigyéhez, kivel már a Tristiában és az Ibisben volt dolga. Ugyanez költeményeit is lerántotta. Ovidius művésztársainak véleményére és körükben elfoglalt állására hivatkozik: az elenyészett költő-neveknek művészileg összeállított hosszú sorából az övé mint ragyogó csillag emelkedik ki. Persze szomorúan megvallja barátjának, Cornelius Severusnak (IV. 2.), hogy

költői ere kiapad, hogy nélkülözi azt a szent lendületet, mely hajdan lelkesítette, mert nincs hallgatója. Így csak más időtöltés hiányában ír.

Augustus halála után ismét elővette csonka *Fasti*-ját, nem hogy az egészet befejezze: ezt talán barátja, Sabinus vállalta magára, de ennek munkája is befejezetlen maradt, mert kora halál érte (15. Kr. u. Pont. Lev. IV. 16., 15. k.). Legalább a munka első felének kellett volna új czím alatt szerencsét próbálni Rómában. Hiába emelte ki a császár-hoz írt megindító kérvényében mindjárt Tomiba érkezése után (Trist. II. 547. kk.), hogy a költemény neki volt ajánlva. Midőn az ifjú Cæsar Germanicus (szül. 15. Kr. e.) csillaga magasabbra emelkedett, a boldogtalan költő reménye a jövő uralkodónak e fogadott fiára irányult, ki maga sem volt idegen költői törekvésektől rokon területen és így inkább hozzáférhető lehetett költő társa kérelmeinek. Az Aratea átdolgozása, melyet Germanicus Tiberiusnak ajánlott, kevéssel ennek trónralépte után jelent meg (14. Kr. u.). P. Suillius Rufus, ki Ovidius mostoha leányát vette nőül, Germanicus quæstora volt, és Augustus halála után levélben megígérte anyósa boldogtalan férjének, hogy közbenjár érte. Birjuk a költő feleletét (Pont. Lev. IV. 8.), mely egyszersmind a fiatal Cæsarnak szól, sőt egyenesen meg is szólítja őt (31., 63. v.). Hathatós segítségéhez folyamodik és igéri, hogy dicsőségére hálás lesz verseiben: a költő nem fogja megvetni a költő adományát (67. k. v., v. ö. Fast. I. 25.). Körülbelül ez időtájt (15. Kr. u. ?) vagy valamivel később jöhetett Ovidiusnak eszméje, hogy a *Fasti* Germanicusnak ajánlja. Miután ezt (16. őszén) Germaniából visszahívták és diadalt ünnepelt Rómában (17. május 26.), keleti küldetésének híre Ovidiusban még a személyes találkozás reményét is fölébreszt-

hette, melytől sorsának megkönnyítését várta. És a tudás-vágyó utazót valóban a Propontisig, Byzantiumba vitte útja, sőt egészen a Pontus torkolatáig, csaknem ama kietlen partvidék közelébe.

Az előbbi bevezetés helyére, mely Augustushoz volt intézve, a Fasti átdolgozásában a Germanicushoz szóló ajánlás lépett, melyet most az első könyv élén olvasunk. Csak a két kezdő vers, rövid tartalomjelzés származhatik az eredeti fogalmazványból, melynek nagyobb része a költő halála utáni kiadásnál nem nagyon ügyesen a második könyv elé (3—18.) van téve. A költő itt önérzettel beszél magas feladatáról. A Germanicushoz intézett hódoló beszéd ellenben nyomott, alázatos hangon van tartva: a félelem ismételt hangsúlyozása és a félenk kérelem kegyes elfogadásért, a mi kevéssé illik egy közel hatvanéves emberhez ily fiatal emberrel szemben, mutatja a megváltozott körülményeket. Aztán a januárt mindjárt Germanicushoz intézett újévi kívánsággal vezeti be (I. 63. k.), megemlékezik (II. 283. kk.) Germania fölötti diadalünnepeiről, mely már Kr. u. 15-ben volt engedélyezve, s melyet 17-ben május végén ült meg a hadvezér, említi a Rajna meghódításával biztosított világbékét, melynek megtartásáért könyörög a könyv végén (711. kk.), valamint az uralkodó ház jóllétéért, mely annak biztosítéka. Tiberius és a császári család számára is vannak itt-ott hódolatok beszöve, a Tiberiustól fölszentelt Concordia-templom föl-
emlékezésénél (I. 637. kk.), és Euander Rómába érkezésének epizódjánál (I. 533. kk.). Egyszer a költő egy áldozati szokást említi, melyet maga látott Thráciában (I. 389. k.): Skythiába vezető útja vitte őt erre. Az Euanderről szóló elbeszélés (I. 461. kk.) általában későbbi átdolgozás nyomait viseli. Mert a szép szavak, melyekkel Carmenta fiát vigasztalja,

midőn mint száműzött kénytelen elhagyni hazáját, Arkadiát (I. 497. kk.), egész az egyes részletekig a szerző lelkéből fakadtak és sorsához illők: a férfias és büszke lelki nyugalmat, melyet lehelnek, úgy látszik, az utolsó időben valóban megszerezte. Megragadólag tör ki még egyszer ugyanazon fejezetben a boldogtalan bánata. Miután Carmenta bevégezte fényes jóslatát Róma jövőjéről és a költő most előadja, hogy a száműzött kikötött Latiumban, irigylili a «boldogot, kinek az a hely számkivetés volt» (540.). És ismét, a negyedik könyvben, hol a görög bevándorlók sorában utójára Aeneast nevezi, egy személyesen Germanicushoz intézett panaszt sző be, hogy hazája Sulmo oly messze van a skythiai földtől (79—84.). Különben az első könyvön kívül (nem tekintve egy nem egészen bizonyos helyet VI. 666.), semmi kimutatható nyomai sincsenek az átdolgozásnak. Sőt inkább, mivel a következő könyvekben Augustust többször életben levőnek teszi föl, Germanicust pedig nem szólítja meg többé, biztosan azt lehet következtetni, hogy Ovidiust szándéka kivitelében megakadályozta a halál.

Tomiban halt meg, élete 60-ik (17. Kr. u.), számkivetésének tizedik évében és a hely közvetlen közelében temették el. Forró vágya, hogy legalább csontjai nyugodjanak honi földben, nem teljesült. Ki fontolóra veszi kemény sorsát, mely bizonyára nem állt helyes arányban vétkéhez, annak fájdalommal kell e szép tehetségre tekintenie, melynek gazdag ereje idő előtt megtört. Ki mérheti meg, mily pompás gyümölcsöktől fosztott meg minket a korai téli vihar! Kor- és iskolatársai helyesen ítéltek meg, midőn kellemét, szeretetreméltó szellemét, alkotásának könnyűségét, formájának símaságát csodálták, de egyszersmind úgy találták, hogy épen azért nehéz

volt a kidolgozásban szoros mértéket tartania, hogy nagyon is gyakran enged képzelme és elméssége játékának és épen ily enyelgésekben találja kedvét, daczára a bírálat minden kifogásának, hogy gyöngéit jól ismerte, de szerelmes volt beléjük. Arra hivatkozott, hogy a szép arcot a bőr egy foltja még vonzóbbá teszi. Jellemző példát beszélt el Albinovanus. Ovidius egy alkalommal megengedte barátjának, hogy tetszése szerint három verset töröljön ki költeményeiből, csak hármat nem akart semmi áron oda engedni. Mindkettejök leírta a verseket, melyekre gondolt, és ime, midőn a jegyzeteket összehasonlították, kitűnt, hogy mind a két táblácskán ugyanazon három vers állt: *semibovemque virum semivirumque bovem* (Szer. műv. II. 24., a Minotaurusról), *et gelidum Borean egelidumque Notum* (Am. II. 11, 10.). A harmadik vers elveszett. De Ovidius műveiben, még a Metamorphosisokban is, nem kevés példa van, mely megérdemli, hogy ezen enyelgések mellé állítsuk. Még tovább megy kedvtelése abban, hogy két fél vagy egy egész verset közvetlenül egymásután szószerint vagy kevés változtatással ismétél, a minek az egyszerűség, a természetes csevegő hang, a meseszerűség, néha ingerkedő tréfa vagy szójáték benyomását kell tennie. Általában kedvét leli Ovidius a népies, csaknem gyermeki naivság és az élesen kihegyezett retorika bizonyos váltakozásában. Így annak a kísértésnek sem állhat ellen, hogy kicsinyest nagyszerűvel keverjen. Joggal sajnálja a philosophus Seneca, hogy a deukalioni vízözön leírásában e hatalmas fogalmat: «minden tenger volt, még partja is hiányzott a tengernek» (Metam. I. 292,) megrontja a következő apró festés: «juhok közt úszik a farkas» stb. A rhetoriskola gyakorlata, melynek az volt a célja, hogy a feladott tárgyat egészen

kimerítse, minden oldalát érvényre emelje, és a költőnek esábitó adományai néha elfojtották a művészi ízlést: nehéz volt, egy vonást vagy ötletet elnyomnia, kivált mivel az, a mi eszébe ötlött, rendesen kelleme vagy pajzán kedve vagy találó igazsága vagy a szellem egy villáma által vesztegette meg.

De nem mindig törődött azzal, vajjon a pillanatnak e fattyú sarjadékai harmonikusan beillenek-e az egésznek összhangjába. Hogy Proserpina gyermeki ártatlanságát jó jellemzően kiszíneze, elbeszéli például, hogy a virágok elveszte miatt panaszkodott, melyek elragadása alkalmával széttépett ruhájából kihulltak (Metam. V. 400. k.). Byblis a gyöngyöt, melylyel levelét lepecsételte, könnyekkel nedvesíti meg, mert nyelve száraz (IX. 567.). Nem győzi eléggé leírni, mint bámulja Narcissus másik énjét a vízben és mint beszélget vele (III. 418. kk.), vagy azt, mint lesz aranynyá minden, a mit Midas megfog (XI. 106. kk.). Azt az alkalmat sem szalasztja el, hogy rhetorikai díszmunkákat szőjjön be, még ott is, hol nem igen illenek a helyzethez. Hercules a Nessus-köntös kínjai közt sokkal kimerítőbben emlékszik meg kiállott harczeitől, mint sophokleszi mintája a Trachisi nőkben (IX. 176. kk.). Hatásosabb, midőn az ötven kutyából, melyek Aktæont széttépték, nem kevesebbet, mint harminczhatot említ fel nevével és fajtája leírásával (III. 206. kk.) vagy midőn az olvasónak a kalydoni vadászok egész csapatát (még teljesebben mint Apollodorosnál) bemutatja (VIII. 201. kk.).

Görög források közös kincséből merítettek az elegikusok: innen van a megegyezés úgy a költői motívumokban, mint gondolatokban. Ide járul a római költő-iskolában Ennius óta lassanként felnőtt, Lucretius, Catullus, s mindenekelőtt Vergilius által hatalmasan meggazdagított

phraseologia és a szerkesztés szorgalmasan gyakorolt technikája hexameterekben és elegiai distichonokban, miáltal a versek bizonyos kezdetei és végei, bizonyos szavak választása és elhelyezése, bizonyos hasonlatok és szófigurák meghatározott esetekben egyikről a másikra szálltak s így megrögzött szokássá váltak. Szintúgy a természet vagy élet híres leírásai egyszer mindenkorra mintául szolgáltak és közkincsnek vétettek. Ha különösen Ovidiusnál sok visszaemlékezés tűnik fel elődjeire, mindenekelőtt meg kell fontolni, hogy ő a legifjabb s egyszersmind legtermékenyebb költő, úgy hogy műveinek természetesen sokkal több visszhangot kell tartalmazniok. Továbbá azonban a jót, a hol kaphatta, épen úgy aggodás nélkül vette át másoktól, a mint attól sem vonakodott, hogy önmagát zsákmányolja ki s az egyszer sikerültet alkalmilag ismét feltálalja. Az alkotás folyamában felhasználta, a mi használhatót szerencsés emlékező tehetsége fülébe súgott, vagy a mit kézi könyvei nyujtottak. És az ismertre vagy kedveltre való czélzás, hasonló vagy különböző összefüggésben, szintén sokféleképp emelhette és finomíthatta a hatást. Némely ismétlést szorgosabb átnézésnél talán kitörült volna.

Üde színű és simulékony kifejezésmódja sokféle hangnemmekkel rendelkezik. A rhetoriskolából származik az ellentétek és szójátékok iránti hajlama, de sohasem elégíti ezt ki a világosság és természetesség rovására. Itt-ott alexandriai mód szerint a szóelhelyezés nem annyira mesterkélt, mint laza, más kényelmességek is fordulnak elő, mint érdeségek a szó- és mondatszerkezetben. Különösen gondatlan a költő oly szavak, névszerint igék elfogadásában, melyek egy vagy épen több praepositívóval vannak összetéve, ha a versebe könnyen beilleszthetők. A hexameter és pentame-

ter építésében Ovidius elismert mester. Versei persze nem oly velősek és teljes hangúak, mint Vergiliuséi, de annál folyékonyabbak: úgy gyöngyöznek és síklanak tova, mint egy átlátszó patak csörgedező habjai. A többi római költőnél inkább előnyt ad Ovidius a daktylikus elemnek; a hexameter és pentameter végeire a legnagyobb gondot fordította. A számkivetésben persze elvesztette a csiszolás iránti kedvét, talán a rhythmikus jóhangzat finomabb érzékét is. Pentameterek, melyeknek első fele egyetlen szóból áll, és prózai hangok sértik néha a fület. Ennek daczára sok követőjére nézve ő a mintaszerű versművész, s Vergilius és Horatius mellett Ovidius maradt a legolvasottabb római költő a középkorban is. De egyikök sem adott a renaissance óta oly pompás serkentést, oly használható tárgyakat és mintákat a festőknek.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A KICSINYEK ÉS A NÉVTELENEK.

Nagy hullám temette el a virágzás e korából való alsóbb rangú költők csapatát. Némelyiköknek még nevét sem ismernök, ha a nagyok valamelyike mellesleges fölemlítéssel meg nem mentette volna a teljes feledéstől. Egy sincs köztük, kinek elvesztét sajnálni kellene; alig egyikben-másikban égett egy kis szikrája saját szellemének, bármily nagylelkűen ruházták fel őket megtisztelő címekkel genialisabb barátjaik, kik közt Ovidius volt a legbőkezőebb. Itt van mindenekelőtt egy tekintélyes tömeg *epikus*, kik részint görög-heroikus, részint nemzeti-történeti anyagot tárgyaltak. *Macer*, Ovidius fiatalkori barátja és rokona, görög homerikusok példájára kiegészítette az Iliást elülről (előfordult Helena elszöktetése, Laodamia özvegyi gyásza), *Camerinus* pedig hátulról. A rhetor *Latro* egyik tanítványát, *Arbroniust Silót* az idősebb Seneca hallotta hexametereket adni elő Hektor haláláról, melyekben azonnal felismerte a tanítónak egy fordulatót: így vigyáztak egymásra. Egy Phæacist, szoros kapcsolatban az Odysseával, valószínűleg Nausikaa epizódjának fordítását írta *Tuticanus*, Menelaus

kalandos visszatérését Helenával elbeszélte *Lupus*, Antenor letelepedését Venetiában *Largus*. Más mondakörből volt merítve a Diomedea, 12 könyvben. *C. Jullus Antonius*-tól, a triumvir és Fulvia fiától (+ 752), a Thebais (a Hetek harcza) *Ponticus*-tól, *Carus* Heracleise, egy siculus (Trinacrius) Perseise (Perseus tettei), szerzőjének nevét Ovidius kikerüli, *Pedo* Theseise, *Marsus* Amazonisa.

A nemzeti eposban Vergilius minden versenytársát és utódját messzire maga mögött hagyta. A fáradságos iskolai szorgalomnak e munkái soha sem hatottak a nép tágabb köreibé. Pedig részben a legújabb kortörténetből vett fejezetek voltak, melyeket hexameteres költeményekben való ábrázolásra választottak ki. *Cornelius Severus*, Ovidius barátja, a második triumviratus proscriptióinak rémkorát énekelte meg, és leírásából még megvan 25 vers Cicero haláláról, melyek az öregebb Seneca előtt a legjobbnak látszottak, a mit erről mondtak. Jó versek, de mégis csak szavallások, s még a kifejezésben sem menttek laposságoktól. E mellett, legalább egy sorban, egy régibb költeményből vett kölcsön, melyet a cordubai *Sextilius Ena*, a spanyol eredetű költő írt, ki előadását Messalla Corvinus házában ezzel a harsonával kezdte: «Cicerót siratom s a latin nyelv elnémulását». Asinius Pollio, ki jelen volt, rossz néven vette e mértéktelenséget s azzal a nyilatkozáttal távozott, hogy nem akar tovább meghallgatni oly embert, ki őt magát némának tartja. Severus e helyett, nem sokkal lekötelezőbben, ezt írta: «szomorúan elnémult most a latin nyelv ékesszólása». A jajkiáltás Antonius gonosztette miatt *a siciliai háborúról* (716/8=38/6) szóló nagyobb költeményhez tartozhatott, mely háború Octavianusnak Sext. Pompeius fölötti győzelmével végződött, s a mely költeményben az Aetnának épen ez időből való ki-

törése is le volt írva. Úgy látszik, a költő, valószínűleg kora halála miatt, nem fejezte be. Csak az első könyv, melyben a Ciceróról szóló versek állhattak, volt befejezve: ha a szerző, úgymond Quintilianus, a többit ezen minta szerint dolgozta volna ki, joggal tarthatna igényt Vergilius után a második helyre. Különben jobb verselőnek, mint költőnek jelenti ki. Ovidius, a mennyire láthatjuk, nem ismerte a «siciliai háborút». Csak egy «királyi költeményről» beszél, melyet barátja Latiumnak ajándékozott, s mint a «nagy királyok legnagyobb dalnokát» szólítja meg. Talán Vergilius és Ovidius hajdani fiatalkori tervét, az albai királyok megéneklését dolgozta ki, hogy betöltse a hézagot az Aeneis és Ennius Annalisai közt. Teljesen lehetetlen megállapítani a «római eseményekről» (res Romanæ) szóló történeti epos tartalmát, melynek első könyvéből egy fél hexameter maradt fenn. A cím nélküli töredékek csekély száma színes rajz és kedélyes hangulatképek nyomait mutatja. A csata előtti napon római katonák kényelmesen lakmározva hevernek a gyepen: «ez a nap még az enyém, mondák». Mi nehezen fogunk oly szigorúan itélni, mint a stoikus, ki egy római harcász lelki nagyságához nem tartotta méltónak, a holnapi nap szerencséjében kételkedni.

Albinovanus Pedó-tól mintegy 20 hexametert birunk egy nagyobb költeményből, melynek hőse talán Cæsar Germanicus volt. Ez a Kr. u. 16-ik év nyarán egy hajóhaddal az Emsen le az éjszaki tengerbe hajózott. Eleinte csendes menet után erős vihar zúdult rájuk, melyben a hajók egy része elmerült, mások távoli szigetekre vetődtek és zátonyra jutottak: csak Germanicus háromevezőse érte el biztosan a partot, s csak nehezen sikerült a hajótörött legénységet, mely részben egész Britanniaig hanyódott, lassanként ismét összeszedni. A megmenekültek nem győz-

tek eleget beszélni a viharok hatalmáról és a csodálatos tengeri lényekről, melyeket láttak volna. Ezt az epizódot írta le Pedo, s a mi belőle megmaradt, részleteiben úgy megegyezik Tacitus előadásával, mintha ez azt a költeményt tartotta volna szeme előtt. Az öregebb Seneca, ki a töredéket közli, dicséri a benső mozgást (spiritus), melylyel az óceánnak és borzalmainak a kedélyre és képzelemre való hatása le van írva. A nappalt és a napot hátuk mögött hagyták, kietlen homályon át vonulnak ismeretlen távolba. A végtelen óceán hullámai, a hol czápák és tengeri kutyák leskelődnek, tombolva hömpölyögnek és megragadják a hajókat. Most a zátonyon állnak, prédául dobva vad szörnyetegek mohó vágyának. Hiába igyekszik a tekintet a földéletről átkutatni a homályos távot. Többen elcsüggednek és megbánják merényletöket, hogy a szent vizeket s az istenek nyugodt lakását felzavarták. Nem valószínűtlen, hogy ez élénk versek szerzője, ha nem is mint szemtanú, de legalább közvetlen tudósításokból merítette benyomásait, mert Pedo volt a neve a lovas ezredesnek Germanicus seregében és a megelőző évben a frizek közt táborozott. Ovidius természetesen még nem ismerte e költeményt. Midőn pontusi levelét (IV. 10.) hozzá intézte, Pedo Theseisével volt elfoglalva. Bizonyára még nagyon ifjú volt akkor: azért Ovidius, midőn az egykorú költők csapatát mustrálja (Pont. Lev. IV. 16.), még semmi határozottat sem tud róla mondani: de tisztának és sugárzónak nevezi, mint a csillag (sidereus), akár arczát, akár kedélyét, akár költői tehetségét, vagy mindezt együttvéve akarta jelezni e szép melléknévvel, melyet más részről egyszer Vergiliusnak is adtak. Pedo jó kedvű társalgó, kitűnő elbeszélő volt: nem csoda, hogy epigrammokat is írt, melyeket Martialis a Catulluséi és Marsuséi mellé állít.

Öt és *Rabiriust* emeli ki némi kitüntetéssel *Quintilianus*, mint oly költöket, kik, ha épen időnk van, annyit megérdemelnek, hogy tudomást vegyünk róluk. Az utóbbi fennen hangzó stíljét (*magnum os*) dicséri *Ovidius* is, sőt *Vellejus* érthetetlen szeszélyből a korabeli írói nagyságok felsorolásában közvetlenül *Vergilius* mellé helyezi, míg *Horatiust* és *Propertiust* egészen mellőzi. *Rabirius* megénekelte *Antonius* katastrópháját és egy előkelő mondást adott szájába. Midőn a szerencse ellene fordult és semmi más nem maradt fenn számára, mint a halál szabad választása, s ez is csak úgy, ha siet, így kiáltott fel: «birtam mindent, a mit elajándékoztam». Ismeretes, hogy *Antonius* közvetlenül *Alexandriának* *Octavianustól* bevétele előtt, mint valami homerosi hős, párviadalra hívta ellenét s azt a megvető feleletet kapta, hogy a halálnak elég útja áll nyitva előtte, s ugyanazon napokban az asztalnál barátjai közt közeli végéről beszélt. Ily alkalommal történhetett, hogy a pazarlásig bőkezű hadvezér *Rabirius* költeményében is visszatekintett a boldogabb időkre és kijelentette, hogy minden birtoklás valódi élvezetét az ajándékozás gyönyöréből nyerte.

Egy *Herculanumból* való *papyrus*-tekercs, nyolcz, fájdalom, nagyon megviselt, egymás közt össze nem függő oldalon egészben 67, részben igen megcsontított hexametert tartalmaz, egy történeti epos maradványait, melyekben *Cæsar* utolsó harczi *Antonius* ellen és *Kleopatrának* halálra való előkészületei vannak elbeszélve. Mi van közelebb, mint az a föltevés, hogy ezek maradványai *Rabirius* költeményének? Habár meggyőző bizonyítékot nem lehet is felhozni, sem más hitelesebb föltevést, sem általában valami elfogadható okot sem lehet ellenébe állítani. A meglevő rongyokból, a mennyiben olvashatók, meg

lehet ismerni, hogy az elbeszélés lassan, az időpontok jelzésében a történetíró pontosságával haladt előre. Beszédék, leírások, a költő elmélkedései váltakoznak. Elmondja Pelusium átadását, Kleopatra előleges kísérleteit és a legkönnyebb halálnemről tartott fontolgatásait, értekezleteket és tanácskozásokat beszél el. A stil, a mennyire még lehet ítélni, világos, de fénytelen, a retorika nagyobb felhasználása nélkül. A mint Antonius ama mondásában szabad-
elví gondolkozás módjának bizonyos elismerése van kifejezve, úgy e töredékek szerzője azt a csodálatát sem titkolta el, melylyel a királynő szellemi jelentősége iránt viseltetett. Cæsar győzelme ellenfeleinek nagysága által annál fényesebbnek tünt fel.

A recitatiók már gyötrelmémmé váltak. Harmadrangú, öntetsző sokat-írók visszaéltek hallgatóik türelmével és udvariasságával. Bizonyos parádés lovakat agyon nyargaltak. Itt van *Julius Montanus*, Tiberius kíséretének tagja, kiről Ovidius legjobb akarata mellett sem tud többet mondani, mint hogy «eleget» nyújt az elegiai, valamint hexameteri versmértékben s mind a két nemben nével bír. Még csodálta Vergilius fenséges előadását s azt a naiv nyilatkozatot tette, hogy szívesen lopna tőle néhány verset, ha egyszermind a nagy költő hangját és egész személyiségét is magáévá tehetné, mert némely dolog szépen cseng Vergilius szájában, a mi különben üresnek és semmitmondónak tűnik fel. Különös kedvteléseikhez tartozott a napkeltének és napnyugtának leírása, melynek színeit, mint egy fenmaradt mutatvány bizonyítja, régibb mintákból szedte össze. Elszörnyedtek fagyos felolvasásainak végtelen hosszúsága miatt; valaki kijelenté, hogy többé meg sem kell azokat hallgatni, ekkor egy elméncz azzal dicsekedett: elhallgatja ő napkeltétől napnyugtáig.

Az *epyllionok* műfajában *Tusculus* Phyllisének különös sikert kellett aratnia, mert e munkának köszöni a Demophon költői nevet, ha igaza van annak a föltevésnek, hogy ő az, kit Propertius egyik elegiájában (II. 22.) így szólít meg. Fenmaradt ismeretlen szerzőktől két hexameteres költemény, melyeket már az első században tévesen Vergiliusnak tulajdonítottak. Ugyanis már meglehetősen hamar a nagy mantuai halála után abban szorgoskodtak, hogy költői hagyatékát kizsákmányolják s mindenféle gazdátlan jószággal gazdagítsák. «Előjátékok» (*prolusiones*) cím alatt volt a nerói korszakban állítólag vergiliusi ifjúkori költeménynek egy apokryph gyűjteménye, melyet később mindegyre jobban kibővítettek, míg végre az «Iskolás munkák» (*iuvenalis ludi libellus*) tarka keverékű könyvévé nőtt. Ezek közt a legrégebb, a tizenhat éves ifjú munkája, a «Szúnyog» (*Culex*) című hexameteres költemény lett volna. A mese magában véve gyermekes, a játssi sophistika ízlése szerint. Egy kecskepásztor, ki reggel a hegyre hajtotta nyáját, a déli órákban az árnyas berekben alszik. Ekkor egy kigyó közeledik hozzá és életét fenyegeti. De egy szúnyog megcsípi szemét és felkölti. Dühösen ugrik fel és összenyomja megmentőjét, s csak akkor pillantja meg a kigyót. Először rémülten menekül, aztán összeszedi magát s egy hirtelen felkapott bottal agyonüti a bős ellenséget. Éjjel azonban megjelen előtte álmában a megölt szúnyog árnya és panaszkodik igazságtalan halála miatt. Beszéde annyira megindítja, hogy a nemes léleknek az árnyas forrásnál virágokkal gazdagon ékesített sírt készít és sírfeliratot szentel. Hogy e fajta mesék a görögöknél sem voltak ismeretlenek, mutatja egy példa, mely közmondásossá lett. Egy bizonyos kosi Kissamis megölt egy kigyót, mert évenként elrabolta legszebb juhát. Ez is megjelen előtte álmá-

ban és temetés kíván. Mivel nem hallgat reá, egész családjával elpusztúl. Itt a lefolyás a *dæmoniba* csap át. Ellenben a Szűnyog meséje oly teljesen ártatlan, hogy csak parodiával és humorral lehetett volna némi bájít önteni beléje. Ennek azonban legkisebb nyomát sem mutatja a jelen költemény, ámbár a tréfás előszó után azt lehetne várni. Helytelenül állította ezt Statius a *Batrachomyomachia* mellé. Mindazonáltal bizonyára kellett valami hellenisztikus mintának lenni, melyet a római író követett. Legáltalább a szerkesztés módja egészen az *epyllionok* apró festésű és epizód kedvelő modorából van véve, minőket Catullus körében műveltek. Nagy természetűséggel van leírva, mint legelnek magas hegygerinczen a kecskék, mi alatt a pásztor a nádsípon fújja mesterkéletlen dalát (48. kk. v.) Ez idylli képet tovább folytatja egy hosszabb elmélkedésben az elégedett pásztori élet boldogságáról. Midőn aztán a nyáj az árnyas forráshoz, a pásztor a berekbe tért déli pihenőre, ezt a berket igazi iskolás módon, a mythologiai tudományosság és erdészeti alaposság egész készletével írja le (110. kk. v.). Mint minden erdő, ez is Dianáé, s most a költő képzelme oda viszi a bolyongó Kadmus-leányt, a pánokat, satyrokot, dryadokat, kik az istennőt körültánczolják. A fákat pedig az átalakulási mondák emléke alatt írja le, melyeknek keletkezésöket köszönik: a Heliadokat, kik Phaëthont gyászolva, jegenyékké váltak, Phyllist, a mandulafát, Demophon kedvesét, tölgyeket, fenyőket, cziprusokat, borostyánt és myrtust. A madarak énekéről, a békák és tücskök daláról sem feledkezik meg. Ez isten-ihlette természet békéjével és a gondtalan pásztor nyugalmaival a gyepen a forrás mellett, rikító ellentétben áll a kigyó alattomos támadása, melynek borzalmas viseletét fecsegő túlzással festi.

Virág-ismerőnek mutatja magát a szerző a végén, minden, részben ritka, csak nem régen behozott virág kimerítő jegyzékével, melyekkel a pásztor felékesíti a szúnyog sírját. Köztük van az oleander, melynek előfordulását Italiában az első század második fele előtt nem lehet kimutatni.

Épenséggel neveltséges és mégis száraz pathosban van tartva a hosszú beszéd, melyet a megölt szúnyog árnya az alvó pásztorhoz mond (210—384.). Terjedelme csaknem felét teszi az egésznek, ez a tulajdonképeni fénypont, a költő erőpróbája, ki még egészen az iskola gyermekezipóit viseli. Néhány szemrehányó szó után a kicsiny kísértet gondosan kidolgozott leírással beszél az alvilágról, melybe még be se lépett (mert holtteste még temetetlen). De megelőzőleg már kedvétel a z árnyak birodalmának borzongó rajzában, melyet egyelőre csak hallomásból ismer. Látja a bemenetnél Tisiphonét fenyegető kigyó-korbácsával és a Cerberus tátongó torkát. Aztán úgy véli, hogy a vezeklők-höz viszik, a titánokhoz (öt, a szegény szúnyogot), Tantalushoz, Sisyphushoz, a Danaidákhoz, továbbá a tragédia más hősnőihez és hőseihez, Medeához, Procnéhoz, a thebæi két ellenséges testvérhez. Az elysiumi mezőkre jut: Persephone előtt fáklyát hordozva találkoznak vele a nemes hitvesek: Alcestis, Penelope, Eurydice, s a beszéd most epizódszerűleg (269—295.) eltéved Orpheus hiábavaló merényletébe és végzetes hibájába. Aztán megjelennek a trójai háború hősei, a két Aeacida, Ajax és Achilles, kiknek dicsőségét és halálát az olvasott kis teremtmény ismét külön betétben adja elő (296—326.); Odysseusról is megemlékszik tetteinek és szenvedéseinek az Iliából és Odysseából vett kivonatával (327—334.); Agamemnon mint Trója meghódítója lép föl, hogy átmenetet képezzen a hazatérő görögök ajótörésének kedvelt közhelyéhez,

melyről beható jelentést tesz (337—357.). Erre a vízió a római hősköz forduló, a Fabiusokhoz, Deciusokhoz stb. egész Scipióiig, Karthago elpusztítójáig, hogy végre saját sorsának elpanaszlásával véget érjen. Ők (ama hősök) élvezzék dicsőségöket, — mondja, — nekem le kell mennem a sötét Tartarusba, hogy Minos előtt megfeleljek halálom okáról. Mintha e hősök nem épen úgy jártak volna. És miért fél büntetéstől, ha tiszta lelkiismerete van?

Félreismerhetetlen a hasonlat, kicsinyben és nagyban, a vergiliusi költemények részeivel. Az egész történet motívumát a Georgica egyik helyében keresték, hol ugyanazon veszély van leírva, mely a gyepen nyugvó pásztort a kígyó támadása által fenyegeti (III. 425. kk.). Az Aeneis Laocoon-epizódja is hasonló leírást tartalmaz. A pásztor boldogságáról tartott dicsbeszéd (58. kk.) tervezetében, még a periodus-szerkesztésben és egyes fordulatokban is megfelel a Georgica leírásának a földművesek boldogságáról (II. 458. kk.): csak hogy ez tömöttebb és nyomósabb, amaz éretlen és dagályos. Az Orpheusról és Eurydicéről szóló digressiónak az a kimerítő szép elbeszélés felel meg, mely a Georgicát befejezi. Az alvilágnak és árnyainak egész rajza az Aeneis hatodik könyvére emlékeztet. Különben is a vergiliusi dictionak nem kevés visszhangját lehet kimutatni, ámbár a szerző stílje nagyon távol van a tökéletességtől, mely már az Eklogákban kitűnik. Sőt inkább nagyon hiányosan uralkodik a nyelven. Nyelvkincsének szegénysége ugyanazon szavak kellemetlen ismétlését idézi elő, szokatlan képzések, összekötések, szójelentések használata esetlenségét mutatja, a mondatalkotás nehézkes és bonyolódott, a szóhelyezés zavaros; a túlság és egyhangúság is bizonyos retorikai eszközök alkalmazásában, mint az anaphora, elárulja a kezdőt. E mellett a versek,

ámbár egyhangúak és bágyadtak, mégis aggályos gondossággal vannak építve, névszerint szigorú iskolára utal a hosszú magánhangzók vagy kettős hangzók kemény kiugratásának elkerülése: oly szabadságokat, minőket Vergilius megengedett magának, elkerül.

A Culexet külön kiadásokban gyanútlanul olvasták és árulták mint Vergilius ifjúkori művét, midőn Martialis epigrammáinak tizennegyedik könyvét írta a 90—92-ik év saturnalia-ünnepére. Lucanus és Statius is ismerték. Ha nem akarjuk azt gyanítani, a mi egészen valószínűtlen, hogy akkoriban ugyanazon cím és név alatt más, ámbár hasonló tartalmú költemény volt az emberek kezében, mint az áthagyományozott, úgy csak két föltevés lehetséges: a megmaradt költemény vagy Vergiliustól származik vagy a nerói korszak előtt fogták reája. Gonosz-ságból nehezen, mert sehol sem látszik az a vágy, hogy a költőt nevetségessé tegyék. Gondolható ellenben, hogy nyereszkeskedő szándékkal vagy játékból a vergiliusi iskola egy tanítványa a költő halála után gyermekes szorgalommal készíté e munkát s Vergilius ifjúkori művének adá ki, akár maradt valóban fenn híre ilyennek, akár csak a hamisítás következtében keletkezett a monda. A vergiliusi eredet ellen, nem tekintve a férczmű szellemtelenségét, fontos okok szólnak. A versalkat finomságait, melyeket csak Tibullus és Ovidius érvényesítettek, a gyermek Vergilius nem tanulhatta már 700. körül milanói iskolájában. Ellenben a csinos ifjúkori költemények, melyeket bátran neki lehet tulajdonítani, a szellemnek egészen más kellemét, a hangnak más szabadságát s a nyelv fölött más uralmat mutatnak, melyektől ez az igénytelen kontármű nagyon hátrányosan üt el. Ehhez járúl a költemény csodálatos ajánlása. Tulajdonképen Apollo, a múzsák és a

mezei Pales nagyhangú felhívásával kezdődik, mely a Georgicára emlékeztet. Aztán valami fiatal Octavius kegyét kéri, a kihez van intézve a tréfásnak szándékolt előszó is, melyet a többitől el kell választani. Tiszteletteljes hangon szólítja meg a szerző (*Octavi venerande* és kétszer *sancte puer*), növekedő, állandóan világitó és örökké megmaradó hírt ígér neki, hosszú tartósságot kíván életének, mely «a jóknak világit». Azonnal Octavianusra gondolunk, kit 710-ig Octaviusnak hívtak, de 691-ben születvén, mint kilencz vagy tíz éves fiú még egészen jelentéktelen volt csak később mint uralkodó lépett közelebbi viszonyba az idősebb költőkkel. Octavius Musa lovagot is legkorábban csak a római rhetoriskolában ismerhette meg Vergilius. Szóval minden arra a következtetésre emlékeztet, hogy ez a fáradságos, száraz epyllion körülbelül a Kr. u. harminczas évek becsempészett terméke. Arra a homályos adatra, hogy Vergilius tanuló társa volt Octavianusnak a rhetor Epidiusnál, épült az ajánlás, és a catullusi költőiskola növendékének tökéletesítésül egy ifjúkori bünt költöttek nyakába a tudós miniatúr-epos stíljében, miben a szerző arra törekedett, hogy Vergilius összes műveiből bizonyos díszhelyeket szedjen össze, melyekre a Culex támaszkodik, mintha már le volnának benne téve a nagy költő minden későbbi alkotásának és stíl-fajának magvai. Még a költői czéhtársaknak is könnyen hívősége talajt adott a valóban gyermekes csinálmánynak, úgy hogy mint irodalmi különösség olvasókat és állandó elterjedést nyert.

Vergilius állítólagos ifjúkori költeményeinek ugyanazon gyűjteményében olvasta Suetonius a *Ciris* epylliont ismeretlen szerzőtől, semmi esetre sem, mint régen felismerték,

Vergiliustól. A mese, a mint itt elbeszélük s a mint ugyanazon lényeges vonásokkal Parthenios, valamint később Ovidius *Metamorphosis*aiban elő volt adva (VIII. 1. kk.), az olyan őrjöngő szerelmi történetek közé tartozik, a minők Euripides óta a drámában és a hellenisztikus novellában kedveltek voltak. Minos, kretai király, ostrom alá veszi Megarát, mert egy szökevénynek vendégjogot adott, de egy jóslat mindaddig biztosságot ígér az országnak, míg Nisus király koponyáján sértetlen marad a bibor hajszál. De leánya, Scylla, Amor nyilától találva, mert szerencsétlen véletlen következtében megfertőztette a szigorú Juno szentélyét, szerelemre gyúl Minos iránt. Az őrjöngő leány arra a gonosz elhatározásra jut, hogy atyja haját titokban levágja s az ellenségnek küldi: mert ezt az egyetlen föltételt kötik ki neki. Az éji csendben atyja hálószobája felé lopózik, de útközben elhagyja ereje: a küszöbön, még szabad ég alatt, megáll. Itt utoléri az öreg Carme, ki utána sietett és kérdőre vonja. Az okos dajka régóta azt következtette viseletéből, hogy szerelmes; most vonakodva megvallja neki a boldogtalan leány szívének tévedését és bűnös szándékát. A halálra rémült hű cseléd visszavezeti s legalább halasztást eszközöl ki. Tanácsára Scylla először megkisérti atyját kérésekkel, a polgárokat ijesztő előjelekkel, melyeket a megvesztegetett jósoknak kedve szerint kell magyarázniok, engedékenységre bírni s az idegen vövel való frigyre vezetni. Carme ezalatt bűvös áldozatokat mutat be, hogy az ellenséges királyt szerelmi varázsszal verje meg. De minden hasztalan, s így mégis megtörténik az áruló tett. A hajszál elrablása, Megara bevétele, Scylla borzasztó büntetése (Minos hazatérő hajójához kötik s a tenger hullámain át hurezolják), — e tulajdonképeni katastropha néhány verssel, három rövid mondattal van elintézve.

A jajveszéklőt végre megszánja Neptun neje, Amphitrite és tengeri madárrá változtatja, de bosszús atyja, a tengeri sas, szakadatlanul üldözi, a hon és pihenés nélküli leányt:

Könnyű szárnyaival míg felszáll a levegőbe,
Im károgva repül bős ellensége nyomában,
És a holott Nisus fölemelkedik a levegőben,
Könnyű szárnyaival szeli lánya előtte az æthert.

Az elbeszélés egészen a hellenisztikus művészet stílusán van tervezve. Tulajdonképeni központja a szerelmi őrzön-gés kiszínezése, melynek Scylla zsákmányul esett. Drámai hatású jelenetekben lép föl, melyek részben Euripides Hippolytosára, részben Apollonios Argonautikájának Medeájára és az Aeneis Dido-epizódjára emlékeztetnek. Hogy azonban a megarai királyleánynak épen ez a meséje tragédiában is fel volt dolgozva, bizonyítja Ovidius tanúsága (Trist. II. 393. kk.). Nem lehetetlen tehát, hogy a Ciris szerzője e részekben efféle forrásból merített. Miután kimerítőleg rajzolta a leány lelki állapotát, nyugtalanságát és elmerültségét, az ész és szenvedély harczát, Scylla és Carme közötti három hosszabb beszédben juttatja kifejezésre. A részvevő, intő és végül segítő dajka tipikus alakja. az euripidesi tragédiából átment az alexandriai novellába. A gyónáson kívül Scylla még egyszer szóhoz jut egy megható panaszban, mialatt megkötözött kezekkel hurczolja a hajó a hullámokon át. A szeleket hívja fel tanúkul, mi lett a sokaktól megkért királyleányból. Megérdemelt ily kemény büntetést, de nem Minostól, hanem polgártársaitól, kiket gyalázatosan elárult (V. ö. Ov. Metam. VIII. 125. kk.). Még most is szerelámmel gondol reá: szerencsés lett volna, ha az ő és neje szolgálója lehet: legalább ölte volna meg mint hadi foglyot! Elbágyad: köröskörül ten-

geri állatoktól fenyegetve, kéri a kegyetlent, vessen véget szenvedéseinek.

Az elbeszélés nem egyformán szőtt fonalokon halad tova, hanem jelenetről jelenetre ugrik, föltéve vagy röviden jelezve a közbeeső dolgokat. Sem azt nem tudjuk meg, hol és mikor találkozott Scylla először Minossal («látalak és veszve voltam», mondja később 430. v.), sem arról nem kapunk tudósítást, hogyan értekezett Minossal titokban a tett előtt, a mire csak a kikötött föltételből (187) és egy frigy mellesleges fölemlítéséből (422) lehet következtetést vonni. Elég hosszú, de azért homályos, sőt csaknem érthetetlen (a minek persze a szöveg megrontása is lehet az oka) a Juno megsértéséről szóló tudósítás (138. kk.). Szó van egy hamis esküről, melyet a leány az istennő templomában tett, de nem olvassuk, mit és mily célra esküdött. E helyett a szerző szemléltetőleg rajzolja a fő színhelyet. Élénken áll a boldogtalan áruló leány az olvasó előtt, a mint az éji csendben, aggódólag hegyezve füleit, visszatartva lélekzetét, lábújjhegyen lassan, előre nyújtott újjakkal ingadozva lopózik a szabadba ágyából; mint takarja aztán Carme puha kendőjébe a vékony éji köntösben didergő leányt, gondosan ismét visszavezeti, aztán bevégzett gyónása után ágyba fekteti, anyailag betakarja a szegény gyermeket, kioltja a lámpát, hogy nyugalmat találjon, gyöngéd kézzel fáradhatatlanul simogatja dobogó keblét, és így egész éjjel karjára támaszkodva szomorúan virraszt az elhaló fölött (209. kk.). Qvidiusi pontossággal, valószínűleg közös görög minta után, írja le később (490. kk.) az átalakulás lefolyását: a mint folyékony tojásban lassanként a csibe képződik, úgy alakul át a szűznek tenger locsolta teste tagról tagra, úgy hogy látjuk az új alak keletkezését. Bizonyos földrajzi szorgossággal, melyet alkalmilag Ovidius is tanúsít,

sorolja fel az állomásokat, melyeket az ellenséges hajóhad visszatértekor tesz, de a Cyclad-csoport egyes szigeteinek fekvése nem volt világos a szerző előtt, mert önkényesen hányja össze-vissza, a mint a versben szükséges volt (459).

Az epizódokra való alkalmat nem szalasztja el. A jó Carme, szeretett nevelt lányának vészes eltévelyedése fölötti fájdalomában megemlékszik a régi bánatról, melyet Minos egyszer már okozott neki, midőn egyetlen leányát, Britomartist, üldözte s a szikláról tengerbe ugrani kényszerítette (286. kk.). E mellett nem mulaszthatja el, hogy föl ne említse a különféle versiákat a névről, melyet az eltüntre ruháztak. Épen úgy terjeng a szerző a bevezetésben, mielőtt a dologra térne, hosszú léleketű, zavaros és mégis eredménytelen kutatásban az átalakulási monda formáiról és magyarázatairól Homer óta: átesillogni látjuk valamely mythologiai tankönyvnek jegyzeteit, melyeket használt. Régészeti tudományát is értékesíti, a mint az alexandriaiak kedvelték, úgy a bevezetésben, hol melleleg a Panathenaea-ünnep és a peplosba szőtt képek leírásába ereszkedik, mint a tulajdonképeni elbeszélés kezdetén, hol Megarának Alca-thoustól való alapításáról és Apollo zengő kövéről beszél, aztán a hol Nisus király hajkötőjét leírja.

Az elbeszélőnek élénk izgatottságú, részvevő, félig lyrai hangulata abban nyilatkozik, hogy gyakran megszólítja a cselekvő személyeket, a sajnálat és borzadály felkiáltásait hallatja. Az elbeszélést azon kívánság kíséri, hogy ez vagy amaz elkerültessék vagy el ne maradjon. Amor végzetes, daemoni hatalmát elátkozza. Megelőzőleg mindjárt a boldogtalan szenvedély kitörésénél a katastrophára utal, az atya és leánya átalakulására, és a madarakat, melyek korábban hasonló sorsban részesültek, felszólítja, hogy készítsék elő új társaik fogadtatását.

A stilus, nem csupán a beszédekben, élénk rhetorikai színezetű. Gyakori parenthesis szakítja félbe a sokszor meszterkélts periodusokat. Az anastrophét többszörösen használja; a megelőző vers egy szava vagy mondat-tagja a következőben még egyszer visszhangzik; ugyanazon szóval kezdődnek nyomatékosan egymás mellé állított mondatok és versek vagy párhuzamos mondat-tagok. Spondeusok az ötödik lábban, minek következtében négytagú szó fejezi be a verset, emelik az ünnepélyességet, majd játszi kicsinyítők lépnek elő, hol a hang gyöngéd és naiv lesz. Festői, részben visszatérő melléknevekben nincs hiány. Márványosnak például nem csak a küszöböt és Paros szigetét nevezi, hanem a leány lábát, karját, testét is. A ki más költeményeket nem ismerve olvasná ez épen nem hatástalan epylliont, annak csodálnia kellene a nyelv fényét és teljességét, több művészies és kecses helyet. Fájdalom, e gazdagság, e diszitmények és alakzatok nagy része, sőt egész versek, verscsoportok és versrészek, leírások és képek is, Catullustól, Lucretiustól, Vergiliustól vannak kölcsön véve; az egésznek utolsó négy verse egyszerűen a Georgicából (I. 406. kk.) van ismételve. Mégis el kell ismerni az ügyességet, melylyel e szorgos utánzó és zsákmányoló az így összeszedett virágokból oly munkát hozott létre, mely az egyöntetűség látszatát kelti. De a fellengző bevezetésben labyrinthszerű periodusokba bonyolódik, és különben is elárulja itt-ott homályos, kemény kifejezés módjával, hogy nem igen tud állni saját lábán. Jelzi, hogy előre haladott korban van s mögötte államférfiúi pálya áll. Megúnva a közügyeket, Athenbe vonult vissza, hol az epikureus philosophia tanulmányával foglalkozik. Mint e tanulmányok majdani gyümölcsét, egy nagy tankölteményt tervel a teremtésről (lucretiusi érte-

lemben), melyet nagyítva a panathenæai peplossal hasonlít össze. Talán ezt a tervet is csak mestere, Vergilius után mondta, mert úgy találta, hogy az ily kilátás jól beleillik egy költemény előcsarnokába. Egyelőre azonban egy régen megkezdett, fáradságosan kidolgozott, rég megígért ifjúkori munkával szolgál. Valami Messallának ajánlja, kit mint nagy műveltségű fiatal embert ünnepel, valószínűleg a híres Messalla Corvinus Messallinus nevű fiának és Ovidius barátjának, ki mintegy 711. vagy 712. körül született. Mintegy harmincz évvel később, valamivel Vergilius halála után, készülhetett e költemény, mert az Aeneis utolsó könyveit is felhasználja: tehát teljes kiadásának kellett a szerző előtt feküdnie. Egészen az augustusi korszaknak felel meg a versek technikája, ámbár, az epyllion-jellegtől indítatva, az aggályos utánzó mindenben még szorosabban csatlakozott Catullus és társai modorához.

Az anyag kiválasztására való ösztönzést legközelebb bizonyára a Georgica azon helyétől vette, melyben ismét nem lehet félreismerni Parthenios költői elbeszélésére való czélzást, a mint más megemlítésből a hatodik eklogában (74) Cornelius Gallusra lehetett gondolni. A tudós nicæai költőnek és grammatikusnak, ki 681. óta egész Tiberius uralkodásáig Rómában élt és kiváló szellemekkel érintkezett, ugyanott szorgalmasan tanulmányozták és használták műveit. Az ovidiusi metamorphosisok azon fejezetéből, mely a mondát ugyanazon módon beszéli el, nem lehet egyik költőnek a másakra való vonatkozását felismerni.

Ugyanazon Partheniosra vezet vissza egy ismeretlen forrásból való, persze nem egészen biztos hitelességű jegyzet a *Moretum* hexameteres költemény eredetijét,

melyet ezelőtt egyedül ez adat alapján és mert azon apokryph-gyűjteményben áll, Vergiliusnak tulajdonítottak. Ugyanoly cím alatt ismertük meg fentebb (I. k.) Sueiusnak egy dolgozatát. Az újabb, teljesen fenmaradt művecske falusi genrekép, úgyszólván, németalföldi stilusban. Téli éjjel napkelte előtt fölkel a földműves Simylus és reggelijét készíti. Mint készítette el ezt szolgálója, Scybale, segítségével, a legapróbb részletekig van rajzolva, és ez a költemény tartalma. Görög eredetre mutat már a két igazi bukolikus név is. Kézzelfogható szemlélhetőséggel és természetűséggel van vonásról vonásra leírva a színhely és a jelenet, kedélyesen és vidáman, habár különösen élénk humor nélkül, szűkre szorított keretben, a feladattól való eltérés nélkül. Látjuk, mint kel föl szegényes ágyáról kakas-kukorikoláskor a földműves, ki fitos orrától nyerte nevét, tova tapogatódzik a sötétben, míg a tűzhelybe ütközik, mint gyújtja meg a hamuban izzó tűznél, fejtetőre hajolva, a lámpát, miután a száraz lámpabélt előre tolta a tűvel és a parazsat felfújta, aztán kezével elhárítva a légvonatot a világosságtól, mint megy az éléskamara ajtajához, az átlátszó nyílásba dugja a kulcsot, felnyitja és benn a felhalmozott gabona-rakásból kiveszi mértékét. A kézi malomhoz megy, a lámpát gondosan egy deszkára állítja, mely a falhoz van illesztve, felgyúri ruhaujjait, kecskebőrrel övezi magát, lesepri a port a malomkövekről s az őrlés munkájához fog. Jobb kezét, ha elfáradt, a ballal váltja fel, falusi dalokat énekel időtöltésül és egyetlen szolgálója, a nem épen szép nevű Scybale (szemét), egy telivér afrikai, göndör gyapjúhajú, vastag ajkú, vékony lábszárú, hatalmas lábú nő után kiált. Tüzet kell gyűjtania a padkán és vizet forralnia. Aztán megrostálja a lisztet, téstává gyúrja és a sütő kemenczébe tolja. Ezalatt a földműves nádkerítésű

veteményes kertjébe megy, melynek esőben és ünnepnapokon, midőn az eke pihen, szokta szentelni idejét. Megtudjuk, mily ügyesen tud ültetni és öntözni, végig vizsgálni a különféle, jó karban lévő vetemény-ágyakat; megtudjuk hogy a takarékos birtokos a Nonákon piacra megy a városba a kert termékeivel és tele erszénnyel tér haza, mert csak ritkán enged magának bevásárlásokat a megelégedett ember, ki régi szokás szerint hagymával csillapítja éhségét. Látjuk, mint tépi ki a földből reggelijére a szegényes fűszert, aztán a tűzhely mellé ül, gondosan megtisztogatja a kevés zöldséget s a mozsarat, melyet a szolgáló előhozott, térdei közt tartva, régi sajttal összekeveri a növényeket. Lassanként elkészül a durva pép, melynek éles illata csiklandozva száll a paraszt orrába, mialatt az ártatlan füstöt szidva gyakran kell kezével könyes szemét törölnie. Lassan-lassan megsűrűsödik a nyúlós tömeg, olaj és eczet jó hozzá, még egyszer megkavarja: végre belső oldaláról az egészet két ujjával köröskörül egy csomóvá simítja. A moretum készen van. Most Scybale is előhossa tiszta kézzel a kenyeret. De hogy mint ízlett a derék Simylusnak reggelije, azt nem tudjuk meg, csak azt, hogy erre a napra az éhség ellen biztosítva, lábára húzta bőrnadrágját, föltette sipkáját, fölszerszámozta marháit, a mezőre hajtotta és az ekét a földbe mélyesztette.

Hasonló apró festéssel rajzolta egykor Kallimachos az ifjú Theseus vendégszerető fogadtatását a jó öreg Hekalénál. Ily kedélyes modorhoz való kedvet a rómaiak közt leginkább Ovidius tanúsít, míg Vergilius nagy stíljéhez nem való. Egyes kölcsönzések ennek Bucolicájából és Georgicájából, valamint a stilus és prosodiai-metrikai technika bizonyos sajátságai különben is későbbi időre utalnak. Ezt

azonban legalább két nemzedékkal Martialis elé kell tenni, mert ennek tanúsága szerint a saláta, mely jelenleg (a 84. vagy 85. év deczemberében) a lakomát megnyitja, a nagyatyák korában befejezte azt, és épen ezt teszi fel a szerző a Moretumban (76), mint általános szokást. Így a legkésőbbi idő-határ e költemény számára az Ovidius halála utáni évtizedbe esik; de nagyon lehet előbbre is tenni.

Mint Vergilius elődjét a *tankölteményben*, Lucretius mellett, Quintilianus határozottan megnevezi a veronai *Aemilius Macert* is. A természeti és orvosi tudomány iránt hatalmasan fölébredt érdeklődésnek tulajdonítandók az ő bizonyára nagyon fáradságos verselményei. Megkedvelte Nikandernek nehezen élvezhető műveit, és mielőtt Vergilius a földművelés előadásába fogott, lefordította két hexameteres énekben a Theriacát. A kigyókról szóló egy pár töredék maradt fenn belőle. Ugyanazon formában írta le ismeretlen minta szerint a gyógyító füveket. Hálásabb volt a «Madarak születése» (Ornithogonia), szintén hexameterekben és több könyvben, a miben alkalmat nyert szép átalakulási történetekre. A természetről is volt itt szó és azon jelentőségről, melylyel egyes madarak a különféle életkörökre nézve birnak. A fiatal Ovidius hallotta a jóval öregebb embertől mind a három költeményt, legalább egyes részeitet felolvasni. Ugyanez Ázsiában 738/16-ban halt meg, talán katonai állásban; sajnálkozva látta őt Tibullus (II. 6.) a háborúba indulni.

A vadászat-kedvelést, a mint láttuk, Varro egyik szatirájában (Meleagri) gúnyolta ki. A jól felszerelt jószágához már akkor is vadas kert kellett, melyben kiválóan nyulakat tartottak. A nagyobbakban vaddisznók és szarvasok is

voltak. Voltak vasárnapi vadászok, mint az a Gargilius Horatiusnál (Lev. I. 6, 58. kk.), a ki reggel nagy kísérettel és pompás fölszereléssel indult ki s a forumon megbámul-tatta magát a néptömeggel, hogy este egy pénzen vett vadkannal térjen haza. Egy másik Nimród a szarvas ünő mellett, melyet kutyái kergetnek, vagy a vadkan mellett, mely hálóját átszakította, elfelejti otthon levő fiatal feleségét s szabad ég alatt tölti az éjszakát. (Odák, I. 1. 25.) Még a száraz pénzember is (Epod. 2, 29. kk.) a vadászat örömeiről álmodik, mint a falusi élet fényoldaláról. Itt gyakorlati utasítások voltak kívánatosak, és nagy urak, kik azon helyzetben valának, hogy időt és pénzt áldozhas-sanak a sportra, a költői ábrázolást is szívesen láthatták. Van Xenophonnak egy prózai műve a vadászatról, mely a rajta átlengő naiv lelkesedés hangjából ítélve, a szerző fiatalkori művének tekintendő. Utasítást ad a hálók készí-tésére, nagy előszeretettel beszél a kutyákról, a nyul-vadászatra való idomításukról, tenyésztésökről, rövidebben a szarvas- és vadkan-vadászatról, s befejezésül dicsbeszédet tart a nemes vadászatról. Csoda volna, ha az alexandriai költők közül senki sem lendült volna fel a vadászatról szóló költeményre, mert az anyag oly alkalmas a költői tárgyalásra, mint kevés más. Hiszen a monda és isteni tisztelet, az erdőnek és lakóinak természete, a harc és veszély, kicsinyben a háborúnak egy neme, egész tömeg képet nyújt élénk és gazdag színű rajzra. Még sincs semmi tudósításunk, hogy az augustusi korszakbeli rómaiak előtt valaki költőileg tárgyalta volna a hálás feladatot. Reánk nézve Ovidius kortársa, a faliscus-földi *Grattius* az első, ki a vadászat hexameteres ábrázolására vállalkozott. De már a cím, *Cynegetica*, valamint több tudományos morzsa görög mintára utal, és a — fájdalom — rossz karban fenmaradt

résznek (500 versen fölül) tervezete azonnal rokonságot árul el a xenophoni munka tervével. Itt is, rövid bevezetés után, kimerítőleg szól a hálókról (25—107.), aztán a dár-dákról, különösen behatólag és nyomatékosan pedig (150—496.) a kutyákról, utójjára a lovakról: itt az egyetlen kézirat el van rongyolva s a többi elveszett. E nehezen olvasható töredék művészi értéke nagyon föltételes. A száraz, fáradságos előadásból világosan meg lehet érteni, mily magasra emelkedett egy Ovidius művészete kortársainak középosztálya fölött. Alapos szakértelemmel látszik kidolgozva az ebfajokról és ebdühről szóló fejezet. Komikusan hat az ethikus ihlet, midőn a fiatal kutyák számára mértékletes élelmet ajánl és e mellett intésül arra utal, mily végzetes következményei voltak a torkosságnak Egyiptom és Perzsia királyaira, valamint Görögországra nézve, és mint lett nagygyá Róma egy Camillus és Serranus egyszerű erkölcei által. Kopott közhely a legszerencsétlenebb helyen! Saját szemléletéből mondja el Grattius (435.), mint gyógyítja meg Vulcanus Sicilia egy barlangjában a beteg marhát, s leírja *Diana nemoralis* ünnepét (483. kk.).

Az elegia művelői közt Gallus után megnevezendő *C. Valgius Rufus*, ürge és sokoldalú tehetség. A közéletben consulságig vitte (742/12.). Fiatal éveiben (719. körül) szűkebb baráti köréhez tartozott Horatiusnak, ki sokra tartotta ítéletét (Sat. I. 10, 82.). Egy fiatal kedvence, Mystes, halálát egy sor gyászelegiában siratta meg, úgy hogy Horatius illőnek tartá, buzdító ódával (II. 9. 727 és 731. közt) felrázni őt ez egyhangú érzelmekből és művészetét a világ színpadjainak nagy eseményeire, a római fegyvereknek a keleti barbárok ellen nyert legújabb sike-

reire, mint méltóbb tárgyra, irányozni. Messallával személyes viszonyban kellett állnia, mert az erre írt dicsköltemény tehetségtelen szerzője (nemsokára 723. után) Valgius nagy tehetségére utal, ki mindenkinél inkább képes arra, hogy a nagy férfiú Homerosa legyen (180.). Életének húszas éveiben tehát valóban azzal a tervvel foglalkozhatott, hogy a jelenkor hőstetteit epikailag megénekelje. Költői műveinek csekély maradványaiból is meg lehet ismerni, hogy az életbe markoltak. Az elegiákban egykorú költőtársak megítélései fordultak elő (Kallimachos vagy Catullus módjára), például Codrusé, ki Cinnát utánozta; egy felsőitaliai útazás, a Pón való hajókázással, le van ott írva. Egy hexameteres költemény falura vezette az olvasót kedélyes társaságba, hol a ház előtt ülve, frissen fejt tejet és egy kancsó kétéves bort élveznek. Az epigrammokból egy tizenegy szótagú maradt fenn, beszéd egy gyöngyhöz. Komoly tanulmányokról tanúskodik a pergamoni Apollodorus, tanítója, retorikájának latin fordítása, kinek oktatásában Octavianus is részesült Apolloniában. De a száraz definitiók fenmaradt mutatványai nem igen hasonlítanak tankölteményre, habár könnyen önthetők iambusi rhythmusba. Az alaktant és etymológiát illető grammatikai kérdésekről levélbeli felszólításra felvilágosítást adott a tekintélyes férfiú, és válaszai (de rebus per epistolas quæsitis) több könyvben vannak összegyűjtve, melyektől a kutatók, mint Plinius, még tanácsot kértek. Különösen bő lehetett azonban egy munka a füvek és más növények orvosi hasznáról, melyet a szerző befejezetlenül hagyott hátra. Augustusnak volt ajánlva, a kinek fensége előtt az előszó, mely szintén csak tervben volt megkezdve, udvari áhítattal hódolt. Tehát a császár előtt halt meg. Csodálatra méltó, hogy az öregebb Plinius azt állítja, mint ha Valgius lett

volna az egyetlen jelentékeny nevű író, ki a régi Cato óta ez anyagot tárgyalta, holott más helyen Aemilius Macert forrásai közt nevezi meg.

Egészen sajátyszerű az elegiai költészet termékei közt az élettől szikrázó kis költemény, a «Csaplárosné» (*Copa*), mely Vergilius úgynevezett ifjúkori költeményeinek gyűjteményében jutott hozzánk. Hasonlít egy dél-italiai taberna czégéréhez: a syr csaplárosné görög fejkötőben, ittasan, füstös kocsmájának bejárása előtt kéjes tánczban mozgatja hajlékony tagjait, castagnetteket csattogtatva. E mellett csalogató meghívást dalol minden átmenőhöz, hogy pihenjen itt meg és üdüljön fel a hőség és por után a kitünő dolgok mellett, melyeket a csaplárosné nyújt. Sürögve elsorolja ezeket. Vannak itt minden faju ivóedények, rózsák, fuvola- és lantjáték, árnyas lugas és bor, persze nem előkelő, hanem becsületes karczos, «legújabbán» lehúzva a leszurkolt korsóból. A mellett csörgedező patak és a pásztor nádsípja, mely a szomszéd barlangból hallatszik. Továbbá tömérdek virág és koszorú: ibolyák és rózsák, liliomok, szűz folyóból hófehér kosarakban hozva a nymphától, és sajt és minden nemű gyümölcs: «Ceres tiszta ajándoka, s Amor és Bromius áldása». Kivált Cybele kóbor kolduspapja izzadt szamarával ne riasztassa el magát a kerti isten Priapus képe által, ki régtől fogva ellensége a szamaraknak. Hagyja pohár mellett a rekkenő déli meleget elvonulni. És a szép ifjú a szőlő-lugasban rózsákkal koszorúzva csókoljon meg egy csinos leányt. Veszszenek a szigorú erkölcsbírák! Miért ne élvezzük az életet, míg idő van? Bort és kockát ide! El a jövő nap gondjával! «Hiszen úgyis megrántja fülünket a halál és azt súgja:

éljetez, jövök». A táncz és ének közben mindig melegebben látszik a víg csaplárosné vére ereiben keringeni, mindegyre hegykébb és pajkosabb lesz a hangja. A nyelv üde és világos. A grammatikus Julius Romanus a 3-ik század elején nem látszik kételkedni, hogy Vergilius volt a szerző, és miért ne kísérthette volna meg nápolyi tartózkodása alatt egyszer ezt a játéknemet is? Persze a syr nő életnézete nem az övé, s általában inkább Propertius valamely szellemi rokonának lehetne a durván realiztikus művecskét tulajdonítani, s erre a következtetésre vezet a versek technikája is. A vergiliusi költemények ismeretét néhány világos visszhang árulja el.

Csinos tanulmány az ovidiusi kéziratokba hézagpótlónak betolt elegia a *diófáról*, stilje és versalkotása szerint nem méltatlan az augustusi korszakra. A többi föltevés is erre vezet. Egy görög epigramm (Anthol. Pal. IX. 3.) szerint az útfélen álló gazdag gyümölcsű fa panaszkodik, hogy játékszerűen van dobva az áthaladó fiúknak, kik kövekkel hajigálják és minden ágát széttörik: ez termékenységének csúfos jutalma. Szerzőül Antipater van megnevezve, bizonyára Augustus kortársa a makedoniai Thessalonikából, kitől egészen hasonló versek (egy borostyánfa kérelme a vándorhoz kiméletért) maradtak fenn (IX. 282.). A diófának ama rövid felsóhajtását, mely egyszersmind intés a jobb érzelműekhez, a római tanítvány alapúl vette munkájához és művészileg kidolgozott vádbeszédet csinált belőle a közönség előtt. A derék szenvedő, ki szintén az út mellé van ültetve, azonnal azzal a keserű panaszszal kezdi, hogy ámbár élete szeplőtelen, a legelvetemültebb gonosztevők büntetését, a megkövezést kénytelen tűrni. A régi jó időben még tudták becsülni a gyümölcsfákat, és az asszonyok példát vettek róluk: most, midőn a terméketlen platánok

széles árnyék-tetőjökkel divatba jöttek, a magunkfajta is többet kezd adni a haj gazdagságára, a mint e kor asszonyai nem akarnak anyák lenni, hogy szépségöket el ne veszítsék. A panaszos pathetikusan Klytæmnestráéval hasonlítja össze sorsát — «ha nem szültem volna, biztosabb volnék»: aggasztó tanítás a többi gyümölcsfa számára. Megcsönkített ágaira utal, kéregtől megfosztott fájára, a rabló vágy következményeire, mert tudják, hogy tőle lehet valamit elvinni: a szegényt biztosságban engedi tovább haladni útján a rabló. Mindezen kárhoz még a szomszédok gyűlölete járul, melyeket a lepattanó kövek találnak s ezért elátkozzák a boldogtalan közellétét. Még a tulajdonos sem fordít rá szerető ápolást: meg kell elégednie a mező legszélső szegélyével, mert gyanúban áll, hogy árt a vetésnek; ha a diók megértek, jön a kegyetlen rúd, hogy a megrakott ágakat üsse. Egy dologilag érdekes kitérés, mely azonban az egésznek hangjából kissé kiesik (73—86. v.), leírja a különféle játékokat, melyeket diókkal üznek. Aztán tovább folyik a panasz. Boldog a fa, mely távol áll az emberek és kerekek zajától, távol a poros országúttól, s melynek megadatott, hogy gyümölcseinek teljes számát nyújtsa gazdájának. De ez a derék diófa még azt sem éri el, hogy kellőleg megérlelhessen gyümölcsét: még éretlenül leverik. Azt kellene hinni, hogy Boreas, a hőség vagy a fagy vagy épen a jégeső fosztotta meg így leveleitől. A zsákmány az, mely neki, mint Polydornak és másoknak, vesztére válik, és gazdája még felelőssé is teszi azért, hogy szántóföldje tele van kövekkel. A tél, midőn meztelenül áll, a legjobb idő rá nézve. Ha azt mondják, hogy a mi az úton áll, azt mindenki leszedheti, akkor koppaszszák le az olajfákat is, vágják le a vetéseket vagy foszszák ki a városban a kirakatokat. De ez ellen oltalmat nyújt Cæsar kormánya, ki

az egész földkerekségre kiterjeszti segítségét. Csak a diófát bántalmazták nyilvánosan fényes nappal: azért nem is rak fészket ágai közé semmi madár, csak a kő, mely egy ág-villában megrekedt, ül mint győző az elfoglalt vár ormán. A ki megrabolta, még nem is tagadhatja bűnét, újjai elárulják, melyekhez letörölhetetlenül tapadnak a nyomok, a diókéreg vére. «Hányszor kívántam kiszáradni, vagy hogy a vihar kidöntsön, a villám sujtson! Ha legalább magam rázhatnám le gyümölcseimet és így a hód módjára védhetném magamat. Mily rettegés, ha látnom kell, mint emeli fel kópóját a vándor és reám czéloz vele! nem mozdulhatok, csendesen kell állnom, mint az áldozati állatnak. Gyakran reszketnek leveleim, nem a széltől, hanem félelemből. Ha megérdemeltem és bűnös vagyok, égessetek el vagy vágjatok ki, akkor egyszerre véget érnek fájdalmaim. Különben kimélnétek meg s menjétek nyugodtan tova útatokon.» A költemény nincs hosszadalmasságok és ismétlések nélkül, a thema meglehetősen szélesre van taposva, és az iskolás törekvés, hogy minden oldalról kimerítse, nagyon is érvényesül. Hogy a panaszos diófa jártas a tragédia monda-anyagában, az ovidiusi metamorphosisok korában nem igen csodálható: illik a tragikus pathoshoz, melyet a szerző, nem szeszély nélkül, hősébe ihletett. A humornak e lehellete valóban a legjobb az egész költeményben. Az olvasót vidám részvét fogja el a gyötrött teremtmény iránt, mely pedig oly becsületesen és ártatlanul tölti be hivatását. A fájdalmas panasz hangja szenvedélylyé nő és részben a szatira keserűségével van fűszerezve a jelenkor erkölcei ellen. Elismeri a császári kormány áldásait, mely mindenütt megvédi a biztosságot és rendet: annál szomorúbb, hogy polgártársainak védtelen jóltevőjét, mely még a játszó fiatalság élvezetéről is gondoskodik a

saturnalián, semmi oltalomban sem részesíti. A versek mintaszerű gondossággal vannak építve, Vergilius és Ovidius visszhangjai találhatók bennök, de mérsékelt számmal.

Catullus irányához e korszakban még leginkább *Domitius Marsus* csatlakozott. Hendekasyllabusokban és elegiai distichonokban tréfás és gonoszkodó epigrammokat írt, hosszabb terjedelemben is (Martialis biztosítása szerint két oldal hosszúkat), irodalmi és személyes ingerkedéseket kicsapongó hangon, a mint e műfaj magával hozza, úgy hogy Martialis ismételten hivatkozik rá, mint egyik híres mintájára. A cím, melyet e költeményeknek vagy egyik részöknek gyűjteménye viselt, «Nádsíp» (*Cicuta*), a bukolikus költeményekre, talán különösen a vergiliusi eklogákra való vonatkozásra enged következtetést. Hiszen Marsusnak épen az egyetlen, ezen cím alatt fenmaradt epigrammja ama költői testvérpárra, Baviusra és Mæviusra, kik iránt Vergilius is idegenkedést tanúsít, önti ki a legcsúfondárosabb gúnyt. Más töredékek is a jelenkor irodalmi törekvéseit érintik: egy tizenegytagú a szigorú Orbilius tanítványaira, egy hexameteres Cæcilius Epirotára, a ki iskolájában a kezdő költőcskéket mint dajka szoptatja. Ebbe a csoportba tartozik egy névtelen distichon az ódonkodó történetíróra, Sallustiusra, a ki gazdagon meglopta az öreg Cato nyelvkincsét. Asinius Polliótól származhatnék. Tibullusnak, halála után, Marsus melegen érzett distichonpárt szentelt, mely egyúttal Vergilius elvesztését siratja. Egy leánynak is hódolt, a «barna Melænis»-nek, és Martialis azt állítja, hogy erről Mæcenas is tudomást vett, mialatt egyidejűleg Maro megénekelte Alexisét. Azoknak a verseknek is, mivel amaz a magáéival hasonlítja

össze, a könnyű catullusi stilben kellett készülniök. De más költemények komolyabb és jelentékeny tartalmára lehet következtetni ama koldusköltő egy további utalásából, ki megigéri, hogy ha oly Mæcenast talál, mint Vergilius, Varius, Marsus, úgy ő is, ha nem épen Vergilius, legalább Marsus lesz. Nagyon mulattatók és gazdag tartalmúak lehettek az «apró történetek» (fabellæ), melyekből semmi más nem maradt fenn, mint a kilenczedik könyv egy fél hexameterre. Hiszen az igazi római élcz (az urbanitas) lényegét tette egy külön irat tárgyává, s az irodalomból, valamint szóbeli hagyományból vett érdekes példákkal látta el.

Nagyon feltűnő, hogy ugyanazon gonosz epigrammköltő hosszabb heroikus epost írt volna több könyvben az amazonokról (*Amazonis*), melyről csodálója, kinek e műfaj egyáltalában nem volt inyére, igen kicsinylőleg ítél: egyetlen szatira-könyve miatt gyakrabban fogják Persiust emlegetni, mint a könnyelmű Marsust egész Amazonisával (IV. 29.). Alig van jogunk föltenni, hogy e költemény szerzője más, mint az epigrammoké: hiszen a melléknév (levis) is egészen ez utóbbira illik. Ugyanerre való enyelgő oldalpillantást véltek újabb magyarázók a horatiusi ódában (IV. 4.) találni, hol a szerző, mintegy zárjelben, a többivel való látható összefüggés nélkül, különös módon félbeszakítva a dagadó periodus folyamát, elútasítja a kérdést az amazon-bárd eredetéről a vindelicusok kezében. Azt teszik fel, hogy ezzel egy régészeti epizódot költőtársa művében, mint henyé mellékletet, akarna jelezni.

Nem lehet itt czélunk, a költői műveknek minden, csaknem elenyészett nyomát kutatni vagy épen minden szét-

szórt vers-szeletet összeszedni. Több politikai vagy irodalmi czélú ingerkedés és gonoszkodás, a fájdalmas gyász, valamint durva életkedv több kifejezése, a változó szeszélynek mindenféle kifolyása maradt fenn, melyek semmi igényt sem emelhetnek művészeti értékre. Csak a nevetlen apróságok egy gyűjteményébe, mint bizonyos muzeumok *titkos kabinetjébe* kell még egy pillantást vetnie annak, a ki a kicsapongó bakugrásoktól sem riad vissza, ha a cultura-kép tökéletesítéséhez tartoznak.

A kertekben és szőlőkben fából durván összetákolts képe állt a buja természet-dæmonnak, *Priapus*-nak, a ki, miután Ázsia római tartomány lett, hazájából, Lampsakosból, Rómába is eljutott. Rikító vörösre mázolja, a fűz vesszőből készült sarlóval kezében, erejének jelképét durva meztelenséggel mutatva, a tolvajokat és madarakat kellett elriasztania. Közvetetlen közelében a falusi kápolna, mindenféle áldozati ajándékok (virágok, koszorúk, gyümölcsök, kalászosok) elfogadására szánva, falaival szemtelen rögtönzésekre hívott fel. A diadoch korszak görögjei is epigrammák motívumául használták a groteszk kertörző fenyegető mozdulatát, s ezekben a kicsiny háború, melyet annak a vágyódó látogatókkal kellett viselnie, élces kifejezést talált. Priapusi költeményekből egy gyűjteményt adott ki Euphorion. A rómaiak különösen kedvöket találták ily esiklandós tréfákban: a kik különben nem termettek is költésre, kivált előkelő urak, a verseny bizonyos nemében tetszett~~ek~~ maguknak e tisztátlan mezőn. A trágárságot választékos versekben, talán először, de mindenesetre fölényes virtuozitással, Catullus és barátjai körében művelték, s ennek különös nemét, a lampsakosi isten durva alarcza alatt, az augustusi korszak költői és műkedvelői sürgő buzgalommal művelték ki. Catullusi és ovidiusi

hangnemek voltak túlsúlyban, úgy hogy több ily költeményt kivált az előbbi költő ismert motivumai és fordulatai változatának vagy parodiájának lehet csaknem nevezni (2. 44. 52. 12. 32. 46. 57. 61.). Eredeti módon adózott Horatius Canidiára írt szatirájával a kert költészet e fájának. Az elegiai distichon, choliambusok, a kényelmes tizenegytagúak, maga a priapusi versmérték, ezek voltak e játszadozások rhythmikus formái, és hibátlan technikájok mutatja, mily jártasok voltak bennök a korszak művelt emberei. Különféle motivumok és mindig új ötletek kitalálásában szeszély, élcz és gonoszkodás nyilvánul. Nyalánk vagy tolvaj kertlátogatók fenyegetése természetesen leggyakrabban fordul elő: mennél hyperbolásabb és masszívabb, annál jobban megfelel czéljának. Szójátékokba, rejtvényekbe, sőt képtalányokba öltözteti az isten mohó kívánságait és vágyait (5. 7. 54. 67.); tanúlt homerikusnak mutatja magát és a maga életnézete szerint hozzájárul az Ilias és Odyssea természetes magyarázatához (68). Felhívja az embereket, hogy aggálytalanul lépjenek szentségtelen kápolnájába (14), megvető átkozódások között, mint adót, a látogatók, sőt asztali vendégek részéről is feslett verseket követel (41. 47.). És ezek bővében vannak. Ha annyi gyümölcse volna a kert istennek, mint verse, gazdagabb volna Alcinousnál (60). Adományokat és áldozatokat is nyújtanak neki betöltött kívánságokért, a bűnök engesztelésére. Egy szomszéd malacot vág le neki, mert megette a kertben a liliumokat, kéri azonban, hogy jövőre tartsa zárva a kertajtót, nehogy lassan-lassan az egész ól megneptelenüljön (65). Egy tolvaj, ki a szent úton almát lopott egy eladótól, neki szenteli a felét, hogy a túlsúlytól megszabaduljon és hallgatásáról biztosítsa magát (21). Egy birtokos az isten asztalára teszi le kertjének legszebb gyü-

mölcset (16); egy másik, megörülve szöleje tenyészetének, viasz-gyümölcsöket hoz azon kívánsággal, hogy Priapus csináljon valódiakat belőlük (42); egy harmadik arra inti az alsó rendű istent, hogy a főbbek példájára elégedjék meg kevéssel (53 : v. ö. 70.). Egy csábító circusi tánczosnő leteszi előtte cymbalumját, castagnetteit és kézi dobjait, s kéri, hogy továbbra is biztosítsa neki a megfelelő hatást a közönségre (27). Más adományokról az illendőség tiltja megemlékeznünk (34. 37. 40. 50.).

A *dæmoni* kamasz dicsekszik fegyverével, mely oly félelmissé teszi s melyet ugyanazon joggal visel nyilvánosan, mint a többi isten a magáét (20. 9.); szépnek nem szép, mint más istenek, mégis hódításokat tesz a szép nemnél (39). Abban is kiáll más istenekkel, hogy a természet mások előtt kiváltságot adott neki testi alkatának egy részében (36), hogy neki is, mint másoknak, külön szent székhely van rendelve (75). Alkalmilag panaszkodik, hogy a gonosz tolvajok a sarlót is kilopták kezéből: utójára még megfosztják a lampsakusit hazájától és gallussá teszik (55.) A szemteleneket, kik semmi fenyegetéstől sem ijednek meg, gyanúba veszi, hogy a büntetést keresik (51. 64.). Kiment a színe: most azt hiszi, hogy sorvadásban van, a mi nem is volna csoda megerőltető hivatása mellett (56). Egy másik panaszkodik, hogy szolgálaton kívül helyezték, mert sövényt vontak kertje körül (77). Egy vadonnat új Priapus nymphák és dryadok látogatására vágyik (33), női látogatásról, szerelmes párokról is sokat tud beszélni, sőt e szemtelen versek nagy része gonoszságokat tartalmaz a nők, öregek és fiatalok ellen, melyek néha egész személyes élt öltenek (63. 4. 19. 78.). Hiába intik távolmaradásra a tisztos matronákat: úgy látszik, kedvöket lelik a groteszk alakban (8). Egy öreg asszony, éjjel

imádkozva a kép előtt, elvesztette három fogának egyikét (12). Egy éji látogató nő soványságát (32), más folyamodó nők rútságát, magas korát (46. 57.) catullusi szeszélylyel túlzólag rajzolja. Férfiak is kapnak itt-ott egy-egy vágást (78. 56. 45. 25.). Egy almafa, mely nem terem, azzal menti meddőségét, hogy egy nyomorúlt költő verseivel terhelték meg ágait (61 : v. ö. 79.).

Mind ezeket a verseket a kert számára írták, nem könyv számára, könnyedén oda vetve, nem a múzsák, a tiszta szűzek segítségével (2). De a szerzők (habár a műköltőket megvetni látszanak: (41) olvasottak a görög mythosban és görög irodalomban, kivált az erotikusban és az erotika bizonyos technikai kézi könyveiben (4—63.). Néha épen azt hisszük, mintha kihallanók belőle a görög eredetűt (42. 60. 62. 68.).

A hagyományos gyűjtemény épen nem meríti ki e kicsapongó pillanat-alkotások fenmaradt készletét. Catullus négy kecses priapusi versben Priapusnak minden rituális szabály szerint berket szentelt és e mellett megemlékezett a Hellespontus osztrigában gazdag partjáról az isten hazájában. Vergilius neve alatt, de biztos kezeség nélkül, olvastak egy hosszabb költeményt ugyanazon versmértékben, hol a derék kertőrző azzal a tisztelettel dicsekszik, melyet a szerény villabeli család tanúsít iránta, és vágyódó legényeket a gazdag szomszédhoz útasít, hol egy hanyag kollégája teljesíti a felügyeletet (catal. III.). Karsú iambusi trimeterekben mutatja be magát ugyanaz, mint derék felügyelőt és fenyegeti a kéretlen vendégeket (catal. II.). Elegiai, nem feddhetetlen distichonokban dicsekszik a neki nyújtott adományokkal, mialatt a tél elé némi aggódással néz, hogy tüzelőfának használhatják (catal. I.). Kevésbé ártatlan az, a mit persze gyöngé

hitelességgel, Tibullusra fognak: ama fölötte bizalmas napló-vallomás tiszta iambusi trimeterekben, és egy elegiai distichon, melyben egy hajdani kincstárnok, most jószágkezelő szentélyt avat fel Priapusnak. Több efféle röpke lap jutott elszigetelve vagy itt-ott elhelyezve az olvasók kezeibe. A pikáns könyvecske, mely kizárólag Priapusnak volt szentelve, Mæcenas, Messala és más Augustus korabeli rómaiak kertjeiből származhatott, s valami czéhbeli költő hozhatta művészies formába. Már időszámításunk első évtizedeiben a közönség kezében volt, Martialis, valamint Ausonius tanulmányokat tettek utána.

Hatvan évi időköz telt el Julius Cæsartól Ovidius haláláig. A mi költői erő és szépérzék az italiai nemzetnek adatott, ez időszak alatt, kedvező körülményektől ápolva és hajtva, legmagasabb kifejlődését érte el. A görög múzsa egészen otthonossá lett Rómában, szellemétől van áthatva minden alkotás és mégis önálló életet visz. A világ urának hangzatos nyelve cseng a földkerekségen; gazdag eszméjű költöket tölt el nemzetök világtörténeti feladata s ezek az igazi életbölcse ség elenyészhetetlen kincsét domborítják ki. A polgári béke és jólét ama boldog idejében, midőn a politikai szenvedély és viszály szunnyadott, az urbanus és szellemes mulatság kelleme is művészi formában virágzott fel, úgyszintén a kedélyes magánélet és ábrázolása iránti érzék, a társas, valamint ünnepi dal varázsa még eddig nem hallott zengzetekben nyilvánult, és Amor diadalokat ünnepelt. Fájdalom, e mellett hanyatlott a komolyabb irány, midőn a nagyvárosi élet léhasága megmérgezte a foglalkozás nélküli s azért élvezetvágyó fiatalságot, úgy hogy önállóan alkotó költők nagyreményű utótermése hiányzott Rómában, midőn Ovidius lehúnyta szemét.

BETŰRENDES TARTALOM-JEGYZÉK.

- Albinovanus Pedo** 276, 405, 409, 414, 415.
Anser 2, 25.
Arellius Fuscus 272.
Asinius Gallus 27.
Asinius Pollio 3, 11 köv., 18, 23, 27, 28, 158, 206, 441.
Bassus 247, 276.
Bavius 36, 441.
Q. Cäcilius Epirota 122.
Cassius Parmensis 2.
Catullus 446.
Celsus 382.
Annius Cimber 15.
Codrus 36, 436.
Cornificius 38.
Euphorion 32, 221.
Junius Gallio 404.
Cornelius Gallus 23, 31 kk., 60, 220 kk.
Cæsar Germanicus 400, 406.
Ti. Sempronius Gracchus 206.
C. Pomponius Gräcinus 276, 399, 403.
Grattius 434.
Q. Horatius Flaccus 127 kk.
C. Julius Hyginus 43, 123.
Krinagoras 8 k., 157.
Porcius Latro 273.
Lygdamus 241 kk.
Aemilius Macer 274, 284, 350, 413, 434 k.
Mäcenas 9 k., 130, 152 k., 195, 210.
Mävius 36, 441.
Domitius Marsus 414, 441 k.
C. Melissus 11, 207.
Messalla 11, 224, 239, 275.
Julius Montanus 418.
Octavius Musa 16.
Orbilius 128.
P. Ovidius Naso 272 kk.
Parthenios 222, 430.
Perilla 277, 391.
Sex. Pompeius 276, 383, 403.
Ponticus 247, 276, 414.
M. Valerius Probus 123, 212.
Sex. Propertius 246 kk.
Rabirius 417.
Cassius Salanus 404.
C. Sallustius Crispus 157.
Cornelius Severus 276, 405, 414.
Arbroniuss Silo 413.
Siron 17, 25.
P. Suillius Rufus 277, 406.
Sulpicia 233.
Albius Tibullus 194, 223 kk., 447.
Plotius Tucca 120.
Tuticanus 276, 405, 413.
C. Valgius Rufus 435 k.
L. Varius Rufus 120 k., 125, 159.
Varro Atacinus 46, 56.
Varro Reatinus 35 k., 65, 118.
Alfenus Varus 24, 29 k., 33, 63.
P. Vergilius Maro 14 kk., 169 k., 419, 446.